

Preot Prof. Dr.
IOAN G. COMAN

PATROLOGIE

Apare cu binecuvântarea
Î.P.S. Lucian, Arhiepiscopul Tomisului

SFÂNTA MÂNĂSTIRE DERVENT

2000

10

Coordonator de ediție: Iulian Mustăreață

Redactori: teolog Sorin Zahiu, Valeria Radu

Coperta: Răzvan Luscov

Tehnoredactor: Nicolae Hârtoșanu

© SFÂNTA MĂNĂSTIRE DERVENT, pentru prezenta ediție.
Volumul de față reproduce ediția din 1956, revizuită.

Pentru comenzi sunați la 094.659.810

CUPRINS

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ	7
COLECȚIE DE TEXTE	7
ENCICLOPEDIILE	7
ISTORII LITERARE (MANUALE) PENTRU AUTORII PATRISTICI DE LIMBĂ GREACĂ ȘI LATINĂ	7
ISTORII LITERARE (MANUALE) PENTRU AUTORII PATRISTICI DE LIMBĂ ORIENTALĂ	8
DOCTRINĂ TEOLOGICĂ	8
DOCTRINĂ SOCIALĂ	9
CUVÂNT ÎNAINTE	11
INTRODUCERE	17
DEFINIȚIA, OBIECTUL ȘI ÎMPĂRȚIREA PATROLOGIEI	17
PĂRINȚI, SCRITORII ȘI ÎNVĂȚĂTORII BISERICEȘTI	20
LITERATURA PATROLOGIEI	22
COLECȚII PATRISTICE	25
PERIOADA I	30
ÎNCEPUTURILE LITERATURII CREȘTINE	30
PĂRINȚII APOSTOLICI	31
SIMBOLUL APOSTOLIC	31
ÎNVĂȚĂTURA CELOR DOISPREZECE APOSTOLI (DIDAHIA)	32
SF. CLEMENT ROMANUL	33
SF. IGNATIE AL ANTIOHIEI	35
SF. POLICARP	36
PAPIAS	37
SCRISOAREA LUI PSEUDO-BARNABA	38
PĂSTORUL LUI HERMA	39
APOLOGEȚII GRECI	41
QUADRATUS	41
ARISTIDE	42
ARISTON DE PELLA	42
SF. JUSTIN MARTIRUL ȘI FILOZOFUL	43

MILTIADE	46
APOLINARIE	46
MELITON DE SARDES	46
TAȚIAN ASIRIANUL	46
TEOFIL AL ANTIOHIEI	47
ATENAGORA ATENIANUL	48
HERMIAS	49
SCRISOAREA CĂTRE DIOGNET	49
APOLOGETII LATINI	50
– TERTULIAN	50
– MINUCIU FELIX	55
POLEMIȘTII	56
– HEGESIP	56
– SF. IRINEU	56
– SF. IPOLIT	60
SCRIITORII LATINI	62
– SF. CIPRIAN	62
– NOVAȚIAN	65
– ARNOBIU	66
– LACTANȚIU	66
SCRIITORII ALEXANDRINI	68
ȘCOALA ALEXANDRINĂ	68
– PANTEN	68
– CLEMENT ALEXANDRINUL	69
– ORIGEN	71
– DIONISIE AL ALEXANDRIEI	75
– SF. GRIGORIE TAUMATURGUL	76
– ALȚI ALEXANDRINI	78
– METODIU DE OLIMP	78
– LITERATURA AGHIOGRAFICĂ. LITERATURA ANONIMĂ ȘI APOCRIFĂ. SCRIERI ZISE APOSTOLICE	80
PERIOADA II	86
– CONSIDERAȚII GENERALE. ÎNFLORIREA LITERATURII PATRISTICE	86
– EPOCA DE AUR	86
– GENURI LITERARE ȘI DISCIPLINE TEOLOGICE	89
– PROZA	89
– POEZIA	92
– ȘCOLILE DE TEOLOGIE PATRISTICĂ	92
SCRIITORII DIN EGIPT	94
– SF. ATANASIE CEL MARE	94
– DIDIM CEL ORB	99
– SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI	100

SINESIU DE CIRENE	103
ISIDOR PELUSIOTUL	104
SCRIITORII DIN PALESTINA ȘI CIPRU	105
EUSEBIU DE CEZAREEA	105
SF. CHIRIL AL IERUSALIMULUI	109
SF. EPIFANIU	110
SCRIITORII CAPADOCIENI	111
SF. VASILE CEL MARE	111
SF. GRIGORIE DE NYSSA	114
SF. GRIGORIE DE NAZIANZ	120
AMFILOHIE DE ICONIU	125
MARCEL DE ANCIRA	125
VASILE DE ANCIRA	126
ASTERIE AL AMASIEI	126
SCRIITORII ANTIOHIENI	127
DIODOR DE TARS	127
TEODOR DE MOPSUESTIA	128
TEODORET DE CIR	130
NESTORIE	132
SF. IOAN GURĂ DE AUR	133
ISTORICII	139
SOCRAT	139
SOZOMEN	139
FILOSTORGIU	140
GHELASIE DE CIZIC	140
ZAHARIA RETORUL, TEODOR LECTORUL, IOAN DE EFES	
EVAGRIE SCOLASTICUL	141
ASCETII	141
EVAGRIE PONTICUL	141
PALADIU	142
SCRIITORII DE LIMBI ORIENTALE (SIRIACĂ, ARMEANĂ ȘI COPTĂ)	144
SCRIITORII SIRIENI CLASICI	144
AFRAATE	144
SF. EFREM SIRUL	144
SCRIITORII SIRIENI SECUNDARI	146
SCRIITORII ARMENI	147
SCRIITORII COPTI	148
SCRIITORII LATINI	149
FIRMICUS MATERNUS	149
SF. ILARIE PICTAVIANUI	150
SF. AMBROZIE	152
SF. NICETA DE REMESIANA	155

RUFIN	156
FERICITUL IERONIM	158
SULPICIU SEVER	160
PAUL OROSIU	161
PROSPER DE AQUITANIA	161
SF. IOAN CASIAN	162
VINCENTIU DE LERIN	164
FERICITUL AUGUSTIN	164
POEZIA LATINĂ	172
PRUDENTIU	172
PAULIN DE NOLA	175
ALȚI SCRITORII LATINI	176
PETRU HRISOLOGUL	176
LEON CEL MARE	177
PERIOADA III	178
DECLINUL LITERATURII PATRISTICE	178
PSEUDO-DIONISIE AREOPAGITUL	179
LEONȚIU DE BIZANȚ	180
SF. MAXIM MĂRTURISITORUL	181
SCRITORII CONTEMPLATIVI	183
SF. IOAN SCĂRARUL	183
ANASTASIE SINAITUL	184
IOAN MOSHU	186
SOFRONIE AL IERUSALIMULUI	187
SF. IOAN DAMASCHIN	188
IMNOGRAFII GRECI	192
ROMAN MELODUL	192
IMNUL ACATIST	193
GEORGE PISIDUL	193
ANDREI CRITEANUL	194
COSMA MELODUL	194
ALȚI SCRITORII (GRECI, SIRIENI, ARMENI, GEORGIENI, ARABI)	195
SCRITORII LATINI	201
BOEȚIU	201
CASIODOR	203
GRIGORIE DE TOURS	204
GRIGORIE CEL MARE	205
ISIDOR DE SEVILLA	207
ALȚI SCRITORII (LATINI)	208
NOTE	208

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

COLECȚII DE TEXTE

1. J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus: series graeca*, prescurtat P.G., 161 volume; *series latina*, prescurtat P.L., 221 volume, Paris, editor J.P. Migne, 1844 – 1866.

2. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Viena, 1866 – continuă, editat de Academia de științe din Viena; prescurtat C.S.E.L. sau C.V. (corpul vienez).

3. *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Berlin, 1897 – continuă, editat de Comisia Părinților Bisericești, instituită de Academia de științe din Berlin; prescurtat: G.C.S. sau C.B. (corpul berlinez).

4. *Textes et documents pour l'étude historique du christianisme*, publiés sous la direction de H. Hemmer et P. Lejay. Paris, Librairie A. Picard et Fils, 1904–1912.

5. *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, prescurtat T. U., herausgegeben von O. Gebhardt und A. Harnack; după moartea lui O. Gebhardt, locul acestuia a fost luat de C. Schmidt; Leipzig, J. C. Hinrichsche Buchhandlung, 1882 – continuă.

6. *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, sub conducerea lui J. B. Chabot, J. Guidi, H. Hyvernât, B. Carra de Vaux, J. Forget, având patru serii de texte: siriace, copte, arabe și etiopice, Paris, 1903 și urm., prescurtat C.S.C.O.

7. *Patrologia Orientalis*, sub conducerea lui R. Graffin, și F. Nau, Paris, 1903 și urm., prescurtat P. O.

8. *Enchiridion Patristicum* de M. J. Rouët de Journel, Freiburg im Breisgau, Herder, editio quarta et quinta, 1922.

ENCICLOPEDII

1. *Real encyclopaedie für protestantische*

Theologie und Kirche, sub conducerea lui A. Hauck, Leipzig, ediția III, 1897–1912.

2. *Dictionnaire de Théologie Catholique*, sub conducerea lui A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann, troisième tirage, Paris, Letouzey et Ané, 1923 și urm.

3. Pauly-Wissowa-Kroll, *Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, Metzler, în continuă prelucrare și ținută la curent cu cele mai noi cercetări.

ISTORII LITERARE (MANUALE)
PENTRU AUTORII PATRISTICI
DE LIMBĂ GREACĂ ȘI LATINĂ

1. Eusebiu, *Istoria Bisericească*, edit. în Migne, P. G. 20; E. Schwartz, 3 volume în G. C. S. 9; E. Grapin cu traducere franceză, 3 volume în Textes et Documents.

2. Ieronim, *Despre oamenii iluștri*, edit. în Migne, P. L. 23 și E. C. Richardson în T. U. XIV, 1 a.

3. Ghenadie, *Despre oamenii iluștri*, edit. în Migne, P. L. 58 și E. C. Richardson în T. U. XIV, 1 a.

4. Isidor de Sevilla, *Despre oamenii iluștri*, edit. în Migne, P. L. 83.

5. Ildefons de Toledo, *Despre oamenii iluștri*, edit. în Migne, P. L. 96.

6. Fotie, *Biblioteca*, edit. în Migne, P. G. 103, 104.

7. J. Fessler – B. Jungmann, *Institutiones Patrologiae*, Oeniponti, 1890–1896, 2 volume.

8. K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, ed. II, München, C. Beck, 1897. Literatura teologică e prelucrată de A. Ehrhard.

9. Ad. von Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*; Erster

Teil, *Die Ueberlieferung und der Bestand der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, 1893; Zweiter Teil, Erster Band, *Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Irenaeus*, 1897; Aweiter Band, *Die Chronologie der Litteratur von Irenaeus bis Eusebius*, Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1904.

10. O. Bardenhewer, *Patrologie*, III-e Auflage, Freiburg im Breisgau, Herder, 1910.

11. Idem, *Les Pères de l'Eglise*, nouvelle édition française, par P. Godet et C. Versserschaffel, Paris, Librairie Bloud et C-ie, 1905, 3 volume.

12. Idem, *Geschichte der altkirchlichen Litteratur*, Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagsbuchhandlung, 1913–1932, 5 volume.

13. J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, XI-e édition, Paris, Librairie Lecoffre, J. Gabalda, 1934 și ediții mai noi.

14. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, Paris, Tournai, Rome, Société de Saint Jean l'Evangéliste, Desclée et C-ie, éditeurs pontificaux, 1927–1930, 1938, 1933, 2 volume.

15. P. de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, Paris, Les Belles Lettres, II-e, édition, 1924.

16. A. Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne, jusqu'à la fin du IV-e siècle*, Paris, Les Belles Lettres, 1928–1930, 3 volume.

17. U. Moricca, *Storia della letteratura latina cristiana*, Torino, Societa editrice internazionale, 1924–1934, 3 tomuri în 5 volume.

18. U. Mannucci – A. Casamassa, *Instituzioni di Patrologia*, terza edizione riveduta, Roma, Libreria editrice religiosa Francesco Ferrari, 1931, 1937, 2 volume.

19. B. Altaner, *Patrologie*, Freiburg im Breisgau, Herder, 1938.

20. G. I. Dervos, *Hristianiki Grammatologia*, Atena, 1905, 1904, 1910, 3 volume.

21. D. S. Balanos, *Patrologia*, Atena, 1930.

22. Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine*, Iași, Al. Țerek, 1934, 1935, 1940, 3 volume.

PENTRU AUTORII PATRISTICI DE LIMBI ORIENTALE

(siriacă, coptă, arabă, armeană și georgiană)

1. R. Duval, *La littérature syriaque* (Anciennes littératures chrétiennes II), Paris, 1907.

2. Dr. A. Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients* (coptă, arabă, armeană și georgiană), în Sammlung Göschel Nr. 527, 528, Leipzig, Walter de Gruyter, 1911.

3. J. Karst, *Littérature géorgienne chrétienne*, Bibliothèque catholique des sciences religieuses, Paris, Librairie Bloud et Gay, 1934.

4. H. Leclercq, *Littérature arménienne*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, IX, 2, 1930, col. 1576–1599.

5. L. Petit, *Arménie: Littérature*, în *Dictionnaire de Théol. Cath.* I, 2, 1923, col. 1933–1944.

DOCTRINA TEOLOGICĂ

1. Albert Stöckl, *Geschichte der christlichen Philosophie zur Zeit der Kirchenväter*, Mainz, Franz Kirchem, 1891.

2. J. Schwane, *Histoire des dogmes – Période patristique* – II-e édition, revue et augmentée, trad. A. Degert, Bibliothèque théologique, Paris, G. Beauchesne, 1903, 3 volume.

3. J. Tixeront, *Mélanges de Patrologie et d'Histoire des dogmes*, II-e édition, Paris, Librairie Lecoffre – J. Gabalda, 1921.

4. Em. Amann, *Le dogme catholique dans les Pères de l'Eglise*, Paris, G. Beauchesne, 1922.

5. H. Eibl, *Augustin und die Patristik*, München, E. Reinhardt, 1923.

6. J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans l'an-*

tiquité chrétienne, Paris, X-e, VIII et VII-e édit. Paris, Lecoffre, J. Gabalda, 1924-1928, 3 volume.

7. J. J. Lebreton, *Histoire du dogme de la Trinité-Bibliothèque de Théologie historique*, Paris, G. Beauchesne, 1927, 1928, 2 volume.

8. B. Geyer, *Die patristische und scholastische Philosophie*, XI-e Auflage, in Fr. Ueberwegs *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, zweiter Teil, Berlin, E. S. Mittler und Sohn, 1928.

9. J. F. Bethune-Baker, D. D. *An introduction to early history of christian doctrine to the time of the Council of Chalcedon*, fourth edition, London, Methuen et Co, 1929.

10. C. J. Logothet, *Filosofia Părinților și a Evului Mediu*, Partea I, Atena, J. D. Kollaros, 1930 (grecește).

11. H. Leclercq, *Lettres chrétiennes*, in *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* VIII, 2, 1928, col. 2688-2885.

12. H. Leclercq, *Lettres classiques*, *Ibidem*, VIII, 2, 1928, col. 2885-2942.

13. Adolf von Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte fünfte, photomechanisch gedruckte Auflage*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1931, 1932, 3 volume.

14. J. Turmel, *Histoire des dogmes*, Paris, Rieder, 1931-1936, 6 volume.

15. M. Viller, *La spiritualité des premiers siècles chrétiens*, *Bibliothèque catholique des sciences religieuses*, Paris, Librairie Bloud et Gay, 1930.

16. R. Arnou, *Platonisme des Pères*, in *Dictionnaire de Théol. Cath.* XII, 2, 1935, col. 2258-2392.

17. G. Bardy, *En lisant les Pères*, nouvelle

édition revue et augmentée, Paris, Librairie Bloud et Gay, 1933.

18. Idem, *La vie spirituelle d'après les Pères des trois premiers siècles*, Paris, Librairie Bloud et Gay, 1935.

19. Et. Gilson und Ph. Böhner, *Die Geschichte der christlichen Philosophie von ihren Anfängen bis Nikolaus von Cues*, Paderborn, F. Schöningh, 1937.

20. J. Gross, *La divinisation du chrétien d'après les Pères grècs*, Paris, Librairie Lecoffre, J. Gabalda, 1938.

21. Hans Urs von Balthasar, *Kosmische Liturgie, Maximus der Bekenner, Höhe und Krise des griechischen Weltbilds*, Freiburg im Breisgau, Herder, 1941.

DOCTRINA SOCIALĂ

1. Dr. Ignatz Seipel, *Die wirtschaftsethischen Lehren der Kirchenväter*, in *Theologische Studien zur Leo-Gesellschaft* Nr. 18, Wien, 1907.

2. H. Leclercq, *Artic. Charité*, in *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* III, 1, 1913, col. 598-653.

3. Fr. Meffert, *Das Urchristentum*, Apologetische Abhandlungen, 1922.

4. A. Baudrillart, *Moeurs pa'dennes, moeurs chrétienne*, Paris, Librairie Bloud et Gay, 1929, 1936, 2 volume.

5. G. Walter, *Les origines du communisme*, Paris, Payot, 1931.

6. Aimé Puech, *Saint Jean Chrysostome et les moeurs de son temps*, Paris, Librairie Hachette, 1891.

7. St. Giet, *Les idées et l'action sociales de Saint Basile*, Paris, J. Gabalda, 1941.

T

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest *Manual de Patrologie pentru studenții teologi*, fiind un tratat științific și de învățatură și spiritualitate, „aprobat de Sfântul Sinod și cu binecuvântarea Prea Fericitului Justinian, Patriarhul României“, fără îndoială că nu mai are nevoie de o nouă aprobare a vreunui ierarh. S-a găsit de cuviință ca unul din ucenicii direcți ai autorului să întocmească acest cuvânt. Nerăspunzând ucenicii încă în activitate, a trebuit să-i revină subsemnatului aceasta, ca unul care din 1936 l-am cunoscut, am fost cel mai apropiat al familiei și am lucrat lângă Prea Cucernicia Sa, desigur, cu întreruperi impuse de situații independente de noi, până a trecut la Domnul, în 1987.

„*Patrologia* - așa cum preciza autorul cu 43 de ani în urmă la prima ediție - este, prin definiție, studiul Sfintei Tradiții, care a oferit material principal majorității disciplinelor teologice pentru primele 8 secole ale erei (creștine), îndeosebi istoriei bisericești, istoriei dogmelor, dogmaticii, ascezei, elocinței sacre, moralei, exegezei, cateheticii, liturgicii și pastoralei...; ignorarea acestui rol al Patrologiei... a dus și duce... la erori de doctrină și orientare spirituală“, căci Patrologia contribuie consistent „la formarea conștiinței preoțești și misionare“.

După trecerea la pensie în 1972, acest profund cunoscător al culturii antice greco-latine și creștine, al istoriei religiilor și al culturii universale în general, preot profesor întreit doctor Ioan G. Coman a continuat și studiile patristice. Astfel, a dat o *Patrologie* a spațiului românesc, anume „*Scriitori Bisericești din epoca Străromână*“ în 376 de pagini, o *Patrologie* în 3 volume, cuprinzând 1750 de pagini. Redactase mai bine de jumătate volumul IV (ultimul) și avea în ciorne materialul necesar finalizării și trimiterii la tipărit. Dar a trecut la Domnul fără

să-și fi văzut încheiată „*opera testament*“, cum numea acest compediu patristic. Păcat că nu se știe ce s-a făcut cu acest volum în lucru și nimeni din doctorii în teologie la materia părintelui, unii din ei membri cu vază în ierarhia superioară, n-a stăruit până acum să descopere acest volum în lucru.

Este meritul incontestabil al Sfântului Sinod, cu deosebire al providențialului Patriarh Justinian, că în vremurile acelea de duritate a regimului comunist a menținut învățământul teologic cu totul independent de Ministerul și apoi Departamentul Cultelor, încât acestea nu s-au amestecat în programa noastră analitică și nici nu ne-au impus ceva din materiile lor. Așa s-au elaborat atunci și s-au publicat, între 1956-1958, acest volum de Patrologie și două volume pentru fiecare disciplină teologică de bază. Dacă la celelalte discipline s-au mai reeditat volumele respective, unele îmbunătățite, la Patrologie nu s-a mai întreprins nimic. Studenții trebuiau să fotocopieze cursul, foarte costisitor pentru cei mai mulți, ori să scoată rezumate. Și este nevoie de acest manual.

De aceea socotim foarte binevenită inițiativa Sfintei Mănăstiri Dervent de a reedita Patrologia din 1956. Este în mod evident un răspuns al Editurii la necesitățile culturale ale studenților, dar mai ales al cinstirii Bisericii noastre strămoșești.

În ce privește Patrologia, este adevărat că învățământul teologic universitar al Bisericii Catolice de rit oriental (fostă unită) (aceasta nefiind în criză financiară, criză care îngreuiază tipăriturile noastre), a publicat Patrologia încă din 1997, având ca autor pe Pr. prof. dr. Ioan M. Bota. Se cuvine să ne bucurăm că încă din primele rânduri ale „*Cuvântului înainte*“ autorul îl citează pe Pr. prof. Ioan G. Coman, sintetizând importanța studiului Patrologiei în Biserică: „*Scrierile patristice constituiau și constituie succesiunea și moștenirea apostolică, adică tezaurul Sfintei Tradiții, de neprețuită valoare pentru viața Bisericii și a fiecărui creștin*“.

Din nefericire însă, autorul rămâne tributar patrologiei interbelice, citând mereu Patrologia lui A. Cayré din 1933 și nici o alta străină și de valoare. De aceea părintele autor speculează orice afirmație favorabilă punctului de vedere catolic și divergent față de Ortodoxie, și pe acele afirmații le actualizează în sec. XX, ignorând complet contextul și împrejurările în care s-au spus unele principii. Este uimitor că același autor, chiar din „Cuvântul înainte“ face afirmații fără acoperire istorică, anume că *„cele șapte sinoade ecumenice din perioada patristică au fost prezidate de Papă ori delegații săi“*; sau că *„Biserica Romei este mamă noastră de sânge și de credință“* și că *„singura cale a consolidării unei vieți trainice, pașnice și înfloritoare pe străbunele plaiuri românești este întoarcerea la această Biserică.“* Or, strămoșii noștri daco-romani n-au nici sânge de la Roma sau „de Traian“, pentru că pe de o parte însuși Traian dăduse o lege (decret) că nu se pot face colonizări cu personal din vatra imperiului (Italia de mai târziu), iar pe de alta, coloniștii au fost din diferite părți ale imperiului, astfel că noi suntem de limbă latină, mai puțin de cultură romană. Roma nu ne este mamă de credință, știut fiind că noi am primit creștinismul din spațiul răsăritean al Bisericii din primele veacuri și prin intermediul limbii latine, căci aceasta se vorbea în Sciția Mică și o înțelegeau și dacii de peste Dunăre, respectiv daco-romanii.

Este dovedit cu prisosință că și catolicii orientali din țara noastră, care se frământă să reînvie trecutul interbelic și să mențină curentul impus de episcopii greco-catolici din a doua jumătate a sec. XVIII și mai ales în sec. XIX, când n-au mai păstrat cultul ortodox, acești catolici de rit oriental se-mpotrivesc pe față Bisericii oficiale Romano-Catolice, neadmițând mutațiile care s-au făcut și se fac spre unirea celor două Biserici-surori, Ortodoxă și Catolică. Nu vor să știe liderii uniților din România că în ultima jumătate de veac *„Anatemele de la 1054 au fost anulate reciproc de Patriarhul Atenagora și S.S. Papa“*, cu care ocazie *„cele două Biserici s-au recunoscut Biserici-surori“*. Nu vor să știe acești capi ai uniților din România nici de Conciliul Vatican II, nici de conferința pan-ortodoxă de la Rodos, când s-a creat Comisia Mixtă internațională de dialog teologic între Ortodoxie și Catholicism. Nu vor

să ia cunoștință nici de a VI-a sesiune plenară a celor două Biserici-surori (Freising, 1990), când s-a hotărât că „*uniatismul nu mai poate constitui model și metodă de unire a celor două Biserici*“; și nici nu vor să țină seamă de documentele de la Balamand (Liban) din 1993, semnate și de delegații S.S. Papa și de reprezentanți ai Bisericilor de rit oriental (uniții) din spațiul răsăritean, între care și pr. dr. Liviu Pandrea de la Cluj. În acest document se precizează printre altele: „*Uniatismul n-a fost în istorie decât o încercare a Romei de a face prozelitism printre ortodocși*“... *că Biserica Catolică Orientală (unită cu Roma, fostă greco-catolică)... nu are statut eclesial propriu. Este Biserica Catolică*“...

Aduc, de asemenea, temeieri fragmentare, ambigue sau cu înțeles valabil la data aceea patristică pentru dovedirea primatului de drept divin al Apostolului Petru și după el, al S.S. Papa de atunci și până acum. De ce nu a dat părintele patrolog unit din Sf. Ioan Gură de Aur, Omil. LV, 1-2 unde Sfântul explică pentru totdeauna textul de la Matei 16, 13-19 din care se vede că *apostolii au fost întrebați toți, dar „răspunde numai Petru, cel mereu înflăcărat corifeul (adică cel mai în vârstă) din ceata apostolilor; - că față cu toți apostolii „Domnul spune lui Petru că Tatăl i-a spus ce să grăiască, ca tu (creștine) să știi că cele rostite de Petru (în numele tuturor celor întrebați) constituie dogmă dumnezeiască; că, în sfârșit, pe mărturia lui Petru, adică pe Hristos, „piatra cea din capul unghiului“ se va zidi Biserica.*

Despre atitudinea dârză a Sf. Grigore cel Mare (†604) împotriva titlului de ecumenic (universal) ce i se dădea atunci de împărat Patriarhului de la Constantinopol, părintele Ioan Bota spune doar că „Papa era conștient de autoritatea sa asupra întregii Biserici Catolice ..., de aceea a respins titlul de patriarh ecumenic și el însuși și-a luat pentru prima dată numele de sluga slugilor lui Dumnezeu“ (p. 237). De ce confratele de credință, de profesie și de cultură nu a făcut nici o referire la scrisorile acestui Sfânt Grigorie? Pentru că vrând-nevrând cititorul și-ar fi întors privirile spre epoca de unitate a Bisericii și spre înțelegerea corectă a disputei, care în fond și în formă combate orice primat al oricărui patriarh sau șef de Biserică. Cititorul ar fi văzut în acele scrisori

că *autoritatea bisericească rezidă în episcopat*, iar nu în cutare episcop, orice grad înalt ar avea el; că *titlul de episcop universal (ecumenic) este contrar cuvântului lui Dumnezeu*, vădind orgoliu; că *orice episcop, care pretinde o supremație universală pentru întreaga Biserică, atacă dreptul întregului episcopat*; și, în final, se precizează că Sinodul IV ecumenic dă Bisericii de Roma primatul de onoare, nu de drept divin, *fiindcă la Roma a suferit Sf. Apostol Petru martirul și luând ca temei epistola către Romani (cap. 1, 7-9), Sf. Grigorie îi numește pe „Romani discipolii Sfântului Pavel”*. Este deci evident că nu a fost vorba în sec. VII despre un primat de drept divin al lui Petru și, respectiv, al episcopului de Roma.

Sigur că s-a apelat la Roma, căci era unul din scaunele principale de la începutul Bisericii și aici era liniște în ce privește formularea dogmelor privind pe Hristos-Dumnezeu și Om. Or, în Răsărit, sub influența spiritului elin și cu un vocabular bogat al limbii grecești, cu zelul pentru doctrină mult mai evident decât în Apus, s-au dus marile dispute teologice și s-au așezat dogmele, episcopul Romei sau delegații săi căutând să împace părțile, să aducă pacea și să semneze și ei ca întâia Biserică apostolică, de obârșie paulină, căci dacă s-ar pune temei episcopatului lui Petru, atunci ar trebui să fi fost Antiohia prima, căci acolo Petru a rămas aproximativ șapte ani, iar aici apare numai să-și ia cununa martirajului.

Se știe bine că Sf. Atanasie cel Mare al Alexandriei de două ori și-a găsit scăpare și sprijin la Roma și că avea trecere multă la episcopul locului. De aceea Sf. Vasile cel Mare (†379) se adresează Sfântului Atanasie - prin diaconul Dosotei care tocmai venise de la Roma și urma să se ducă iarăși - scriindu-i Epist. 82, în care afirmă printre altele: *“Întrucât dară, acum între noi tot ce înseamnă credință sănătoasă este sincer înclinat și legat de credința în unitate și în pacea ca toți cei care au aceleași simțiri, mi-am luat îndrăzneala să vin să mă adresez îngăduinței tale să ne trimiți tuturor (inclusiv la Roma n.n.) una și aceeași scrisoare și să ne sfătuiești ce anume să facem. Căci toți vrem ca de la tine să se facă începutul întrunirilor care să restabilească*

comuniunea Bisericilor“. Era de datoria acestui erudit pr. prof. unit să fi scos în evidență pregnant un astfel de document patristic, îndemnător la pace și unire, iar nu la ură și dezbinări, la restituiri și întoarceri la trecut de ev mediu târziu. Iată de ce trebuie să atragem atenția asupra acestei Patrologii editate de uniți, în raport cu „Patrologia“ Bisericii Ortodoxe Române, care precizează și explică numai adevărul, așa cum îl avem de la obârșii, când Biserica era una.

Așadar, cunoscând toate fazele în care s-au născut aceste tratate de Patrologie ale eruditului și evlaviosului părinte Ioan G. Coman, împărtășind de fiecare dată râvna, căldura, exigența și acrvia pe care le-a pus în aceste tratate, recomandăm acest sintetic manual - desigur și pe celelalte trei - tuturor elevilor de seminar și studenților teologi, precum și tinerilor în special și celorlalți fii ai Bisericii străbune, să le studieze și să culeagă din ele, ca dintr-o pajiște paradisiacă, învățatură ziditoare de suflet.

Arhim. dr. Ioasaf Popa

INTRODUCERE

DEFINIȚIA, OBIECTUL, ÎMPĂRȚIREA PATROLOGIEI

Patrologia este o disciplină a teologiei creștine, care se ocupă cu studiul sistematic al vieții, operelor și învățaturii Sfinților Părinți și scriitorilor bisericești din primele opt veacuri ale erei noastre. Ea cuprinde ca într-un mănunchi pe toți martorii învățaturii ortodoxe din aceste veacuri și-i tratează unitar. Părinții sunt martorii autorizați ai credinței, adică scrierile și viața lor sunt, în general, de acord cu învățătura Bisericii (E. Amann, *Pères de l'Eglise*, în *Dictionnaire de Théologie Catholique* XII, 1, 1933, col. 1195-1196).

Patrologia studiază **viața** Sfinților Părinți și a scriitorilor bisericești, pentru importanța uneori decisivă pe care această viață o reprezintă în luptele doctrinare, în fenomenele literare, în fixarea datei apariției operelor respective, în folosul real pe care frumusețea ei morală, înălțimea ei spirituală și stilul ei social îl oferă contemporanilor și celor următori.

Patrologia studiază de asemenea **scrierile** autorilor patristici. Ea cercetează critic atât forma cât și fondul acestor scrieri. Scrierile patristice alcătuiesc, în cea mai mare parte, tezaurul scump al Sfintei Tradiții și sunt izvorul nesecat al teologiei creștine post-patristice. Ele sunt expresia frământărilor doctrinare și a luptelor ortodoxiei cu marile curente eretice, expresia evenimentelor istorice și sociale ale timpului, cum și a râvnei pentru îmbunătățire și desăvârșire. Aceste scrieri sunt, în fine, un patrimoniu literar de o deosebită valoare spirituală și istorică și reprezintă trăsătura de unire între cultura greco-latină și cultura creștină ulterioară.

Patrologia studiază, în fine, **învățătura** Sfinților Părinți și a scriitorilor bisericești, învățătura care, împreună cu cea a Sf. Scripturi, a

Sinoadelor ecumenice, a mărturisirilor de credință și a cărților de ritual, este normativă pentru credința noastră. Cercetarea directă a acestei învățături în operele autorilor patristici este de mare trebuință: întâi pentru că ea a trecut uneori prea diluată, deformată sau fragmentară în mărturisirile de credință și în catehisme; al doilea, pentru că papistașii, protestanții și sectanții încearcă să susțină abaterile și pretențiile lor pe bază de texte patristice interpretate într-un anumit fel, lucru care trebuie combătut și care nu poate fi combătut decât prin aprofundarea directă a doctrinei patristice; al treilea, pentru că nivelul vieții creștine contemporane are de câștigat în înălțime și în calitate prin reîmprospătarea cunoașterii marilor adevăruri creștine din izvorul viu al Sfinților Părinți.

Patrologia este o disciplină istorică. Ea face parte integrantă din istoria creștinismului și se folosește de metoda studiilor istorice, îndeosebi a istoriei literare. Ea poartă și un nume mai generic, acela de *Istoria vechii literaturi creștine* sau *Istoria vechii literaturi bisericești*. Prima denumire e folosită mai mult de protestanți și de independenți, a doua e folosită mai mult de catolici. Noi, ortodocșii, întrebuițăm de preferință termenul de *Patrologie*, dar nu îl excludem nici pe cel de *Istorie a vechii literaturi bisericești* sau *Istorie a vechii literaturi creștine*. Primul termen subliniază importanța Sfinților Părinți ca autorități decisive în istoria gândirii, evlaviei și spiritualității creștine. Al doilea și al treilea termen exprimă ansamblul produselor literare ale creștinismului primar bisericesc și până la un punct extrabisericesc, în măsura în care creștinismul extrabisericesc afectează pe cel bisericesc. Învățul catolic E. Amann preferă denumirea de *Istoria vechii literaturi creștine* denumirii de *Istoria vechii literaturi bisericești* (*op. cit.*, col. 1202).

Ca istorie a vechii literaturi bisericești, Patrologia studiază și aspectele literare ale acestei literaturi. Dar nu criteriul literar este cel dominant și hotărâtor, ci cel teologic. Patrologia pune accentul nu pe formele literare — foarte interesante în sine, ci pe cuprinsul

doctrinar teologic. Ea este și rămâne o disciplină teologică.

Patrologia este înrudită cu toate disciplinele teologiei, în special cu Istoria dogmelor și cu Istoria sinoadelor, dar ea nu e nici una, nici alta. Patrologia e, înainte de orice, o istorie literară. De aceea ea nu se confundă nici cu istoria generală a Bisericii, nici cu Aghiografia, deși mulți Părinți au jucat un rol considerabil în Biserică și deși toți au dreptul să fie numiți între sfinți (E. Armann, *op. cit.*, col. 1200).

Numele de *Patrologie* a apărut pentru prima dată ca titlu al operei teologului luteran Johannes Gerhard, publicată în 1653: „*Patrologia*“.

Ca istorie a vechii literaturi bisericești, Patrologia se ocupă și cu producțiile literare păgâne anticreștine, eretice și gnostice. Ea nu poate ignora – fără mare pagubă – aceste producții literare. Ca expresie literară a unității organice a întregii vieți spirituale creștine din primele opt veacuri, Patrologia trebuie să cuprindă nu numai produsele directe ale spiritului creștin, ci și pe cele care tratează despre acest spirit, mai ales dacă ele au fost provocate de acesta.

Numele *Patrologiei* e însoțit uneori de acela al *Patristicii*. Numele de *Patristică* a avut o întrebuințare ambiguă în sec. XIX. El apare când ca sinonim al termenului și ideii de *Patrologie*, când ca deosebindu-se de acesta și având înțelesul de tratare dezvoltată a învățaturii Părinților. Acest din urmă înțeles era și este justificat, întrucât el derivă istoricește din expresia *Theologia patristica*. În timpul nostru se menține încă demarcația între *Patrologie* și *Patristică*, după cum se pune accentul pe viața și pe operele Părinților sau pe ideile lor. *Patrologia* și *Patristica* formează un singur tot. Păstrarea termenului de *Patristică* alături de cel de *Patrologie* nu reprezintă, deci, nici un inconvenient.

Patrologia are o valoare și o importanță deosebită pentru teologie și pentru istoria culturii. Ea descoperă și ne pune la îndemână comorile considerabile ale Sfintei Tradiții, cel de-al doilea izvor revelat al credinței noastre. Patrologia este, prin definiție, studiul Sfintei Tradiții.

Reactualizarea învățaturii și vieții creștine din primele opt veacuri este o datorie vitală și continuă a Bisericii. Neglijarea acestei datorii înseamnă scoaterea unuia din cei doi plămâni ai credinței. Se știe ce atenție și ce prețuire dă catolicismul studiului Sfintei Tradiții prin *Patrologie*, cum se constată și din enciclica *Deus scientiarum Dominus* (J. de Ghellinck S. J., *L'étude de l'Eglise apres quinze siecles. Progres ou recul? Nouvelle tendances*, în *Gregorianum*, voi. XIV, fasc. 2, aprilie-iunie 1933, p. 213).

Ea a oferit și oferă materialul principal majorității disciplinelor teologice pentru primele opt veacuri ale erei noastre, îndeosebi istoriei bisericești, istoriei dogmelor, dogmaticii, exegezei, elocinței sacre, moralei, ascezei, cateheticii, liturgicii și pastoralei. Dreptul bisericesc și istoria religiilor însele primesc ajutor serios din partea *Patrologiei*. Ignorarea acestui rol al *Patrologiei* față de celelalte științe teologice a dus și duce la atâtea erori de doctrină și de orientare spirituală.

Patrologia a oferit teologiei nu numai material, ci și primele elemente pentru elaborarea și organizarea ei ca știință.

Puține sunt disciplinele teologice care contribuie la formarea conștiinței preoțești și misionare ca *Patrologia*. Ea ne înfățișează chipuri de preoți, ierarhi și misionari cum n-a mai avut Biserica decât rareori, după perioada patristică.

Patrologia e depozitara unei considerabile comori de știință și gândire, care alcătuiește un titlu de mândrie pentru Biserică. Această știință și această gândire nu sunt numai elemente structurale ale teologiei creștine, ci ele se înscriu ca achiziții prețioase în registrul de valori al cugetării filosofice în general. E astăzi lucru verificat că unii din cei mai mari gânditori patristici au adus contribuții filosofice deosebit de originale în problemele ontologică, cosmologică și antropologică, oricât de mult și-ar fi asimilat ei filosofia elenică și oricât de mult ar fi reușit să adapteze părți din aceasta punctelor de vedere propriu creștine. Filosofia patristică orientată spiritualist, dar și realist, a răspuns și răspunde pe deplin aspirațiilor omului nou, omului creștin și

omului din viitor, pentru că ține seamă de toate coordonatele omului adevărat. Soluțiile preconizate de gândirea patristică în problemele sociale sunt demne de luat în seamă.

Patrologia păstrează și respiră duhul autentic al creațiilor spirituale ale creștinismului clasic. E duhul libertății harice, al sfințeniei, al mărturisirii integrale a lui Dumnezeu, al elanului creator, al ascultării și smereniei desăvârșite, al jertfei necondiționate, al mistuirii vieții pământești de dragul lui Dumnezeu și al oamenilor. E duhul primar în toată puritatea lui, e „plenitudinea duhului creștin“, după cuvântul memorabil al lui Bossuet.

Patrologia prezintă această particularitate prețioasă că ea reprezintă procesul de tranziție dintre două lumi, două civilizații și două literaturi care le exprimă: cea antică și cea medievală. Procesul este foarte complex, dar ceea ce se desprinde limpede este pe de o parte faptul că literatura patristică, o dată cu limbile civilizației păgâne – îndeosebi greacă și latină – moștenește și majoritatea formelor tehnice ale literaturii profane, iar pe de alta faptul că ea se orientează spre valori noi, care-i dau o tematică și o perspectivă nouă.

Literatura patristică are și o valoare artistică de netăgăduit.

Ea a influențat puternic literatura evului mediu care, în multe privințe, nu e decât o sistematizare sau un comentariu al celei patristice, îndeosebi în Răsărit, unde n-a existat un monopol filozofic ca acela al lui Aristotel în Apus. Sfinții Părinți au exercitat o influență apreciabilă și asupra diferitelor literaturi moderne, ca de exemplu asupra celei franceze, germane, ruse, italiene, anglo-saxone.

Patrologia și *Patristica* sunt împărțite, de obicei, în trei perioade:

1. **Perioada întâi**, sau a *începuturilor*, care merge de la sfârșitul secolului I, până la începutul sec. IV, anul de hotar fiind fixat variat: când 300 ca cifră rotundă, care încheie un secol, pe care l-au ilustrat culmi ca Origen și Tertulian, când 313, data când începe pacea pentru creștinism și liber-

tatea totală pentru dezvoltarea literaturii creștine, când 325, data ținerii primului Sinod ecumenic, care a verificat, prin dezbaterile doctrinare, nivelul literaturii și al doctrinei patristice anterioare. Noi adoptăm ca dată anul 313. Această primă perioadă are o importanță covârșitoare pentru istoria literară, ea arată condițiile în care a luat naștere literatura patristică și primele faze ale dezvoltării ei: părinți apostolici, apologeți, creatori de teologie. În același timp, acești autori, îndeosebi părinții apostolici, ca urmași ai Apostolilor, sunt martorii prin excelență ai ortodoxiei tradiționale, ai organizării și vieții bisericești de la sfârșitul sec. I și prima jumătate a sec. II. E o literatură de îndemn și de sfat, deci disciplinară, dar și o literatură de luptă contra ereziilor și contra păgânismului persecutor. E o literatură care se scrie nu numai pe papyrus sau pergament, ci și cu sângele propriu al atâtor scriitori-martiri dintre 92 și 313 d. Hr.

2. **Perioada a doua** sau a *înfloririi*, numită și **epoca de aur sau clasică a literaturii patristice**, merge de la 313 până la jumătatea secolului V, anul de hotar fiind fixat și aici variat: când 430, data morții Fer. Augustin care reprezintă culmea procesului literar și filozofic patristic, după care începe declinul, când 451, data ținerii Sinodului de la Calcedon, care a marcat un pas hotărâtor în hristologie, când 461, data morții papei Leon cel Mare, după care orizontul literar și teologic pălește sau își schimbă structura. Deși, cronologic, e perioada cea mai scurtă, realmente e perioada cea mai bogată și originală a literaturii patristice. Acum se dezvoltă la maximum și îmbracă un stil clasic toate genurile literare înmugurite în perioada precedentă, acum au loc marile lupte doctrinare în jurul Sfintei Treimi, în jurul problemei mariologice, problemei antropologice, problemei harului, parțial în jurul problemei hristologice și problemelor sociale, acum se dau soluțiile unora din marile frământări teologice la cele patru Sinoade ecumenice care se țin, acum începe sistematizarea marilor idei teologice și filosofice.

3. **Perioada a treia, sau a decadentei** în bună parte pe nedrept numită astfel, merge de la 461 până la anul 749, data morții Sfântului Ioan Damaschin, pentru Răsărit, și până la anul 636, data morții lui Isidor de Sevilla, pentru Apus. Este o perioadă încă bogată în oameni și opere mari, cu răsunset și consecințe decisive în literatură și gândirea creștină. Ea e împodobită de personalități ca Sf. Ioan Scărarul, Sf. Maxim Mărturisitorul, Gherman de Constantinopol, Sf. Ioan Damaschin, Sf. Grigorie cel Mare, Benedict de Nursia, Isidor de Sevilla. Este perioada marilor controverse hristologice monofizitismul și monotelismul, care au lăsat urme profunde în literatura patristică. Acum au loc luptele iconoclaste și se dezvoltă poezia imnografică și comentariile liturgice, acum ia avânt deosebit erudiția de dragul erudiției, în paguba creației. Autorii acestei perioade fac legătura între antichitatea care dispare definitiv și lumea nouă a evului mediu care începe. Acum tendința de sistematizare doctrinară atinge culmea cu Sf. Maxim Mărturisitorul și Sf. Ioan Damaschin, acum teologia pasionează până și pe laici și pe împărați.

PĂRINȚI, SCRITORII ȘI ÎNVĂȚĂTORII BISERICEȘTI

Am văzut că Patrologia se ocupă cu toate producțiile vechii literaturi creștine sau bisericești. Autorii de care se ocupă Patrologia sunt, deci, de mai multe categorii. Categoria cea mai însemnată e aceea a *Părinților* sau a *Părinților bisericești*, ori a *Sfinților Părinți*. După aceștia, în ordinea ortodoxiei doctrinare și a curăției vieții, vine categoria **scriitorilor bisericești**, după care urmează categoria **scriitorilor creștini**. Prin ce se caracterizează fiecare din aceste categorii de autori?

Părinții bisericești. Patrologia, apărută ca termen tehnic în sec. XVII, își trage numele de la cuvântul grec „patir” sau „patere” = părinte sau părinți și „logos” = cuvânt, tratare, știință. Cuvântul *părinte* are o evoluție interesantă, cu un înțeles din ce în ce mai complicat, care i s-a atribuit cu timpul.

El e de origină sacră. În Vechiul Testament și în Noul Testament, el exprimă raportul dintre învățător și ucenic, ca un raport între tată și fiu. Învățătorul e *tată*, iar ucenicul e *fiu*. În acest înțeles vorbește Sf. Irineu: „Cine a primit învățătura de la cineva, e numit *fiu* al celui care îl învață, iar acesta din urmă e numit *tatăl* său” (*Adversus haeres.*, IV, 41, 2). Cam în același timp, Clement Alexandrinul precizează și el: „La fel numim noi părinți pe învățătorii noștri” (*Stromate*, I, 1, 1).

Calificativul de „tată” sau „părinte” era frecvent în primele secole, mai ales pentru episcop. În *Martiriul Sf. Policarp*, iudeii și păgânii dau expresie urii lor împotriva bătrânului episcop al Smirnei și prin cuvintele: „Învățătorul Asiei, Părintele creștinilor” (*Mart. Sf. Policarp*, 12, 12). O seamă din scrisorile adresate Sf. Ciprian poartă formula: „Părintelui Ciprian” (*Scris.* 30, 31, 36).

Începând din sec. IV, numele de „Părinți” sau „Sfinți Părinți” exprima autoritatea supremă în materie de ortodoxie a credinței. Părinții erau acum considerați ca reprezentanți normativi ai Tradiției doctrinare a Bisericii. Într-una din scrisorile sale, Sfântul Vasile cel Mare precizează: „Noi nu acceptăm nici o credință nouă, care ne-ar fi prescrisă de alții și nu cutezăm să predicăm nici măcar rezultatele propriei noastre reflecții, pentru a nu prezenta înțelepciunea lumii, dogmă a religiei, ci acelora care ne întreabă le comunicăm ceea ce ne-au învățat Sfinții Părinți” (*Scris.* 140, 2, Migne, P. G. 32, col. 588 B). Sf. Grigorie de Nazianz declară că el a păstrat neschimbată și fără acomodări la împrejurările vremii învățătura pe care a primit-o din Sf. Scriptură și de la Sf. Părinți (*Cuv.* 33, 15, Migne, P. G. 36, col. 233 B). Sf. Chiril al Alexandriei subliniază că, în lupta sa contra nestorianismului, el urmează ideilor Sf. Părinți, îndeosebi acelora ale Sf. Atanasie (*Scris.* 39 *către Ioan al Antiohiei*, Migne, P. G. 77, col. 180 C). Sinoadele, îndeosebi cele ecumenice, statornicesc doctrina Bisericii, bazându-se pe autoritatea Sfinților Părinți.

Părinții sunt nu numai reprezentanții Tradiției doctrinare a Bisericii, ci și martorii și criteriile adevăratei credințe, judecătorii Ortodoxiei.

Aceasta, indiferent de veacul în care au trăit. Ei sunt, de obicei, episcopi. Dar regula aceasta nu putea rămâne fixă. Numele de „Părinți“ a început să treacă de la episcopi asupra scriitorilor bisericești, clerici sau neclerici. Factorul determinant a fost mărturisirea cu autoritate a credinței Bisericii. În controversele variate pentru credință, se făcea mereu apel la stilul și matca credinței primare a Bisericii. Astfel, termenul de „Părinți“ capătă un sens special, acela de martori sau mărturisitori ai credinței vechii Biserici, iar acești martori-mărturisitori nu erau atât episcopii, cât scriitorii bisericești din trecut. Dar nu toți acești scriitori bisericești din trecut puteau fi considerați ca martori-mărturisitori și numiți „Părinți“. Vincențiu de Lerin precizează condițiile cerute unui scriitor bisericesc pentru a se bucura de autoritatea de Părinte bisericesc. Pentru a se împodobi cineva cu titlul de „Părinte“, se cuvine ca mai întâi părerile lui să concorde cu ale celorlalți. În al doilea rând, acești autori trebuie să fi trăit în sfințenie, în înțelepciune și în statornicie, în credință și în comuniune cu Biserica universală prin învățătura lor sau să fi murit cu credința în Hristos ori să fi fost uciși pentru Hristos. Unanimitatea acordului doctrinar, ținerea și transmiterea învățăturii curate a întregii Biserici sau a celei mai mari părți din ea, conjugate cu sfințenia vieții caracterizează pe Părintele bisericesc. Cineva poate fi de o sfințenie ireproșabilă, poate fi chiar mărturisitor sau martir, dar dacă părerile lui nu se aseamănă cu ale celorlalți sau le sunt potrivnice, el nu poate aspira la onoarea de „Părinte“, pentru că părerile sale personale n-au legătură cu Biserica și nu se pot integra în ea (*Commonitorium*, 28, Migne, P.L. 50, col. 675). E cazul, printre alții, cu doi scriitori de geniu ai Bisericii: Origen și Tertulian. „Nimeni dintre muritori n-a scris mai mult decât Origen“, zice Vincențiu. Și totuși Origen a disprețuit Tradițiile Bisericii și învățăturile celor vechi printr-o interpretare *novo more* a anumitor capitole din Sf. Scriptură (*ibidem*, 17, col. 662-663). Tertulian se află aproape în aceeași situație ca Origen. Scriitorii bisericești trebuie să fie deci învățători ireproșabili, sau, în tot cazul,

recomandabili, acceptabili *magistri probabiles* (*Ibidem*, 13, col. 641).

Din cele până aici reiese că noțiunea de „Părinte bisericesc“ implică o seamă de condiții. Aceste condiții sunt patru: 1. **Doctrina ortodoxă**, în sensul că învățătura lor trebuie să reflecte fidel doctrina Bisericii, dar nu e indispensabil ca ortodoxia să meargă până în toate amănuntele, fiindcă unele elemente din doctrina creștină s-au fixat definitiv mai târziu, prin controverse, după ce Părinții își scriseseră operele (cf. Amană, *op. cit.* col. 1096); 2. **Sfințenia vieții**, ca realizare practică a ortodoxiei doctrinei; 3. **Aprobarea Bisericii**, condiție *sine qua non* care califică și recomandă definitiv pe un „Părinte bisericesc“; 4. **Vechimea**.

Primele două condiții sunt personale și fundamentale. Fără ele, ultimele două sunt ca inexistente și inoperante. Biserica Ortodoxă nu admite pe cineva ca „Părinte bisericesc“ fără îndeplinirea riguroasă a tuturor celor patru condiții enumerate. Romano-catolicii dau numele de Părinte bisericesc și unor scriitori care nu îndeplinesc primele trei condiții ca, de pildă, lui Tertulian, Origen, Eusebiu al Cezareei și alora, care au greșit sub raportul doctrinei. Alteori, romano-catolicii acordă acest nume și unor scriitori din sec. IX și X, deși limita fixată de condiția vechimii este secolul VIII. Ultimele două condiții, deși au caracter pasiv, sunt necesare pentru că ele au rolul de verificatoare. Aprobarea Bisericii e dată sau expres, prin anumite hotărâri ale Sinoadelor ecumenice și prin unele decizii bisericești, sau în chip tacit prin folosirea învățăturii anumitor autori pentru apărarea credinței. Aprobarea se dă implicit și acelor autori pe care-i recunosc sau pe care-i recomandă Părinții bisericești deja consacrați.

Scriitorii bisericești. Scriitorii bisericești sunt acei autori pe care Augustin sau Vincențiu de Lerin, fără să-i deosebească cu precizie categorică de Părinții bisericești, îi consideră ca fiind inferiori acestora, în tot cazul nebucurându-se de privilegiul de a fi normativi pentru credință și sfințenie. Sunt în general scriitorii despre care tratează Fer-

Ieronim în *De viris illustribus*, unde ei sunt desemnați ca „scriitori bisericești” sau „scriitori ai Bisericii”. Patrologia mai nouă îi deosebește categoric de Părinții bisericești, în sensul că nu au întotdeauna o învățatură pur ortodoxă sau lasă de dorit în ceea ce privește sfințenia vieții. Ei n-au, deci, autoritatea teologică și bisericească a Părinților bisericești, dar au vechime și unii dintre ei sunt autori de lucrări importante sau numeroase. Printre scriitorii bisericești îi putem cita în general pe apologeții sec. II, pe Clement Alexandrinul, pe Origen, pe Tertulian, pe Lactanțiu, pe Eusebiu al Cezareei, pe Rufin, pe Teodor de Mopsuestia etc.

Scriitorii creștini. Scriitorii creștini sunt acei autori creștini profani sau eretici, cuprinși în perioadele cronologice studiate de Patrologie și care au scris opere prezentând interes pentru învățătura sau pentru viața creștină.

Învățătorii bisericești. Învățătorii bisericești se ocupau cu învățarea cuvântului lui Dumnezeu în cadrul cultului și în afara acestuia, bucurându-se de un prestigiu deosebit, asemenea aceluia al profetilor. Din harismatici, cum erau la început, învățătorii sau didascălii ajung profesioniști și continuă să aibă rol de seamă chiar în sec. V. Didascălii erau clerici, dar ei puteau fi și laici. Obiectul și forma învățământului lor sunt parțial consemnate în unele din scrierile postapostolice ca *Învățătura celor 12 apostoli*, *Apologia I* a Sfântului Justin Martirul și *Stromatele* lui Clement Alexandrinul. „Ei explicau adevărurile religioase și totodată le aplicau în viață, putând în acest scop nu numai să instruiască și să îndemne, ci să și mustre, cum obișnuia la nevoie și Sfântul Apostol Pavel” (Prof. Teodor M. Popescu, *Primii didascăli creștini*, 1932, p. 23). Didascălii erau paralele cateheților, superiori acestora, în tot cazul anteriori lor. „Prin intrarea în creștinism a unor oameni culti, a unor „filozofi”, ca Aristide, Justin, Atenagora, Tațian, Teofil al Antiohiei, precum și prin frecventarea școlilor păgâne de către unii creștini, didascalia s-a lărgit și adâncit cu cunoștințe filozofice și a luat forma unui învățământ teologic științific. Iau naștere astfel primele școli creștine, datorite inițiativei particulare și învă-

țământului unor didascăli ca Justin, Tațian, Rodon care, ca și filozofii păgâni, strâng în jurul lor și instruiesc cercuri de elevi creștini, dintre care unii intră în cler, fără ca oficialitatea bisericească să fi contribuit cu ceva la această nouă formă de învățământ, care e și profan și creștin și teologic și filosofic” (Idem, *op. cit.*, pp. 70-71).

Învățătorii bisericești n-au lăsat prea multe opere scrise, fiindcă arma lor principală era cuvântul. Se crede însă că *Scrisoarea* atribuită lui Barnaba, poate *Învățătura celor 12 Apostoli* și, după unii, fragm. cap. XI-XII din *Scrisoarea către Diognet* au ca autori învățători bisericești. Valoarea deosebită a acestor învățători bisericești pentru Patrologie este că ei sunt creatori ai Tradiției. Prin ei învățătura apostolică devine Tradiție (idem, *op. cit.*, p. 38).

Bibliografie: O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Erster Band, zweite umgearb. Auflage, 1913, pp. 19-37; F. Cayrè, A. A., *Précis de Patrologie*, t. I, 1927, pp. 1-11; B. Altaner, *Patrologie* 1938, pp. 1-5; E. Amann, *Peres de l'Eglise*, în *Dictionnaire de Théologie Catholique*, XII, 1, 1933, col. 1195-1196; J. de Ghellinck, *L'étude des Peres de l'Eglise apres quinze siècles. Progres ou recul? Nouvelles tendances*, Gregorianum, XIV, 2, 1933, p. 213; Prof. Teodor M. Popescu, *Primii didascăli creștini*, București 1932, passim.

LITERATURA PATROLOGIEI. COLECȚII PATRISTICE

Cel dintâi document care cuprinde prețioase elemente de istorie literară patristică este *Istoria bisericească* a lui Eusebiu. Părintele istoriei bisericești menționează aproape întotdeauna operele personajelor marcante, despre care tratează și le însoțește cu aprecieri prețioase sau cu fragmente din textul lor, pe care critica modernă le verifică, prin mijloacele ei, cu deosebită satisfacție. *Istoria bisericească* a lui Eusebiu este izvorul principal al istoriei literare ieronimiene.

Prima lucrare de istorie a vechii literaturi bisericești sau a Patrologiei este aceea a Fer. Ieronim: *De viris illustribus*, *Despre oameni iluștri*, scrisă din îndemnul prefectului pretoriului Dexter, în

anul 392, la Betleem. Ea cuprinde autori care au trăit de la moartea Mântuitorului până la al patrusprezecelea an al domniei împăratului Teodosie (392). Lucrarea e condensată în 120 de coloane din Migne (P. L. 23, col. 601-720) și în 56 de pagini format 8 din ediția Richardson în *Texte und Untersuchungen*, XIV Band, Heft 1, 1896. Din prefața acestei lucrări reiese că scopul propus era apologetic: să se răspundă obiecției păgâne că Biserica n-avea oameni învățați. Titlul *De viris illustribus* e împrumutat opereii cu același nume a lui Suetoniu (75-160 d. Hr.), pe care Dexter îl recomandase ca model Fericitului Ieronim. Unul din izvoarele de seamă folosite de autor a fost Istoria bisericească a lui Eusebiu (*Prologus*). Lucrarea lui Ieronim cuprinde 135 capitole, care încep cu scrierile Noului Testament și se termină cu acelea ale autorului. Aceste capitole se ocupă, pe scurt, cu viața și activitatea literară a scriitorilor bisericești. Alături de scriitorii bisericești, apar și autori eretici ca: Tațian, Bardesanes, Novațian, Plotin, Luciu, Eunomiu, apoi iudei ca Philo Alexandrinul, Iosif Flaviu și Justus de Tiberiada, în fine și un păgân, Seneca. Caracterul compozit al acestei prime istorii literare creștine se datorează scopului urmărit de autor, care era să demonstreze păgânilor că și creștinii își aveau „oamenii lor iluștri” în domeniul culturii. Cronologia nu e respectată totdeauna cu scrupulozitate, de exemplu Sf. Antonie e așezat după Sf. Atanasie. Critica modernă a ajuns la concluzia că lucrarea are părți de valoare inegală. Capitolele de la început, care se ocupă cu autorii Noului Testament, se inspiră din însăși Sf. Scriptură. Capitolele care se ocupă cu scriitorii greci ai primelor trei veacuri sunt un rezumat al *Istoriei bisericești* a lui Eusebiu, deși uneori Ieronim e mult mai precis informat decât Eusebiu ca, de pildă, în cazul Sf. Hipolit al Romei. Rezumatul ieronimian lasă deseori de dorit. Ieronim înțelege uneori greșit modelul, confundă personalitățile omonime, rezumă diferite scrieri într-una singură sau desface o singură scriere în mai multe, atribuie unor scriitori opere care nu le aparțin, pune pe seama anumitor opere un conținut străin, deduce din textul

lui Eusebiu scrieri inexistente sau nu înregistrează lucrări menționate de izvorul său. Ieronim a prelucrat sau a înfrumusețat, uneori în chip arbitrar, materialul lui Eusebiu, îndeosebi cel asupra scriitorilor greci sau de limbă greacă. În schimb, autorii latini și cei greci ai sec. IV sunt cercetați cu atenție sau cunoscuți direct de Ieronim, care-i apreciază prin contact viu, dacă nu totdeauna cu autorii, în mod sigur cu operele. De aceea capitolele respective din *De viris illustribus* au o valoare de prim rang. Tratatul lui Ieronim s-a păstrat și în traducerea grecească a lui Sofronie al Ierusalimului.

O altă istorie a Patrologiei este aceea a presbiterului Ghenadie al Marsiliei, intitulată tot *De viris illustribus* (Migne, P.L. 58, col. 1059-1120) și care datează probabil din a doua jumătate a sec. V (467-480). Lucrarea lui Ghenadie o continuă pe aceea a lui Ieronim. În majoritatea manuscriselor, opera preotului marsiliez se prezintă ca partea a doua a cărții lui Ieronim, printre altele poate și pentru că *De viris illustribus* a lui Ghenadie n-a avut o prefață sau, dacă a avut, a fost suprimată. Primele capitole tratează despre scriitorii sec. IV, care lipsesc la Ieronim. Capitolul final, care vorbește despre autorul însuși, nu e autentic, așa cum sunt autentice majoritatea capitolelor care-l preced pe cel final (93, 95-100) (ed. Richardson, în *Texte und Untersuchungen*, XIV, 1, pp. 94-97). Metoda cronologică a prezentării autorilor merge bine până către sfârșit, unde intervin întreruperi și confuzii. Deși uneori remaniată, lucrarea lui Ghenadie reprezintă un izvor de mare importanță pentru Patrologie. Ghenadie e un istoric cu întinse cunoștințe și cu judecată sigură. Ceva mai nesigur în domeniul biografiei, el e sigur în domeniul bibliografiei, unde cunoaște operele prin lectură directă.

A treia istorie a vechii literaturi bisericești, intitulată cu numele consacrat *De viris illustribus*, aparține arhiepiscopului Isidor de Sevilla († 636). Lucrarea are două versiuni: una scurtă cuprinzând 33 capitole și una mai lungă, în care cele 33 de capitole sunt precedate de alte 12 capitole și o prefață (Migne, P.L. 83, col. 1081-1106). Critica

susține că aceste 12 capitole nu sunt autentice. Opera lui Isidor se caracterizează prin predilecție pentru scurtime și promptitudine. Informațiile sale sunt luate, cel mai adesea, direct din operele autorilor prezenți. Totuși, el este un compilator care, nu rareori, preferă să transcrie păreri ale altora despre scriitorii cu care se ocupă, decât să-și spună părerea proprie. Partea cea mai prețioasă a operei sale sunt informațiile pe care ni le dă despre scriitorii spanioli.

A patra istorie a literaturii patristice este aceea a arhiepiscopului Ildefons de Toledo († 667), elevul lui Isidor și intitulată, ca toate celelalte, *De viris illustribus* (Migne, P.L. 96, col. 195-206). Continuare a lucrărilor anterioare, acest al patrulea *De viris illustribus* nu tratează, totuși, decât despre 14 „ilustruți”, dintre care șase n-au scris nimic, ci s-au făcut cunoscuți numai prin cuvânt și prin exemplul propriei lor vieți. Unul din ceilalți opt, papa Grigorie cel Mare, fusese deja tratat de către Isidor. Ildefons îl reia, completându-l cu amănunte interesante. Șapte din cei 14 „ilustruți” sunt episcopi de Toledo, iar 12 din numărul total sunt spanioli născuți în Spania, la care adăugând pe călugărul african Donatus, devenit mai târziu spaniol, ajungem la rezultatul că din totalul scriitorilor prezentați de Ildefons, numai unul n-a fost spaniol: papa Grigorie cel Mare. Un articol final asupra autorului însuși e scris de urmașul său la scaunul episcopal din Toledo, Iulian (680-698).

În Răsărit, reprezentantul clasic al Istoriei Patrologiei este patriarhul Fotie († 891). În lucrarea sa intitulată *Myriobiblon* sau *Biblioteca*, el tratează despre 280 de opere păgâne și creștine, cu însemnări biografice și extrase uneori din opere puțin cunoscute (Migne, P.G. 103, 104). Circa 80 din aceste opere, adică mai puțin de un sfert, au cuprins patristic. Fotie nu face propriu-zis o istorie literară, pentru că n-așază autorii în ordine cronologică sau geografică sau pe școli. De altfel el nu vorbește despre toți scriitorii patristici și nici despre toate operele celor pe care-i discută. Dar materialul său e prețios prin noutățile pe care le aduce față de predecesorii săi orientali și occidentali, prin excerptele pe care le face uneori din

textele anumitor autori și prin aprecierile critice la adresa scriitorilor și operelor lor. Aceste aprecieri critice privesc de obicei și fondul și forma. Ele se deosebesc prin spiritul lor măsurat, precis și realist. Severitatea lui față de eretici sau de cei suspecti, precum și elogiile adresate scriitorilor clasici patristici n-au nimic convențional. Considerațiile lui se bazează pe o cunoaștere directă și profundă a lucrărilor discutate care făceau, de altfel, parte din biblioteca sa personală. Fotie e aproape un modern prin scrupulozitatea și prin nuanțele criticii sale literare. El aduce servicii excepționale patristicii contemporane prin aceea că o ajută să regăsească urma unora dintre operele dispărute.

Lexiconul lui Siudas, publicat către jumătatea sec. X, mai sigur în a doua jumătate a acestui secol, cuprinde multe însemnări utile, referitoare la Sfinții Părinți.

În evul mediu, istoria Patrologiei a fost tratată inegal, după pregătirea și mediul autorilor respectivi. După aproximativ cinci sute de ani, istoria literaturii creștine a fost reluată de Sigebert de Gembloux (Belgia) († 1112) în opera mereu cu același nume *De viris illustribus* (Migne, P.L. 160, col. 547-588). Numărul autorilor tratați e mic, iar metoda e defectuoasă. Sigebert n-are idee de teologii bizantini medievali și e foarte puțin inițiat în metoda sau în perspectivele cronologice ale istoriei literare. Un alt istoric literar este Anonymus Mellicensis prin opera sa *De scriptoribus ecclesiasticis* (Migne, P.L., 213 col. 961-984) scrisă pe la 1135, în mănăstirea Prüfening, la Regensburg. Contemporan cu Anonymus Mellicensis, Honorius Augustodunensis scrie o istorie literară, *De luminaribus ecclesiae* (Migne, P.L. 172, col. 197-234), spre anul 1122. El rezumă, cu greșeli, pe Ieronim, pe Ghenadie și pe Isidor, în trei cărți, și adaugă o a patra carte cu 17 numere. Un alt *De viris illustribus* e atribuit pe nedrept lui Enrich de Gand († 1293). Una din istoriile literare creștine cele mai complete și care aparține în același timp sfârșitului evului mediu și primei Renașteri este *De scriptoribus ecclesiasticis* a lui Ioan Trithemius, apărută în 1494 și tratând despre 963 autori. Izvoarele principale asupra Sfinților

Părinți sunt și pentru Trithemius tot Fer. Ieronim și Ghenadie. Lucrarea nu e lipsită de spirit critic.

Sfârșitul evului mediu aduce un suflet nou peste și împotriva vechilor concepții scolastice. Umaniștii secolelor XV și XVI au deșteptat interesul nu numai pentru vechea literatură clasică păgână, ci și pentru cea creștină, îndeosebi pentru cea greacă, pe care Biserica latină aproape o uitase. Oamenii Reformei susțineau, pe de altă parte, că Biserica apuseană a sec. XVI se abătuse mult de la substanța și forma creștinismului primar. Atât din dorința de a nu fi mai prejos decât mișcarea umanistă a Renașterii, care răscolea după o metodă nouă și degajată de criterii dogmatice întregul patrimoniu spiritual al lumii vechi și creștine, cât și din nevoia de a răspunde serios, pe baze istorice, criticii protestante, Biserica apuseană a purces la o masivă cercetare a documentelor patristice. Așa a luat naștere în Franța, la 1618, faimoasa Congregație a maurinilor, înființată de Sf. Maurus, de unde și numele de „maurini” dat membrilor ei. Prin edițiile îngrijite ale textelor autorilor patristici latini și greci, ediții dintre care unele sunt neîntrecute până astăzi, prin adunarea progresivă a unui material considerabil privitor la cuprinsul și la forma variată a literaturii patristice și prin încercarea de a degaja studiul vechilor autori bisericești de criteriile false care o împovărau, s-a ajuns progresiv la elaborarea din ce în ce mai științifică a disciplinei noastre, la constituirea unui sector de sine stătător al teologiei.

COLECȚII PATRISTICE

Menționăm printre marile colecții de texte în sec. XVI, XVII și XVIII pe cea a lui Marguerin de la Bigne, *Bibliotheca SS Patrum*, în 8 volume in fol., Paris, 1575, care ajunseseră la 27 volume în ediția din 1677.

După marii editori de texte din sec. XVII și XVIII, se cuvine să-i menționăm pe inițiatorii istoriei literare patristice. În 1686, apare primul volum din *Nouvelle bibliothéque des auteurs ecclésiastiques* a lui Louis Ellies du Pin († 1719).

În 1694 apare lucrarea lui Nourry († 1724): *Apparatur ad Bibliothecam maximam veterum Patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum*. R. Ceillier († 1761) publică *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, care aducea istoria literară a creștinismului până în mijlocul sec. XIII. D. Schram († 1797) a scris *Analysis operum SS Patrum et scriptorum ecclesiasticorum*. G. Lumper († 1800) publică *Historia theologico-critica de vita, scriptis atque doctrina SS Patrum aliorumque scriptorum ecclesiasticorum*. Nu numai catolicii, ci și protestanții i-au studiat pe Sfinții Părinți în sec. XVII și XVIII. Îi menționăm pe: W. Cave († 1713), *Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria*; C. Oudin († 1717), *Commentarius de scriptoribus ecclesiasticis*. Trei teologi luterani publică opere mai mici, dar interesante prin aceea că pun în circulație pentru prima oară termenul de „patrologie”, care va face carieră. Acești teologi sunt: J. Gerhard († 1637), *Patrologia*; J. Hülsemann († 1661), *Patrologia*; J. G. Olearius († 1711), *Abacus patrologicus*. Pentru acești oameni, *Patrologia* avea încă un înțeles multicuprinzător și vag. De cele mai multe ori ea însemna o privire generală asupra istoriei literare creștine până în evul mediu și chiar până în epoca modernă. Deși *Patrologia* lui Gerhard se intitulează *Patrologia sive de primitivae ecclesiae christianae doctorum vita ac lucubrationibus opusculum*, ea se întinde, totuși, până în evul mediu.

Afară de aceste lucrări cu caracter general, sunt și altele în care Părinții sunt tratați fiecare, monografic. Se pot cita în această categorie: Le Nain de Tillemont, *Mémoires pour servir a l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles, justifiés par les citations des auteurs originaux; avec une chronologie et des notes*, Paris, 1693-1714, 16 tomes, în 4; J. A. Fabricius, *Bibliotheca graeca sive notitia scriptorum veterum graecorum*, Hamburg, 1705-1728, 14 vol. în 4; o nouă ediție neterminată acestei lucrări a dat G. Chr. Harles, Hamburg, 1790-1809, 12 vol. în 4.

Secolul XIX duce mai departe adunarea de material, edițiile și colecțiile de texte. Menționăm colecțiile de texte ale celor doi cardinali: A. Mai

(† 1854) și J. B. Pitra († 1889). Cel dintâi a publicat două colecții de texte însumând 17 volume, în 4: 1) *Scriptorum veterum nova collectio e vaticanis codicibus edita*, Roma, 1825-1838, 10 volume în 4; 2) *Nova Patrum Bibliotheca*, Roma 1844-1854, 7 volume în 4. Cel de-al doilea a publicat: 1) *Spicilegium solesmense complectens SS Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera*, Paris, 1852-1858, 4 vol. în 4; 2) *Analecta sacra spicilegio solesmensi parata*, Paris, 1876-1884, 4 volume, în 4. Colecțiile lui Mai și Pitra cuprind texte nepublicate încă și aparțin Patrologiei de limbă greacă, de limbă latină și uneori chiar Patrologiei siriene și armene. Producțiile literare ale vechii Biserici siriene au fost parțial publicate de maronitul J. S. Assemani sub titlul: *Bibliotheca orientalis*, 4 vol. (1719-1728). Același lucru a făcut pentru literatura armeană P. Sukias Somal († 1846).

Cea mai mare și cea mai completă colecție de texte patristice e aceea a abatelui Jean Paul Migne († 1875), intitulată *Patrologiae cursus completus*, împărțită în două: *Series graeca*, în 161 volume în 4, text grec cu traducere latină, mergând de la Părinții apostolici până la Sinodul de la Florența (1438-1439). Volumul 162 a ars în clișee, cu puțin înainte de a fi tipărit; *Series latina*, în 221, volume în patru (vol. 218-221 sunt indice) mergând de la Tertulian până la papa Inocențiu II († 1216). Această colecție uriașă de 382 volume în 4° nu aduce lucruri noi sub raport editorial, fiindcă ea reeditează cele mai bune ediții patristice anterioare, în care nu intervine decât rareori. Un material critic și istorico-literar considerabil însoțește această ediție. Acest material nu e decât rareori opera lui Migne sau a colaboratorilor săi. Aproape în totalitatea lui, el aparține edițiilor anterioare, îndeosebi acelorale ale Maurinilor, care întovărășeau textul cu *prolegomena*, note și indice, deseori de întinderea și caracterul unor adevărate monografii. Unele volume din această colecție au numeroase și grave greșeli de tipar. Seria greacă a colecției Migne are trei indici: 1) D. Scholarios, *Cheia Patrologiei* (în lb. greacă), Atena, 1879; 2) F. Cavallera, *Migne, Patrologiae cursus comple-*

tus series graeca, Indices digessit, Paris, 1912; 3) Th. Hopfner, *Migne, Patrologiae cursus completus, series greea, Index locupletissimus*, Paris, 1928 și urm. Colecția patristică a lui Migne e un tezaur extraordinar, care nu poate lipsi din nici o bibliotecă de teologie creștină.

Trei colecții de texte datorate academiilor germane se impun printr-o severă ținută filologică. Cea mai veche și cea mai mare dintre ele până acum este *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, inițiată și condusă de Academia de Științe din Viena. Cele peste șaiszeci de volume în 8°, apărute până acum dovedesc un progres remarcabil față de edițiile anterioare. E un progres filologic, care va trebui completat cu un progres teologic din partea editorilor. O altă colecție de texte este cea intitulată *Auctores antiquissimi*, publicată de societatea pentru istoria veche a Germaniei. *Monumenta Germaniae historica*. Scriitorii cuprinși în *Auctores Antiquissimi* sunt cei ai perioadei de trecere de la epoca romanică la cea germanică, autori latini ai sec. V și VI, aproape fără excepție scriitori bisericești. Colecția a apărut sub conducerea lui Th. Mommsen, 1877-1898, 13 volume în 4. A treia colecție de texte patristice datorate științei germane se intitulează *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, editată de comisia Părinților bisericești, instituită de Academia de Științe din Berlin. Colecția patristică de la Berlin este de o deosebită valoare științifică. Ea identifică textele grecești ale perioadei de formație a literaturii creștine, în care atâtea originale sunt nesigure și mutilate sau deformat.

Unele texte patristice grecești au fost editate de Casa Teubner, în colecția *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et romanorum Teubneriana*, Leipzig.

Am menționat că vechea literatură siriacă, descoperită până la începutul sec. XVIII, a fost editată de Assemani în *Bibliotheca orientalis*, 4 volume (1719-1728). Acum apar paralel două colecții, începând din 1903 și anume: *Patrologia orientalis*, 24 vol., sub conducerea lui R. Graffin și F. Nau și un *Corpus scriptorum christianorum*

orientalium, sub conducerea lui J. B. Chabot, J. Guidi, H. Hyvernat, B. Carra de Vaux, J. Forget. Acest corpus cuprinde patru serii de texte: siriene, copte, arabe și etiopice, circa 100 volume. R. Graffin a editat singur *Patrologia syriaca*, 3 volume, (1894-1926), Paris.

Există colecții care, urmărind un scop mai mult practic, nu dau decât rareori ediții noi; de obicei ele repetă ediții anterioare. Menționăm: *Florilegium patristicum*, editat de J. Zellinger și B. Geyer, cuprinzând și texte ale autorilor medievali. Apare de la 1904 și are peste 40 de caiete, dintre care unele cu ediții noi de texte; textele grecești sunt însoțite de traducere latină; *Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlichen Quellenschriften*, edit. de G. Krüger, 1891 și urm. (seria I 12 caiete, seria II 9 caiete, seria nouă 6 caiete); *Kleine Texte* edit. de H. Lietzmann, 1902 și urm.; au apărut circa 170 de caiete, dintre care numai 30 sunt cu texte patristice; *Textes et documents pour l'étude historique du christianisme* edit. de H. Hemmer și P. Lejay, Paris 1904-1912, text și traducere; *Cambridge Patristic Texts*, edit. de A. J. Mason, Cambridge, 1899 și urm., text grec cu note bogate subliniate; *Florilegium patristicum, digessit, vertit, adnotavit* G. Rauschen, Bonn 1904 și urm.; *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, edit. de O. v. Gebhardt și A. Harnack, Leipzig, 1882-1897, 15 volume, seria nouă 1897-1906, 15 volume, seria a treia edit. de A. Harnack și C. Schmidt, 1907 și urm. Această colecție e una din cele mai serioase și mai utile, atât sub raportul valorii textului, cât și prin studiile substanțiale care însoțesc acest text.

Traduceri. Afară de traduceri parțiale făcute sporadic din Sf. Părinți, putem cita ca inițiative de traduceri generale sau de grupe mari de texte patristice: *Bibliothek der Kirchenväter*, care sub diferite titluri și direcții, începute la Kempten în 1830, continuă și azi. Are până acum peste 80 de volume publicate. Colecția engleză a lui A. Roberts și J. Donaldson, *The Ante-nicene Christian Library*, apărută întâi la Edinburg, 1866-1872 în 24 vol. și un volum complementar,

mutată apoi între 1884-1886 la Buffalo în America de Nord și completată cu o nouă colecție numită *A select library of Nicene and post-Nicene Fathers*, New-York, 1886-1900, 28 vol în 8°. Franța nu are până acum colecții de asemenea anvergură. Se pot totuși menționa traduceri din *Peres de l'Eglise*, a lui E. de Genoude, Paris, 1835 și urm., apoi traduceri din Sf. Ioan Gură de Aur, din Fer. Augustin și din Fer. Ieronim, cum și fragmente din cele două colecții: *La pensée chrétienne* și *Les moralistes chrétiens*. De circa un deceniu – din 1941 s-a inaugurat o colecție intitulată *Sources chrétiennes*, condusă de H. de Lubac și J. Daniélou, la Paris – Editions du Cerf și la Lyon – Editions de l'Abeille. Au apărut până acum în această colecție opere traduse din Sf. Ignatie Teoforul, Atenagora, Teofil de Antiohia, Clement Alexandrinul, Sf. Irineu, Origen, Sf. Ipolit, Sf. Atanasie cel Mare, Eusebiu al Cezareei, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Ioan Gură de Aur, Diadoh al Foticeei, Sf. Ilarie, Sf. Ambrozie, Sf. Leon, Sf. Grigorie cel Mare, Sf. Maxim Mărturisitorul. Aceste traduceri sunt însoțite de introduceri bogate și de note. În limba italiană, există colecția de traduceri patristice *La voce dei SS Padri*, 5 volume dense, editate la Milano – Francesco-Vallardi – 1912-1932, vol. I-III, datorate lui A. Aureli și G. Brunner, iar vol. IV-V datorate numai lui Aureli. Sunt fragmente substanțiale, uneori foarte întinse din operele Părinților Bisericii, începând cu *Învățătura celor 12 Apostoli* și isprăvind cu Papa Grigorie cel Mare. Traduceri din Sf. Părinți au inițiat și fosta Rusie, Norvegia și Olanda. În România, în afară de traduceri fragmentare și de inițiativa privată din trecut, sunt două tinere colecții de traduceri: una intitulată *Biblioteca Părinților Bisericești*, sub conducerea Pr. Matei Pâslaru, editată de Sf. Episcopie a Râmnicului – Noului Severin – R. Vâlcea, începând din anul 1935; alta intitulată *Izvoarele Ortodoxiei*, la început sub conducerea Preoților D. Fecioru și Ol. Căciulă, mai pe urmă numai a Pr. D. Fecioru, apărând în primii ani (1938-1942) în editura Librăriei Teologice, București, mai apoi (din 1943) trecând în Editura

Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. Amândouă colecțiile dovedesc râvnă din partea conducătorilor și a traducătorilor. Menționăm că la noi² sunt și traduceri datorate unor particulari sau editate în colecțiile generale de teologie, ca acelea din colecția teologică a Mitropoliei Sibiului. Merită să fie pomenită aici traducerea *Filocaliei*, inițiată de Păr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae și din care au apărut până acum patru volume³.

Repertorii, enciclopedii, manuale. Nu există până acum un repertoriu general complet al literaturii asupra Sfinților Părinți care să cuprindă la zi toate indicațiile asupra edițiilor, traducerilor, monografiilor sau studiilor mai ample patristice. Ceea ce există, e pe fracțiuni cronologice și deci incomplet, ca de ex.: Ulysse Chevalier, *Répertoire des sources historiques du Moyen-Age. Bibliographie*, ediția I, 1 vol. de 2370 coloane, 1877-1883, supliment în 1888; ediția a II-a mărită, în două volume, 1905-1907. Acest repertoriu nu e însă valabil decât până în 1907; A. Ehrhard analizează lucrările dintre 1880 și 1900 în *Die altchristliche Literatur und ihre Erforschung*, 2 volume, în *Strassburger theologische Studien*, t. I, fasc. 4-5 și *Supplementband*, Freiburg im Breisgau, 1894-1900; F. Drexl, *Zehn Jahre griechischer Patristik* (1916-1925) în *Bursians Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft*, 1929, p. 131-263; 1931, p. 163-273; în același repertoriu 1929 p. 65-140, J. Martin publică *Christliche lateinische Dichter* (1900-1927) și W. Wilbrand, *Die altchristliche lateinische Litteratur* (1921-1924), 1930, *Ibidem*, p. 157-206. Un alt repertoriu fără biografii, dar cu informațiile aproape la zi, este acela al lui J. Marouzeau, *L'Année Philologique*, în care autorii patristici ocupă un loc din ce în ce mai important. Indicații bogate bibliografice se află în *Theologischer Jahresbericht*, în *Revue d'histoire ecclésiastique de la Louvain*, 1900 și urm., în *Revue des Sciences philosophiques et théologiques de la Saulchoir* 1900 și urm., în *Revue bénédictine de la Maredsous* 1890 și urm. și diferite anuare sau reviste teologice, îndeosebi de istorie bisericească. A se

vedea în această privință indicațiile bibliografice până în 1938 în B. Altaner, *Patrologie*, p. 20.

Dintre enciclopediile teologice și profane care consacră pagini Patrologiei și Patristicii menționăm: *Dictionnaire de Théologie Catholique* de Vacant-Mangenot-Amamnn; *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche* de A. Hauck; *Wetzer und Welte's Kirchenlexicon oder Encyklopedie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, zweite Auflage, în Neuer Bearb. beg von Ioseph Cardinal Hergenröther. Fortges. von Franz Kaulen, Freib. im Breisgau; *Encyclopedia of religion and ethics. de Hastings: Enciclopedia italiana; Real-Encyclopaedie für der classischen Altertumswissenschaft*, de Pauly-Wissowa-Kroll-Witthe; *Die Kultur der Gegenwart*, edit. de P. Hinneberg.

Manualul cel mai comod pentru consultarea multor texte patristice fundamentale, așezate pe autori și în ordine cronologică este acela al lui M. J. Rouët de Journel, *Enchiridion patristicum* ed. 89, Freiburg im Breisgau, 1922. Pentru inițierea în studiile patristice pot fi consultate, printre altele, următoarele manuale:

1. **De limbă franceză:** J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, Paris, diferite ediții, concentrat, substanțial, clar, ușor de mânuit, puțin rămas în urmă cu informațiile și metoda de lucru; F. Cayré, *Précis de Patrologie. Histoire et doctrine des Peres et Docteurs de l'Eglise*, 2 volume, Paris, 1927-1930 (în ed. 2 1931 și ed. 3 1938); *Patrologie et histoire de la Théologie*, (până la Francisc de Sales), mai dezvoltat ca cel anterior, punând accentul pe partea doctrinară și cu bogate referințe asupra textelor; F. Mourret, *Histoire générale de L'Eglise*, vol. II; *Les Pères de l'Eglise* 1919; Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne* II-e éd., Paris, 1924; P. Monceaux, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, 1924; *Idem. Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, Paris, 1901 și urm. în 7 volume – lucrare de valoare; Aimé Puech, *Histoire de la littérature grèque chrétienne jusqu'a la fin du IV-e siècle*, 3 volume, Paris, 1928-1930, lucrare solidă și captivantă, mai ales în părțile dedicate formelor literare:

Gustav Bardy, *Littérature grécque chrétienne*, Paris 1928; *Idem*, *Littérature latine chrétienne*, Paris 1929, concis și clar.

2. De limbă germană. Catolice: J. Fessler, *Institutiones Patrologiae*, 2 vol. edit. II datorată lui B. Jungmann, 1890-1896 pune accentul pe doctrină; H. Kihn, *Patrologie* 1-2, 1904, 1908, expune corect cuprinsul celor mai de seamă opere patristice; Otto Bardenhewer, *Patrologie*, ed. III, 1910; *Idem*, *Les Pères de L'Église, leur vie et leurs oeuvres*, trad. P. Godet et C. Verschaffel, 3 volume, Paris, 1905; *Idem*, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, în 5 volume masive, cu un total de 3.137 pagini, în 8°, în afară de prefete, Freiburg im Breisgau, Herder, 1913-1932, operă de valoare excepțională, un adevărat repertoriu, mergând până la cele mai mici detalii ale genezei și evoluției operelor și problemelor, cu bibliografia chestiunilor la zi, absolut indispensabilă pentru studiul aprofundat al Patrologiei și Patristicii; examenul ideilor nu e totdeauna suficient aprofundat; B. Altaner, *Patrologie*, 1931-1938, manual ideal prin conciziune, claritate, bogăție de idei și informații la zi.

Protestante: A. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*; Erster Teil, *Ueberlieferung und Bestand*, 1893; Zweiter Teil, *Chronologie*, 1 (bis Irenäus), 1897, 2 (bis Eusebius), 1904; G. Krüger, *Geschichte der altchristlichen Litteratur in den ersten drei Jahrhunderten*, 1895, Nachtrag, 1897; H. Jordan, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, 1911, expunere pe forme literare; E. Wendland, H. Lietzmann, *Christliche Literatur* în A. Gercke und Ed. Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft* 1, 5, ed. III, 1927.

3. De limbă italiană: U. Mannucci, *Istituzioni di Patrologia*, 2 vol. ediția IV, 1936 și urm.; Sinapoli di Giunta, *Storia letteraria della Chiesa*, vol. I, 1920, vol. II 1922; U. Moricca, *Storia della letteratura latina cristiana*, 5 volume masive, 1924-1934, lucrare de valoare excepțională; L. Salvatorelli, *Storia della letteratura latina cristiana*, Milano, 1936; A. Arrighini, *I Dot-*

tori della Chiesa, 2 volume, Torino, 1936.

4. De limbă engleză: J. M. Campbell, *The Greek Fathers*, 1929; E. Leigh Bennett, *Handbook of the early christian Fathers*, 1920.

5. De limbă greacă: G. I. Dervos, *Hristianiki Grammatologia* 3 vol., 1903, 1904 și 1910 și urm. D. S. Balanos, *Patrologia*, Atena 1930.

6. De limbă română: Pr. Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creștine*, 3 volume, Iași, 1934, 1935, 1940.

Lucrări mai mult sau mai puțin întinse de istoria vechii literaturi creștine se află și în diferite colecții de istorii literare, îndeosebi în colecțiile de istoria literaturilor vechi, greacă și latină, ca: W. S. Tauffel, *Geschichte der römischen Literatur III*, 1913, edit. de W. Kroll und F. Skutsch, autorii creștini sunt tratați de E. Klostermann; M. Schanz, C. Hosius și G. Krüger, *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, achter Band, dritter Teil, dritte Auflage, 1922, pp. 241-461; vierter Teil, zweite Auflage, 1914, pp. 105-499 (datorat lui M. Schanz); vierter Teil, zweite Hälfte, 1920, p. 360-645 (datorat lui G. Krüger); W. Christ – W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur*, siebenter Band, zweiter Teil, zweite Hälfte, sechste Aufl. 1924; pp. 1105-1492 (datorat lui Otto Stahlin).

Bibliografie: O. Bardenhewer, *op. cit.* I, pp. 1-19; 50-64; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 6-9; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 6-20; E. Amann, *op. cit.*, col. 1201-1215; *Idem*, *Photius*, în *Dictionnaire de Théologie Catholique XII*, 2, 1935, col. 1538-1539; Denys Gorce, *Petite introduction a l'étude des Peres*, Paris, 1928, p. 29 și urm.; J. de Ghellinck, *Diffusion, utilisation et transmission des écrits patristiques – Guides de lectures, bibliothèques et pages choisies*, în „*Gregorianum*”, vol. XIV, fasc. 2, 1933, pp. 356-400.

PERIOADA I

ÎNCEPUTURILE LITERATURII CREȘTINE

Literatura patristică are începuturi modeste. De la sfârșitul sec. I până la începutul sec. IV, ea a evoluat sensibil, uneori până la trepte neașteptate, dar a păstrat o continuă legătură cu izvorul ei cel mai autentic, adică scrierile vetero- și neotestamentare. Așa se explică nu numai modestia ei literară, dar și caracterul ei misionar și catehetic. Porunca Mântuitorului „*Predicați Evanghelia la toată făptura*” era considerată ca fiind adresată nu numai Sfinților Apostoli, ci și tuturor urmașilor acestora. Acești urmași făceau misiune și catehizare oricui s-ar fi adresat: comunităților, particularilor, păgânilor, împăraților, filosofilor, evreilor, ereticilor. Nu e o literatură sistematic elaborată și sistematic dirijată. Ea e în mare măsură o literatură ocazională. Această literatură ocazională va evolua cu timpul spre forme de sine stătătoare și se va concentra în ramuri și discipline cu valoare permanentă.

Sfârșitul secolului I și secolul II văd înflorind o literatură postapostolică sau veche bisericească, pe care o putem împărți în următoarele categorii principale: epistolară, apologetică și antieretică sau polemică. Într-o parte din aceste categorii circulă și scrieri care nu aparțin strict nici uneia din ele, dar care sunt expresii ale nevoilor interioare ale Bisericii. Așa sunt *Simbolul apostolic* și *Învățătura celor 12 Apostoli* sau *Didahia*.

Epistolele datorate preocupărilor pastorale ale conducătorilor Bisericii, asemănătoare în bună parte epistolelor apostolice, se caracterizează printr-o desăvârșită simplitate literară, printr-un suflu eminent religios și printr-o orientare ostilă lumii. Problemele doctrinare se îmbină cu sfaturi speciale sau generale.

Scrierile apologetice urmăresc apărarea creștinismului față de atacurile păgânismului și iudaismului. Creștinii cu oarecare cultură înțeleg să răspundă acestor atacuri coalizate. Când sunt adresate păgânilor, aceste răspunsuri iau formă de cuvântări apologetice, gen literar preexistent creștinismului. Când sunt adresate iudeilor, ele iau de preferință forma dialogului. Scrierile apologetice impunând, prin însăși natura lor, comparații și tot felul de aprecieri, autorii lor nu puteau evita stabilirea unor raporturi, oricât de precare la început, între creștinism și păgânism și între creștinism și iudaism. În al doilea rând, contactul cu formele artistice ale literaturii profane. Aceste fenomene au avut consecințe nebănuite pentru evoluția ulterioară a literaturii creștine.

Scrierile antieretice sau polemice sunt îndreptate împotriva numeroaselor erezii care apar în Biserică de-a lungul sec. II. Sunt, în primul rând, erezii gnostice, a căror filozofie religioasă încearcă să interpreteze unele idei creștine în sensul sincretismului lor. Este apoi montanismul, această „nouă profetie”, care a prilejuit lungi polemici literare. Lupta cu gnosticismul a dus la interesante adânciri doctrinare dintr-o parte și din alta. Cele mai multe scrieri gnostice și antignostice au pierit. Dar e în afară de orice îndoială că echipamentul filozofic și literar al gnosticismului era superior aceluia al ortodocșilor. Gnosticismul se întemeia pe cultura laică și pe prestigiul oamenilor acestei culturi. Antignosticii erau ca o grupă neînsemnată în fața unei armate puternice, zice O. Bardenhewer. Dacă grupa a bătut o întregă armată este pentru că adevărul era de partea grupei.

Afară de aceste categorii de scrieri, orientate pastoral față de credincioși și defensiv sau ofensiv față de vrăjmași, Biserica primară elaborează și scrieri care exprimă creșterea și sporul ei duhovnicesc, progresul spiritualității creștine în forme sistematice. Este o literatură care pune probleme noi și se adresează spiritului în forme noi, care vor deveni, cu timpul, așa-numitele discipline ale teologiei. Meritul de a face din teologie o știință revine secolului al III-lea.

În fine, mai este o categorie de scrieri, numită pe bună dreptate „literatură de subsol” și care oferă greutate considerabile cercetătorilor: este vorba de *apocrifele* Noului Testament. Cele mai multe din aceste apocrife sunt falsuri, de aceea ele se complac, de cele mai multe ori, în anonim sau pseudoanonimat. Textul autentic, primitiv al celor mai multe dintre ele s-a pierdut, nerămânând decât prelucrări sau remanieri. Locul și data apariției nu pot fi stabilite decât aproximativ și cu foarte mari greutăți. Nu se poate stabili cu precizie originea bisericească sau eretică a acestor apocrife. În orice caz, cele mai multe din apocrifele de origine bisericească au fost revizuite și retușate de Biserică. *Protoevanghelia lui Iacob* și *Faptele lui Pavel* sunt de origine bisericească. Majoritatea apocrifelor rămase aparțin secolului II.

Bibliografie: O. Bardenhewer. *op. cit.*, I, pp. 74-79; Aimé Puech. *Histoire de la littérature grécque chrétienne*, t. II, Paris, Les Belles Lettres, 1928, pp. 2-5.

PĂRINȚII APOSTOLICI

Numele de Părinți apostolici se datorează învățatului francez J. B. Cotelier, care în 1672 a grupat și a publicat sub titlul *A Patres aevi apostolici*, operele care circulau de mult sub eticheta lui Barnaba, Clement al Romei, Ignatie al Antiohiei, Policarp al Smirnei și Herma. Mai târziu au fost adăugate acestei colecții și *Fragmentele lui Papias* din Hieropolis și *Scrisoarea anonimă către Diognet*. La sfârșitul veacului trecut s-a adăugat, în fine, și *Învățătura celor 12 Apostoli*. Sunt numiți *Părinți apostolici* autorii care au cunoscut pe Apostoli sau au fost discipoli apropiați ai acestora.

Grupa operelor Părinților apostolici nu se impune printr-o unitate de doctrină sau de atmosferă. Singura legătură reală între operele acestea este cea cronologică, în sensul că ele apar aproximativ la aceeași dată: sfârșitul secolului I și prima jumătate a sec. II. Sub raportul conținutului, ele nu aparțin aceleiași familii. *Scrisoarea către Diognet* se clasifică printre operele apologetice. *Păs-*

torul lui Herma este o lucrare penitențială sub formă apocaliptică. *Fragmentele lui Papias* nu ne îngăduie să întrevădem ce a putut fi opera în forma ei integrală. Această lipsă de unitate se explică nu numai prin absența unei dirijări unitare, dar și prin caracterul firesc al oricărui început de literatură, început spontan și orientat nu de scrupule de unitate, ci de nevoile reale sufletești ale cititorilor sau ale ascultătorilor. Aceste nevoi variază în substanță și în intensitate după loc și după sensibilitate spirituală. Așa se face că în ultimii ani ai vieții Apostolilor sau în primele decade după moartea lor, au apărut, printre altele, opere catehetice, atât de trebuitoare în lucrarea misionară a celei de a doua generații creștine. Iată de ce și noi vom începe cu *Simbolul apostolic*, după care vom cerceta *Învățătura celor 12 Apostoli*.

SIMBOLUL APOSTOLIC

Simbolul apostolic este cea mai veche mărturisire de credință creștină. Rufin ne spune că după pogorârea Sf. Duh, înainte de a se despărți, Apostolii au compus un *Simbol de credință* nescris, care să fie o schemă a învățaturii creștine, necesară în opera lor misionară. Denumirea de simbol vine de la grecescul *symbolon* care înseamnă indiciu, semn, iar în cazul nostru semnul adevăratei credințe. *Symbolon* mai poate însemna și o lucrare comună a mai multora. *Simbolul de credință* era un rezumat al învățaturii creștine pe care credincioșii îl rosteau pe dinafară cu ocazia Botezului și în cadrul serviciului liturgic. În secolul IV, *Simbolul de credință* a fost împărțit în 12 articole. În sec. VI se va spune că fiecare din aceste articole are drept autor pe câte unul din cei 12 Apostoli. Învățații romano-catolici susțin că, chiar dacă forma actuală a *Simbolului* nu e apostolică, fondul este, totuși, apostolic.

Fără îndoială, este destul de greu să reconstituim forma originală, autentică a *Simbolului de credință apostolic*. Această formă s-a pierdut. Ne-au rămas forme mai tardive. Aceste forme ale vechiului Simbol roman s-au păstrat în grecește și în

latinește. Versiunea latină, cea mai veche după aceea a așa-zisei *Epistole a Apostolilor*, e cea păstrată de Rufin în *Comentariul* său. Deși acest *Simbol* apare sub formele prezentate în sec. IV – versiunea greacă – și în sec. V – forma latină – e totuși sigur că el e mult mai vechi. Originea apostolică a *Simbolului de credință* al Bisericii romane pare destul de verosimilă. Severitatea, simplitatea, scurtimea și stilul său lapidar atestă o înaltă vechime pentru *Simbolul de credință*. Învățăutul norvegian Ca-pari crede că acest *Simbol* a luat naștere nu la Roma, ci în Asia Mică, în cerul Sf. Ioan, de unde a venit la Roma la începutul epocii postapostolice. Kattenbuschi susține că *Simbolul* a apărut la Roma, în jurul anilor 100-120. Simbolul de credință oriental are o istorie mai puțin limpede. Simbolurile de credință orientale preniceene se caracterizează prin adaosuri antieretice, iar față de vechiul *Simbol* roman prin trăsături mai mult sau mai puțin dogmatice și subiective.

Simbolul de credință apostolic este o piesă de importanță pentru practica și credința Bisericii primare. Ea constituie o legătură între stilul dogmatic al Apostolilor și acela al generației creștine imediat următoare. *Simbolul apostolic* nu e atât o piesă literară, cât un instrument practic necesar celor care se botezau și agenților misionari. De aici scurtimea, simplitatea și forma sa schematică. Fără a fi inspirat, așa cum s-a pretins, *Simbolul apostolic* reprezintă un document oficial al Bisericii de o importanță covârșitoare. El e primul catehism al creștinismului și prin aceasta primul manual de doctrină. Acest *Simbol* a fost obiectul a numeroase comentarii. Primii autori patristici care-l comentează în Apus sunt: Rufin, Ambrozie, Niceta de Remesiana, Fer. Augustin și Petru Hrisologul; în Orient: Sf. Chiril al Ierusalimului. Cuprinsul *Simbolului apostolic* nu e nici mare, nici complicat. El e alcătuit, în cea mai mare parte, din afirmații privitoare la Sf. Treime și la Hristos. Vin apoi ideile despre Biserică, iertarea păcatelor, învierea trupului și viața veșnică. Cele trei Persoane ale Sf. Treimi: Tatăl, Fiul și Sf. Duh, sunt toate prezente.

Bibliografie: *Ediții:* H. Denzinger et Clem. Bannwart

S. J., *Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, editio decima sexta et septima quam paravit Ioanns Bapt. Umberg S. J., Friburgi Brisgoviae, 1928, Herder et co., pp. 2, 6, 7; August und Ludwig Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, 3 Aufl. mit einem Anhang von A. Harnack, Breslau 1897, pp. 29 sqq; *Manuale:* O. Bardenhewer, *Les Pères de l'Eglise, leur vie et leurs oeuvres*, nouv. édit. franç., par P. Godet et C. Verschafel, t. I, Paris, Libr. Bloud et Co., 1905, pp. 36-39; Idem, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Erster Band, zweite Aufl., Freiburg im Breisgau, Herder, 1913, pp. 82-90; F. Cayrè, *Précis de Patrologie*, t. I, pp. 37-42; Aimé Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, t. II, pp. 8-10.

ÎNVĂȚĂTURA CELOR DOISPREZECE APOSTOLI (DIDAHIA)

Simbolul de credință apostolic nu e o piesă literară propriu-zisă, ci un document, un act. Cea mai veche operă literară creștină postbiblică este *Învățătura celor doisprezece Apostoli* sau *Didahia*, descoperită în 1875 de mitropolitul Filotei Bryennios, într-un manuscris de la Constantinopol, care cuprindea și textul complet al celor două *Scrisori* ale lui Clement și alte lucrări. Filotei Bryennios a publicat textul în 1883 la Constantinopol. Manuscrisul datează din anul 1056. Textul are o întindere aproape egală cu acela al *Scrisorii către Galateni* a Sf. Apostol Pavel, adică circa 10.700 litere. Ansamblul textului de 16 capitole este acceptat cu excepția pasajului 13-II₁, deoarece, pretinde critica, acest pasaj lipsește din traducerea latină și din unele prelucrări mai recente ale *Didahiei*. Nu se cunoaște autorul *Didahiei*. E probabil că autorul necunoscut a folosit mai multe lucrări anterioare, îndeosebi una intitulată *Două căi*, care a inspirat și alți autori.

Întregul *Didahiei*, adică forma și fondul, poartă semnul unei mari antichități. Temeiurile externe confirmă și ele vechimea *Didahiei*.

Didahia e cunoscută, numită și citată încă din sec. II. E cunoscută de mulți autori ai sec. II, care o folosesc fără să spună.

Didahia a exercitat o influență importantă

asupra unora din operele ulterioare, cum sunt: *Didascalia apostolică*, *Rânduielele apostolice* și *Constituțiile apostolice*. Ea a fost tradusă și în limba latină, probabil în cursul veacului II, în Africa. Două manuscrise din veacurile IX-X-XI atestă versiunea latină.

Textul *Didahiei* e alcătuit din 16 capitole care pot fi grupate în trei părți și un epilog: I. O cateheză morală (cap. I-VI); II. Un compendiu liturgic (VII-X); III. Instrucțiuni bisericești (XI-XV) IV. Atragerea atenției asupra parusiei (XVI).

Cateheza morală, cuprinsă în primele șase capitole, numită și *Cartea celor două căi*, este poate primul manual de morală creștină. O morală precisă, necomplicată, directă, ca aceea a Sfințelor Evanghelii. Autorul are totuși un plan conform căruia își împarte preceptele în două părți, după cele două căi: calea vieții și calea morții. Cum e firesc, autorul insistă mai mult asupra *Căii vieții*.

Calea vieții e calea celor mai înalte virtuți legate de îndatoriri continue care promovează desăvârșirea. Această cale impune următoarele categorii de îndatoriri:

1. Îndatorirea capitală de a-L iubi pe Dumnezeu, pentru că e Creatorul nostru, și de a-i iubi pe semenii noștri, pentru că sunt frații noștri.

2. Îndatoririle personale de a se feri de toate viciile și păcatele cunoscute de cele două lumi: a Vechiului Testament și a păgânismului. Se pune accentul pe evitarea păcatului cârnii, pe ferirea de cruzime, de viclenie, de superstiție.

3. Îndatoririle sociale sunt manifestarea și lucrarea în comunitate a virtuților principale și personale de care a fost vorba. Mișcătoare și sugestive sunt recomandările față de săraci: „Nu întinde mâna ca să primești, dar n-o strânge când e să dai. Dacă ai (și dai) cu mâinile tale, îți vei răscumpăra păcatele tale. Nu vei ezita să dai, iar dând nu vei murmura. Căci știi cine este bunul dătător al răsplății. Nu-ți întoarce fața de la cel lipsit, ci pune toate în comun cu fratele tău și nu vei mai zice că ai ceva propriu. Căci dacă sunteți împreună în nemurire, cu atât mai mult în cele muri-

toare“. O altă îndatorire socială este educația copiilor: „Nu-ți vei lua mâna de pe fiul și de pe fiica ta, ci-i vei învăța din copilărie teama de Dumnezeu“.

Calea morții este rea și plină de blestem. Această cale e acoperită de ucideri, adultere, poftă, desfrânări, furturi, închinare la idoli, magii, vrăjitorii, răpiri, mărturii false, ipocrizii, taler cu două fețe, viclenie, orgoliu, răutate, aroganță, lăcomie, vorbire rușinoasă, invidie, îndrăzneală, fast, ostentație, lipsă de teamă.

Prescripțiile rituale și liturgice privesc penitența, Botezul, postul și Euharistia.

Urmează partea disciplinară cu trei subdiviziuni:

1. obligațiile comunității față de oamenii duhovnicești (cap. XI); 2. dragostea față de toți cei în nevoi (cap. XII-XIII); 3. conducerea internă a comunității (cap. XIV-XV).

Caracterizare. *Didahia* e una din operele cele mai prețioase ale vechii literaturi creștine. Prețioasă pentru informațiile asupra comunității creștine primare, asupra organizării acesteia, asupra cultului, îndeosebi asupra Sfințelor Taine. Ea ne-a transmis anumite formule ale rugăciunii euharistice și psihologia extrem de interesantă a comunităților creștine primare. Autorul scrie cu ordine și claritate.

Bibliografie: *Ediții:* F. X. Funk, *Patres Apostolici*, vol. I, Tübingen, 1901, pp. 2-36; Hemmer-Oger-Laurent, *Les Pères Apostoliques* (Textes et Docum. pour l'étude hist. du christianisme), Paris, 1907; apoi edițiile lui Harnack, Jacquier, Sabatier, Rendel Harris, Schaff, Lietzmann și Rauschen. *Manuale:* O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchl. Lit.*, I, pp. 90-103; A. Puech, *Hist. de la litt. grécque chrét.*, II, pp. 10-21; B. Altaner, *Patrologie*, pp. 23-25; D. S. Balanos, *Patrologia*, pp. 36-40. *Studii:* E. Jacquier, *La doctrine des douze Apôtres*, Paris, 1891. Pentru studii detaliate cf. Bardenhewer, *op. cit.*, pp. 100-103, și B. Altaner, *op. cit.*, pp. 24-25.

SF. CLEMENT ROMANUL

Viața. Sf. Clement e unul din bărbații apostolici pe care documentele din secolele următoare îl așază ca episcop al Romei, spre sfârșitul seco-

lului I și începutul sec. II. După aceste documente, el este unul dintre primii urmași ai Sf. Apostol Petru. Nu se poate stabili de aproape cine era acest Clement. După informația lui Irineu, Clement a cunoscut personal pe fericiții Apostoli Petru și Pavel. Din opera sa reiese că a fost un iudeu elenist. Irineu nu știe nimic despre un martiriu al Sf. Clement. Eusebiu și Ieronim pomenesc de moartea lui, fără a arăta că ea a fost martirică.

Opera. Din numeroasele opere puse sub numele Sf. Clement, numai una este autentică: *Scrisoarea I către Corinteni*. Această scrisoare nu poartă nicăieri numele lui Clement. E o operă întinsă, care s-a păstrat în limbile greacă, latină, siriacă și coptă. Nici formula de adresare de la început nu cuprinde numele autorului: „Biserica lui Dumnezeu cea care peregrinează la Roma, către Biserica lui Dumnezeu cea care peregrinează la Corint, celor numiți sfințiți în voința lui Dumnezeu prin Domnul nostru Iisus Hristos. Harul și pacea să vi se înmulțească de la Atotputernicul Dumnezeu, prin Iisus Hristos”. Nimic în această prefață nu indică persoana lui Clement. El e însă recunoscut ca autor al scrisorii de către istorici ca Eusebiu și Ieronim și mai ales de episcopul Dionisie al Corintului pe la 170, într-o scrisoare adresată episcopului Soter al Romei.

Prilejul pentru redactarea *Scrisorii I către Corinteni* au fost tulburările provocate în comunitatea creștină din Corint, de către unii membri tineri ai acestei comunități, care au alungat din funcție pe preoți. Informată, probabil, de anumiți creștini romani care fuseseră la Corint, Biserica din Roma intervine pentru a pune capăt frământărilor.

Scrisoarea cuprinde două părți și o recapitulare: partea I dă instrucțiuni și sfaturi generale (cap. 1-36); autorul critică aspru invidia și îndeamnă la practicarea a numeroase virtuți, îndeosebi a pocăinței în umilință și a ascultării, pe care le ilustrează cu exemple din istoria Vechiului Testament; partea a II-a (cap. 37-61) intră în problema corinteață. Autorul tratează despre ierarhia bisericească, subliniază necesitatea supunerii către autoritățile bisericești și îndeamnă pe toți la

dragoste reciprocă, iar pe provocatorii tulburărilor la pocăință și supunere. Cap. 62-65 sunt o recapitulare a cuprinsului scrisorii, o recomandare pentru aducătorii ei și o speranță că aceștia, la întoarcere, îi vor aduce vestea restabilirii liniștii bisericești la Corint.

Doctrina. 1. Problema primatului papal. Învățații și patrologii romano-catolici văd în *Scrisoarea I către Corinteni* a Sf. Clement un document de o importanță excepțională pentru susținerea primatului papal. Intervenția episcopului Romei în treburile Bisericii din Corint nu se poate explica decât dacă admitem primatul juridic și spiritual al acestui episcop peste toate Bisericile creștine, susțin învățații catolici. E curios, însă, că nici unul din autorii vechi care cunosc această *Scrisoare* sau se ocupă de ea, nu atribuie autorului ei calitatea pe care i-o atribuie catolicii moderni. Este, apoi, cu puțință, ca un episcop al Romei să nu-și spună numele într-o scrisoare prin care el făcea un act de o așa înaltă „autoritate” într-o Biserică depărtată ca aceea a Corintului? Discreția aceasta a papei Clement ni se pare suspectă.

2. Ierarhia, care e tema centrală a scrisorii, e subliniată în chip deosebit. Ea e alcătuită din episcopi și diaconi. Uneori acești episcopi sunt cuprinși sub denumirea de presbiteri (44, 5 și 57, 1). Ierarhia bisericească are o autoritate indiscutabilă pentru că e de origine divină.

3. Merită a fi semnalate cap. 20, care descrie ordinea, frumusețea și finalitatea lumii, cap. 24 sqq., care tratează despre învierea morților, folosindu-se de o seamă de analogii, printre care și o scurtă prezentare a păsării phoenix, în fine cap. 59-61, 3, unde autorul înalță o minunată rugăciune de mulțumire.

Lui Clement i s-a atribuit și o a doua *Scrisoare către Corinteni*, despre care Eusebiu zice că cei vechi nu o foloseau, iar Ieronim afirmă că-i contestau autenticitatea.

I s-au atribuit de asemenea două *Scrisori către Fecioare* care, de fapt, sunt o singură scrisoare adresată asceților de ambele sexe. E redactată în sec. III de o persoană cu experiență duhovnicească.

că. Lucrarea combate traiul în comun al bărbaților și al femeilor duhovnicești în afara căsătoriei.

O altă operă neautentică, dar de mare răsunet în lumea veche, au fost *Pseudoclemetinele*. Este un mare roman apostolic, în care se povestesc călătoriile Sf. Petru, controversalele sale cu Simon Magul și convertirea lui Clement. Clement povestește tot ce a văzut și trăit ca însoțitor al Sf. Petru.

Bibliografie: *Ediții:* F. X. Funk, *Patres Apostolici*, vol. I, Tübingen 1901, pp. 98-184; H. Hemmer, *Les Pères apostoliques*, II (*Textes et docum. pour l'étude historique du christ.*), Paris 1901. *Istoria literare, studii și manuale;* Eusebiu al Cezareei, *Istoria bisericească*, III, 16 (ed. Em. Grapin); Ieronim, *De viris illustribus*, XV (ed. Richardson); R. Knopf, *Der erste Clemensbrief*, 1899. T. U., XX, N. F. V, 1, cu text grec; P. Godet, *Clément I-er, vie et lettre authentique*, în *Dictionn. de Théol. Cath.*, III, 1925, col. 48-56; B. Altaner, *Patrologie*, pp. 50-54; D. S. Balanos, *Patrologia*, pp. 31-36; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchl. Lit.*, I, pp. 116-131; F. Cayré, *Précis de Patrologie*, I, pp. 51-60.

SF. IGNATIE AL ANTIOHIEI

Viata. Ignatie este una din figurile și unul din caracterele cele mai originale ale Bisericii primare. Afară de cele șapte scrisori autentice ale sale, de Irineu, Origen, Eusebiu și Ieronim, nici un document vrednic de încredere nu ne dă relații despre el. Aceste scrisori ni-l descriu pe larg în trăsături de foc, ceea ce a făcut ca numele său de Ignatie să fie derivat din cuvântul latin *ignis*. În fiecare formulă de adresare de la începutul scrisorilor el se numește Teoforul: *Ignatios, o kai Theoforos*. Ceea ce e sigur, este că Ignatie a fost al treilea episcop al Antiohiei, dacă Petru a fost primul sau, evident, al doilea, dacă Evodiu a fost primul. Tot așa de sigur este martiriul Sf. Ignatie. El a fost condamnat să fie sfâșiat de fiare și, de la Antiohia la Roma, a mers sub escorta a 10 soldați, cărora el le zicea leopardzi (*Romani*, V, 1). El a făcut drumul parte pe mare, parte pe uscat, atât în Asia Mică cât și în Europa. Pe acest drum, el s-a oprit la Smirna, unde a fost oaspetele Sf. Policarp și unde a primit delegațiile, în frunte cu episcopii

respectivi, ale Bisericilor din Efes, Magnesia pe Meandur și Tralli, cărora, la despărțire, le-a dat o scrisoare de mulțumire și de sfaturi adresate comunităților respective. Tot de la Smirna, Ignatie scrie și creștinilor din Roma, pentru a-i ruga să nu intervină la autorități spre a-l salva de la moarte. La Troada află vestea fericită a încetării persecuției în Biserica Antiohiei. De aici el trimite scrisori creștinilor din Filadelfia, celor din Smirna și lui Policarp însuși. A traversat apoi Macedonia, pe via Egnatia, până la Dyrrachium (Durazzo), trecând prin Filipi și Tesalonic. Filipenii l-au primit cu multă dragoste, au scris antiohienilor prin Sf. Policarp și l-au rugat și pe acesta să le trimită scrisorile Sf. Ignatie, pe care le avea. Această cerere a provocat scrisoarea Sf. Policarp către filipeni.

După relatarea antiohiană, Sf. Ignatie a suferit moartea prin fiare în amfiteatru, către sfârșitul spectacolelor date de Traian în cinstea victoriei repurtate împotriva dacilor, spectacole care au ținut tot anul 107. Din trupul său n-au rămas decât oasele cele mai tari, pe care creștinii le-au ridicat și le-au dus în Antiohia, unde ele primiră încă de la început un adevărat cult. Biserica ortodoxă prăznuiește pe Sf. Ignatie la 20 decembrie, iar cea catolică la 1 februarie.

Opera. Pe seama Sf. Ignatie s-au pus mai multe opere decât are în realitate. Autentice sunt numai cele șapte scrisori adresate: 1. efesenilor, 2. magnesienilor, 3. trallienilor, 4. romanilor, 5. filadelfienilor, 6. smirnenilor, 7. Sfântului Policarp. Autenticitatea acestor opere e garantată de scrisoarea Sf. Policarp către filipeni, de Eusebiu și de Ieronim.

Doctrina. Centrul teologiei Sf. Ignatie este Hristos, pe care el ține să-L ferească, în Biserică, de fiarele eretice, de ierburile diavolului, de plantele parazite și de împuțiciunile diavolului, care sunt ereziile.

Hristos, Cel din afara timpului și invizibil, S-a făcut pentru noi vizibil. El, Cel ce nu putea fi niciodată atins și era nepătimitor, S-a făcut pătimitor, suferind în tot chipul pentru noi. Hristos este Marele Preot. Preoții sunt buni, dar mai pre-

sus de ei este Marele Preot, Căruia I s-au încredințat sfințele sfinților, singurul Căruia I s-au descoperit cele ascunse ale lui Dumnezeu. El este ușa Tatălui prin care intră Avraam, Isaac, Iacob, profeții, Apostolii și Biserica. Toate acestea sunt spre unirea cu Dumnezeu.

Sfânta Euharistie este doctrina nemuririi, antidotul de a nu mai muri, ci de a trăi veșnic în Iisus Hristos. Euharistia este trupul Mântuitorului nostru Iisus Hristos, trup care a suferit pentru păcatele noastre și pe care Tatăl, în bunătatea Lui, L-a înviat.

Biserica este numită altar. Ignatie întrebuințează, pentru prima dată în istoria literaturii creștine, expresia de „Biserică universală” = *Katholiki Ekklesia*. El zice despre această Biserică universală că se află acolo unde e Hristos.

Ierarhia bisericească e prezentată precis și amănunțit. Comunitățile au în fruntea lor câte un episcop și episcopii sunt așezați până la marginile pământului. Fără episcop nu se poate face nimic, dar el nu concentrează în sine exclusiv întreaga ierarhie și întreaga Biserică. Sf. Ignatie precizează: „Vă îndemn, străduiți-vă să faceți totul în același gând cu Dumnezeu, sub președinția episcopului în locul lui Dumnezeu și a preoților în locul colegiului apostolic și a diaconilor foarte dulci mie și cărora li s-a încredințat slujirea lui Iisus Hristos”.

Este o viață de obște în care toate sunt împreună și toate se fac împreună. Sf. Ignatie recomandă Sfântului Policarp: „colaborați unii cu alții, luptați împreună, mergeți împreună, suferiți împreună, dormiți împreună, sculați-vă împreună, ca iconomi, asistenți și slujitori ai lui Dumnezeu”.

Sclavii sunt tratați cu dulceață. În Biserica lui Hristos, ei sunt egali cu toți ceilalți, dar pentru aceasta ei să nu se îngâmfe, ci să slujească slavei lui Dumnezeu, pentru ca să obțină de la Acesta o libertate mai mare. Ei să nu dorească a fi liberați cu bani din fondul comun, ca să n-ajungă sclavi ai poștei.

Bibliografie: Ediții: F. X. Funk, *Patres Apostolici*, vol. I, pp. 212-295; P. Th. Camelot, *Ignace d'Antioche, Lettres*, în *Sources Chrétiennes*, nr. 10, Paris, Editions

du Cerf, 2-e éd.; *Istorie literare, studii și manuale:* Eusebiu, *Ist. bis.*, 3, 22; Ieronim, *De viris illustribus*, 16; E von der Goltz, *Ignatius von Antiochien als Christ und Theologe*, T. U. XII, 3, 1894; G. Bareille, *Ignace (Saint)*, *Dictionn. de Théol. Cath.*, VII, 1, 1922, col. 685-713; Heinrich Schlier, *Religionsgeschichtliche Untersuchungen zu den Ignatiusbriefen*, A. Töpelmann, in Giessen, 1929; O. Bardenheuer, *Geschichte der altkirchlichen Lit.*, I, pp. 119-146; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 60-70; B. Alaner, *op. cit.*, pp. 54-56.

SF. POLICARP († 156)

Viața. Sf. Policarp se naște în jurul anului 70 d. Hr., dacă afirmația lui din fața judecătorului: „De 86 de ani (lui Hristos) îi slujesc” (**Martiriul Sf. Policarp**, IX, 3), trebuie înțeleasă în sensul că acești 86 de ani se socotesc de la nașterea lui și nu din momentul hirotoniei și dacă data exactă a morții lui este 156, așa cum s-a stabilit de critici, după lungi dezbateri. Sf. Irineu, care a fost în copilăria sa în anturajul Sf. Policarp, ne informează că acesta din urmă a fost ucenicul Apostolilor, că a avut legături strânse cu mulți din cei care văzuseră pe Domnul și că a fost așezat episcop al Smirnei de către Apostoli (*Contra erez.*, 3, 3, 4; Eusebiu, *Ist. bis.*, 4, 14, 30. Ca ucenic al Sf. Apostol Ioan, sub influența căruia se va fi format în cei mai buni ani ai tinereții, Sf. Policarp a primit și a păstrat cu sfințenie Tradiția apostolică de nuanță ioanică, așa cum se constată din întâlnirea pe care a avut-o cu papa Anicet, la Roma, probabil în anul 155, cu privire, printre altele, la modalitatea pregătirii, serbării și datei Sf. Paști. Sf. Policarp n-a reușit să convingă pe Anicet spre a adopta tradiția ioanică referitoare la sărbătorirea Paștelui, dar nici Anicet nu i-a impus-o pe a Bisericii romane. Ei au rămas totuși uniți, s-au împărțit împreună în Biserică, unde Anicet a cedat locul de cinste Sf. Policarp, și s-au despărțit în pace (Eusebiu, *op. cit.*, 5, 24, 16-17). În timpul șederii la Roma, el a reconvertit o seamă de eretici, mai ales valentinieni și marcioniți (Sf. Irineu, la Eusebiu, *op. cit.*, 4, 14, 5). Sf. Irineu și Fer. Ieronim vorbesc și de o întâlnire a Sf. Policarp cu ereziarhul Marcion.

La aproximativ un an după călătoria sa la Roma, deci în 156, sub domnia lui Antonin Piul, Sf. Policarp suferă moarte martirică, la Smirna. Detaliile acestui eveniment sunt povestite pe larg într-o scrisoare pe care Biserica din Smirna o trimite Bisericii din Philomelium, piesă de o importanță deosebită prin valoarea ei istorică în linii generale și care poartă numele de *Martiriul Sf. Policarp*. A fost o persecuție crudă, a patra începând de la Nero, în care au pierit mulți creștini și în care a strălucit ca soarele aproape nonagenarul Policarp.

Opera. Eusebiu notează că Sf. Policarp a scris mai multe scrisori, unele adresate Bisericilor vecine pentru întărire, altele unor frați pentru sfat și îndemn (*Istoria bis.*, 5, 20, 8). Dar nu s-a păstrat decât o singură piesă: *Scrisoarea către Filipeni*, din care cap. 1-9 în text grec, cap. 10-12 în text latin, cap. 13 în *Istoria bisericească* a lui Eusebiu. (3, 36, 14-15). Cap. 14 pare a fi un adaos. Această scrisoare pe care Sf. Irineu o consideră „cu totul considerabilă“ și „crainic al adevărului“ pentru cei ce se preocupă de mântuire și pe care Fer. Ieronim o califică drept „foarte folositoare“, e răspunsul la o scrisoare a filipenilor, care nu s-a păstrat, dar la care face aluzie Sf. Policarp (*Scris.* 3, 1; 13, 1). În această scrisoare, filipenii ceruseră lui Policarp ca cineva să ducă unele scrisori ale lor în Siria și ca să li se trimită scrisorile Sf. Ignatie. Sf. Policarp răspunde că în privința scrisorilor pentru Siria le va duce el personal sau va trimite pe cineva acolo. În privința scrisorilor lui Ignatie, el le trimite filipenilor o dată cu scrisoarea de față (cap. 13). *Scrisoarea către Filipeni* a Sf. Policarp n-are originalitatea scrisorilor Sf. Ignatie. Ea e un ansamblu de idei comune creștine pe care le susțin texte biblice copioase.

Doctrina. În domeniul credinței, el susține dogma de bază a creștinismului: întruparea Mântuitorului (contra dochetilor) și învierea Sa din morți (contra filozofilor păgâni). Se dau sfaturi pentru bunul trai în familie, pentru educația copiilor în frica de Dumnezeu, pentru castitatea tinerilor și înfrânarea lor de la orice rău, pentru un stil superior de viață al văduvelor creștine care

„sunt altarul lui Dumnezeu“ (4, 3). Se dau mai ales îndrumări clerului de la Filipi.

Caracterizare. Sf. Policarp e una din figurile cele mai luminoase ale vechii literaturi creștine. Viața sa exemplară de creștin și de episcop, învățătura sa ireproșabilă și martiriul său, au făcut din el „învățătorul Asiei și părintele creștinilor“. El este martor și mărturisitor al credinței și vieții apostolice, cum afirmă Sf. Irineu. Învățătura sa e clară și expusă simplu ca în Sf. Scriptură, e străină de alambicările laborioase ale teologiei de mai târziu.

Bibliografie: *Martiriul Sf. Policarp*, ed. F. X. Funk, I, p. 314-345; *Scrisoarea către Filipeni*, ed. F. X. Funk, I, pp. 296-313; P. Th. Camelot, *Polycarpe de Smyrne. Lettre aux Philippiens, Martyre de Polycarpe*, în *Sources chrétiennes*, nr. 10, Paris, Ed. du Cerf; Sf. Ignatie, *Scrisoarea către Policarp*; Eusebiu, *Istoria bis.*, cărțile 3, 4 și 5; Fer. Ieronim, *De vir. ill.*, 17; Fotie, *Bibl. cod.*, 126; O. Bardenhewer, *op. cit.*, I, pp. 160-170; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 71-72; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 57-58.

PAPIAS

Viața. Informațiile asupra lui Papias sunt destul de numeroase, dar uneori contradictorii. Eusebiu ne spune că el era episcop al Bisericii din Hieropolis (în Frigia) și că se bucura de reputație (*Ist. bis.*, 3, 36, 2). Sf. Irineu precizează că Papias era ucenicul Sf. Ioan, prieten al Sf. Policarp și om vechi (*Contra ereziilor*, 5, 33, 4). Eusebiu, însă, încearcă să susțină că Papias n-a văzut și n-a ascultat pe Apostoli, ci pe cei care au cunoscut pe Apostoli (*Ist. bis.*, 3, 39, 2). Rămâne stabilit că Papias a fost ucenicul Sf. Apostol Ioan și prietenul Sf. Policarp. El a avut legături și cu Sf. „Apostol“ (diaconul) Filip și ficele acestuia, profetese, care se așezaseră la Hieropolis (Eusebiu, *Ist. bis.*, 3, 31, 3, 4; 39, 9). Eusebiu zice că Papias era un om îngust la minte, așa cum reieșea din lucrările sale (*op. cit.*, 3, 39, 13). E o apreciere care trebuie luată cu precauție. Ținând seamă că Papias a ascultat pe Apostolul Ioan și alți ucenici ai Domnului, nașterea lui trebuie așezată în sec. I. Dacă pe de altă parte lucrarea sa a fost scrisă pe la

125-130, sfârșitul vieții lui poate fi așezat în al doilea sfert al sec. II. Această dată poate explica și tovarășia lui cu Policarp. Cronica pascală relatează că Papias a suferit moarte martirică la Pergam în aceeași persecuție în care Sf. Policarp suferea moarte martirică la Smirna. Știrea e confirmată de Fotie (*Biblioteca*, cod. 232). Însă, întrucât faptul nu e cunoscut de autorii creștini vechi din generațiile imediat următoare, el rămâne o problemă deschisă.

Opera. Papias a scris o singură operă intitulată *Explicarea cuvintelor de învățătură ale Domnului*, în cinci cărți. Nu ni s-au păstrat decât câteva fragmente privitoare mai mult la probleme de introducere în Noul Testament, decât la exegeza propriu-zisă. În această operă, care e primul tratat de exegeză biblică în literatura patristică, autorul ține să utilizeze la maximum elementele Tradiției apostolice, pentru găsirea adevărului. Eusebiu notează că Papias a strâns unele parabole bizare, anumite învățături ale Domnului și alte basme (*kai tina alla mithkotera*) din tradiție. Lucrul cel mai grav pe care i l-a dat tradiția, precizează Eusebiu, este hiliasmul. Într-un fragment păstrat de Filip Sidelul, ne informează că unii dintre cei înviați de Hristos din morți au trăit până în timpul domniei lui Adrian (fragm. XI).

Doctrina. Papias este un exeget, primul exeget în literatura creștină. Din fragmentele-prefețe transcrise de Eusebiu, reiese grija pentru verosimilitatea faptelor relatate, pentru adevăr, cum zice el, și dragostea lui pentru Tradiția apostolică. Faptul că el, în realitate, înregistrează și povești bizare și chiar basme, e explicabil pentru atmosfera de tensiune în care trăia. Eroarea fundamentală a lui Papias este hiliasmul, credința că după învierea morților se va instaura materialmente pe pământ împărăția de 1000 de ani a lui Hristos. Prin autoritatea vechimii lui, Papias i-a atras la această eroare și pe alții (au fost hiliaști: Irineu, Apolinarie, Tertulian, Victorin de Pettau și Lactanțiu, ca să nu-i pomenim decât pe cei menționați de Eusebiu și Ieronim) (*Istoria bis.*, 3, 39, 13; *De vir. ill.*, 18).

Caracterizare. Bărbat apostolic, ucenic al Sf.

Apostol Ioan, prieten al Sf. Policarp, iubitor al Tradiției apostolice orale mai mult decât al cărților scrise, talmăcitor, uneori fantezist, al faptelor istorice, alteori dând interpretare realistă limbajului simbolic al Apostolilor, Papias e, peste greșelile lui exegetice și dogmatice, un martor prețios al epocii apostolice.

Bibliografie: *Fragmente* în ed. Funk, vol. I, pp. 346-375. *Istории literare și manuale:* Eusebiu, *Istoria bis.*, 3, 36, 39; Ieronim, *De vir. ill.*, 18; Fotie, *Biblioteca*, Cod. N. 232; O. Bardenhewer, *op. cit.*, I, pp. 445-454; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 73-75; B. Altaner, *op. cit.*, p. 58.

SCRISOAREA LUI PSEUDO-BARNABA

Așa-numita *Scrisoare a lui Barnaba*, păstrată într-un original grec și o traducere latină, este o omilie, așa cum reiese din cuprins și din formulele de adresare păstrate de-a lungul textului: „fiilor și fiicelor“, „fraților“, „copii“, „copii ai dragostei“, „copii ai dragostei și ai păcii“. Textul scrisorii nu indică nici numele autorului, nici pe acela al localității unde este scrisă, nici pe acela al adresanților. Dar aceștia din urmă sunt o comunitate, în mijlocul căreia autorul a predicat și care e amenințată cu propaganda iudaică sau iudaizantă în favoarea respectării legii Vechiului Testament.

Scrisoarea se împarte în două părți: 1) una dogmatică sau didactică (cap. 1-17) și 2) alta parenetică sau morală (cap. 18-21). Partea I ține să demonstreze valoarea și semnificația Vechiului Testament pentru înțelegerea religiei creștine. Întreaga demonstrație e o critică severă, uneori excesivă, la adresa Legii vechi. Autorul scrisorii suprimă aproape complet sensul literal și istoric al Legii vechi, pentru a reține exclusiv sensul spiritual sau alegoric. Partea a doua (c. 18-21), parte morală, tratează despre cele două căi, calea luminii și calea întunericului, sub puternica influență a căii vieții și a căii morții din *Învățătura celor 12 Apostoli*. Aceste patru capitole nu se află în versiunea latină a Scrisorii.

Nu se cunoaște autorul *Scrisorii lui Pseudo-*

Barnaba. Cu toate indicațiile lui Clement Alexandrinul, Origen, Eusebiu și Ieronim și ale tradiției nescrise, e lucru stabilit astăzi că autorul acestei scrisori nu e Sf. Barnaba, cunoscutul tovarăș de călătorie și colaborator al Sf. Apostol Pavel. Alegorismul scrisorii ne obligă să căutăm pe autor la Alexandria sau în jurul acestui oraș, patria prin excelență a alegorismului prin Filon, marele lui făurar pentru interpretarea Sf. Scripturi. Data compunerii scrisorii poate fi așezată între 90 și 140.

Doctrina. *Scrisoarea lui Pseudo-Barnaba* e o operă cu teză. Ea combate iudaismul cu o înverșunare puțin comună, punând în linie toate armele de care dispune inclusiv alegorismul. Critică justificată de conflictul dintre iudei sau iudaizanți și creștinii ortodocși, dar critică nedreaptă prin procedeele folosite și pornirea dușmănoasă. Mult mai calm și mai solid e *Dialogul cu iudeul Trifon* al Sf. Justin, cu care scrisoarea are de altfel atâtea puncte comune.

Un punct important de doctrină este întruparea Mântuitorului. Mântuitorul S-a întrupat pentru a face accesibil oamenilor rostul Lui soteriologic. Dacă El n-ar fi venit în trup, ci în strălucirea firii Lui, oamenii n-ar fi rămas teferi privindu-L. Mântuitorul S-a întrupat spre a muri pentru oameni. Autorul proclamă înlocuirea Sâmbetei cu ziua a opta, ziua Duminicii.

Caracterizare. *Scrisoarea lui Pseudo-Barnaba* e un document prețios prin ideile și atitudinea sa în problema raportului dintre Vechiul și Noul Testament, în domeniul soteriologiei, în cel al eshatologiei și liturgic. Ideea centrală care străbate întreaga scrisoare e că religia creștină e un început nou de viață, este o lume nouă.

Bibliografie: *Ediții:* *Scrisoarea lui Barnaba* (text grec) Ed. F. X. Funk, *Patres Apostolici I*, pp. 38-96; *Istoriei lit. și man.:* Eusebiu, *Istoria bis.* 3, 25, 4; Ieronim, *De viris ill.* 6; O. Bardenhewer, *op. cit.* I, pp. 103-116; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 75-76; B. Altaner, *op. cit.* pp. 40-41.

PĂSTORUL LUI HERMA

Antichitatea creștină cunoaște opera *Păstorul lui Herma*, foarte discutată încă de atunci și foarte

diferit apreciată. Asemenea *Scrisorii lui Pseudo-Barnaba*, *Păstorul lui Herma* se află în unele manuscrise ale cărților Noului Testament la sfârșitul Codicelui Sinaitic. Canonul Muratori și elementele interne stabilesc cu verosimilitate data scrierii spre anul 150.

Viața. Cine este autorul? Autorul se numește pe sine Herma, în repetate rânduri de-a lungul lucrării. La început a fost sclav. Încă de tânăr e vândut de stăpânul său unei doamne creștine, Rhode, care-l liberează curând. Se căsătorește, întemeiază o gospodărie temeinică, are copii, se ocupă cu comerțul și agricultura și se îmbogățește. Bogăția lui, câștigată nu totdeauna pe căi cinstitute, influențează în rău familia. El e mincinos. Soția nu e ireproșabilă, iar copiii, vicioși. În timpul unei persecuții și-au lepădat credința și și-au denunțat părinții. Herma și-a pierdut averea, dar i-a rămas o mică proprietate pe drumul de la Roma la Cumae, suficientă pentru nevoile sale. Aceste suferințe i-au purificat sufletul și au făcut din el un creștin fervent. Evenimentele care fac obiectul lucrării ce studiem încep să se petreacă pe terenul proprietății dintre Roma și Cumae. Aceste evenimente, de esență apocaliptică, pot fi subsumate sub titlul de instrucțiuni asupra nevoii și eficacității penitenței (F. Cayré). Aceste instrucțiuni sunt date de diferite personaje trimise de Dumnezeu: o Doamnă, reprezentând Biserica și care apare de patru ori pentru a pregăti pe Herma în vederea misiunii sale; Păstorul, îngerul penitenței, care ocupă scena până la sfârșit și care însărcinează pe Herma să predice Bisericii Pocăința și să anunțe iertarea celor ce vor accepta îndrumările sale. Herma dă urmare misiunii ce i se încredințează, își recunoaște greșelile și are bucuria să constate reconvertirea propriilor săi copii: „Dar iată, zic, Doamne, s-au pocăit din toată inima lor“ (*Asem.* 7, 4).

Bardenhewer susține că așa zisele elemente istorice din *Păstorul lui Herma* sunt o ficțiune de aceeași valoare ca întreaga țesătură a viziunilor. Laicul, negustorul și țaranul numit Herma nu e, în realitate, decât un membru de vază al clerului roman. Herma și casa lui sunt expresia decăderii

creștinismului de odinioară, așa cum regizarea penitenței este expresia aceluiși spirit creștin primar. Canonul Muratori susține, poate cu dreptate, că Herma era fratele lui Pius I, episcopul Romei. Dacă faptul e real, avem motiv să ne bucurăm că strigătul de alarmă împotriva decăderii morale din sânul Bisericii romane a pornit chiar din mijlocul ei.

Opera. *Păstorul lui Herma* cuprinde trei părți: 1) Vedeniile; 2) Poruncile și 3) Asemănările.

Vedeniile, în număr de cinci, sunt o introducere la celelalte două părți, iar personajul principal, afară de acela al lui Herma, este o femeie bătrână, căreia autorul i se adresează tot timpul cu formula de „Doamnă” și care reprezintă Biserica.

Poruncile alcătuiesc un mic cod moral în 12 articole, pe care păcătoșii trebuie să le practice pentru ca penitența lor să fie reală. Iată aceste porunci: 1) Crede în Dumnezeu și teme-te de El; 2) Fii simplu și nevinovat asemenea copiilor, fii serios și milostiv; 3) Iubește adevărul; 4) Fii cast și oprește-ți cugetul de la femeie străină, gândește-te numai la a ta; 5) Fii răbdător și cuminte și vei domina faptele rele; 6) Încrede-te în îngerul bun, care se opune îngerului rău; 7) Teme-te de Dumnezeu și păzește-I poruncile; nu te teme de diavol și de faptele lui; 8) Abține-te de la orice rău și fă tot binele; 9) Ai încredere în Dumnezeu; 10) Îndepărtează tristețea, care e sora îndoielii și a mâniei; 11) Nu te încrede în profeții falși, ci în cei adevărați; 12) Îndepărtează pofta cea rea de la tine.

Partea a III-a cuprinde *asemănările*, care reiau multe din elementele părții I. Aceste asemănări dau expresie plastică unor adevăruri pe care nici metoda apocaliptică, nici cea pur didactică nu le fac atât de accesibile. Tablourile simbolice care le însoțesc uneori, le dau un farmec deosebit. Ele, asemănările, sunt în număr de zece.

Autorul *Păstorului lui Herma* dă alarma împotriva decăderii morale din Biserică și recomandă în toate felurile Pocăința, ca mijloc de purificare și de reînnoire a vieții creștine.

Forma scrierii aparține genului apocaliptic. Autorul scrie pe baza revelațiilor divine ce i se fac în urma însărcinării ce primește. El se prezintă ca

profet inspirat de Duhul lui Dumnezeu. Stilul *Păstorului* e popular și intuitiv, antrenant, colorat, viu și naiv. Limba e aceea a omului comun, uniformă, necăutată și totuși săracă în vocabular.

Doctrina. Ideea centrală din *Păstorul lui Herma* este conștiința existenței și lucrării păcatului și vindecarea sufletului păcătos prin Pocăință. Păcatele de care face caz Herma sunt numeroase, dar el insistă îndeosebi asupra adulterului și a lepădării de credință. Îngerul pocăinței, care instruieste pe Herma, vorbește de două feluri de Pocăință: 1) una înainte de Botez și al cărei obiectiv e atins prin Botezul însuși; 2) a doua, permisă după Botez.

Păstorul lui Herma nu pomenește niciodată numele lui Hristos. Fiul lui Dumnezeu este identificat cu Sf. Duh.

Biserica a fost zidită înaintea tuturor și lumea a fost creată pentru ea (*Vedenia* 2, 4, 1). E o idee extrem de originală și interesantă, care va face carieră în gândirea patristică. Înfățișarea ei sub chip de femeie se încadrează în metoda apocaliptică a lucrării care personifică ideile principale, virtuțile, viciile și alți factori prezenți în această dramă în care cerul se zbuțumă pentru salvarea oamenilor. Felul în care se construiește turnul, adică Biserica, arată că aceasta e adunarea creștinilor adevărați.

Păstorul crede că parusia e aproape.

Autorul face loc problemei sociale a bogăției și sărăciei pe care nu o rezolvă totdeauna la fel. În celebra vedenie a turnului, bogăția, mai exact bogății sunt aspru criticați și socotiți inutili pentru viață și inutili în fața lui Dumnezeu (*Vedenia* 3, 6, 6-7). În asemănarea a II-a, bogății sunt prezentați aproape ca o necesitate pentru săraci, în orice, ca în raportul dintre viță și ulm. În general însă, autorul osândește bogăția câștigată în chip necinstit și invită – continuu pe toți – să facă milostenie, să nu uite o clipă pe văduvă și pe orfan.

Caracterizare. *Păstorul lui Herma* e un document istoric de mare importanță, pentru cunoașterea stării morale, religioase și sociale a comunității creștine romane de la jumătatea sec. II. Forma literară apocaliptică relevă un frumos simț

de pedagogie religioasă la autor. Conținutul eminemamente moral al lucrării face din ea primul tratat de morală din literatura patristică. Dacă autorul e un moralist sever, encratic, el e mai puțin un teolog. El e poate cel mai neteolog dintre toți Părinții apostolici.

Bibliografie: *Ediții:* *Păstorul*, text grec în Funk, *Patres Apostolici*, I, pp. 414-639; *Istoriei lit., studii și man.*: Eusebiu, *Istoria bis.*, 3, 25, 4; Ieronim, *De vir. ill.*, 10; E. Amann, *Le dogme catholique dans les Pères de l'Eglise*, Paris, C. Beauchesne, 1922, pp. 17-25; G. Bareille, *Hermas, Dictionn. de Théol. Cath.* VI, 2, 1925, col. 2268-2288; O. Bardenhewer *op. cit.*, I, pp. 465-487; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 80-92.

APOLOGEȚII GRECI

Dacă literatura datorată Părinților apostolici e produsul unor nevoi și împrejurări interne ale comunităților creștine din ultimul pătrar al veacului I și primele decade ale veacului II, literatura apologetică e produsul unor împrejurări externe evoluției propriu-zise a Bisericii. Cuvântul „apologie“ înseamnă „apărare“, „justificare“ în fața anumitor acuzații. Apologeții sunt apărătorii creștinismului în fața învinuirilor aduse de păgâni și a persecuțiilor dezlănțuite de statul roman contra creștinilor. După o perioadă de ignorare a creștinismului, aproape o sută de ani, literatura păgână însăși ia poziție contra noii religii prin scriitori ca Fronto din Circa. Cuvântarea lui Fronto dă curs calomniilor curente contra creștinilor: banchete tiestice și împreunări oedipodeice (*Octavius*, 9, 6; 31, 2); Lucian de Samosata, celebru pamfletar, autor al lucrării *Despre moartea lui Peregrinus*, pe la 167, ținând să ridiculizeze compania pe care creștinii o fac lui Peregrinus, preot creștin vicios, apoi ascet egiptean și în fine filosof cinic; Celsus, celebrul filosof platonice eclectic, probabil prieten al lui Lucian, autor, în jurul anului 178, al unei opere: Αληθός λογός = *Cuvânt adevărat* sau mai exact *Dovedire conform adevărului*, în care creștinismul e combătut pe baza lecturii Sf. Scripturi.

Creștinii erau acuzați de: 1) ateism, 2) ban-

chete tiestice, 3) împreunări oedipodeice, 4) adorarea unui cap de măgar (onolatrie) (Minuciu Felix, *Octavius* 9, 3; 28, 7; Tertulian, *Apologeticus* 16, 12); 5) adorarea organelor genitale ale preotului (Minuciu Felix, *Octavius* 9, 4; 28, 10).

În fața fanatismului păgânilor, a legislației imperiale și a părerii literaților, creștinii trebuiau să se apere. Apologeții sunt laici, preoți sau episcopi, dintre care unii ajunși celebri, alții rămași necunoscuți. Unii de origine iudaică, cei mai mulți vechi filosofi, toți literați și convertiți, ei apărau credința creștină în perfectă cunoștință de cauză. Fără aroganță, respectuoși în formă, dar neclintiți în fond, apologeții și-au elaborat operele sub formă de cereri, de apeluri către împărați, către senat, către magistrați, către neamuri, greci sau romani, către particulari.

Apologiile se prezintă sub formă de scrisori, de tratat sau de dialog. Forma scrisorii e moștenită din perioada Bărbaților apostolici. Ea poate îmbrăca felurite caractere, după adresant. Tratatul și dialogul sunt apariții noi, sub influența formelor literare clasice. Sofistica a doua inspiră serios forma apologiilor.

Apologiile cuprind în general două părți: una de combatere și alta de apărare. Ele combat: 1) acuzațiile de care a fost vorba; 2) filosofia păgână greșită, cultele politeiste și imoralitatea păgână. Apoligiile apără: 1) monoteismul; 2) învierea morților; 3) fragmentele de adevăr ale filosofiei profane.

QUADRATUS

Quadratus sau Codratos, înzestrat cu darul profeției, e prezentat de Ieronim ca ucenic al Apostolilor și confundat, evident greșit, cu un episcop mai tardiv al Atenei. Quadratus a înmănat la 123-124 o apologie împăratului Adrian, în timpul căruia izbucnise o persecuție contra creștinilor. Ieronim precizează că înmânarea apologiei s-a făcut la Atena, unde Adrian își petrecuse iarna, pe când criticii moderni opinează mai degrabă pentru Asia Mică, drept loc de înmânare a apologiei. Nu ni s-a păstrat din ea decât un frag-

ment la Eusebiu, fragment care atestă că unii din cei vindecați și înviați de Mântuitorul trăiau încă în vremea lui Quadratus.

ARISTIDE

Aristide, filosof din Atena, „foarte elocvent și ucenic al lui Hristos sub vechea-i haină“, cum zice Ieronim, a fost contemporan cu Quadratus. Către anul 139 el a înmănat o „apologie pentru credință“, cum zice Eusebiu, sau o „apologie pentru creștini“, cum zice Ieronim, nu împăratului Adrian, cum susțin acești doi istorici, ci împăratului Antonin Piul, cum arată versiunea siriacă descoperită de Rendel Harris, în 1889. Apologia lui Aristide era socotită ca pierdută când, în 1878, călugării mehitariști de la mănăstirea Sf. Lazăr din Veneția au descoperit un fragment din ea în limba armeană. În 1889, Rendel Harris a descoperit, la rândul lui, în Mănăstirea Sf. Ecaterina din Sinai, un manuscris în limba siriacă cuprinzând întreaga apologie a lui Aristide. J. Robinson a identificat textul grec al apologiei în cap. 26 și 27 din *Viața lui Varlaam și Ioasaf* aflătoare între operele Sf. Ioan Damaschin.

Doctrina. Aristide stabilește existența lui Dumnezeu din existența și ordinea lumii. Felul de a-L înțelege pe Dumnezeu a variat după cele patru mari neamuri de oameni în care se împarte omenirea: 1) barbarii care se închină elementelor; 2) păgânii sau adoratorii așa-numiților zei; 3) iudeii; 4) creștinii. Păgânii se împart, la rândul lor, în haldei, greci și egipteni. Aceștia sunt urzitorii adorării zeilor. Unele din aceste neamuri participă la adevăr, altele la eroare. Iudeii, numiți mai înainte evrei, cred că există un singur Dumnezeu, Creator a toate și că nu e bine să se adore altceva decât acest singur Dumnezeu. Prin faptul că ei îl adoră pe Dumnezeu și nu făpturile Acestuia, iudeii s-au apropiat de adevăr mai mult decât celelalte popoare. Ei practică iubirea față de aproapele, au milă de săraci, îi răscumpără pe prizonieri, îi îngroapă pe morți și fac lucruri plăcute lui Dumnezeu și oamenilor, pe care le-au apucat de la strămoșii lor. Dar s-au abătut și ei de la adevărata

cunoaștere a lui Dumnezeu, cinstind-i mai mult pe îngeri decât pe Dumnezeu prin sărbătorile și prescripțiile lor alimentare și rituale.

Creștinii își trag numele de la Domnul nostru Iisus Hristos. Acesta e Fiul lui Dumnezeu Celui Prea Înalt, a coborât din cer pentru mântuirea oamenilor și Și-a luat trup, născându-Se din Sf. Fecioară fără sămânță și fără stricăciune. Lucrul acesta stă în Evanghelie. Iisus era de neam evreu. El a avut 12 ucenici. El a fost răstignit, a murit, a înviat și S-a înălțat la ceruri. Cei 12 ucenici s-au dus în toate părțile lumii și au învățat mărirea Lui. Creștinii umblând și căutând au găsit adevărul. Ei sunt mai aproape de adevăr și de cunoașterea exactă decât celelalte popoare, pentru că ei îl cunosc pe Dumnezeu, Creatorul și Ziditorul a toate, și afară de Acesta nu adoră alt Dumnezeu. Ei au săpat în inimile lor poruncile Domnului nostru Iisus Hristos, porunci pe care le păzesc așteptând învierea morților și viața veacului ce va să fie. Creștinii dovedesc acest lucru prin viața pe care o duc.

Bibliografie: *Ediții:* Johannes Geffcken, *Zwei griechische Apologeten*, Leipzig und Berlin, Teubner, 1907 pp. 3-27. *Istorie lit. studii și man.:* Eusebiu, *Ist. bis.*, IV, 3, 3; Ieronim, *De viris ill.* 20; G. Bareille, *op. cit.* col. 1583; Idem, *Aristide*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* tome I, deuxième partie, col. 1865-1866, F. Cayré, *Précis de Patrologie*, I, pp. 106-107; B. Altaner, *Patrologie*, p. 62.

ARISTON DE PELLA (în Decapoli transiordanic)

Ariston de Pella e pomenit de Eusebiu ca unul care relatează înfrângerea iudeilor de către romani, dar nu ne spune în ce anume lucrare. Sf. Maxim Mărturisitorul îi atribuie dialogul *Disputa lui Jason și a lui Papiscus despre Hristos*. Dialogul acesta e cunoscut chiar de filosoful Cels, care-l disprețuiește, apoi de Clement Alexandrinul, Origen (*Contra lui Cels* IV, 52), Fer. Ieronim, dar fără nume de autor. Scris în grecește, dialogul a fost tradus în limba latină, dar și textul original și traducerea s-au pierdut. S-a păstrat numai prefața traducerii, la sfârșitul operelor Sf. Ciprian. Din

această prefață aflăm că dialogul a avut loc între iudeo-creștinul Iason și un iudeu alexandrin, Papisus. Printr-o demonstrație limpede cu ajutorul pasajelor mesianice din Vechiul Testament și printr-o stăruință dulce asupra adversarului său, Iason îl convinge pe Papisus care, luminat de Sf. Duh, cere Botezul. Nu e exclus ca personajele să fie reale. Pentru prima dată apare argumentul profeției care-i impresiona pe iudeii sinceri și de bună credință. Știm că argumentul acesta va fi preluat pe larg de Sf. Iustin în *Dialogul cu iudeul Trifon*.

Bibliografie: Eusebiu, *Istoria bis.* IV, 6, 3; Fer. Ieronim, *La Galateni III*, 14; Origen, *Contra lui Cels.* IV, 52; G. Bareille, *Ariston de Pella*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* tome I, deuxième partie, col. 1867-1869.

SF. JUSTIN MARTIRUL ȘI FILOZOFUL

Viața. Sf. Justin s-a născut pe la începutul sec. II. Părinții săi erau pagâni, probabil de origine latină, și locuiau la Flavia-Neapolis, vechiul Sichem, astăzi Nablus. Tatăl Sf. Justin se numea Priscus, iar bunicul său Bacchius. Sf. Justin a fost crescut în tradiția și cultura păgână, primind o aleasă formație spirituală. El era mistuit de dorul de a cunoaște adevărul, așa cum el însuși ne povestește în Prologul *Dialogului cu iudeul Trifon*. După o odisee filosofică pe la un stoic, pe la un peripatetic, pe la un pitagoric și pe la platonici, Sf. Justin e îndemnat de un bătrân necunoscut, pe malul mării, la Efes sau la Cezareea Palestinei, să-i citească pe profeți, ceea ce-i aduce convertirea la creștinism. Creștinismul este, pentru Sf. Justin, „singura filosofie sigură și folositoare“. După convertire, începe Sf. Justin adevărata viață de filosof. El îi spune lui Trifon: „Astfel și pentru aceste motive sunt eu filosof“. De aici înainte, viața autorului nostru este o continuă lucrare de predicare și de apărare a creștinismului, de filosofare asupra adevărilor fundamentale ale acestuia, de mistuire pentru frumusețea vieții creștine. Partea a doua a vieții o petrece la Roma, unde înființează o școală de răspândire a doctrinei creștine și unde are, printre alții, ca elev pe Tațian

Asirianul. Aici dezvoltă el o intensă activitate apologetică, literară și misionară. De aici trimite el împăraților, senatului și poporului roman prima sa *Apologie* în favoarea oamenilor de toate neamurile, care sunt pe nedrept urâți și persecutați și tot de aici trimite și a doua *Apologie*. Aici sunt scrise, probabil, și celelalte lucrări ale sale, în frunte cu *Dialogul cu iudeul Trifon*. Tot aici, la Roma, în fine, activitatea sa filosofică și catehetică îl pune în conflict cu filosoful cinic Crescens, imoral, ignorant și fanfaron. Sf. Justin ne relatează cum, în discuții contradictorii, l-a zdrobit pe acest filosof cinic, mâncău, pederast și șarlatan, care-i acuza pe creștini de ateism și de imoralitate fără să-i cunoască. Înfrânt, Crescens îl denunță pe Sf. Justin, care e condamnat la moarte și executat în 165-166, cu încă alți șase creștini sub prefectul Iunius Rusticus. Biserica Ortodoxă îl prăznuiește la 1 iunie.

Opera. Sf. Justin a scris lucrări numeroase și de o importanță excepțională. Despre unele vorbește el însuși sau Sf. Irineu, despre cele mai multe relatează, cu extrase, Eusebiu și, aproape transcriindu-l pe acesta, Ieronim. În tabloul cel mai complet pe care Eusebiu ni l-a transmis despre lucrările Sf. Justin, găsim menționate: 1) o primă *Apologie* adresată lui Antonin Piul, fiilor săi, senatului și poporului roman, tratând despre doctrina creștină; 2) o a doua *Apologie* despre credința creștină, adresată, zice Eusebiu, lui Antonin Verus, adică lui Marcu Aureliu; 3) un *Cuvânt către Greci*, în care autorul, după ce se întinde mult asupra unor probleme dezbătute de creștini și de filosofii greci, tratează despre natura demonilor; 4) o altă lucrare adresată grecilor și intitulată *Combatere*; 5) o alta *Despre monarhia lui Dumnezeu*, în care monoteismul e tratat cu ajutorul Sf. Scripturi și al autorilor greci; 6) o scriere intitulată *Psalmistul*; 7) o alta în formă de scoli, *Despre suflet*, în care redă și părerile filosofilor greci, pe care făgăduiește să le combată într-o altă carte; 8) *Dialogul cu iudeul Trifon*, o discuție avută la Efes cu Trifon, cel mai renumit evreu din vremea sa, în care se arată cum Sf. Har l-a împins pe Sf. Justin la învățătura credinței și care a fost

rolul Vechiului Testament față de Noul Testament. Eusebiu adaugă: „Foarte multe alte lucrări ale Sf. Justin se află în mâinile a mulți frați“. Dintre acestea foarte multe, Sf. Justin menționează în prima sa *Apologie*: 1) o scrisoare *Contra lui Marcion*, pe care o citează și din care face extrase Sf. Irineu; 2) un *Tratat contra tuturor ereziilor*. Ieronim reproduce cu fidelitate pe Eusebiu. Un număr de alte lucrări care-i sunt atribuite, nu sunt autentice. Trei dintre ele sunt semnalate și de Eusebiu în lista pomenită: 1) *Cuvânt către Greci* 2) *Îndemn către Greci*; 3) *Despre monarhia lui Dumnezeu*. Critica înclină să creadă că Eusebiu a cunoscut aceste trei scrieri și le-a atribuit, pe nedrept, Sf. Justin. Alte lucrări atribuite Sf. Justin sunt sigur neautentice, ca: *Scrisoarea către Zena și Serenus*, *Expunerea mărturisirii ortodoxe*, *Întrebări și răspunsuri către ortodocși*, *Întrebări creștine către păgâni*, *Întrebări păgâne către creștini*, *Combaterea unor păreri aristotelice*. Fragmentul *Despre înviere* (Migne, P.G. VI, col. 1572 D. 1591A) pare a fi autentic. Dintre operele autentice s-au păstrat trei în întregime: *Apologia I*, *Apologia II* și *Dialogul cu Iudeul Trifon*.

Doctrina. Sf. Justin e una din mințile cele mai înzestrate și mai adânci ale timpului său. El a ridicat probleme noi, atât în teologie cât și în filozofie și a încercat să arunce o punte solidă între cugătarea profană elenică și cea creștină. Punctele sale de vedere n-au fost totdeauna strict ortodoxe, dar ele au provocat o problemă bogată pe care o vor lărgi și adânci generațiile patristice următoare. Odiseea sa pe la atâtea școli filosofice și ancorarea sa intelectuală în platonism, care-l satisfăcea prin teoria ideilor și prin speranța de a vedea imediat pe Dumnezeu, îi dăduseră, peste drama sa interioară, o aparatură filosofică și unele certitudini intelectuale care-l legaseră spiritualmente foarte puternic de păgânism.

Dumnezeu este nenăscut, veșnic, fără nume și sălășluind în cele supracerești. La începutul *Dialogului cu Iudeul Trifon*, Sf. Justin definește astfel pe Dumnezeu: „Dumnezeu este ceea ce e același și veșnic asemănător și cauză de existență pentru toate celelalte lucruri, acesta este Dumnezeu“ (III,

5). După convertire, Dumnezeu acesta impersonal, abstract și nițel incoerent devine un Dumnezeu personal, viu, pur, desăvârșit din punct de vedere moral, foarte adevărat sau real față de demonii incoștienți. El e Tatăl dreptății, al cumpătării și al tuturor celorlalte virtuți. El e atotputernic, capabil să asigure învierea oamenilor, căci „*ceea ce e cu neputință la oameni, e cu putință la Dumnezeu*“. Acest Dumnezeu a creat lumea din bunătate față de oameni și lucrarea dumnezeiască este imuabilă și veșnică.

Logosul are rolul principal în actul creației, al pregătirii umanității pentru mântuire și al mântuirii propriu-zise. Epitetul de „Prim născut“ pe care-l dă Fiului, arată rolul de instrument pe care Acesta îl are în lucrarea creației, a cărei cauză este Tatăl. Sf. Justin este subordinaționist. Fiul este Primul născut al Tatălui, dar și Unul născut. El e adorat în al doilea rând: El e prima putere după Tatăl. Tatăl L-a născut înaintea tuturor creaturilor, în vederea aducerii acestora la existență. Logosul are deci un început, care precede cu puțin pe acela al lumii. Dar Dumnezeu are Logosul Său interior din veci. Sf. Duh e Duhul profetic, Care a insuflat Sf. Scriptură și Care Se purta deasupra apelor la creație. Acest Duh are locul al treilea, după Logos.

Teoria Logosului e una din creațiile cele mai originale ale Sf. Justin. Cum poate rațiunea umană să participe la întreaga Rațiune divină? Fiecare rațiune posedând o sămânță a Logosului, această sămânță o face capabilă de cunoașterea adevărului. E drept că rațiunea profană nu se poate compara cu învățătura creștină. Tot ceea ce filosofii și legislatorii au descoperit ca drept, a fost opera pătrunderii și reflecției rațiunii lor imperfecte. Pentru că n-au cunoscut toate ale Logosului, Care este Hristos, acești filosofi și legislatori s-au contrazis adesea. Și, totuși, cei care, înainte de Hristos, au încercat să înțeleagă și să dovedească adevărul prin rațiune, cu mijloacele de care dispune omul, au fost duși în fața tribunalelor ca nelegiuți și temerari. Acela care a ajuns aici cu cea mai mare putere și care și-a atras aceleași acuzații ca noi, creștinii, a fost Socrate. E drept că Socrate n-a putut convinge pe nimeni să

moară pentru învățătura lui, cum a putut face Hristos, dar el împreună cu Heraclit și cu alții, grație faptului că au putut vedea unele adevăruri, merită numele de creștini înainte de Hristos. Elementele adevărate din filosofia profană se datoresc mai ales împrumutului pe care aceasta l-a făcut din literatura Vechiului Testament. Filosofia nu poate da nimic solid fără ajutorul revelației.

Îngerii au o corporalitate aeriană și mănâncă mană.

Demonii au corpuri aproape materiale. Satan a căzut în momentul în care a sedus-o pe Eva. Ceilalți îngeri răi s-au făcut asemenea lui ceva mai târziu. Inspirându-se, probabil, din *Cartea lui Enoh*, Sf. Justin susține că neascultarea marelui mase a îngerilor a constat în unirea lor cu femeii muritoare. Din această împreunare au rezultat demonii.

Sufletul omenesc are oarecare corporalitate. Dar el nu e nemuritor prin firea sa, pentru că ar însemna că e necreat. Dumnezeu singur este necreat și fără principiu. Dacă sufletul ar fi nemuritor prin sine, el ar fi o parte din Rațiunea suverană. Ar însemna să se suprimă diferența între creatură și Creator. Sufletul este creat și deci muritor prin firea sa. Dar Dumnezeu poate face sufletul nemuritor pentru ca acesta să primească recompensă sau pedeapsă eternă. Sufletul are viață nu prin sine, ci prin participarea la izvorul vieții, care e Dumnezeu. După moarte, sufletele oameniești, cu excepția acelorale martirilor, merg la iad unde stau până la sfârșitul lumii.

Ca și Papias, Sf. Justin e **hiliast**.

Sf. Maria e pentru prima dată apropiată de Eva și tratată într-un paralelism antitetice.

Sf. Botez și Sf. Euharistie sunt tratate pe larg la sfârșitul *Apol.* I. 61. 65-67 Sf. Justin afirmă prezența reală a lui Hristos în Sf. Euharistie. Pâinea și vinul nu sunt pâine și vin obișnuite, ci sunt Trupul și Sângele lui Iisus Cel întrupat, ajunse la această prefacere prin rugăciune. Sf. Euharistie are caracter de jertfă.

Caracterizare.

Sf. Justin împodobește ca o cunună grupul apologetilor sec. II. Suflet profund religios și

drept, el a căutat adevărul prin toate sistemele filosofice, nereușind să-l găsească decât în creștinism. Creștinismul a devenit pentru el singura filosofie sigură și utilă.

El a scris opere variate, punând problemele complexe ale principalelor sisteme de filosofie veche ca platonismul și stoicismul în legătură cu acelea ale creștinismului: teodicee, Sf. Treime, cosmologie, hristologie, Sf. Taine etc.

Sf. Justin a aruncat o punte solidă de înțelegere între credința creștină și filosofia profană din toate timpurile prin teoria Logosului, cea mai originală creație a cugetării sale filosofice.

Sf. Justin este un fervent susținător al învierii morților.

Mărturia Sf. Justin pentru săvârșirea Sf. Liturghii și pentru practicarea Botezului și a Sf. Euharistiei este foarte prețioasă.

Teologia Sf. Justin nu e totdeauna așa de sigură cum e credința lui. El are erori cu privire la raporturile intertrinitare, la suflet, la demoni; el profesează hiliasmul. Aceste erori sunt explicabile prin noutatea însăși a problemelor din care ele au răsărit, prin influența platonismului și prin fragilitatea speculațiilor creștine. Hiliasmul e datorat influenței lui Papias.

Sf. Justin a fost un mare misionar.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 6; sunt și alte ediții ca acelea ale lui Otto. Rauschen, Archambault și alții. *Istoriile lit. studii și man.*: Eusebiu, *Ist. bis.*, 4, 8, 3, 4, 5, 6, 7, 8; 4, 11, 8-11; 4, 12; 4, 16; 4, 18, 1-10; Ieronim, *De viris ill.* 23; Aimé Puech, *Les apologistes grecs du II-e siècle de notre ère*, Paris, 1912, pp. 46-147; J. Riviere, *Saint Justin et les apologistes du second siècle*. (La pensée chrétienne) ed. 2, Paris 1907; I. Coman, *Teoria Logosului în Apologiile Sf. Justin Martirul și filosoful*, București, 1942; O. Bardenhewer, *Les Peres de l'Eglise. leur vie et leurs oeuvres*, Nouvelle édition française entièrement refondue par P. Godet et C. Verschaffel, tome I, Paris 1905, pp. 115-135; Idem, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, erster band, zweite, ungerab. Auflage, Freiburg im Breisgau, 1913, pp. 206-262; F. Cayré, *Précis de Patrologie*, tome I, Paris, 1927, pp. 109-124; Ubaldo Mannucci, *Istituzioni di Patrologia ad uso delle scuole teologiche*, Parte I, terza ediz. riveduta, Roma, 1931, pp. 53-62; B. Altaner, *Patrologie* 1938, pp. 62-67.

MILTIADE

Miltiade a fost retor, originar din Asia Mică, trăitor pe vremea lui Marcu Aureliu și probabil ucenic al Sf. Justin. A scris o lucrare contra montaniștilor și alta contra valentinienilor. A scris apoi trei apologii menționate de Eusebiu (*Ist. bis.* 5, 17, 1-5), dar pierdute: una contra grecilor, alta contra iudeilor și o apologie pentru filosofia (creștină) adresată împăraților lumești.

Bibliografie: Eusebiu, *Ist. bis.* 5, 17; 5, 28, 4; Ieronim, *De viris ill.* 39.

APOLINARIE

Apolinarie, episcop de Hierapolis, oraș din Frigia, contemporan cu Marcu Aureliu, a scris destul de mult, dar nu ni s-a păstrat nimic de la el. Eusebiu a cunoscut următoarele lucrări ale lui Apolinarie: o apologie *Despre credință*, adresată lui Marcu Aureliu; *Contra Grecilor*, în cinci cărți; *Despre adevăr*, în două cărți; *Contra iudeilor*, în două cărți; *Contra ereziei Frigienilor*, adică a lui Montan și „pseudo-profeteselor“ sale, care tocmai atunci ieșeau la lumină.

Bibliografie: Eusebiu, *Ist. bis.* 4, 26, 1; 4, 27, 1; Ieronim, *De viris ill.* 26.

MELITON DE SARDES

Meliton, episcop de Sardes în Lidia, e pus de Policrat de Efes printre „marile lumini apuse ale Asiei“ (Eusebiu, *op. cit.* 5, 24, 5). A fost un scriitor fecund și variat, lăsând numeroase opere, oate pierdute, dar din care Eusebiu ne-a păstrat unele fragmente. El a adresat o apologie lui Marcu Aureliu. A scris: *Despre Paști*, în două cărți, *Despre felul de a trăi și despre profeți*, o carte, *Despre Biserică*, *Despre Duminică*, *Despre credința omului*, *Despre creație*, *Despre supunerea simțurilor către credință*, *Despre suflet și trup sau Despre unitate*, *Despre Botez și Despre adevăr, credință și nașterea lui Hristos*, o carte

Despre profeția sa, apoi *Despre ospitalitate, Cheia, Despre diavol și Despre Apocalipsa lui Ioan, Despre Dumnezeu corporal*. Eusebiu și Ieronim vorbesc apoi de o lucrare intitulată *Extrase*, în șase cărți. Meliton avea un talent elegant și declamator pe care l-a ironizat Tertulian în opera sa contra Bisericii și pentru Montan.

Eusebiu ne-a păstrat un extras din opera sa *Despre Paști*, în care arată că această lucrare a apărut cu prilejul discuțiilor despre Paști avute la Laodiceea, apoi un fragment ceva mai lung din apologia adresată lui Marcu Aureliu, în care se plânge de persecuțiile la care sunt supuși creștinii în urma unor edicte recente. Fragmentul cel mai mare vorbește de posibilitatea unor raporturi pașnice între Biserică și stat.

Bibliografie: Eusebiu, *Istoria bisericească* 5, 24, 5; 4, 26, 1-14; 5, 24; Ieronim, *De viris ill.* 24.

TAȚIAN ASIRIANUL

Viața. Tațian s-a născut în Asiria pe la 120. El însuși spune că nu era grec, ci barbar. A primit o educație aleasă și o întinsă formație filosofică și literară. Ajuns sofist, a călătorit din oraș în oraș, a studiat diferite filosofii și s-a inițiat în misterele mai multor religii. Ajuns la Roma, s-a convertit la creștinism, prin lucrarea și îndrumarea Sf. Justin Martirul și Filozoful, în a cărui școală a primit și adâncit învățătura creștină. Convertirea lui s-a petrecut, probabil, pe la 150. A înființat el însuși o școală la Roma, unde a avut ca elev pe Rodon (Eusebiu, *Ist. bis.* 5, 13, 1). Întors în Orient, în 172-173, el a căzut din ortodoxie și a înființat secta encratiștilor, o sinteză a tuturor ereziilor. Tațian a murit în Orient, nu se știe la ce dată.

Opera. Tațian a scris numeroase opere. Din ele ni s-au păstrat două: 1) *Cuvânt contra Grecilor* scris spre 170, care e mai mult decât o apologie, e o polemică severă contra culturii grecești, pe care o critică arătând superioritatea creștinismului asupra păgânismului. Vorbește despre Dumnezeu (cap. IV), despre Logos (cap. V), despre creație și providență (cap. VI-X), despre păcatul originar (cap. XI), despre mântuire

și învierea morților, despre demoni, magie și oracole. Tațian trece prin focul criticii viața, morala și așezămintele păgâne (cap. XXI-XXX). Partea finală a lucrării se ocupă de problema cronologică, după care Moise și toți creatorii barbari de cultură sunt mai vechi decât cele mai vechi opere de cultură păgână, mai mult chiar lucrurile bune din păgânism sunt luate de la acești barbari.

Tațian vorbește de *Logos endiathetos* și *Logos proforikos* = Logosul imanent și Logosul emis în afară prin cuvânt sau verbal. El numește pe Hristos „Dumnezeu apărut în formă umană“ (cap. XXI). Sfântul Duh sălășluiește în inimile dreptilor (cap. XV).

Contra Grecilor a fost apreciat mult de cei vechi.

2) *Diatessaron*, o evanghelie unică, alcătuită din texte ale celor patru Evanghelii, baza alcătuind-o Evanghelia a IV-a. Această *Evanghelie* s-a bucurat de mare autoritate în Siria și a fost comentată de Sf. Efreem Sirul. Ea a fost folosită chiar de ortodocși în sec. V, ceea ce a făcut pe Teodoret al Cirului să ardă 200 exemplare din ea.

Tațian a scris și alte opere ca: *Despre animale*, *Despre demoni*, *Carte de probleme*, în care și propunea să dezlege unele dificultăți ale Vechiului Testament, *Despre mântuire după Mântuitorul*, *Parafrazări* ale Sf. Ap. Pavel.

Doctrină. Tațian admite Persoanele Sf. Treimi, dar Logosul e subordonat Tatălui. Logosul e imanent Tatălui, dar, prin proferarea lui în afară, creează lumea. Sf. Duh sălășluiește în sufletul dreptilor. Există păcat originar, mântuire și înviere a morților. Creștinismul e superior păgânismului prin învățătura și morala sa și e anterior tuturor filosofiilor, prin Moise.

Caracterizare. Tațian e un om violent, fără măsură. El seamănă mai mult cu Tertulian decât cu dascălul său, Sf. Justin. El nu găsește nimic bun la păgâni.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 6; ediții separate: Schwartz, 1888; A. Puech, trad. franceză 1903; *Istorie lit. și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 29; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 124-125; U. Mannucci, *op. cit.* I, pp. 62-66.

x

TEOFIL AL ANTIOHIEI

Viața. Teofil ne spune că patria lui era vecină cu Tigrul și Eufratul (II, 24). Nu se cunoaște exact data nașterii lui. Își face o cultură întinsă și dispune de un fin simț literar. Ajunge episcop de Antiohia, al șaselea sau al șaptelea după Sf. Petru, și păstorește până după moartea lui Marcu Aureliu, pe care o menționează (III, 27, 28). Nu se știe când a murit.

Opera lui Teofil a fost întinsă. Ni s-a păstrat de la el în întregime numai *Către Autolic*, în trei cărți (P.G. 6, 1023-1168). Aceste trei cărți au fost scrise în trei reprize și de aceea n-au o legătură prea organică între ele. Cartea I, deși scurtă (14 cap.) e deosebit de importantă. Ea tratează despre invizibilitatea și cunoașterea lui Dumnezeu, la care se ajunge prin puritatea inimii. Dumnezeu nevăzut de ochii trupului, poate fi văzut de ochii minții și mai ales de ochii inimii curate: „Arată-mi pe omul din tine și-ți voi arăta și eu pe Dumnezeul meu“, răspunde autorul ironiilor lui Autolic. Vorbește apoi despre sensul numelui de creștin și despre învierea morților. Cartea a II-a (38 cap.) combate mitologia pagână, căreia îi opune învățătura creștină. Proorocii sunt opuși poezilor și filosofiilor. Aici apare pentru prima dată termenul *Trias = Treime* (cap. 15) și distincția Persoanelor în Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, pe care Teofil îi numește: Dumnezeu, Logos și Înțelepciune. În cartea a III-a (30 cap.), autorul combate acuzațiile aduse creștinilor.

După Eusebiu și Ieronim, Teofil a scris și alte lucrări: *Contra lui Marcion*, *Contra lui Hermogene*, opere de edificare a Bisericii, *Comentarii la proverbele lui Solomon* și la *Evangheliile* (Eusebiu, *Ist. bis.* 4, 24; Ieronim, *De viris ill.* 25).

Doctrina.

Cărțile Vechiului și Noului Testament sunt inspirate (III 11-14).

Dumnezeu poate fi cunoscut, nu prin lucrări sau analogii materiale, ci prin condiții subiective ale sufletului, printre care: puritatea inimii și credința (I cap. 1-3, 8).

Numele de creștin vine de la cuvântul grec - *hrio* = a unge, fiindcă suntem unși cu untdelemnul lui Dumnezeu (I, 12).

Se întrebuițează pentru prima dată cuvântul *Trias* = Treime (II, 15). În Sf. Treime Persoanele sunt Tatăl, Fiul sau Logosul și Înțelepciunea. Se arată distincția între Logosul imanent și Logosul verbal (II, 10, 22). Acesta de pe urmă a vorbit cu Adam în rai.

Lumea a fost creată din nimic (II, 4).

E afirmată existența liberului arbitru (II, 27). Sufletul omului nu e nici muritor, nici nemuritor, ci capabil să ajungă muritor sau nemuritor, după hotărârea sa.

Biserica e comparată cu o insulă de salvare în mijlocul mării (II, 14).

Caracterizare. Sf. Teofil e un scriitor talentat, elegant, informat și ponderat. Gândirea sa e personală, mai adâncă și mai clară ca a lui Tațian.

Teologia sa, deși simplă, cuprinde mai multe probleme decât a majorității apologetilor.

Mai mult ca la Tațian, sunt frământate probleme de antropologie: sufletul, liberul arbitru, învierea morților.

Bibliografie: *Ediții:* Migue, P.G. 6; J.C.T. Otto, în *Corpus Apologeterum saeculi secundi*, vol. VIII, 1861; G. Bardy, *Théophile d'Antioche, Trois Livres et Autolytus*, în *Sources chrétiennes* No. 20. *Istoria liter. și manuale:* Eusebiu, *Ist. bis.* 4, 24; Ieronim, *De viris ill.* 25; F. Cayré; *op. cit.* I, pp. 128-129; U. Mannucci, *op. cit.* I, pp. 69-71.

ATENAGORA ATENIANUL

Viața. Eusebiu și Ieronim nu menționează pe Atenagora. Metodiul de Olimp citează un pasaj din *Apologia* sa și Filip Sidetul îl pomenește, dar dă unele elemente eronate despre el. Se pare că Atenagora, numit în fruntea manuscrisului apologiei sale „atenian, filosof creștin“, a fost păgân, dar s-a convertit la creștinism în urma citirii Sf. Scripturi. El pare să fi frecventat școala catehetică de la Alexandria. Nu se cunosc datele exacte care încadrează viața lui. Știm că e contemporan cu Marcu Aureliu, căruia îi adresează o apologie pentru creștini.

Opera. 1) *Solie pentru creștini*, în care autorul combate pe larg cele trei acuzații principale aduse de păgâni creștinilor: 1) ateismul, 2) imoralitatea, 3) antropofagia. Creștinii nu sunt ateii, pentru că ei adoră un Dumnezeu unic în trei: Tatăl, Fiul și Sf. Duh. Demonstrează rațional că nu pot exista mai mulți zei. Dumnezeu creștin nu cere sacrificii sângeroase, ci sacrificiu spiritual. Creștinii nu sunt imorali, pentru că ei se tem de pedeapsa lui Dumnezeu, de aceea ei nici măcar nu se gândesc la rău. Ei păstrează curăția căsătoriei și consideră căsătoria a doua drept un adulter decent. Creștinii nu sunt antropofagi, pentru că ei prețuiesc mult viața aproapelui, nu participă la spectacolele din circuri și nu aruncă copiii. Atenagora atinge în această lucrare și alte probleme, ca: unitatea lui Dumnezeu în Treime, teoria Logosului și a creării lumii prin Acesta, cultul îngerilor, inspirația Sf. Scripturi, învierea morților.

2) *Despre învierea morților*, una din cele mai importante lucrări patristice asupra subiectului. Atenagora demonstrează, fără ajutorul Sf. Scripturi, pe cale strict filosofică și științifică, posibilitatea și necesitatea învierii morților.

Doctrina. Creștinii adoră pe Tatăl, pe Fiul și pe Sf. Duh. Fiul este din veci în Dumnezeu ca Rațiune - *Logos* și Minte - *Nous*, El a ieșit din Dumnezeu pentru a crea lumea, fără ca prin aceasta să fie El însuși o creatură. Fiul e în Tatăl și Tatăl e în Fiul prin unirea și puterea Duhului Sfânt (*Solie* 10, 24). Cărțile Sf. Scripturi sunt insuflate (*Solie* 7, 10).

Caracterizare. Atenagora e un mare scriitor și apologet. Apologia și tratatul său *Despre învierea morților* sunt unele din producțiile cele mai frumoase ale vechii literaturi creștine. Atenagora e bine informat și are o cugetare îndrăzneată și originală pentru vremea lui. El arată chiar simpatie filosofilor și filosofiei păgâne, în efortul lui de a alia religia și filosofia. Valoarea creștinismului stă nu numai în dogma și teologia lui, ci mai ales în viața exemplară a creștinilor.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. G. 6; ediția J. Gefken; *Zwei griechische Apologeten*, 1907, pp. 120-154.

cu comentariu pp. 155-238; E. Schwartz. T.U. IV, 1888; *Studii și manuale*: Pr. Ioan G. Coman, *Probleme de filozofie și literatură patristică*, 1944; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 126-127; U. Mannucci, *op. cit.* I, pp. 67-68; G. Bardy, *Introduction la traducerea Soliei: Athénagore: Supplique au sujet des chrétiens (Sources chrétiennes Nr. 3)*, Paris, 1943, pp. 1-69, B. Altaner, *op. cit.*, pp. 68-69.

HERMIAS

Sub numele lui Hermias filosoful s-a păstrat în Codex Patmius 202, din sec. X, un mic tratat polemic intitulat *Luarea în răs a filosofilor profani* (Migne P.G. 6, 1169-1180; Otto, *Corpus Apol. saec. sec.*, vol. IX, pp. 1-31). În cele 10 capitole, autorul, a cărui identitate n-a putut fi încă stabilită, administrează o critică sarcastică filosofilor din afară. E mai degrabă un pamflet împotriva contradicțiilor principiilor acestor filosofi cu privire la Dumnezeu, la creație, la lume, la suflet. Hermias e un apologet fanatic, adversar ireducibil al filosofilor profani.

Bibliografie: *Ediții*: Migne, P.G. 6; Otto, *Corpus Apol.* IX, p. 1-31; *Studii și manuale*: A. Di Pauli, *Die Irrisio des Hermias*, Paderborn, 1907; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 130; U. Mannucci, *op. cit.*, I, pp. 71-72; A. Puech, *Hist. de la littérat. grecque chrét.* II, pp. 225-226.

SCRISOAREA CĂTRE DIOGNET

S-a discutat și se discută încă asupra autorului *Scrisorii către Diognet*. Cum el nu-și dă numele nicăieri, iar istoricii literari ai antichității creștine și ai evului mediu nu pomenesc nimic de el, dar pe de altă parte critica a stabilit că *Scrisoarea către Diognet* nu aparține Sf. Justin printre operele căruia ni s-a transmis manuscrisul acestei scrisori, cercetătorii se mulțumesc cu rezultatul că e vorba de un autor de la sfârșitul sec. II sau începutul sec. III. Nu e exclus ca el să fie un elev al Sf. Justin Martirul și Filozoful. S-a zis chiar că autorul e Aristide sau Ipolit.

Adresantul Diognet nu e nici el identificat în mod sigur. A circulat multă vreme ipoteza că acesta era unul din profesorii lui Marcu Aureliu.

Ce e sigur, este că Diognet e un păgân care se simte vag atras de creștinism. El cunoaște unele lucruri din creștinism, pentru că a pus autorului scrisorii trei întrebări: 1. Care e Dumnezeu creștinilor și care e secretul acestei religii, în care nu se ține seama de lume și în care se disprețuiește moartea? 2. Care e sensul iubirii creștine? 3. De ce această religie a apărut acum și nu mai devreme? Autorul răspunde la primele două întrebări în parte, așa cum răspunseseră apologeții anteriori sau contemporani cu el: Sf. Justin, Aristide, Atenagora, Teofil. Răspunsul la a treia întrebare e mai complex și unele din elementele lui sunt personale.

Credința și religia creștină nu sunt o invenție pământească, o cugetare muritoare sau mistere omenești. Creștinismul nu e o invenție a gândirii sau a preocupării oamenilor curioși, iar creștinii nu se așază sub tutela dogmei omenești. Dumnezeu creștin se caracterizează prin putere, stăpânire, bunătate și blândețe. Esența Lui este bunătatea, iubirea, lumina, puterea, iertarea și viața. Dumnezeu acesta a ajutat pe oameni, luând asupra-Și păcatele noastre prin Logos sau Cuvântul lui Dumnezeu. Logosul este Fiul lui Dumnezeu. Pe acest Cuvânt, Dumnezeu L-a trimis oamenilor nu spre tiranizare și groază, ci în bunătate și blândețe. L-a trimis cu gândul mântuirii. Fiul lui Dumnezeu e dat ca răscumpărare pentru ticăloșiile noastre. Mântuitorul-Logos este, după înviere, fondatorul unui nou mod de existență. Este modul bucuriei eterne sub lucrarea harului, este modul entuziasmului pentru găsirea adevărului, este modul iubirii transformatoare a lumii.

Creștinii duc un mod de viață excepțional. Viața lor e o prefață a nemuririi cerești. Creștinii duc o viață pământească după trup, dar ei au cetățenie cerească. Ei nu sunt o rasă nouă după trup, ci după duh. Ei trăiesc o viață materială ca toți ceilalți oameni, dar ținuta lor morală și duhovnicească este excepțională. Ei sunt pentru lume ceea ce sufletul e pentru trup.

La a treia întrebare a lui Diognet: „de ce Dumnezeu a întârziat atât de mult cu iubirea lui și cu întemeierea creștinismului?“, autorul nostru răs-

punde că era necesar ca oamenii să-și dea seama de nevrednicia și neputința lor de a trăi fără bunătatea și puterea lui Dumnezeu. Incapabili prin noi înșine de a intra în împărăția lui Dumnezeu, noi am ajuns în stare s-o facem numai prin puterea lui Dumnezeu. (cap. IX, 6 1).

Scrisoarea către Diognet e un document de o rară valoare. Socotită de Renan ca „o perlă a vechii literaturi creștine“, apreciată elogios de critica literară pentru simplitatea și precizia stilului, pentru claritatea și frumusețea compoziției, această lucrare ne atrage, ne mângâie și ne ceartă și astăzi. Ea atrage prin dulceața ei de predică bisericească a unui cleric instruit, cum zice Puech, în care argumentele raționale se împletesc cu căldura și lumina unor profunde convingeri de credință.

La fel ca ceilalți apologeți, dar mai mult decât ei, *Scrisoarea către Diognet* afirmă dumnezeirea creștinismului prin superioritatea moralei evanghelice în antiteză cu morala păgână. Ea afirmă nevoia revelației și a credinței pentru a cunoaște pe Dumnezeu, apoi dumnezeirea și întruparea lui Iisus Hristos, care a adus mântuirea, în fine, nemurirea sufletului. Autorul cunoaște bine sistemele filosofice, de la care împrumută formule.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 2; F. X. Funk, *Patres Apostolici* vol. I, (1901) pp. 390-413; H. I. Marrou, *A Diognete*, în *Sources chrétiennes*, nr. 33; *Studii și manuale:* P. Godet, *Diognete* (Épître a), în *Dictionn. de Théol. Cath.*, t. IV, deuxième partie, 1924, col. 1366-1369; A. Puech, *Les apologistes grecs du II-e siècle de notre ère*, Paris 1912, pp. 250-263; Idem, *Hist. de la litt. grécque chrétienne*, II, pp. 217-223; Pr. Ioan G. Coman, *Probleme de filozofie și literatură patristică*, 1944, pp. 136-175; F. Cayré, *op. cit.*, I. pp. 108-109; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 71-72.

APOLOGEȚII LATINI

Literatura latină creștină își are originile în Africa proconsulară. După *Actele Martirilor din Scillium*, pe la 178, primele scrieri de limbă latină creștină sunt acelea ale lui Tertulian, pe care Ieronim îl așază după papa Victor și după Apoloniu.

TERTULIAN

Viata. Tertulian s-a născut pe la 160, la Cartagina, din părinți păgâni. Tatăl său era centurion în armata proconsulară („*pater centurione proconsulari*“, F. Ieronim, *De viris ill.* 53), și-a făcut o cultură întinsă și variată, studiind filosofia, literatura, retorica, medicina și mai ales dreptul. A avut o tinerețe dezordonată, așa cum spune el însuși. Se pare că după isprăvirea studiilor, Tertulian a profesat câțva timp avocatura și oratoria.

Convertit pe la 195, probabil sub puternica impresie a eroismului martirilor creștini (*Apolog.* 50), a vieții exemplare a acestora și a puterii Tainelor creștine, Tertulian a devenit imediat un luptător și un apărător de mâna întâi a religiei adoptate. Din această vreme datează cea mai mare parte a apologiilor sale. Tertulian era căsătorit (*Ad uxorem*) și a fost hirotonit preot după relatarea lui Ieronim – *presbyter ecclesiae* – deși unii critici moderni pun preoția lui la îndoială, fără să aibă dreptate însă. În capitolul consacrat lui Tertulian (*De viris ill.* 53), Ieronim îl desemnează de două ori ca preot: „*Tertullianus presbyter... Hic usque ad mediam aetatem presbyter ecclesiae*“. O dată intrat în creștinism, Tertulian, după ce adânci, ca puțini alții, învățătura cea mântuitoare, își făcu o datorie de conștiință și de onoare apărând religia sa cea nouă în fața tuturor adversarilor, păgâni, iudei și eretici și luptând cu o vigoare, cu un fanatism și cu o consecvență puțin comune pentru tot ce cuprinde creștinismul, doctrină, viață, atitudine, Sf. Taine. O dialectică rară, o logică de fier, o pătrundere desăvârșită a problemelor, o ținută verticală și neînfrântă în fața oamenilor, un temperament de luptător focos, un sarcasm amar la adresa adversarului, un rigorism din ce în ce mai accentuat, iată armele activității sale teologice și misionare. Rigorismul său l-a împins încă de la 206 spre montanism, la care trecu formal în 213. După această dată, el întoarce critica sa aspră contra ortodoxiei, pe care o cenzura mai aspru decât pe păgânism. Se pare că în motanism el a avut o situație specială, nean-

gajându-se adică în toate aberațiile acestei secte, ci urmând numai rigorismul său moral și iluminismul său pnevmatic în legătură cu lucrarea Sf. Duh. El și-a creat o sectă aparte, a tertulianiştilor, pe care Fer. Augustin i-a readus ușor la Biserica Ortodoxă (*De haeres.* 86).

Ieronim ne spune că Tertulian își crease o mare faimă la scriitorii africani contemporani și posteriori, îndeosebi la Sf. Ciprian, care îl citea în fiecare zi, cerându-l secretarului său, Paul de Concordia, cu cuvintele: „*Da magistrum*“. După același Ieronim, Tertulian a murit la adânci bătrâneți, probabil pe la 240.

Opera. Tertulian a scris multe lucrări, după încredințarea aceluiși Ieronim. Operele autorului nostru se împart în: apologetice, polemico-dogmatice și practico-disciplinare.

Opere apologetice

1. *Ad nationes*, lucrare neterminată, în două cărți, îi apără pe creștini de atacurile păgânilor și critică politeismul păgân, intrat în dezagregare religioasă și morală.

2. *Apologeticum* sau *Apologeticus (liber)*, în 50 de capitole, e adresat guvernatorilor de provincii, îndeosebi celui al Africii, care-i persecuta pe creștini. Autorul demonstrează că persecuțiile contra creștinilor sunt ilegale și nedrepte. Creștinii nu sunt judecați după procedura reglementară, ci condamnați fără judecată, numai pe baza delatiunii și a numelui de creștin. Nici un judecător nu cunoaște fapte precise imputabile creștinilor. Legile contra creștinilor violează dreptul comun și dreptul natural.

3. *De testimonio animae*, în 6 capitole, dezvoltă ideea menționată în cap. 17 al *Apologeticului*, susținând adică existența lui Dumnezeu, nemurirea sufletului etc., prin argumentul psihologic, argument care-și face acum intrarea în cugetarea patristică. Lucrarea e socotită ca apendice al *Apologeticului*.

4. *Ad Scapulam* e o scrisoare deschisă către proconsulul cu acest nume, care-i persecuta pe creștini cu o rară cruzime. Tertulian îl anticipează pe Lactanțiu din *De mortibus persecutorum*. A-i persecuta pe creștini, înseamnă a lupta cu Dumnezeu.

5. *Adversus Iudaeos* e, în 14 cap., o imitație palidă a *Dialogului cu Iudeul Trifon* al Sf. Justin. Arată caracterul trecător al legii mozaice. Creștinii au luat locul iudeilor, potrivit făgăduințelor făcute de prooroci, făgăduințe realizate în Iisus Hristos.

Opere polemico-dogmatice.

1. *De praescriptione haereticorum* este una dintre cele mai însemnate opere de controverse dogmatice ale lui Tertulian. Ideea principală a acestui tratat și una dintre cele mai originale ale autorului este elaborarea și aplicarea principiului juridic al prescripției la dreptul de interpretare al adevărilor de credință pe baza Sf. Scripturi. Problema fusese tratată de Sf. Irineu. Ereticii de toate categoriile își permiteau să corecteze regula de credință printr-o interpretare *sui-generis* a Sf. Scripturi. Tertulian le interzice nu numai să interpreteze adevărurile de credință, dar chiar să folosească Sf. Scriptură. Adevărul, zice el, vine de la Hristos, transmis prin Sf. Apostoli, care au fost cu El. Adevărul a fost mereu întărit și verificat prin cercetarea Scripturii. Numai Biserica, nu și ereticii, posedă adevărul și Sf. Scriptură. Adevărul și Scriptura aparțin Bisericii întemeiate de Apostoli sau de urmașii direcți ai acestora care, prin această lungă posesiune neîntreruptă, au dreptul să le folosească exclusiv. Ereticii sunt loviți de excepția juridică, adică de un viciu de formă legală, care constă, în cazul lor, în folosirea nepermisă a instrumentului doveditor, Sf. Scriptură.

2. *Adversus Marcionem*, păstrat în a treia ediție datorită autorului însuși. În cele cinci cărți ale sale, opera aceasta demonstrează unitatea Dumnezeuului bun și a Dumnezeuului drept pe care Marcion îi separa, făcându-i două ființe deosebite, apoi identitatea dintre Dumnezeu și Creatorul, iar ultimele două cărți combat cartea lui Marcion, *Antitezele*, lucru important pentru istoria canonului Bibliei.

3. *Adversus Hermogenem* combate teoria creației din materia veșnică, arătând că Dumnezeu singur e veșnic, pe când materia e creată de Dumnezeu și deci nu e veșnică. Hermogene fusese deja combătut de Teofil.

4. *Adversus Valentinianos* parodiază aventurile eonilor din sistemul emanationist al acestor gnostici.

5. *Adversus Praxean* atacă monarhianismul modalist al lui Praxeas, care înlăturase pe Sf. Duh și răstignește pe cruce pe Tatăl. Tertulian e singurul scriitor până la Sf. Atanasie, care a afirmat categoric dumnezeirea Sf. Duh (F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 228-229).

6. *De carne Christi* susține realitatea trupului Domnului Iisus Hristos contra dochetismului. Fără realitatea acestui trup, nu există mântuirea pentru creștini. Hristos a luat trup omenesc pentru că El a venit să mântuiască pe oameni. N-a luat chip de înger, pentru că Hristos n-avea de la Tatăl misiunea să mântuiască pe îngeri. Trupul lui Hristos a fost fără păcat. Maria a fost Fecioară întrucât n-a fost atinsă de bărbat, dar n-a fost Fecioară, întrucât a născut (cap. 23).

7. *De resurrectione carnis* apără, contra gnosticilor, învierea morților pe bază de argumente raționale și mai ales biblice. Trupurile vor învia toate și în întregime. Unele argumente se aseamănă cu acelea ale lui Atenagora Atenianul.

8. *De anima* se pare că a fost precedat de o altă lucrare, *De censu animae* (*Despre originea sufletului*). *De anima* tratează despre natura și originea sufletului, despre moarte și despre somn, care este ca o imagine a acesteia. Sufletul este corporal și totuși simplu, nemuritor, înțelept, liber în hotărârile sale (cap. 22), dar el vine din sufletul părinților (cap. 25-27). Combate metempsihoza. E primul tratat de psihologie în literatura patristică.

Opere practico-disciplinare.

1. *Ad martyres* îndeamnă pe creștinii arestați să sufere chiar moartea pentru credința lor.

2. *Scorpiace*, adică „remediu împotriva înțepăturilor scorpionilor“ gnostici, apără valoarea morală a martiriului.

3. *De fuga in persecutione*, operă scrisă în perioada montanistă, condamnă, ca pe o apostazie, fuga de persecuție sau răscumpărarea cu bani dați magistraților.

4. *De spectaculis* interzice frecventarea tutu-

ror spectacolelor păgâne, ca fiind imorale și strâns legate de idolatrie.

5. *De corona militis* aprobă purtarea unui soldat creștin, care n-a vrut să poarte cununa de lauri, cu prilejul unui *donativum* – dar în bani făcut de împărat – ci a preferat închisoarea și moartea.

6. *De idolatria* interzice creștinilor orice contact cu păgânismul; să nu facă statui și idoli.

7. *De oratione* explică Rugăciunea domnească (Tatăl nostru) pe larg și arată condițiile în care trebuie să se facă rugăciunea, efectele rugăciunii.

8. *De patientia* arată foloasele mari ale acestei virtuți de-a lungul istoriei; modele de răbdare: Dumnezeu, Mântuitorul, sfinții.

9. *De jejunio*, contra psihicilor, adică a ortodocșilor, care nu respectau toate posturile. Scrisă în perioada montanistă.

10. *De cultu feminarum*, în două cărți, critică aspru cochetăria femeilor. Haina cea mai potrivită pentru fiicele Evei este pocăința.

11. *De virginibus velandis* cere ca tinerele fete să poarte voal, asemenea femeilor măritate.

12. *De pallio* justifică schimbarea togii de cetățean roman pe mantaua de filosof.

13. *Ad uxorem*, în care autorul o îndeamnă pe soția sa să nu se recăsătorească sau să se recăsătorească cu un creștin, în cazul când el ar muri. Face considerații asupra căsătoriei, pe care o socotește ca o legătură indisolubilă. Adulterul aduce numai separarea de corp. Botezul sfințește Căsătoria.

14. *De exhortatione castitatis* combate căsătoria a doua, mai ales a clericilor: „*Digamus tinguis? Digamus offers?*“ (cap. 7).

15. *De monogamia* condamnă, în numele Paracletului, a doua căsătorie.

16. *De baptismo*, scris împotriva „viperei Quintilla“, care tăgăduia valabilitatea Botezului. Arată învățătura Bisericii despre Botez, ritul și efectele Botezului.

17. *De paenitentia* tratează despre sensul Pocăinței și felurile ei: prebaptismală și postbaptismală. Aceasta a doua Pocăință e unică.

18. *De pudicitia*, din stadiul de culme a perioadei montaniste, pune principiul progresului,

al evoluției credinței. Contestă Bisericii dreptul de a ierta păcatele capitale, îndeosebi desfrânarea.

Se pare că Tertulian a scris o lucrare în 7 cărți, *Despre extaz*, în care apăra vorbirea în extaz a profetilor montaniști, apoi *Despre destin*, *Despre speranța credincioșilor*, *Despre rai*, *Despre veșmintele lui Aaron*, toate pierdute.

Toate aceste opere se disting printr-o limbă și printr-un stil cu totul deosebite. Tertulian e creatorul limbii latine bisericești. El toarnă în cuvinte vechi conținut nou, formează cuvinte noi. Stilul său absolut original e concis, colorat și plin de viață. El nu-l lasă pe cititor să respire, are ceva din publicistica modernă. Paradoxul, demonstrația absurdă, logomahia, antitezele, totul e pus în linie spre a-l zdrobi pe adversar.

Doctrina. Tertulian e creatorul teologiei de limbă latină în Apus. Credința sa profundă, vastă sa cultură și geniul său științific și moral au elaborat o teologie de mare adâncime, de o covârșitoare originalitate și de un incomparabil orizont spiritual. Această originalitate nu-l împiedică pe Tertulian să fie de acord cu liniile mari ale teologiei patristice din Răsărit.

Tertulian nu iubește filozofia profană, pe care o socotește izvor al ereziilor.

Tertulian are simțul precis al deosebirii profunde dintre filozofia profană și credința creștină. Știința credinței e de alt ordin decât știința profană. Față de aceasta din urmă, știința credinței este independentă. Criteriul suprem al credinței și vieții creștine este *regula fidei*, regula credinței.

Revelația nu poate fi supusă unui examen critic. Nu pot fi căutate adevăruri superioare regulei de credință, pentru că nu există asemenea adevăruri. Credința cuprinde tot adevărul. Unele adevăruri naturale creștine ca: existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului pot fi dovedite pe baza rațiunii. Dar supranaturalul explică, confirmă și încunună naturalul. Omul găsește în sine numeroase adevăruri creștine, căci sufletul omenesc e creștin prin firea lui. Rațiunea precede revelația și amândouă sunt izvorul adevărului, pentru că amândouă vin de la Dumnezeu (O. Bardenhewer, *op. cit.*, II, pp. 387-389). Omul tre-

buie să creadă înainte de a intra în școala rațiunii: „*Credo ut intelligam*“ (*De idol.*, 1).

Dumnezeu este corp, zice Tertulian, potrivit principiului: „Tot ceea ce există este un corp în felul său; nu e incorporeal decât ceea ce nu există“ (*Despre trupul lui Hristos*, 11). Dumnezeu este duh, negreșit, dar acest duh este și el un corp, în felul său, după forma sa. Tertulian dă aici, probabil, cuvântului corp înțelesul de substanță-esență.

Printr-o iconomie, adică comunicare a ființei divine, ia naștere Sf. Treime. „Legătura Tatălui cu Fiul și a Fiului cu Paracletul fac trei uniți unul cu altul. Aceștia trei sunt Una, nu unul“ (*Contra lui Praxeas*, 25). Sunt trei cu o singură substanță, o singură stare, o singură putere (*Ibid.* 2). Tertulian întrebuințează prima dată nu numai termenul „Treime“, ci și pe cel de „Persoană“. Persoana nu e identică cu substanța, ea distinge, nu-l împarte pe cei trei.

În **hristologie** Tertulian e ortodox. Am văzut că autorul nostru a introdus termenul și noțiunea de Persoană în domeniul Sf. Treimi. Acest termen e introdus și în hristologie. În Hristos sunt două firi – *substantiae*, cum le spune teologul nostru – firea divină și firea umană. Hristos n-ar fi numit Om și Fiul Omului, dacă n-ar avea trup. El e om prin trupul Său, cum e Dumnezeu prin Duhul Său și Fiu al lui Dumnezeu prin Dumnezeu Tatăl. Cele două substanțe, unite în persoana Sa, se deosebesc prin originea și caracterele lor. Firea divină se recunoaște prin minunile pe care le face Hristos, firea umană se recunoaște prin suferințele Sale (A. D'Ales, *La théologie de Tertulien*, III-e édition, 1905, p. 188). În *Contra lui Praxeas* și *Despre trupul lui Hristos*, Tertulian demonstrează cu argumente că unirea celor două firi neștirbite și neamestecate în Persoana lui Hristos s-a petrecut fără ca firea divină să se prefacă în trup sau trupul să se prefacă în fire divină și n-a rezultat nici un amestec al acestora dând o a treia fire.

Pentru a dovedi realitatea întrupării Fiului lui Dumnezeu, Tertulian merge până la a tăgădui fecioria Mariei în timpul nașterii și după naștere. **Maria** a fost fecioară în timpul zămislirii, dar n-a

mai fost fecioară în timpul nașterii, prin legea însăși a trupului deschis prin naștere. Tertulian face o paralelă între Eva și Maria. După cum Adam a fost făcut dintr-un pământ feciorelnic, tot așa Hristos trebuia să Se nască dintr-o mamă fecioară. Eva era încă fecioară când a primit cuvântul morții, Maria trebuia să fie fecioară spre a-L primi pe Cuvântul vieții. Eva crezuse în șarpe, Maria trebuia să creadă în Gavriil. Eva, osândită la nașteri dureroase, a născut pe Cain fratricidul, Maria trebuia să nască pe Iisus, fratele, victima și Mântuitorul lui Israel. În **actul mântuirii**, Tertulian pune accentul pe justificare, adică pe meritele pe care ni le-am făcut prin faptele bune și pe răsplata corespunzătoare, precum și pe ofensele comise și pe penalitățile corespunzătoare. **Păcatul originar** – *vitium originis* – a introdus în firea umană otrava poftelor păcătoase. Toți oamenii vin în lume cu păcatul strămoșesc. Singur Dumnezeu e fără păcat, iar, dintre oameni, singur Hristos e fără păcat, fiindcă Hristos e și Dumnezeu (*Despre suflet*, 41).

În **antropologie**, Tertulian are o interesantă teorie a sufletului. Sufletul e născut din suflarea lui Dumnezeu, e nemuritor, material (*corporealem*), cu formă, simplu în substanța sa, înțelept prin sine, mișcându-se în chip variat, înzestrat cu hotărâre liberă, expus accidentelor, schimbător prin fire, rațional, suveran, divinitoriu, revărsându-se deodată (*Despre suflet*, 22). Sufletul e material pentru că, potrivit cunoscutei teorii a lui Tertulian, materialitatea este condiția existenței, ceea ce nu e alcătuit din materie, nu există (*Despre trupul lui Hristos*, 11).

Biserica e concepută, în perioada montanistă, după principii montaniste, adică e Biserică acolo unde se află trei, chiar dacă sunt laici. Toți creștinii pot fi preoți. Nu pot fi preoți cei căsătoriți a doua oară. Toți creștinii pot săvârși Sf. Taine (*Despre îndemn la castitate*, 7). E o concepție pur montanistă.

Sfintele Taine tratate de Tertulian sunt: Botezul, Mirungerea, Euharistia, Pocăința, Căsătoria, Preoția.

Botezul ereticilor nu e valabil (*Despre Botez*,

15). Sf. Euharistie e numită Trupul și Sângele Domnului. Pâinea și vinul, prefăcute prin invocarea Sf. Duh și rugăciuni, sunt cu adevărat Trupul și Sângele Mântuitorului.

Eshatologia lui Tertulian susține că, după moarte, numai martirii se duc la cer, pe când ceilalți merg la iad, unde suferă pedepse, dar de unde sunt scoși prin rugăciunile celor vii și duși în *refrigerium* (*Despre monogamie*, 10), adică într-un loc răcoros. Învierea morților va avea loc odată pentru cei dreپți și, după 1000 de ani, pentru ceilalți. Tertulian e, deci, hiliast.

Morala lui Tertulian e severă în perioada ortodoxă, e rigoristă în perioada montanistă.

Caracterizare. Tertulian a fost unul din cei mai mari gânditori latini creștini. El e creatorul teologiei creștine latine. Autoritatea lui e mare în veacul III, dar nimeni nu-i pomeneste numele, nici chiar Ciprian, care-l citea zilnic și care s-a inspirat așa de mult din operele compatriotului său, încât se poate spune că el n-a făcut decât să transpună, în limbă proprie, gândirea lui Tertulian.

Tertulian a fost un deschizător de drumuri în gândirea patristică latină, căreia i-a pus probleme și a dat unele soluții trainice: problema Sf. Treimi, problema hristologică, problema antropologică, problema Sf. Taine etc.

El a fost un mare misionar, o fire luptătoare și o voință de fier.

Tertulian are greșeli de doctrină ca: materialitatea lui Dumnezeu și a sufletului, nefecioria Mariei în timpul nașterii și după aceea, preoția universală, incapacitatea Bisericii de a ierta păcatele mari. Biserica, alcătuită numai din laici, fără ierarhie în perioada montanistă și toate erorile legate de montanism, apoi de secta însăși a tertulianiștilor. Relevăm eroarea sa de a interzice creștinilor serviciul militar și toate funcțiunile în stat, considerându-l pe acesta vrăjmaș Bisericii, pentru că adoră pe zei. Această intransigență în legăturile cu statul putea să creeze creștinilor o situație intolerabilă, ceea ce nu era recomandat de Sf. Scriptură, mai ales de Sf. Pavel, care militează pentru o înțelegere între creștini și stat. Tertulian e considerat eretic.

Tertulian e un mare scriitor, cel mai original autor latin creștin. El e creatorul limbii latine creștine printr-un conținut nou dat vechilor cuvinte și prin crearea de cuvinte noi cu ajutorul prefixelor și sufixelor și prin punerea în circulație a unei mari cantități de cuvinte abstracte. Stilul său este absolut original. E un stil personal, concis, abrupt, cu turnuri rare.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 1-2; ediția lui Fr. Oehler, apoi ediții parțiale în CSEL, în colecția lui Hemmer et Lejay (Paris), în *Florilegium patristicum* (Rauschen), în *Collect. des Univesités de France etc. Istoriei literare*; Ieronim, *De viris ill.*, 53. *Traduceri:* franceză: De Genoude, 3 vol.; germană: în *Bibliothek der Kirchenväter*, 7, 24. *Monografii numeroase:* A. Hauck, 1878; E. Nödelchen, 1890; J. Turmel, *Tertullien* (La pensée chrétienne), ed. 3, Paris 1905; A. D'Ales, *La Théologie de Tertullien*, 1905; I. Coman, *Tertulian, sabia lui Hristos*, București 1939; Idem, *Între răbdare și nerăbdare la Tertulian și Sf. Ciprian*, Curtea de Argeș, 1946. *Manuale:* O. Bardenhewer, *op. cit.*, II, pp. 377-442; P. de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, Paris 1924, pp. 81-144; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 220-239; U. Mannucci, *op. cit.*, I, pp. 107-126; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 86-95.

MINUCIU FELIX

Viața. Nu se știe nimic precis despre acest autor, nici când s-a născut, nici unde s-a născut, nici când a murit. Ieronim ne spune că el era doar un avocat de seamă la Roma (*De viris ill.*, 58). În dialogul pe care ni l-a lăsat, el se prezintă sub numele de Marcus (III), iar din aluziile sale din această lucrare reiese a fi fost originar din Africa. Punerea problemelor și înalta ținută literară a compoziției denotă o întinsă, variată și subțire cultură la autor. Păgân de origine, Minuciu s-a convertit târziu la creștinism. După un document tardiv, descoperit nu demult, se pare că el a atins piscul vieții sale sub Alexandru Sever (U. Mannucci, I, p. 127), adică pe la 222-225.

Opera. *Octavius* povestește convertirea păgânului Caecilius Natalis la creștinism, în urma unei discuții cu Octaviu, un prieten al autorului. Cei trei prieteni, toți avocați, pe cât se pare, pornesc într-o dimineață la plimbare spre Ostia. În

drum, păgânul Caeciliu salută statuia zeului Serapis. Acest salut provoacă o discuție, nu furtunoasă și vehementă ca la Tertulian, ci liniștită și filozofică, între creștinul Octaviu și păgânul Caecilius Natalis. Autorul dialogului își ia rolul de arbitru între cei doi. Caecilius e un sceptic și un agnostic. În apărarea păgânismului, el susține că nu se poate ști nimic sigur despre lume și despre activitatea zeilor. Creștinii sunt atacați cu violență: ei sunt expresia celei mai abjecte drojdii sociale: ignoranți, amestecați cu femei credule, se adună noaptea, postesc, se hrănesc cu mâncăruri nelegiuite, se întâlnesc pentru a comite crime, nu pentru a practica lucruri sacre, fug de lumină, preferă întunericul, păstrează tăcerea în public, dar vorbesc prin colțuri, disprețuiesc templele ca pe niște ruini, batjocoresc cele sacre, îi disprețuiesc pe preoți, socotesc de nimic slujbele la stat și înaltele dregătorii. Creștinii disprețuiesc chinurile prezente, dar se tem de unele chinuri nesigure în viitor. În schimb, nu le e frică de moarte. Ei se cunosc prin semne asunse și se iubesc aproape înainte de a se cunoaște. Romanii stăpânesc lumea toată și se bucură de această situație fără ajutorul Dumnezeuului creștin.

Acest aspru rechizitoriu la adresa creștinismului (cap. V-XIII) este dărâmat punct cu punct de către creștinul Octaviu.

Acuzațiile aduse creștinilor sunt neadevărate. Viața creștinilor e o puternică apărare a credinței lor. Creștinii practică o singură căsătorie, de care e legată numai dorința de a naște copii, nu altceva. Mesele, agapele lor sunt nu numai pudice, ci și cumpătate. Ei nu se dedau la banchete, iar masa lor nu e cu vin pur, ci cu vin amestecat cu voieșie. Cuvântul lor e cast. Trupul lor și mai cast le dă prilej nu să se slăvească, ci să se bucure de fecioria lor. Ei sunt așa de străini de incest, încât și o unire pudică îi face să roșească.

În concluzie, Caecilius Natalis se declară învins și gata să se creștineze, după ce i se vor da a doua zi unele lămuriri în plus (Cap. XL). Autorul încheie: „După aceasta, am plecat veseli și voieși, Caecilius bucurându-se că a crezut, Octavius că a învins“ (*Ibidem*).

Octavius este o apologie densă, plină de probleme și de idei, folosind o limbă de o rară precizie, limpezime și eleganță. Fondul nu e în întregime original, ci uneori împarte ideile și soluțiile cu Tertulian. Specialiștii au dezbătut și mai dezbăt încă problema dacă *Octavius* este posterior sau anterior lucrării *Apologeticum* a lui Tertulian. Unii s-au pronunțat pentru o alternativă, alții pentru cealaltă. Ceea ce trebuie să reținem este că *Octavius* operează cu idei generale, magistral mânuite și nu face apel la Sf. Scriptură. Creștinismul e privit numai din punct de vedere filozofic, adică sub trei aspecte principale: monoteismul, credința în nemurire și superioritatea morală. Opera e influențată de stoicism și a avut ca model *De natura deorum* a lui Cicero. Ea se adresa cercurilor culte păgâne, pe care voia să le lămurească și, dacă se putea, să le convertească.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 3; ed. separate: Waltzing, Schneider et. *Istoriile literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 58. E. Amann, *Minucius Felix, Dictionn. de Théol. Cath.*, X, 2, 1929, col. 1793-1798; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 130-132; U. Mannucci, *op. cit.*, I, pp. 126-127; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 84-86.

POLEMIȘTII

HEGESIP

Viata. Printre scriitorii antignostici pomeniți de Eusebiu: Dionisie, episcop al Corintului, Pinytos, episcop al Cretei, Filip de Gortyna, Modest și Sf. Irineu, locul de frunte în enumerare îl deține Hegesip. Acest personaj era un fel de turist, zice H. Leclercq. Eusebiu și Ieronim ne spun că Hegesip afirma în cartea lui că el a fost la Roma și că în drum spre acest oraș a avut legături cu mulți episcopi care profesau aceeași învățătură, că a stat un număr de zile printre frații din Corint, care erau ortodocși, că ajuns la Roma, el a stabilit o listă a episcopilor de la început până la Anicet (155-166), episcopul din timpul când a sosit el în marele oraș. El constată, în fine, că în fiecare succesiune de episcopi și în fiecare oraș se păstrează învățătura profeților și a Domnului (Eusebiu, *Ist.*

bis., IV, 22, 1-2). Fer. Ieronim notează că Hegesip ar fi stat la Roma până sub papa Eleuteriu, al doilea urmaș al lui Anicet și fostul diacon al acestuia (*De viris ill.*, 22). Din analiza pe care Hegesip o face *Evangheliei către Evrei*, cu care ocazie el arată anumite particularități ale limbii ebraice, Eusebiu deduce că acest autor a fost iudeu și din religia iudaică a trecut la credința creștină (*Ist. bis.*, IV, 22, 8). După *Cronica pascală*, Hegesip ar fi murit sub Commodus (180-192).

Opera. Eusebiu ne spune că Hegesip a lăsat o lucrare numită *Memorii*, în cinci părți, și din care el citează unele fragmente (*Migne*, P.G. 5, 1307-1328). Aceste fragmente, puține și scurte, nu ne pot da o idee exactă despre caracterul propriu-zis al *Memoriilor*: Ieronim zice că aceste *Memorii* erau o istorie bisericească, în cinci cărți, tratând evenimentele de la patimile Domnului până la vremea sa, adică până spre 170-180 aproximativ și relevând la fiecare personaj tratat și specificul artei sale oratorice sau literare. Ne-am găsi deci în fața primei lucrări de istorie bisericească în literatura patristică. Se pare însă, după cuprinsul fragmentelor citate de Eusebiu, că lucrarea aceasta era mai mult o operă polemică cu gnosticii, cărora ținea să le arate adevărul oficial al Bisericii.

Doctrina. Din primul fragment citat de Eusebiu reiese că Hegesip, asemenea Sf. Irineu, socotea că învățătura curată creștină e garantată de succesiunea neîntreruptă a episcopilor, de la Apostoli până în momentul în care discută problema. Cuvântul *δοξολογία* are aici sensul de *παράδοσις*. Biserica neatinsă de impuritatea eretică e numită „fecioară“.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 5 1307-1328; V. Ussani, în C.S.E.L., vol. LXVI, 1932. *Istoriile literare, studii și manuale:* Eusebiu, *Ist. bis.*, IV, 22; Ieronim, *De viris ill.*, 22; G. Bareille, *Hégésippe*, în *Dictionn. de Théol. Cath.*, IV, 1920, col. 2116-2120; H. Leclercq, *Historiens du christianisme*, în *Dictionn. d'Archéol. chrét. et de liturgie*, VI, 2, 1925, col. 2547-2549; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 134-135; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 77-78.

SF. IRINEU

Viata. Din scrisoarea pe care o trimite ve-

chiului său coleg Florinus, din care un fragment important s-a păstrat la Eusebiu (*Ist. bis.*, V, 20, 4), reiese că Sf. Irineu și-a petrecut o parte din copilărie la Smirna, pe lângă Sf. Policarp, din ale cărui învățături și fapte se împărțasea. Nu se cunoaște precis data nașterii lui. Cercetătorii o așază între 115-140. A fost ucenicul Sf. Policarp, adică a unuia din cei mai mari și mai cu prestigiu Părinți apostolici. De la Policarp, Sf. Irineu a învățat o ortodoxie ireproșabilă, dragoste pentru Tradiție și râvnă împotriva ereziilor. El e contemporan cu mulți apologeți ai veacului al II-lea din Asia Mică: Meliton de Sardes, Rodon, Miltiade, Claudin, Apolinarie. Din opera lui Papias a luat doctrina milenaristă. Sf. Irineu pomenește deseori pe așa numiții „*presbiteri*“, contemporani cu bărbaii apostolici și dintre care unii i-au cunoscut pe câțiva dintre Sf. Apostoli. Nu se știe bine cum Sf. Irineu a ajuns la Lugdunum-Lyon. S-a zis, poate cu dreptate, că el a fost luat de Sf. Policarp cu ocazia vizitei acestuia la Roma, în 155, și a rămas, probabil, aici la școala Sf. Justin, de unde a trecut, ca atâția misionari, venind din Asia Mică în Galia. În vremea persecuției de la Lyon, în 177-178, mărturisitorii de aici îl trimit pe Sf. Irineu cu o scrisoare către episcopul Romei, Eleuter, în legătură cu problema montanistă. În această scrisoare, Sf. Irineu e recomandat de confesori ca „frate și tovarăș“ al acestora, „râvnitor al Testamentului lui Hristos“ și ca „preot al Bisericii“ (Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 4, 2; Ieronim, *De viris ill.*, 35). La întoarcerea sa de la Roma, Sf. Irineu este ales episcop al Lugdunului, în locul lui Fotin, aproape nonagenar, încununat cu moarte martirică, la 177-178. Trei mari serii de fapte caracterizează viața Sf. Irineu: 1. lucrarea misionară de convertire a popoarelor păgâne din sudul Galiei, pe o rază destul de mare în jurul Lugdunului; 2. lupta împotriva gnosticismului; 3. străduințe pentru împăcarea Bisericilor din Asia reprezentate de episcopul Policarp al Efesului, cu episcopul Victor al Romei, în problema datei Paștilor.

Irineu își purta cu adevărat numele și, prin caracterul său, era un făcător de pace. El îndemna pentru pace și predica pacea, scriind nu numai lui

Victor, ci și diferiților alți conducători bisericești. (Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 24). O tradiție destul de tardivă, raportată de Ieronim și de Grigorie de Tours, vrea ca Sf. Irineu să fi murit martir pe la 202, adică în timpul domniei lui Septimiu Sever. E curios că martiriul Sf. Irineu nu e pomenit de oameni ca Tertulian, Ipolit, Eusebiu. Probabil că, în masacrul general la care au fost supuși creștinii din Lyon, moartea episcopului Irineu n-a avut mare răsunet.

Opera Sf. Irineu a fost scrisă în limba sa maternă, adică greaca. Ea cuprinde mai multe lucrări, ale căror titluri ne-au fost transmise de Eusebiu (*Ist. bis.*, V, 7, 20, 26) și de Ieronim (*De viris ill.*, 35). Dintre ele s-au păstrat două:

1. *Combaterea și distrugerea științei cu nume mincinos*: *Ελεγχος και ανατροπή της ψευδωνομου γνωσεως*, redată în latinește prin *Adversus haereses* (Migne, P.G. 7, 437-1224). Această lucrare ni s-a păstrat într-o veche traducere latină și aproximativ 4/5 în original din prima carte, datorită fragmentelor transcrise de Ipolit și Epifaniu. Lucrarea cuprinde cinci cărți, din care și Eusebiu face unele extrase (*Ist. bis.*, V, 7). Cărțile IV și V s-au păstrat și într-o traducere armeană și 23 fragmente în siriacă.

Lucrarea aceasta a fost scrisă la cererea unui prieten al autorului, care dorea să cunoască mai de aproape sistemul gnostic al lui Valentin.

Combaterea și distrugerea științei cu nume mincinos e o lucrare de importanță excepțională, deși n-avem textul ei original. E importantă prin imensul ei material, prin cvasitotalitatea problemelor teologice dezbătute în ea și prin ortodoxia învățăturii. Sf. Irineu arată aici o mare erudiție biblică și bisericească. El atestă întreg Canonul cărților biblice, menționează numele a numeroși episcopi și scriitori bisericești, printre care primii 12 episcopi ai Romei, între care Clement Romanul, apoi scriitori ca Ignatie, Policarp, Herma, Justin, Papias, Tațian, din ale căror opere nu rareori citează și pasaje. Prin aceste notițe el contribuie substanțial la istoria literaturii patristice de până la el. Sf. Irineu dovedește o profundă cunoaștere a gnosticismului, fie prin lecturi directe ale operelor

gnostice, fie prin frecventarea operelor antignostice ale unor autori creștini, ca cei pe care i-am pomenit și la care îi adăugăm pe Hegesip, poate și pe Teofil al Antiohiei, dacă teoria lui F. Loofs, cum că Sf. Irineu s-a inspirat și din opera acestuia, *Contra lui Marcion*, este adevărată. Combaterea gnosticismului pe cale rațională, cum se face în cartea a II-a, implică studiul îndelungat și profund a nenumărate izvoare filozofice și religioase, din care-și trăgeau substanța sistemele hibride ale gnosticismului. Sf. Irineu a dat o lovitură puternică ereziilor gnostice. El e izvor pentru toți autorii creștini de după el care au combătut gnosticismul. El e creatorul teologiei creștine în Occident, plecând de la regula de credință, adică de la *Simbolul de credință*, servindu-se de izvoarele teologiei, care sunt Scriptura și Tradiția și având ca punct central Întruparea Mântuitorului. Teologia occidentală, până la Sf. Ilarie, nu e decât dezvoltarea cugetării Sf. Irineu. Desigur, lucrarea aceasta a Sf. Irineu nu e perfectă. Traducerea latină în care ni s-a păstrat și care se pare că e foarte fidelă, nu reliefează un artist. De altfel, autorul însuși ne previne că, fiind obișnuit să vorbească o limbă barbară, adică limba celtică, nu poate scrie cu eleganță în grecește.

✕ 2. *Demonstrația predicării apostolice* (*Patr. Orient.*, 12, 659-731) adresată fratelui Marcian și descoperită nu de mult, într-o versiune armeană din veacurile VII-VIII, e un mic compendiu de învățatură a credinței, în care se combină simbolul și istoria sfântă.

Eusebiu și Ieronim notează și alte titluri de lucrări, din care nu s-a păstrat nimic sau s-au păstrat numai fragmente. Unele din aceste titluri reprezintă mici tratate, altele – scrisori:

3. *Despre știință, contra grecilor*, un tratat foarte scurt, dar foarte necesar, zice Eusebiu (*Ist. bis.*, V, 26). Ieronim transcrie acest titlu ca două opere aparte: 1. *Contra gentes*, volumen breve, și 2. *De disciplina aliud* (*De viris ill.*, 35).

A scris diferite scrisori cu caracter doctrinar, dintre care cităm:

4. *Către Blastus*, prieten al lui Florin, *Despre schismă*, (Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 20; Ieronim, *De viris ill.*, 35).

5. *Către Florin, despre monarhie sau că Dumnezeu nu este autor al relelor*. Acest Florin era un vechi prieten al Sf. Irineu, dar care mai în urmă a devenit gnostic. În scrisoare se vorbește printre altele și

6. *Despre ogdoadă*, adresată tot lui Florin, pentru a-l desprinde de greșelile lui Valentin. Ieronim califică această operă drept un tratat ales, *egregium*, suntagma.

7. Eusebiu menționează și o altă carte (*Βιβλίον*) cuprinzând diferite dialoguri și în care autorul pomenește de *Scrisoarea către Evrei și Înțelepciunea lui Solomon*. Este probabil identică cu *Liber variorum tractatum*, de care vorbește Ieronim.

8. Ieronim atribuie tot Sf. Irineu și *Scrisorile Bisericii din Lyon și Viena*, adresate episcopului Victor al Romei în chestiunea pascală.

Așa-numitele fragmente ale lui Pfaff s-au dovedit a fi falsuri.

Doctrina Sf. Irineu e, pentru vremea lui, aproape un sistem complet. De aceea el a și fost supranumit fondatorul teologiei creștine. Teologia sa se bazează pe datele Scripturii și ale Tradiției, mai ale pe *Regula de credință* sau *Simbolul de credință* și nu are caracter prea speculativ. Ea se caracterizează printr-un punct de vedere mai mult religios-practic. Pe Dumnezeu trebuie să ni-L apropiem, nu atât prin știință, cât prin dragoste.

Tradiția bisericească este, ca la Hegesip și alți scriitori bisericești, un punct central de doctrină. Valoarea și caracterul normativ al Tradiției nu sunt invenția Sf. Irineu, cum susțin protestanții, căci noi l-am văzut pe Hegesip verificând ortodoxia Bisericii de la Corint și a altor Biserici cu doctrina Bisericii de la Roma. Dar Sf. Irineu are meritul de a fi dat expresie clasică și definitivă principiului Tradiției. Principiul Tradiției constă în aceea că izvorul și norma de credință sunt Tradiția doctrinară continuă în Biserică, de la Sf. Apostoli. Tradiția adevărată e cea apostolică. Tradiția Apostolilor se vede în toată lumea, în orice Biserică. Ea constă în menținerea învățaturii adevărate, păstrate prin linia neîntreruptă a episcopilor așezați de Apostoli și a urmașilor acestora până la noi.

Împotriva gnosticismului, Sf. Irineu accentuează autoritatea indiscutabilă a Bisericii Ortodoxe, singura în care s-a păstrat Tradiția apostolică și aceasta pentru că Biserica Ortodoxă e singura în care s-a păstrat Duhul Sfânt: „unde e Biserica, acolo e și Duhul lui Dumnezeu și unde e Duhul lui Dumnezeu, acolo e și Biserica și tot harul, iar Duhul e adevărul“ (*Contra erez.*, 3, 24, 1). Apostolicitatea e normă de adevăr în Tradiție și Biserică. Dacă Apostolii nu ne-ar fi lăsat scrieri care alcătuiesc Sf. Scriptură, ar fi trebuit să urmăm Tradiției pe care ei au lăsat-o aceloră, căroră le-au încredințat Bisericile (*Contra erezilor*; 3, 4, 1). Biserica se întinde până la marginile pământului (*Ibidem*, 1, 10, 1).

Dumnezeu nu poate fi cunoscut, dar mintea noastră îl deduce din existența lucrurilor create: făptura însăși, lumea însăși ne arată pe Acela care a făcut-o. Creatorul propriu-zis al lumii este Fiul-Logosul.

Fiul e născut din Tatăl, dar nimeni nu cunoaște felul acestei nașteri, decât Tatăl și Fiul.

Sf. Duh e deosebit de Fiul. Dar uneori numele de Duh e dat și Fiului. Alteori, ca la Teofil de Antiohia, Sf. Duh e numit Înțelepciune.

Prin **Adam și Eva** am căzut toți, pentru că n-am împlinit porunca lui Dumnezeu. Noi am moștenit moartea de la Adam. Prin neascultare, **omul** a pierdut haina sfințeniei, pe care o avea de la Duhul Sfânt și a fost acoperit cu un veșmânt care nu-i mai aduce desfătare, ci-i mușcă și-i înțepă trupul (*Ibid.*, 3, 23, 5). Omul însă, chiar după cădere, a rămas cu liberul arbitru și cu nemurirea sufletului. Dumnezeu nu forțează pe nimeni. Sufletul e nemuritor ca suflare a vieții (*Ibidem*, 5, 7, 1).

Hristologia Sf. Irineu e de o deosebită importanță. Fiul lui Dumnezeu a devenit Fiul Fecioarei. Ereticii nu spun adevărul când susțin că Iisus, Care S-a născut din Maria, ar fi altul decât Hristos, Care a coborât din înălțime. Hristos trebuia să fie în același timp Dumnezeu și Om, într-o singură Persoană. Aceasta pentru că, dacă vrăjmașul omului n-ar fi fost biruit de un Om, acest vrăjmaș n-ar fi fost biruit drept. Pe de altă parte, dacă

biruința nu ne-ar fi dat-o Dumnezeu, noi n-am avea în chip sigur această biruință. Cuvântul lui Dumnezeu S-a făcut Om, pentru ca omul primind Cuvântul și calitatea de fiu adoptiv, să ajungă fiul lui Dumnezeu. Fiul Se întrupează pentru a ne scăpa de moștenirea adamică, pentru a ne mântui, plătind pentru noi datoria cu care eram datori. Iisus Hristos este al doilea Adam, Care recapitu-lează în El întreaga umanitate și o împacă cu Dumnezeu (*Contra erez.*, 3, 16, 6; 18-19). Hristos S-a făcut om pentru a îndumnezei umanitatea. Hristos l-a învins pe diavol prin totala Sa supunere și prin suferința și moartea Sa reală. Sângele Său ne-a răscumpărat ca un sacrificiu.

Apărând realitatea trupului și patimii lui Hristos, Irineu face un interesant paralelism între Maria și Eva, paralelism ridicat mai înainte și de alți scriitori ca: Sf. Justin, Tertulian și Sf. Teofil (3, 22, 4).

În domeniul **Sf. Taine**, Irineu admite Botezul copiilor (*Ibidem*, 2, 22, 4). Sf. Duh pătrunde în sufletele de toate vârstele, care au fost botezate. El ne unește cu Dumnezeu. Sf. Duh ne face una cu Dumnezeu.

Sf. Euharistie e instituită de Mântuitorul și transmisă ucenicilor Săi și, prin aceasta, întregii Biserici. Ea e făcută din daruri, elemente ale creației, și mulțumește lui Dumnezeu cu recunoștință, zicând: „*Acesta este Trupul Meu*“. Conținutul potirului e tot element al creației, el reprezintă sângele Mântuitorului și jertfa cea nouă, a Testamentului celui nou.

Sf. Irineu e, ca Papias, Sf. Justin și Tertulian, **hiliast**, adică susține că între sfârșitul lumii și învierea morților va fi o mie de ani de domnie a lui Hristos cu dreptii. Această împărăție de o mie de ani corespunde zilei a opta, care e număr desăvârșit. Învierea va fi trupească (*Ibidem* 5, 31, 2). Pedepsele și bucuriile sunt veșnice.

Sf. Irineu vorbește de **Canonul cărților biblice** ale Vechiului și Noului Testament. Cărțile acestea sunt insuflate. Canonul e încheiat. Apostolicitatea și Tradiția bisericească dau autoritate Canonului cărților biblice. În Canonul Noului Testament intră: *Evangheliile și Scrisorile aposto-*

lice, printre care se numără și *Păstorul lui Hërma*, dar din care lipsește *Scrisoarea către Evrei*.

✦ **Caracterizare.** Sf. Irineu este unul din cei mai de seamă Părinți ai Bisericii. El e creatorul teologiei creștine în Biserica apuseană.

El a fost unul din gânditorii cei mai adânci ai primei perioade patristice. El a pus și a dezbătut toate marile probleme ale teologiei, dând soluțiile cele mai practice. Hristologia, cu teoria recapitulării și a Sf. Euharistii e centrul teologiei sale.

El e marele susținător al valorii și sensului Tradiției în Biserica creștină. E unul dintre marii realiști în teologia creștină prin: realismul trupului Mântuitorului, realismul euharistic, realismul păcatului, realismul desăvârșirii.

Teologia sa nu este absolut ireproșabilă: expresii subordinaționiste în domeniul Sf. Treimi, hiliasmul etc., dar are meritul de a fi creat sau adâncit capitole sau formule noi în teologie: 1. îndumnezeirea omului; 2. recapitularea; 3. perihoreza; 4. paralelismul Eva-Maria; 5. importanța Tradiției; 6. drepturile demonului; 7. teoria lui *facere și fieri*; 8. specificul lucrării Sf. Duh.

Sf. Irineu a dat o lovitură mortală gnosticis-mului. El a criticat, foarte informat și cu o rară pătrundere, toate sistemele gnostice cunoscute până la el. El e izvor principal pentru toți scriitorii antignostici după el.

Sf. Irineu a făcut misiune printre păgânii din jurul Lugdunului, pe care i-a creștinat. Unele dintre orașele de Sud ale Franței îl socotesc ca aducătorul creștinismului la ele.

El a făcut mereu legătura între creștinismul de Apus și cel de Răsărit cu ocazia neînțelegerilor iscate cu privire la data sărbătoririi Paștelui. Eusebiu și Ieronim relevă accentuat dragostea de frați și râvna după pace, drept note dominante ale caracterului Sf. Irineu.

Sf. Irineu e unul dintre primii creatori ai **filocaliei** creștine. Omul se desăvârșește prin lucrarea Sf. Duh, Care, încetul cu încetul, îi redă chipul și asemănarea cu Dumnezeu. Desăvârșirea se realizează definitiv în ceruri.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 7, 437-1224; Sagnard; *Patr. Or.*, 12, 659-731. *Istoria lit., studii și man.:*

Eusebiu: *Ist. bis.*, V; Ieronim, *De viris ill.*, 35; J. Werner, *Der paulinismus des Irenaeus*, în T. U., VI, 2, 1889; A. Dufourcq, *Saint Irénée (Les Saints)*, Paris 1904; F. Vernet, *Irénée (Saint)*, în *Dictionn. de Théol. Cath.*, VI, 2, 1923, col. 2394-2533; H. Leclercq, *Irénée*, în *Dictionn. d'archéol. chrétienne et de liturgie*, X, col. 127-143; Ad. von Harnack, *Geschichte der altchristl. Litt. bis Eusebius*, I. Die Ueberlieferung und der Bestand, 1893, pp. 263-288; Idem. *Die Chronologie der altchristl. Litt.*, I, 1897, p. 324 și urm.; O. Bardenhewer, *op. cit.*, I, pp. 399-430; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 78-82.

SF. IPOLIT

Viața. Nu cunoaștem nimic direct despre viața Sf. Ipolit. Avem patru izvoare principale care ne dau unele elemente asupra vieții sale, fără să ne ofere însă o siguranță absolută. Ieronim (*De viris ill.*, 61) ne spune că Ipolit a fost episcop al unei Biserici, într-un oraș al cărui nume nu-l știe, că s-a cunoscut cu Origen în prezența căruia a ținut o predică (Prosomilia): *De laude Domini Salvatoris*. Fotie (*Bibliot. Cod.* 121) zice că Ipolit a fost ucenicul lui Irineu, sub a cărui influență a scris o sintagmă contra tuturor ereziilor. O statuie a lui Ipolit stând pe scaun, datând din veacul III și descoperită în veacul XVI în cimitirul lui Ipolit, pe Via Tiburtina în Roma, are pe soclu lista lucrărilor acestui autor. În fine, descoperirea în 1842 a operei *Philosophumena*, la muntele Athos, ne-a adus unele informații prețioase asupra lui Ipolit. Această lucrare a fost atribuită la început lui Origen, apoi lui Caius, lui Tertulian, lui Novațian și, în fine, lui Ipolit.

După aceste documente, se pare că Sf. Ipolit s-a născut pe la 170-175, nu se știe precis unde, probabil în Orient. Documentele ne relatează că el era preot la Roma și se bucura de un mare prestigiu printre contemporani. Origen, în vizită la Roma, a fost la biserica în care slujea Ipolit, ca să-l audă vorbind. Om de studiu multilateral și poligraf, el n-a egalat pe marele alexandrin în amploarea și în adâncimea cugetării și a geniului. El era mai mult un erudit cu orientare practică. Și-a dedicat viața pentru două mari probleme: 1. lupta cu ereticii, îndeosebi cu modalistii trinitari și cu patripasienii;

2. lupta contra laxismului moral în Biserica Romei. Ipolit l-a criticat aspru pe papa Zefirin și mai ales pe papa Calist, acuzându-l de erezie și de laxism. El s-a opus la alegerea papei Calist, pe care-l acuza de sabelianism și de imoralitate. S-a separat de Biserică și și-a creat o comunitate aparte și a fost ales ca episcop în locul lui Calist, în fața căruia el se reprezenta ca antipapă.*Schisma aceasta, pe care Biserica romană și învățații catolici moderni o condamnă se pare, pe nedrept, a durat și sub urmașii lui Calist, papii Urban și Pontian. În timpul persecuției lui Maximin Tracul, ambii episcopi: Pontian și Ipolit au fost exilați în minele din Sardinia. Împăcându-se Ipolit încă din timpul vieții cu Biserica și murind în exil, o dată cu Pontian, trupul lui și al lui Pontian au fost aduse în aceeași zi și îngropate la Roma, pe Via Tiburtina, în locul care mai târziu a devenit cimitirul Sf. Calist, dar și al Sf. Ipolit. El a fost venerat ca martir și credincioșii lui i-au ridicat o statuie pe mormânt, care a fost descoperită în 1551.

Opera lui Ipolit a fost foarte întinsă, dar nu ni s-au păstrat din ea, în cea mai mare parte, decât fragmente. Puține sunt operele păstrate în cvasi-totalitatea lor sau în textul original. Critica a stabilit că numărul acestor opere este între 40 și 50. **Operele exegetice** au fost cele mai numeroase. Menționăm: *Comentariu la Daniil*, în patru cărți, păstrat în întregime în vechea slavă și, în parte, în grecește. E cel mai vechi comentariu biblic în literatura patristică. În el se precizează pentru prima dată că Hristos S-a născut la 25 decembrie și a murit la 25 martie. Informația aceasta e însă interpolată; *Comentariu la Cântarea Cântărilor*, păstrat parțial și tradus în limba georgiană; *Tratate despre binecuvântarea lui Iacob*, *Binecuvântarea lui Moise*, *Istoria lui David și Goliat*, *Comentarii la Proverbe*, la *Eclesiast*, *Zaharia*, *Omilii* la diferite texte din *Facere*, *Numeri*, *Deuteronom*, *Psalmi*, *Isaia*, *Ezechiil* etc. Dintre **lucrările dogmatice** însemnăm: *Despre Antihrist*, păstrat în întregime în originalul grec, tratează despre împrejurările venirii lui Antihrist, triumful și pieirea lui. *Lucrarea* e parțial dependentă de Irineu, *Despre Dumnezeu și învierea trupului*; *Îndemn către Seve-*

rina, *Despre Iconomie sau despre Întrupare*. **Lucrări polemice**: *Philosophumena*, în 10 cărți, numită și *Combaterea tuturor ereziilor*, descoperită în întregime (cărțile 4-10) la muntele Athos, de Minoides Mynas în 1842 și publicată în 1851 de E. Miller. Titlul de *Philosophumena* îi vine de acolo că ereticii luau învățătura lor din filozofia profană și perverteau adevărul creștin. Cartea 1 face un rezumat al filozofiei grecești; cărțile 2 și 3 s-au pierdut; cartea a 4-a tratează despre astrologie și magie; cărțile 5-10 vorbesc despre 33 erezii gnostice și cazul Ipolit-Calist; *Sintagma* sau *Contra tuturor ereziilor* combătea 32 erezii; *Contra păgânilor* și *Contra lui Platon* sau *Despre univers*, păstrat doar într-un fragment în *Sfintele Paralele* ale lui Ioan Damaschin arată contradicțiile lui Platon; *Contra ereziei lui Artemon*, numită de Teodoret de Cir. *Micul Labirint*; *Omilie contra ereziei unui oarecare Noet*; *Demonstrație contra iudeilor*; *Despre Evanghelia și Apocalipsa lui Ioan*; *Contra alogilor*. **Opere istorice**: *Cronica*, care se întinde de la facerea lumii până la anul 234 d. Hr., păstrată parțial în grecește și în trei prelucrări latine. **Opere practice**: *Tradiția apostolică*; *Canoanele lui Ipolit*; *Calculul pascal*; *Omilii*: *Despre lauda Domnului Mântuitorului*, rostită în prezența lui Origen; *Despre harisme*. Alte lucrări, încă, sunt menționate pe soclul statuii lui Ipolit.

Doctrina lui Ipolit e, în general, o sinteză a aceleia a apologetilor. În capitolul despre **Sf. Treime** a fost acuzat de diteism, pentru că luptând contra sabelianismului modalist, a exagerat distincția primelor două Persoane. Fiul Se naște liber din Tatăl, dar felul apariției și lucrărilor Lui, după aceea, denotă subordinaționism. Asemenea lui Teofil al Antiohiei, Ipolit distinge trei faze în evoluția Logosului: 1. Logosul ca gândire immanentă a Tatălui (λογος ενδιαθετος) 2. Ca putere preferată în afară, adică născută (λογος προφορικος) și 3. Fiu desăvârșit prin nașterea Sa din Fecioară. În această din urmă fază, Ipolit împrumută ideea și termenul de la Sf. Justin Martirul, care folosește expresia Logos desăvârșit. Ca Logos immanent, **Fiul** nu e identic cu inteligența sau cu rațiunea Tatălui, cum susținea Atenagora. Totuși, El e raționamen-

tul sau judecata imanentă lumii. Tatăl L-a născut pe Logos din cele existente, iar Logosul, la rându-I, e cauza creației. El creează lumea după ideile pe care le posedă și care sunt precugetate în Tatăl. Dumnezeu a făcut prin Logos toate câte a voit. Hristos, întrupându-Se, l-a purtat pe omul cel vechi în plămădă nouă. El a parcurs viața tuturor vârstelor, ca să fie lege pentru toate vârstele, să-l arate tuturor oamenilor pe propriul Său om și prin aceasta să justifice că Dumnezeu n-a făcut nimic rău. **Omul** e liber (αυτεξουσιος) să voiască orice: și binele și răul. Hristos a făcut pe omul vechi, om nou (*Philosoph.*, 10, 33, 34). Noi vom învia cu trupurile, iar bucuriile raiului și chinurile iadului sunt veșnice (*Contra păgânilor*, 2, 3). **Sf. Scriptură** este inspirată (*Contra lui Artemon*, la Eusebiu, *Ist. bis.*, 5, 28, 18). Ipolit a reprezentat direcția rigoristă în Biserica Romei timpului său, condamnându-l pe papa Calist pentru a fi inaugurat iertarea păcatelor de moarte, îndeosebi a desfrânării, pentru a ține în Biserică clerici căsătoriți a doua sau a treia oară, pentru a fi admis căsătoria preoților după ce au fost hirotoniți, pentru a fi aprobat concubinajul matroanelor cu sclavi și pentru a fi îngăduit avortul.

Caracterizare. Ipolit a fost o figură importantă în literatura patristică a sec. III. El e cel mai fecund scriitor al Apusului din acel timp. E un enciclopedist. S-a spus pe drept că el a fost un concurent al lui Origen. Ipolit n-a făcut filologie biblică, n-a scris scrisori și n-a lăsat un tratat sistematic de doctrină creștină, cum a făcut Origen, în schimb, el i-a combătut pe eretici mai mult ca Origen și a scris istorie și drept bisericesc. Exegeza lui Origen era exclusiv alegoristă, aceea a lui Ipolit era mai moderată. Cea dintâi avea tendințe pur științifice, cea de a doua urmărea efecte practice. Teologia lui Ipolit e eclectică. Limba lui e clară, solemnă, dar neartistică. El dă mai multă atenție fondului decât formei.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 10, 16; *Philosophoumena* G.C.S. (P. Wendland); diferite ediții parțiale (Bonwetsch, Achelis, Bauer, M. Lefevre). *Istorie literare, studii și manuale:* Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 28; VI, 20; Ieronim, *De viris ill.*, 61; Fotie, *Biblioteca*, Cod. 121, 202; G. N. Bonwetsch, *Studien zu den Kom-*

men taren Hippolyts zum Buche Daniel und Hohen Liede, în T.U.N.F., I, 2, 1897; H. Achelis, *Hippolytstudien*, în T.U.N.F., XVI, 4, 1897; Ad. D'Ales, *La Théologie de Saint Hippolyte*, Paris, II-e éd., 1929; E. Amann, *Hippolyte (Saint)*, în *Dictionn. de Théol. Cath.*, VI, 2, 1925, col. 2487-2511; F. Cabrol, *Hippolyte (Saint) et son oeuvre liturgique*, în *Dictionn. D'archéol. chrét. et de liturgie*, VI, 2, 1925, col. 2409-2419; H. Leclercq, *Hippolyte (Statue et cimetiére de Saint)*, în *Dictionn. D'archéol. chrét. et de liturgie*, VI, 2, col. 2419-2483; Ad. von Harnack, *Geschichte der altchristl. Litt., bis Eusebiu*, I, Die Ueberlieferung und der Bestand, 1893, pp. 605-646; Idem, *op. cit.*, *Die Chronologie der altchr. Litt. bis Euseb.*, II, 1904, pp. 207-256; O. Bardenhewer, *op. cit.*, II, zweite Aufl., 1914, pp. 550-610; F. Cayrè, *op. cit.*, I, pp. 211-219; B. Altaner, *op. cit.*, p. 95-99; Pr. Ioan G. Coman, *Cazul Hippolyt-Calist*, București 1944.

SCRIITORII LATINI

SF. CIPRIAN

Viața. Sf. Ciprian se naște, probabil, în jurul anului 200 la Cartagina, din părinți păgâni și bogați. Primește o educație aleasă, își face o cultură întinsă și ajunge retor, calitate în care își creează numeroase legături și se înconjoară de un deosebit prestigiu. Sub influența preotului Caecilianus, Sf. Ciprian se convertește, se botează, e hirotonit preot și, la începutul anului 249, e făcut episcop, ca urmaș al lui Donat. Episcopatul său durează nouă ani, dar e plin de fapte, atitudini și idei mari. La începutul anului 250, începe persecuția lui Deciu, în timpul căreia Ciprian se refugiază în jurul Cartaginei, de unde își conduce Biserica prin scrisori și oameni de încredere. În anul următor (251) apare problema celor căzuți de la credință în timpul persecuției, problema lapsilor, care doreau să reentre în sânul Bisericii, folosindu-se mai ales de intervenția mărturisitorilor, adică a acelor creștini care-L mărturisiseră pe Hristos în timpul persecuției, fuseseră închiși sau chinuiți, dar scăpaseră. Sf. Ciprian ia măsuri potrivite impunând celor căzuți, după gradul de apostazie: *libellatici*, *sacrificati*, *thurificati*, *acta facientes*, anumite perioade de penitență, care

unora au părut prea severe. Nemulțumiții au creat un partid rival, condus de diaconul Felicissimus. În acest partid intră și cinci preoți, foști rivali ai Sf. Ciprian la episcopat. Unul din ei, Novat, se duce la Roma unde sprijină schisma lui Novațian. Într-un sinod, Sf. Ciprian îi elimină din Biserică pe turbulenți. În timpul ciumei care pârjolește imperiul în 252-254, Sf. Ciprian organizează o admirabilă asistență sanitară și socială în eparhia sa, alinând nenumăratele suferințe în vremea flagelului și după aceea. În 255 apare problema validității Botezului ereticilor. Se știe că, asemenea lui Tertulian și episcopilor din Asia Mică, Sf. Ciprian nu admitea Botezul ereticilor. În trei Sinoade din 256, la Cartagina, el se pronunță pentru nevaliditatea acestui Botez. Din această cauză a intrat în conflict cu episcopul Ștefan al Romei, care susținea validitatea Botezului ereticilor. Cu toate amenințările lui Ștefan, Sf. Ciprian a rămas inflexibil din punctul său de vedere. Sub persecuția lui Valerian, Ciprian e întâi exilat, în 257, la Curubis, pe malul mării. După un an, în 258, e rechemat, e arestat, e judecat și decapitat la 14 septembrie, la Cartagina. S-au păstrat documentele procesului lui sub numele de *Actele proconsulare ale lui Ciprian*. El a fost confundat uneori de către scriitori sau Părinții bisericești cu vrăjitorul și martirul Ciprian de Antiohia.

Dar Sf. Ciprian este și un prețios scriitor bisericesc. Om de acțiune mai mult decât de speculație, Sf. Ciprian n-are idei prea originale. Marele său maestru era Tertulian, pe care-l citea zilnic după relatarea lui Ieronim (*De viris illustr.*, 53). Dar, spre deosebire de Tertulian, el scrie o limbă ușoară și de o formă aproape perfectă. Ieronim apreciază limba, stilul și ideile lui Ciprian, ca fiind mai limpezi decât soarele (*De viris ill.*, 67). Ciprian trece drept scriitorul bisericesc normativ până la Fer. Augustin.

Opera Sf. Ciprian se împarte în scrieri apologetice, disciplinare, morale și scrisori. **Scrieri apologetice:** 1. *Către Donatus (Ad Donatum)*, scrisă probabil imediat după convertire și expunând sub formă de dialog evoluția sa sufletească, până la primirea și după primirea

Botezului, numit „a doua naștere“ (Cap. 4). Își îndeamnă prietenul să-l urmeze. Această scriere pregătește *Mărturisirile* Fer. Augustin. 2. *Către Demetrian (Ad Demetrianum)*, adresată unui păgân pătimăș și cutezător, care-i făcea pe creștini responsabili de toate nenorocirile care se abăteau asupra imperiului. Autorul arată că acuzațiile lui Demetrian sunt fără temei și, dacă se cere o explicație pentru nenorociri, aceasta este că nenorocirile în chestiune se datoresc îndărătniciei păgânilor de a îmbrățișa creștinismul. Păgânii nu vor scăpa de pedeapsa veșnică. Dar ei se pot pocăi și Dumnezeu îi va primi (cap. 24, 25). 3. *Că idolii nu sunt zei (Quod idola dii non sint)*, colecție de texte scoase din *Octavius* al lui Minucius Felix și din *Apologeticul* lui Tertulian, pentru a dovedi neadevărul idolatriei și adevărul creștinismului. 4. *Dovezi către Quirinus (Testimonia ad Quirinum)*, în trei cărți scrise pe la 249-250, arată cu texte din Vechiul și Noul Testament că legea iudaică a fost provizorie, că profetiile Vechiului Testament s-au realizat în Iisus Hristos, care este Dumnezeu, și că virtuțile creștine și credința sunt necesare. 5. *Către Fortunat (Ad Fortunatum de exhortatione martyrii)* în care, cu texte biblice, îi îndeamnă pe creștini să fie tari în vreme de persecuție. Această scriere și cea anterioară sunt prețioase pentru cunoașterea textului vechii Biblii latine. **Scrieri disciplinare și morale:** 1. *Despre unitatea Bisericii universale (De catholicae ecclesiae unitate)*, cea mai importantă și mai originală scriere a lui Ciprian din categoria celor disciplinare. Scrisă în 250-252, înainte de reîntoarcerea lui Ciprian din ascunzătoarea în care se retrăsese în timpul persecuțiilor lui Deciu, ea combate schisma lui Felicissimus și demonstrează, cu deosebită abilitate și căldură, că idealul fiecărui creștin trebuie să fie unitatea în aceeași Biserică a lui Hristos pe întreg pământul. Sfâșierea Bisericii prin schisme nu poate fi iertată nici prin moarte martirică. Credincioșii trebuie să fie uniți între ei, având-l în centru pe episcop. „Nu poate să aibă pe Dumnezeu de Tată, acela care n-are Biserica de mamă“ (cap. 6). E un singur episcopat, care conduce o singură Biserică. Cap. 4, cu două

variante, e socotit de romano-catolici ca fiind un temel pentru primatul papal, susținere neadevărată, pentru că în același capitol autorul afirmă că Hristos „după înviere acordă Apostolilor putere egală”. *Despre unitate* a fost citită de Ciprian la Sinodul din 251 la Cartagina. 2. *Despre cei căzuți (De lapsis)*, scrisă o dată cu cea anterioară, după căderea în timpul persecuției lui Deciu, cei în cauză trebuie să facă penitență serioasă pentru a fi reprimiți în Biserică. „Faceți pocăință multă, arătați mahnirea unui suflet în durere și jale” (Cap. 32). Iar mărturisitorilor, care dădeau bilete de indulgență, pentru ca cei căzuți să fie reprimiți, autorul le spune: „Iertare de păcatele care s-au săvârșit împotriva Lui, poate să le dea numai Acela care a purtat păcatele voastre, care a suferit pentru noi, pe care Dumnezeu L-a dat pentru păcatele noastre” (Cap. 17). 3. *Despre moarte (De mortalitate)*, o pastorală din 252, adresată credincioșilor pentru a-i încuraja și mângâia în timpul ciumei. Răspunde la o seamă de nedumeriri ale creștinilor care mor de-a valma cu păgânii. E cea mai originală scriere a lui Ciprian din operele sale morale. 4. *Despre fapta bună și milostenie (De opere et eleemosynis)* îndeamnă la caritate. 5. *Despre invidie și gelozie (De zelo et livore)* combate pe adversarii săi roși de păcate. 6. *Despre ținuta fecioarelor (monahiilor) (De habitu virginum)* atrage luarea-aminte femeilor consacrate lui Dumnezeu să nu fie cochete și pradă duhului lumesc. Imitată după Tertulian. Scrisă la 249. 7. *Despre Rugăciunea domnească (De dominica oratione)* explică rugăciunea Tatăl nostru. Imitată după Tertulian. Scrisă la 252. **Scrisorile** lui Ciprian sunt producția sa literară poate cea mai de seamă. Ele erau foarte prețuite de Ieronim și Augustin. Colecția întregă cuprinde 81 piese, din care numai 65 aparțin lui Ciprian, celelalte fiindu-i adresate lui sau clerului din Cartagina. Ciprian însuși făcuse dosare din corespondența sa. Scrisorile lui Ciprian au o mare importanță pentru istoria timpului, pentru variatele și interesantele probleme care se dezbate în ele, pentru caracterizarea persoanei autorului. Temele dogmatice, îndeosebi eclesiologice, sunt deseori puse și soluționate

definitiv. Biserica e alcătuită din episcop, din cler și din toți cei ce stau în ea (*Scris.* 33, 1). Episcopul este în Biserică și Biserica în episcop. Cine nu e cu episcopul, acela nu e în Biserică (*Scris.* 66, 8).

Sfântului Ciprian i s-au atribuit opere care nu i-au aparținut. Despre acelea vorbim în altă parte.

Doctrina Sfântului Ciprian cuprinde câteva puncte importante dintre care unele au fost relevante.

Unitatea Bisericii e una dintre ideile-forță ale Sf. Ciprian. Această unitate îl are ca centru pe episcop. Cine nu e cu episcopul, nu e în Biserică. Evident, la rândul lui, episcopul nu e episcop decât în Biserică. Episcopii trebuie să fie uniți prin legea dragostei indivizibile și a înțelegerii. Bisericile particulare sunt ramurile unuia și aceleiași copac, care este Biserica una. Așa cum razele soarelui sunt multe, dar lumina e una, așa cum ramurile copacului sunt multe, dar puterea care le ține e una, așa cum pâraiele care ies dintr-un izvor sunt multe, dar se păstrează unitatea de origine, tot așa și Bisericile regionale sunt multe, dar ele stau pe temelul unei singure Biserici. Biserica e comparată cu cămașa cea necusută a lui Hristos. Nimeni nu se poate mântui decât în Biserică. În afară de Biserică nu e mântuire.

Tradiția e divină numai în măsura în care nu trece dincolo de Sf. Scriptură.

Pâinea și vinul euharistic devin jertfa lui Hristos prin Sf. Duh. Ca mare preot al lui Dumnezeu Tatăl, Iisus Hristos Se aduce pe Sine jertfă Tatălui și ne învață să facem acest lucru în amintirea Lui. În consecință, preotul la Sf. Euharistie face ce a făcut Hristos, adică aduce jertfă adevărată și plină lui Dumnezeu Tatăl în Biserică (*Scris.* 63, 14).

Martirii ajung imediat după moarte să vadă fața lui Dumnezeu, ceilalți așteaptă până la judecata Domnului.

Caracterizare. Sf. Ciprian a fost un om mare, un episcop strălucit, un temperament blând, dar ferm, o personalitate bisericească de autoritate și prestigiu. N-a fost intimidat nici de dușmanii lui, nici de episcopul Romei, nici de moartea martirică.

A fost un scriitor puțin original, dar talentat, clar, deseori avântat. Doctrina sa teologică se bazează pe Sf. Scriptură și pe multe din ideile sau interpretările lui Tertulian. Unele din lucrările sale, mai ales ascetice, sunt simple adaptări ale lucrărilor corespunzătoare ale lui Tertulian.

Ideea sa cea mai scumpă, unitatea Bisericii, este actuală și astăzi. Tratatul *Despre unitatea Bisericii*, care a împlinit 1700 ani în 1951, merită să fie recitit și meditat în zilele noastre, când între oameni și între Biserici este atâta neînțelegere.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 4; C.S.E.L., 3, 1-3, 1868-1871 (G. Hartel). *Istorie literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.*, 67; H. Fr. von Sodem, *Die cyprianische Briefsammlung, Geschichte ihrer Entstehung und Ueberlieferung*, în T. U., XXV, N. F. 3, 1904; P. Monceaux, *Saint Ciprian (Les Saints)*, Paris 1914; A. D'Ales, *La Théologie de Saint Cyprien*, Paris 1922; P. Godet, *Cyprien (Saint)*, în *Dict. de Théol. Cath.*, III, 2, 1923, col. 2459-2470; H. Koch, *Cyprianische Untersuchungen (Arbeiten zur Kirchengeschichte hrsggb. von K. Holl, H. Lietzmann)*, Bonn 1926; Ad. Harnack, *op. cit.*, I, pp. 688-723; II, pp. 334-396; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 244-257; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 101-108.

NOVAȚIAN

Viata. Nu se cunosc bine începuturile lui Novațian. A fost socotit câțva timp ca îndrăcit. Îmbolnăvindu-se greu, a cerut Botezul, dar n-a primit Mirungerea, care se dădea de episcop. Deși nebotezat complet – Mirungerea singură aducea darurile Sf. Duh –, totuși Novațian a reușit să fie hirotonit preot cu toată opunerea clerului și a multor laici. Novațian era foarte învățat și și-a creat o deosebită autoritate printre clericii din Roma. În timpul vacanței de episcop la Roma, el girează scaunul, calitate în care scrie Sf. Ciprian două scrisori referitoare la problema lapsilor. El se credea aproape episcop, când alegerea îl desemnă pe Corneliu. De aici, dușmănia de moarte dintre el și Corneliu. Reușește, prin mijloace neonestе, să fie hirotonit episcop de trei episcopi de țară și să se constituie în antipapă față de Corneliu, așa cum Ipolit fusese antipapă față de Calist. Novațian își creează o sectă care-și

dădea numele de „puri“ și care a durat multă vreme. Novațienii nu-i primeau în comunitatea lor pe cei care făcuseră păcate de moarte și socoteau Botezul Bisericii oficiale ca nevalabil. Se pare că Novațian a murit martir sub împăratul Valerian, dar lucrul nu e sigur.

Opera lui Novațian pare a fi fost întinsă, după relatările lui Ieronim, care enumeră: *Despre Paște*, *Despre Sabat*, *Despre circumcidere*, *Despre marele Preot*, *Despre rugăciune*, *Despre mâncărurile iudaice*, *Despre persecuție*, *Despre Atal* și multe altele, și adaugă și *Despre Treime (De viris ill.*, 70). Am pomenit mai sus despre două scrisori către Sf. Ciprian. Din toate aceste scrieri s-au păstrat cele două scrisori, *Despre mâncărurile iudaice* și *Despre Treime*. La acestea se adaugă două scrieri puse de obicei sub numele lui Ciprian, dar care se pare că aparțin lui Novațian: *Despre spectacole* și *Despre folosul castității*.

1. *Despre Treime (De Trinitate)*, scriere de mare valoare dogmatică în proză ritmică, apărută pe la 250. Tratează despre Dumnezeu și creație, despre Iisus Hristos, Care e Dumnezeu adevărat și Om adevărat, despre deosebirea Sa de Tatăl, despre Sf. Duh și lucrarea Lui în Vechiul și Noul Testament. Tatăl și Fiul sunt același Dumnezeu. Novațian se inspiră din Teofil al Antiohiei, Irineu, Ipolit și Tertulian. *De Trinitate* este primul tratat scris în latinește la Roma, asupra unui subiect teologic.

2. *Despre mâncărurile iudaice (De cibis iudaicis)*, o pastorală către comunitatea novațiană, în care se arată că cei creștini nu sunt obligați să respecte prescripțiile alimentare iudaice. Deosebirea alimentelor are un sens alegoric.

3. *Despre spectacole (De spectaculis)* oprește frecventarea spectacolelor păgâne, asemenea operei omonime a lui Tertulian.

4. *Despre folosul castității (De bono pudicitiae)* laudă castitatea feciorelnică și conjugală.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 3; W. Y. Fausset, *De Trinitate*, Cambridge 1909; C. S. E. L. 3, 2, p. 549-556; (Scrisori); 3, 3, *De spect.*, Paris 1933. *Ist. lit., studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 70; Adhémar d'Ales, *Novatien*, Paris 1925; E. Amann, *Novatien*, în

Dictionn. de Théol. Cath., XI, 1, 1931, col. 816-849; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 239-243; U. Mannucci, *op. cit.*, I, pp. 140-141; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 100-101.

ARNOBIU

Viața. Arnobiu e originar din Sicca, orașel în Numidia proconsulară, unde profesa retorica și unde l-a avut ca elev pe Lactanțiu. El era un adversar periculos al creștinismului, pe care-l combătea stăruitor. Pe la 295-296 s-a convertit la creștinism, în urma unei viziuni. Cum atitudinea lui interioară anticreștină nu-l putea convinge pe episcopul locului de adevărul convertirii sale, Arnobiu prezentă ca dovadă a acestei convertirii primele două cărți din opera sa *Contra păgânilor*. Primi Botezul. Cronica lui Ieronim așază moartea sa pe la 327.

Opera *Contra păgânilor* (*Adversus nationes*) cuprinde 7 cărți într-un singur manuscris. Fondul se poate împărți în două: primele două cărți sunt o apologie a creștinismului, asemenea lui *Ad Demetrianum* a-l Sf. Ciprian. Creștinismul nu e vinovat de nenorocirile prezentului. El lucrează, dimpotrivă, la împutinarea acestor nenorociri, ca, de exemplu, la eliminarea războiului. Unele învățături creștine luate în derâdere de păgâni, ca de exemplu nemurirea sufletului, au fost profesate și de filozofii păgâni, cum e cazul cu Platon. Cărțile 3-5 înfățișează în amănunt politeismul păgân, cu miturile lui absurde și imorale, care nu pot fi interpretate alegoric. Cartea a 6-a combate adorarea zeilor prin ridicarea de temple și statui, iar a 7-a respinge sacrificiile. Scrierea e importantă pentru cunoașterea mitologiei antice și a diferitelor sisteme de filozofie sau filozofi. Deși uneori cu interesante observații, critici sau atitudini de amănunt, îndeosebi în combaterea politeismului, opera lui Arnobiu e, în general, o piesă retorică cizelată, dar inexpresivă și obositoare. Dacă Arnobiu cunoaște bine păgânismul, el nu cunoaște decât superficial fondul creștinismului care, pentru el, e un simplu spiritualism superior.

Doctrina lui Arnobiu e confuză și necorectă. El admite coexistența lui Dumnezeu și a zeilor. **Dumnezeu Tatăl** e Dumnezeuul principal sau pro-

priu-zis, pe când zeii păgânilor sunt divinități subalterne, care-și au existența și funcțiunile de la Dumnezeuul creștin. **Hristos** e Dumnezeu și Om. Chiar dacă ar fi numai Om, El ar merita să fie numit Dumnezeu pentru multele și generoasele daruri pe care ni le-a făcut și ni le face. Hristos este un Dumnezeu de rang secund. Sufletul omnesc vine nu de la Dumnezeu, propriu-zis, ci de la îngeri și nu e nemuritor prin firea lui, ci poate deveni nemuritor prin harul lui Hristos.

Dumnezeirea creștinismului e dovedită de puterea sa morală.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 5; A. Reifferscheid, în C.S.E.L., 4, 1875, *Ist. lit., studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.*, 79; P. de Labriolle, *Histoire de la lit. lat. chrét.*, p. 252-267; U. Mannucci, *op. cit.*, I, p. 141-142; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 109-110.

LACTANȚIU

Viața. Lucius Caecilius Firmianus Lactantius s-a născut pe lângă Cirta sau Mascula, în Numidia, probabil între 240-250. A făcut studii de retorică și filozofie sub conducerea lui Arnobiu. Devenit el însuși retor, își face un renume frumos. Grație acestui renume, împăratul Dioclețian îl cheamă, pe la 290, profesor de retorică latină la Nicomidia, noua capitală. Aici Lactanțiu nu a avut deosebit succes fie pentru că el între timp se convertise la creștinism, fie pentru că era greu de recrutat auditori pentru învățământul latin superior într-un mediu grecesc. Ieronim spune că, din cauza lipsei de studenți, Lactanțiu s-a consacrat scrisului (*De viris ill.*, 80). Tot aici, la Nicomidia, Lactanțiu se converti la creștinism, în jurul anului 300, iar când în 303 izbucni persecuția, el lepădă slujba ce o avea. Urmă o perioadă grea în care sărăcia l-a chinat amarnic. „Era așa de sărac, încât cel mai adesea ducea lipsă chiar de cele necesare“. La adânci bătrâneți (*in extrema senectute*), în anul 317, împăratul Constantin l-a chemat la Treveri, în Gallia, ca profesor al fiului său, Crispus. De la această dată nu se mai știe nimic de el.

Opera. *Dumnezeieștile Instituții* (*Divinae Institutiones*), în șapte cărți, redactate într-o primă

ediție probabil între 304-310 și într-o a doua, probabil între 313-316, este scrierea cea mai importantă a lui Lactanțiu atât prin întinderea ei, cât și prin problemele tratate în ea. Ea este în același timp o apologie a creștinismului și un manual sau o introducere generală în doctrina esențială a Bisericii. E o apologie pentru că ea ține să răspundă acuzațiilor puse în circulație de un filozof și de un magistrat. Magistratul e Hierocle din Bitinia. Nu s-a putut identifica filozoful. E manual după scopul pe care însuși autorul i-l dă: „Ca cei învățați să fie conduși la adevărata înțelepciune, iar cei neînvățați la adevărata religie“. *Dumnezeieștile Instituții* este prima încercare de a sistematiza în limba latină elementele fundamentale ale învățaturii creștine. Ele sunt o primă *summa* a teologiei creștine latine.

2. *Rezumatul dumnezeieștilor Instituții (Epitome)*, redactat pe la 315 și dedicat unui oarecare Pentadiu, cuprinde unele ameliorări și idei noi. 3. *Despre lucrarea lui Dumnezeu (De opificio Dei)*, către Demetrian, scrisă pe la 303-304, arată înțelepciunea lui Dumnezeu în actul creării omului prin armonia și frumusețea trupului și a sufletului omenesc. 4. *Despre mânia lui Dumnezeu (De ira Dei)*, în care se arată că Dumnezeu nu e apatic, ci că El pedepsește crima așa cum răsplătește virtutea. Ia atitudine împotriva psihologiei stoicilor și epicureilor. 5. *Despre moartea persecutorilor (De mortibus persecutorum)*, numită uneori și *Despre persecuție* (Ieronim), e o primă istorie a persecuțiilor, anterioară lucrărilor lui Eusebiu. Stăruie asupra sfârșitului nenorocit al împăraților care i-au persecutat pe creștini, îndeosebi asupra aceluia al lui Dioclețian și al lui Maximin Daza. 6. *Despre pasărea fenix (De ave phoenix)* povestește legenda acestei păsări vestite care, la fiecare mie de ani, vine din îndepărtatul Orient în Fenicia, unde se așază pe o foaie de finic și moare, iar trupul ei mort se aprinde și arde singur. Din cenușă apare un vierme care se transformă în fluture și pleacă cu resturile cenușii la templul soarelui din Heliopolis, în Egipt. De aici, se întoarce în Orientul îndepărtat. Piesa cuprinde decrieri de o rară frumusețe. Pasărea fenix e pomenită și de Clement Romanul în *Scrisoarea către Corinteni* (Cap. 25) și servea

scriitorilor creștini ca argument pentru învierea morților.

Doctrină. Lactanțiu admite o cunoaștere naturală a lui Dumnezeu. **Dumnezeu** e unul pentru că e perfect, dar El nu suferă de singurătate pentru că-i are pe îngeri, care-L slujesc. Dumnezeu face lumea din nimic, materia e opăra Lui, pentru că El e puternic.

Logosul este Cuvântul lui Dumnezeu, adică un duh asemenea celorlalte duhuri care sunt îngerii. Căci „Cuvântul este un duh emis cu un sunet care desemnează ceva“.

Fiul lui Dumnezeu Se naște prin venirea Sf. Duh din cer asupra Sfintei Fecioare. În nașterea treimică, Fiul a fost fără mamă, în nașterea a doua el a fost fără tată, pentru ca purtând o substanță între Dumnezeu și om să poată duce firea noastră slabă la nemurire. **Biserica** adevărată este aceea în care se face Mărturisire și Pocăință și în care se curăță păcatele. **Căsătoria** nu se poate desfășura. Lactanțiu este **hiliast**. În doctrina despre suflet este creaționist.

Caracterizare. Lactanțiu este un scriitor de stil clasic. El scrie frumos, elegant, simplu, clar. Modelul său literar a fost Cicero, pe care l-a imitat nu numai în formă, dar uneori și în idei. El a fost supranumit „Ciceronele creștin“. Ieronim îl definește ca „un fluviu de elocință ciceroniană“. Are o întinsă cultură clasică. Exploatează literatura filosofico-religioasă a hermetismului.

Lactanțiu n-a cunoscut adânc învățătura creștină. E semnificativ, în această privință, cuvântul aceluiași Ieronim: „De ar fi putut el afirma creștinismul, pe cât distrugea păgânismul“. El are însă meritul de a fi întins o punte de înțelegere între creștinism și păgânism. Lactanțiu este primul sistematizator latin al teologiei creștine. El este unul dintre primii mari umanști patristici.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 6-7; S. Brandt și G. Laubmann în C.S.E.L. 19, 27, 1890. *Istoria literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.*, 80; E. Amann, *Lactance* în *Dictionn. de Théol. Cath.* VIII, 2, 1925 col. 2425-2444; H. Bolkestein, *Humanitas bei Laktantius*, în *Pisciculi*, volum aniversar la 60 de ani ai lui Fr. J. Dölger, 139, p. 62-65; Pr. Ioan Gh. Coman, *Probleme de filozofie și literatură patristică*, București, 1944, pp.

105-135; Ad. von Harnack, *op. cit.*, I, p. 736-744; II, pp. 415-426; O. Bardenhewer, *op. cit.*, II, p. 525-549; P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 268-295; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 260-263; U. Mannucci, *op. cit.*, I, p. 142-148; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 110-113.

SCRIITORII ALEXANDRINI

ȘCOALA ALEXANDRINĂ

Școala alexandrină este o creație a creștinismului alexandrin și a mediului intelectual din marea capitală a Egiptului elenistic. Alexandria avea cea mai celebră universitate a lumii vechi, *Mouseion*, dotată cu două mari biblioteci și o organizare științifică vrednică de toată lauda. Aici veneau studiosi, savanți și curioși din toată lumea, spre a se informa și adânci în problemele care îi interesau. Ediții de texte, exegeză literară la operele clasicilor, filozofie, în special platonism, erau unele din secțiile numeroase ale activității științifice de aici. Aici, în Alexandria, se traduseseră Sf. Scriptură a Vechiului Testament punându-se în circulație versiunea *Septuagintei*, aici Filon elaborase noua teologie a iudaismului elenistic, punând de acord pe Moise cu Platon, aici gnosticismul luase forma sa cea mai filosofică. Aici a apărut prima școală creștină în sensul strict tehnic și științific al cuvântului. Școala creștină din Alexandria este un *didaskaleion*, un institut propriu-zis de învățământ, cu constituție organică, cu programă precisă de studii, cu profesori și studenți, deosebită de acelea pe care le conducea Sf. Justin la Roma, Tertulian la Cartagina, Sf. Irineu la Lyon. E o școală permanentă și cu o organizație corespunzătoare. Eusebiu ne spune că această școală era de veche tradiție și obiectul ei era Sf. Scriptură (*Ist. bis.* 5, 10). Ea e anterioară lui Panten. Acesta apare ca primul ei conducător cunoscut, după care vin serii întregi de succesori până la Rodon (395), care transferă școala la Side în Pamfilia, după ce, la 231, Origen, plecând de la Alexandria la Cezareea, creează aici o școală după modelul fidel al celei alexandrine. Dacă, la început,

programa de studii a conținut numai exegeza biblică, cu timpul ea se îmbogăți și cu filosofia, probabil începând cu Panten, pentru ca să ajungă sub Origen la două cicluri bine distincte: ciclul profan cuprinzând dialectica, științele naturii și etica și ciclul creștin cuprinzând exegeza biblică și filosofia creștină. Problemele care se dezbăteau erau probabil: Dumnezeu, originea și scopul lumii, omul, sufletul, raportul dintre știință și credință, unirea mistică cu Dumnezeu. Metoda de interpretare a Sf. Scripturi era cea alegorică și mistică. Armătura rațională era luată din platonism. Școala alexandrină a fost ilustrată de oameni ca: Panten, Clement, Origen, Heracles, Dionisie cel Mare, Teognost, Pireriu, Petru, Didim cel orb, Sf. Atanasie, Sf. Chiril. Au fost influențați de această școală: Grigorie Taumaturgul, Iuliu Africanul, iar prin cea de la Cezareea: Eusebiu, capadocienii și alții. Prin reacție, această școală a provocat crearea școlii de la Antiohia (U. Mannucci).

PANTEN

Eusebiu și Ieronim ne spun că Panten era un personaj vestit prin cultura sa și că mai înainte aparținuse sectei filosofice a stoicilor (*Ist. bis.*, 5, 10, 1; *De viris ill.*, 36). Clement Alexandrinul, care i-a fost ucenic, îi dă calificativul de *albină siciliană* pentru că el sorbea din florile livezii profetice și apostolice și producea în sufletele ascultătorilor săi mierea curată a cunoștinței (*Strom.* 1, 1, 11, 2). Panten era probabil din Sicilia și nu din Atena, cum pretinde Filip Sidetul. Râvna sa evanghelică l-a dus să predice cuvântul lui Dumnezeu până în India, adică până în Arabia de Sud. Acolo el a găsit exemplarul ebraic al *Evangheliei după Matei*, dus de Apostolul Bartolomeu, care predicase la timpul său în acele părți. El a adus la Alexandria ael exemplar. După turneul său misionar, Panten primește conducerea școlii. Aici, ne spune Eusebiu, el tâlcuia prin viu grai și prin scrieri comorile dumnezeieștilor învățături (Eusebiu, *Ist. bis.*, 5, 10, 4). Dar nici Eusebiu și nici altcineva nu ne-a transmis nici

măcar titlul uneia din lucrările sale. Reținem însă că învățământul lui Panten era foarte gustat de ascultătorii săi. Cultura sa întinsă, cunoașterea adâncă a Sf. Scripturi, experiența sa misionară și râvna sa de predicator făceau din el un dascăl prețuit. A murit pe la 200.

CLEMENT ALEXANDRINUL

Viața. Clement Alexandrinul se naște pe la 150, probabil la Atena, din părinți păgâni. Din *Protreptic* reiese că el cunoștea bine religiile de misterii. Nu se știe când s-a creștinat. După convertire el face călătorii de studii în Italia de Sud, în Siria, Palestina și Egipt. El caută pretutindeni oameni învățați și profesori vestiți de la care să se instruiască. El vorbește cu entuziasm despre dascălii săi, cinci la număr, dar nu pomenește decât numele celui de pe urmă: Panten. Cu puțin înainte de 180, Clement vine la Alexandria, unde face cunoștință cu *albina siciliană* și unde rămâne să o asculte. Pe la 190, el ajunge colaboratorul lui Panten, iar după moartea acestuia preia conducerea școlii. Clement a fost și preot, cum reiese din propriile sale afirmații și dintr-o scrisoare a lui Alexandru, episcop de Ierusalim. În școala catehetică l-a avut ca elev pe Origen și pe Alexandru de Ierusalim. Sub persecuția lui Septimiu Sever, Clement pleacă în pribegie, părăsindu-și școala pe la 202-203. Adoarme în Domnul înainte de 215-216, cum reiese din scrisoarea aceluiași episcop Alexandru către Origen.

Opera lui Clement Alexandrinul a fost foarte întinsă, variată și erudită. Ea se ocupa atât cu Sf. Scriptură, cât și cu problemele științei profane. Ni s-a păstrat o **trilogie** alcătuită din *Cuvânt îndemnător către Greci*, *Pedagogul* și *Covoare*, apoi o **omilie**: *Ce bogat se va mântui?* Trilogia este o propedeutică creștină, adică un ansamblu de lucrări pregătitoare pentru primirea creștinismului. În *Cuvânt îndemnător* se tratează despre convertirea, adică aducerea omului de la idolatrie la Hristos; în *Pedagogul* se face educarea practică a sufletului și trupului, de unde se trece la stadiul cunoașterii sau al științei, prin ascultarea Învăță-

torului, care revelează și explică lucrările credinței. Această parte n-a fost numită Învățătorul, ci *Covoare de comentarii științifice la adevărata filozofie*. Titlul acesta este expresia modestiei autorului, dar și o formulă care acoperea un conținut ce nu putea fi expus decât cu greu în conferințe publice.

1) *Cuvânt îndemnător către Greci* (Λογος προτρεπτικός προς Έλληνας) în 12 capitole, e o apologie care-i îndeamnă pe păgâni să asculte de glasul Logosului, glas nou, superior aceluia al lui Orfeu. El s-a intrupat și ne-a mântuit aducându-ne pacea, ca izvor al vieții și revărsându-se peste tot pământul. El a subjugat moartea. El este oceanul bunătăților. E scrierea lui Clement cea mai stilizată.

2) *Pedagogul* (Παιδαγωγός) în trei cărți, continuă scrierea precedentă. E un manual de educație și morală creștină. În prima carte se vorbește despre Hristos ca educatorul model al creștinilor. În cărțile a doua și a treia se dau instrucțiuni amănunțite asupra felului de trai zilnic al creștinului: mâncare, băutură, îmbrăcăminte, plimbare, căsătorie etc. Scrierea sfârșește cu un frumos imn adresat lui Hristos.

3) *Covoare* (Στρωματεῖς) în opt cărți, lucrarea cea mai întinsă și mai importantă a lui Clement. Cuprinsul *Covoarelor* e foarte variat, nelegat și, deci, greu de rezumat. Una din problemele principale este raportul dintre creștinism și cultura profană, îndeosebi filosofia greacă. Acest raport, care pune la rândul-i problema legăturii dintre credință și știință și pe aceea a legăturii dintre proorocii Vechiul Testament și filosofia grecească, nu este un raport de dușmănie, ci unul de prietenie. Ceea ce a fost Scriptura Vechiului Testament pentru evrei, aceea a fost filosofia pentru păgâni, adică pedagog către Hristos. O altă problemă e aceea a deosebirii dintre gnosticul eretic și gnosticul cu adevărat creștin. O alta e aceea a castității și a martiriului. Cartea a VIII-a e formată din schițe și elemente preliminare.

Ce bogat se va mântui? (Τις ó σωζόμενος πλούσιος) o omilie exegetică la Marcu 10, 17-31; omilia arată că bogăția în sine nu e o piedică pen-

tru mântuire, dacă ea este întrebuițată și în folosul aproapelui.

Clement a mai scris și alte opere, astăzi pierdute, dar menționate de Eusebiu și de Ieronim.

Doctrina lui Clement e o comoară prețioasă îndeosebi pentru filosofia religioasă. Credința este baza pe care gnoza nu trebuie s-o părăsească niciodată. Între credință și gnoză nu e numai o deosebire de grad. Gnoza e cunoașterea ei desăvârșită a obiectului care se află deja cuprins în credință. Credința include potențial gnoza. Dar în timp ce credința este ceva hotărâtor pentru mântuire, gnoza este ceva secundar. Credința primește adevărul, pe când gnoza îl cercetează și-l înțelege. Credința este o cunoaștere concisă a necesarului, pe când gnoza este demonstrația temeinică a ceea ce s-a primit prin credință. Nu există cunoaștere fără credință, cum nu există credință fără cunoaștere. Filosofia, în sens antic, are un rol dublu sau face un serviciu dublu credinței: 1) ea pregătește sufletele pentru acceptarea credinței, întrucât ea poate prin sine însăși să cunoască unele adevăruri religioase, îndeosebi existența lui Dumnezeu și Providența, mai ales după ce s-a inspirat din Scriptura Vechiului Testament; 2) ea este auxiliară credinței în sensul că pune la îndemâna acesteia arme bune de apărare. Gnosticul creștin este creștinul desăvârșit, care, după moarte, merge direct în împărăția cerurilor.

Dumnezeu este creatorul tuturor lucrurilor.

Păcatul lui Adam a constat în faptul că el s-a susstras educației divine. Acest păcat nu se moștenește prin naștere, ci numai prin exemplul rău. Logosul e identic cu **Hristos**, Cel Care S-a întrupat. Hristos ne mântuiește prin aceea că ne-a învățat să ducem o viață superioară și a omorât moartea, adică păcatul originar. Renașterea și nestricăciunea noastră se face sub călăuzirea Logosului care ne duce la contemplare. Există o singură mamă-fecioară, aceea e **Biserica**. Treptele ierarhiei bisericești sunt o imitație a ierarhiei îngerești. Clement vorbește despre Botez, Euharistie, Pocăință, uneori în termeni împrumutați limbajului religiilor de misterii. Euharistia se numește „amestecul băuturii cu Logosul“. Ea este un dar

către Dumnezeu. Căsătoria este indisolubilă. Pedepsele date de Dumnezeu servesc la purificare. Clement admite trihotomismul.

Caracterizare. Școala alexandrină creează prin Clement o tradiție științifică în lucrările sale. Clement pune bazele unei teologii științifice, prin lărgirea orizontului cugetării sacre, prin introducerea filozofiei, în sens antic, în acest orizont, prin crearea de criterii în aprecierea adevărilor. El adună și concentrează sub unghiul lui Hristos toate eforturile spiritului omenesc de pretutindeni și de totdeauna. Aceste eforturi au uneori un caracter aproape supranatural. E o idee adoptată deja de Sf. Justin și care va fi continuată mai ales de Fer. Augustin și Sf. Maxim Mărturisitorul. Printr-o asemenea concepție, Clement aruncă o punte serioasă de înțelegere între păgânism și creștinism. Filosofia, în sens antic, a fost dată ca testament păgânilor spre a-i conduce către Hristos. Rolul filozofiei ca pregătitoare și auxiliară a credinței, e o cucerire grandioasă a geniului lui Clement, care dă cu aceasta Bisericii o atitudine care a fost și este normativă. Interpretarea alegorică și preocuparea lui constantă de a folosi cu orice preț cugetarea profană în majoritatea problemelor dezbătute i-au cauzat erori sau nesiguranțe de doctrină cum e dochetismul, transmiterea păcatului originar nu prin naștere, ci prin răul exemplu, trihotomismul etc. Clement nu a putut crea o gnoză creștină propriu-zisă, pentru că era prea devreme, dar el are meritul de a fi făcut portretul gnosticului creștin și de a fi zdruncinat temelile ideologice ale gnosticismului eretic.

Clement nu e numai un speculativ, ci și un spirit pozitiv. El e cel dintâi pedagog creștin, care dă norme și prescripții precise în lucrarea delicată de educare a celor botezați. Ideea de educație, scumpă Școlii alexandrine, se introduce și în iconomia mântuirii. Mântuirea e răscumpărare, dar e și educație sistematică și stăruitoare care duce cu și prin Hristos, la Hristos și la Dumnezeu.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 8-9; O. Stählin în G.C.S., 3 volume, 1905-1909; Mondésert, A. Plassart, F. Sagnard (*Sources chrétiennes* 2, 23, 30); numeroase ediții separate și traduceri. *Istoria literare, studii și manuale;* Eusebiu, *Ist. bis.*, V, 10, 11; VL, 11, 6; Ieronim,

De viris ill. 36, 38; Eugene de Faye, *Clément d'Alexandrie, Etude sur les rapports du christianisme et de la philosophie grécque au II-e siècle*, ed. 2, Paris 1902; A. de la Barre, *Clément d'Alexandrie* în *Dict. de Théol. Cath.* III, 1, 1923, col. 137-199; G. Bardy, *Clément d'Alexandrie* (Moralistes chrétiens) Paris 1926; Idem, *La vie spirituelle d'après les Pères des trois premiers siècles*, Paris, 1935, p. 183-214; Ad. von Harnack, *op. cit.* I, p. 291-327, II, p. 3-23; O. Bardenhewer, *op. cit.* II, p. 37-95; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 169-183; U. Mannucci, *op. cit.* I, p. 155-165; B. Altaner, *op. cit.* p. 113-118. Despre școala alexandrină: A. de la Barre, *Ecole chrétienne d'Alexandrie*, în *Dict. Théol. Cath.* I, 1, 1923, col. 805-824.

ORIGEN

Viața. Origen se naște, probabil, la Alexandria, în jurul anului 185, dintr-o veche familie creștină. Numele său care înseamnă „născut din Horus” atestă că familia sa era de neam egiptean. El era cel mai mare din 7 frați. Tatăl său, Leonida, un creștin învățat și foarte evlavios, i-a dat educația completă a timpului, adică instrucția profană elementară și pe cea religioasă creștină. Atmosfera religioasă din familie și geniul său personal au făcut din Origen un tânăr fanatic pentru credință și pentru interpretarea complexă a Sf. Scripturi. Leonida, fericit, îi săruta pieptul noaptea, când Origen dormea. În timpul persecuției lui Septimiu Sever, când Leonida a murit martir, Origen a dorit profund să ia și el cununa martirică, lucru care s-ar fi întâmplat, dacă mama sa nu i-ar fi ascuns toate hainele, ca să nu poată ieși din casă. Dar serie tatălui său o scrisoare în care-l îndeamnă să nu cedeze din cauza familiei. După moartea lui Leonida și confiscarea averii lui de către autorități, familia ajunge la grea strâmtorare materială. Origen, care avea acum 17 ani, a putut să-și întrețină familia, prin lecțiile pe care le dădea. El a adâncit studiile profane. În 203-204, în vârstă de 18 ani, e numit de episcopul Demetru, conducătorul Școlii catehetice din Alexandria, în locul lăsat vacant de Clement, al cărui ucenic fusese. Aprofundează filosofia profană sub Ammonios Sakkas, a cărui metodă de lucru și a cărui filozofie l-au ajutat mult la elaborarea propriei sale teologii. La școala lui

Ammonios îl are coleg pe viitorul filosof Porfiriu, dușman neîmpăcat al creștinilor, care ne relatează că Origen citea în această vreme pe Platon, pe Numenius, pe Cronios, pe Apolofan, pe Longin, pe Moderatus, pe Nicomah, pe pitagoreici, pe Chairemon stoicul și pe Cornutus. De la Ammonios a învățat Origen interpretarea alegorică. Tot acum el învață limba ebraică. Origen făcea aceste studii în paralel cu munca sa istovitoare la școala creștină, unde numărul și calitatea auditorilor creșteau pe măsura celebrității numelui său. Pentru a putea face față obligațiilor didactice și științifice, el încredințează lui Heraclès învățământul profan (ciclul celor 7 materii), iar el își rezervă filosofia, teologia propriu-zisă și tălmăcirea Sf. Scripturi. Înțelegând greșit textul din Matei 19, 12, și pentru a nu da loc la bănuieli cu privire la legăturile sale cu numeroșii săi auditori, printre care se aflau și tinere fete, Origen se castrează, lucru pe care îl va regreta și care-i va produce neplăceri mai târziu. Ducea viața într-o extremă sărăcie și asceză, umblând deseori fără încălțăminte și nevoind să primească confort de la nimeni. Cunoscuții spuneau: „cum vorbește, așa trăiește și cum trăiește, așa vorbește”. A fost în primejdie de a se îmbolnăvi de piept. Face diferite călătorii. La 212, merge la Roma „pentru a vedea vechea Biserică a Romanilor”, unde-l cunoaște și-l aude pe Sf. Ipolit predicând. În 215-216, sub persecuția lui Caracala, Origen pleacă în Palestina și se stabilește la Cezareea. Aici e înconjurat de dragostea și admirația celor doi episcopi: Teoctist al Cezareei și Alexandru al Ierusalimului, care l-au invitat să predice în Bisericile lor. Episcopul Demetru a condamnat însă predica unui laic în Biserică și l-a rechemat pe Origen la îndatoririle sale. În 218-219, Iulia Mamea, mama împăratului Sever, care se afla la Antiohia, chemă pe Origen spre a fi instruită în cele ale creștinismului și spre a vedea dacă celebritatea lui corespunde realității. Origen a dat curs invitației. În 230, autorul nostru se duce în Grecia, spre a liniști Bisericile de acolo, tulburate de erezie. În drum, trecând prin Palestina, e hironitonit preot de cei doi episcopi, Teoctist și Alexandru prieteni ai săi fără știrea episcopului său

Demetru și cu toate că era castrat. La întoarcere, Demetru, prin două Sinoade în 230 și 231, îl desărcinează de funcția sa de conducător al Școlii catehetice și-l izgonește din Alexandria, iar în anul următor e depus și din treapta de preot. Demetru aduce la cunoștință situația lui Origen tuturor Bisericii. Origen fusese scos din învățământ și din preoție, pentru idei eretice și pentru procedeul anticanonic al hirotonirii sale, deși Eusebiu și Ieronim observă că faptul se datoră invidiei și urii lui Demetru. Origen se retrage în Palestina, la Cezareea, la prietenul său Teoctist. Aici, el înființează o nouă școală, după modelul celei din Alexandria și se consacră cu și mai multă căldură muncii didactice și studiului. Aici continuă să primească studenți din toate părțile, printre care pe înșiși cei doi episcopi pomeniți: Teoctist și Alexandru, apoi pe Firmilian al Cezareei Capadociei, pe Grigorie Taumaturgul și fratele lui, Atenodor. În timpul persecuției lui Maximin Tracul (235-237-8), Origen s-a retras la Cezareea Capadociei. Pe la 240, el e din nou la Atena. În 244, merge în Arabia, la Beril de Bostra, pentru a-l readuce pe acest episcop la Ortodoxie din erorile sale monarhiene. Origen e închis și chinuit mult sub persecuția lui Deciu și moare după aceea, probabil în 254 sau 255, în al șaptezecilea an al vieții sale. Mormântul său era arătat la Tir, în Fenicia, unde poate a avut loc chinuirea lui.

Opera lui Origen a fost considerabilă. El avea o putere de muncă excepțională. Biograful său Eusebiu îl numește *Adamantios*, adică omul de oțel, iar Ieronim comparându-l cu cei mai mari poligrafi ai antichității greco-latine, latinul M. Terentius Varro și grecul Didim, grămătic, poreclit **Halkenteros**, „omul cu măruntăiele de aramă”, constată că Origen îi depășește pe amândoi (*Scris.* 33). Nu s-a păstrat catalogul lucrărilor sale, făcut de Eusebiu și Pamfil în *Apologia* pentru Origen. Se pare că acest catalog cuprindea aproximativ 2000 titluri de lucrări. Ieronim dă în *Scrisoarea 33* către Paula aproape 800 titluri. Cele 6000 de cărți de care vorbește Epifaniu, erau probabil suluri nu titluri de cărți deosebite. Peste aceste cifre controversate, rămâne că Origen a dat

creștinismului o imensă producție teologică. Prietenul său Ambrozie i-a pus la dispoziție mai mult de 7 tahigrafii, tot atâția copiiști și un număr de caligrafi. Tahigrafii se schimbau unii pe alții, la anumite ore. Munca sa didactică, științifică, misionară, nu-i dădea răgaz să scrie personal. Prelungirile sale discuții cu filosofi păgâni ai timpului, cu ereticii și cu alți oameni de cultură, care-l frecventau pentru a se instrui sau pentru a-și lămurii nedumeririle, necesitau tahigrafii în măsură să prindă cuvântul maestrului. La fel pentru predici sau alte ocazii în care Origen, cel mai adesea, improviza. Alegorismul său exagerat și unele erori profunde de credință și de concepție au provocat cunoscuta ceartă origenistă inițiată de Epifaniu și Teofil al Alexandriei, dusă de Ieronim și Rufin și mulți alții și încheiată prin condamnarea lui Origen la Sinodul V ecumenic (553) sub împăratul Justinian I.

Puține din scrierile lui Origen au ajuns până la noi, iar dintre acestea cele mai multe s-au păstrat în traduceri latinești datorate lui Ieronim, Rufin, Ilarie de Pictavium etc.

Filologie biblică și exegeză. Stimulat de lucrările marilor editori alexandrini ai autorilor clasici greci și de nevoia presantă a speculațiilor filozofice creștine de a avea un text sigur al Sf. Scripturi, Origen întreprinde lucrarea gigantică a revizuirii textului *Septuagintei*, cu ajutorul textului original ebraic și al traducerilor de circulație de atunci: a lui Aquila, a lui Simah și a lui Teodoțion. Așezând pe șase coloane originalul ebraic, traducerile pomenite și Septuaginta, el controla textul acesteia din urmă, cuvânt cu cuvânt, confruntându-l cu originalul și făcând semnul obeliscului :- pentru toate cuvintele sau fragmente care lipseau în originalul ebraic și semnul asteriscului * pentru lacunele din traduceri, îndeosebi din traducerea lui Teodoțion. Această ediție revizuită a Bibliei s-a numit *Exapla* (= pe șase coloane). A făcut apoi o *Tetrapla* din cele patru traduceri menționate. *Exapla* n-a fost copiată niciodată, ci numai *Septuaginta* revizuită. *Exapla* a fost consultată de oameni ca Pamfil, Eusebiu, Ieronim. **Opera exegetică** a lui Origen se întinde aproape

pe întreaga Sf. Scriptură. Ea constă din **Scolii**, mici explicații la cuvinte sau pasaje grele, din **Omiliii și Comentarii**. Omiliile s-au păstrat unele în original (20 la *Ieremia*, 1 la *Samuil* 28, 3-25), altele în traducerea latină a lui Ieronim (2 la *Cântarea Cântărilor*, 8 la *Isaia*, 14 la *Ieremia*, 14 la *Iezechieel*, 39 la *Luca*), altele în traducerea latină a lui Ruffin (16 la *Facere*, 13 la *Exod*, 16 la *Levitic*, 28 la *Numeri*, 26 la *Iosua*, 9 la *Judecători*, 9 la *Psalmi*), fragmente din 22 *Omiliii la Iov* în traducerea lui Ilarie de Pictavium, plus câteva fragmente la alte cărți biblice. Comentarii, adică tratate savante la Sf. Scriptură, a scris Origen multe, dar s-au păstrat puține. S-au păstrat 4 cărți din *Comentariul la Cântarea Cântărilor*, 8 cărți din *Comentariul*, în 25 cărți, la *Matei*, ambele în limba latină, 8 cărți din *Comentariul*, în 32 cărți, la *Ioan*, în originalul grec, 10 cărți dintr-o prelucrare de 15 cărți ale *Comentariului la Romani*. S-au păstrat multe fragmente transmise prin **Filocalie** și prin **Catrene**. **Apologetica** e reprezentată, între operele lui Origen prin lucrarea sa, *Contra lui Cels*, în 8 cărți. E cea mai întinsă și importantă apologie din prima perioadă patristică. Ea a fost scrisă la stăruința lui Ambrozie de a se răspunde înveninatei scrieri a lui Cels, *Cuvânt adevărat*, un atac sistematic și primejdios contra creștinismului. Origen răspunde calm la toate acuzațiile și observațiile lui Cels, demonstrând dumnezeirea creștinismului prin realizarea profețiilor Vechiului Testament în Hristos, prin minunile Acestuia, prin lucrarea creștină asupra sufletelor, prin sfințenia credincioșilor. **Dogmatica** e reprezentată prin opera sa, *Despre principii* (*Περὶ Ἀρχῶν*, *De principiis*) în 4 cărți, păstrate în traducerea, nu totdeauna fidelă, a lui Ruffin. Este primul manual de dogmatică în literatura patristică. Prima carte se ocupă cu Dumnezeu, Sf. Treime, îngerii și căderea acestora; a doua tratează despre apariția omului prin coborârea progresivă a spiritului în materie, în care acest spirit s-a întrupat devenind om, apoi despre mântuirea lui și eshatologie; cartea a treia se ocupă cu problemele morale: liberul arbitru, păcat și restabilirea generală a lucrurilor sau apocatastasă;

cartea a patra dezbate importanța Sf. Scripturi și cele trei feluri de interpretare ale ei. Scrierea aceasta cuprinde cele mai multe din greșelile doctrinare ale lui Origen și a fost piesa principală în jurul căreia s-a concentrat disputa origenistă. Ca **opere ascetico-practice** pot fi menționate: *Despre rugăciune*, care la început vorbește despre rugăciune în general, apoi comentează pe larg Rugăciunea domnească. *Îndemn la martiriu* scris probabil pe la 235, în timpul persecuției, spre a-i încuraja pe martiri care, prin moartea lor, slăvesc pe Dumnezeu și se slăvesc și pe ei. Origen a scris și *Despre pace*, *Despre post*, *Despre monogamie*, opere pierdute. Din cele peste 100 de **Scrisori** adunate în nouă cărți, după relatarea lui Eusebiu, s-au păstrat două, una *către Iuliu Africanul*, în care apără autenticitatea *Istoriei Susanei* și alta *către Sf. Grigorie Taumaturgul*, pe care-l îndeamnă să stăruiască în studiile sacre. Eusebiu și Ieronim pomenesc de numeroase alte scrieri ale lui Origen, dar acestea nu ni s-au păstrat. Origen, însă, nu e un scriitor cu însușiri literare deosebite. Dictând altora lucrările sale, specificul său s-a atenuat, cantitatea a frânat calitatea, stilul său e, în general, prolix, obositor. Origen nu e un artist, dar erudiția sa e neîntrecută, gândirea sa e, deseori, genială.

Doctrina. Origen e unul dintre cei mai mari gânditori ai lumii. Elementele cugetării sale sunt: filosofia elenică, Sf. Scriptură și Tradiția bisericască. El încearcă mai mult, mai adânc și mai sistematic decât Clement, să pună filosofia păgână în serviciul credinței. Metoda sa e nouă și periculoasă, e metoda ipotezei, a părerii personale, așa cum se exprimă el, încă din prefața tratatului *Despre principii*. El rezervă Bisericii dreptul de a accepta sau nu punctul său de vedere, iar sieși pe acela de a reveni și de a edifica ipotezele făcute. Prin urmare, nu trebuie luate drept formule definitive multe din afirmațiile sale, mai ales cele din lucrările de tinerețe, cum sunt, printre altele, acelea din *Despre principii*. Afirmațiile sale dogmatice trebuie socotite, ceea ce socotește el însuși: „exerciții în care să se vadă roadele talentului său“ (*Despre principii*, Prefață 3). Asemenea lui Irineu

și Tertulian, Origen acordă mare importanță **Tradiției bisericești**. Sub influența trihotomiei platonice, Origen admite și practică trei sensuri în **interpretarea Sf. Scripturi**: sensul somatic sau literal, sensul psihic sau moral și sensul pnevmatic sau alegoric-mistic. În generalitatea cazurilor, însă, el lucrează cu alegorismul, una din cauzele principale ale erorilor sale dogmatice. Valoarea științifică a operei lui Origen e scăzută cu 50% prin abuzul de alegorism. **Dumnezeu** e unul în **Treime**; El e natură simplă și-L cunoaștem din lucrările Sale, e netrupesc, atotbun, atotputernic, nesfârșit, creează continuu, din veci. Atotputernicia lui Dumnezeu trebuie să se exercite și aceasta se face printr-o creație continuă. Atributele acestea convin și celorlalte două Persoane ale Sf. Treimi. **Fiul** vine din Tatăl, iar Sf. Duh din Fiul. Fiul este unul din spiritele sau inteligențele pure care au precedat lumea vizibilă. El făcea parte din lumea sufletelor sau inteligențelor umane, preexistând întrupării în materie și a rămas singurul neispitit să coboare. Nașterea Fiului din Tatăl este din veșnicie: „nu era un timp când el nu era“ zice Origen, opunându-se cu anticipație celebrei formule a lui Arie. Autorul nostru anticipează formula Sinodului I ecumenic când afirmă că Fiul a fost născut deoființă cu Tatăl (ὁμοούσιος). Raporturile intertrinitare sunt subordinaționiste. Tatăl e Dumnezeu în sine, pe când Logosul este al doilea Dumnezeu. **Sf. Duh** e inferior Fiului. **Lumea** noastră e una din multele lumi care au fost și care vor fi. Ea e făcută dintr-o materie veșnică, dar creată. **Oamenii** au apărut prin răcirea și căderea în materie a sufletelor preexistente. Prin urmare, nu Dumnezeu l-a creat pe om, ci oamenii au ieșit ei singuri grație unei evoluții proprii firii lor. Hristos este identic cu Logosul. Logosul unindu-se cu omul, a dat pe **Dumnezeu-Omul** (Θεάνθρωπος), expresie pe care Origen o folosește prima dată. Firea divină și firea umană sunt strâns unite între ele și permit comunicarea însușirilor. **Fecioara Maria** e Născătoare de Dumnezeu. Păcatul originar e o realitate, de aceea copiii trebuie botezați. Mântuirea se capătă numai în **Biserică**. Nimeni

nu se mântuiește în afară de Biserică. Dacă cineva a ieșit din ea, el singur e vinovat de moartea sa. Origen vorbește de Botez, Mirungere, Pocăință și Euharistie. Lucrearea Logosului și invocarea Lui din partea preotului prefac elementele naturale ale pâinii și vinului în **trup și sânge euharistic**. Uneori, Origen dă o interpretare alegorică trupului și sângelui euharistic. Prezența reală revine credinței celor simpli, pe când cei avansați admit o prezență simbolică. La **sfârșit**, păcătoșii de toate categoriile, inclusiv diavolul, trec după moarte printr-un foc curățitor care-i purifică, iar ei, purificați, vor învia cu trupuri eterice și vor fi restabiliți în starea lor de la început, stare de nevinovăție și fericire. Această restabilire generală, ἀποκατάστασις, nu înseamnă decât un popas trecător, pentru că începe o altă lume. **Iadul** nu e, deci, veșnic și pedepsele lui nu sunt materiale.

Caracterizare. Origen a fost unul din cei mai fecunzi scriitori bisericești și unul dintre genialii cugetători pe care-i cunoaște istoria creștinismului.

El e adevăratul creator al teologiei științifice în Răsărit. El unește într-o grandioasă sinteză toate cuceririle spiritului uman de până la el, concentrându-le cu ajutorul Sf. Scripturi în jurul lui Hristos. El a exercitat o influență considerabilă asupra timpului lui și asupra secolelor următoare. Toți marii teologi greci și chiar unii latini din sec. IV și V îi sunt debitori. Condamnarea lui la Sinodul V ecumenic stigmatizează nu atât memoria lui, cât erorile sale reale, dar pe care el le-ar fi corectat, dacă ar fi fost pus în situația s-o facă. El nu a fost eretic propriu-zis, pentru că în vremea lui el era mare arbitru și mare campion al Ortodoxiei, cum știm din cazul lui Beril de Bostra și al discuției cu atâțiaeretici. El a voit să fie și să lucreze numai în Biserică. Condamnarea lui în sec. VI este mai ales opera origenismului, adică a unei doctrine care se prezenta drept a lui, fără să fie în întregime. Origen a deschis drumuri noi în cugătarea teologică prin metode îndrăznețe, nefolosite sau folosite puțin până la el. El a făcut ipoteze numeroase exercitându-și, cum zice el, talentul. A fost și este o greșeală să se ia aceste ipoteze drept

adevăruri dogmatice. El n-a pretins niciodată că afirmațiile sale au toate valoare de dogmă. Nu trebuie apoi uitat că el este uneori ortodox la anumite capitole dogmatice: hristologie, eclesiologie, Tradiție. Origen a fost un profesor și un pedagog foarte iubit de ucenicii lui, cum știm din cuvântul de mulțumire al Sf. Grigorie Taumaturgul. El a fost mistuit de râvna după desăvârșire și a lăsat pagini neîntrecute de **Filocalie**. Prima ediție a Filocaliei patristice a fost alcătuită cu material din operele lui Origen.

Bibliografie: *Ediții*; Migne, P.G. 111-17; în G.C.S. 11 volume 1899-1937. Numeroase ediții parțiale. *Filocalia* editată de G. A. Robinson, 1893. *Istoria literare, studii și manuale*: Eusebiu, *Istoria bis.* VI (aproape întreagă); Ieronim, *De viris ill.* 54; *Scrisoarea 33*; Studii mai vechi de E. R. Redepenning, Freppel, J. Denis, G. Capitaine, Huet (*Origeniana*, în Migne P. G. XVII) Diekamp, Harnack; Eugene de Faye, *Origène, sa vie, son oeuvre, sa pensée*, 3 volume, Paris, 1923-1928; F. Prat, *Origène, le théologien et l'exégète* (La pensée chrétienne), ed. 2, Paris, 1907; G. Bardy, *Origène* (Moralistes chrétiens) Paris, 1931; *Idem. La vie spirituelle...* p. 215-271; R. Cadiou, *Introduction au système d'Origène*, Paris, 1932; *Idem, La jeunesse d'Origène. Histoire de l'École d'Alexandrie au début du IV-e siècle*, Paris, 1936; H. U. von Balthasar, *Origenes, Geist und Feuer. Ein Aufbau...* Salzburg, 1938; A. Lieske, *Die Theologie der Logosmystik bei Origenes*, Münster im Westf. 1938; D. Cipriano Vagagnini, *Maria nelle opere di Origeno*, în *Orientalia Christiana. Analecta* 131, Roma, 1942. André Méhat, *Introduction à l'Origène, Homélie sur les Nombres, Sources chrétiennes* Nr. 29; H. de Lubac, *Introduction à l'Origène, Homélie sur l'Exode, Sources chrétiennes* Nr. 16. W. Völker, *Der Vollkommenheitsideal des Origenes. Eine Untersuchung zur Geschichte der Frömmigkeit und zu den Anfängen christlicher Mystik* Tübingen 1931; Ad. von Harnack, *op. cit.*, I, p. 332-405; II, p. 26-54; O. Bardenhewer, *op. cit.*, II, p. 96-194; A. Puech, *Hist. de la litt. grécque* II, p. 357-439; F. Cayré, *op. cit.* p. 183-210; U. Mannucci, *op. cit.* p. 165-187; B. Altaner, *op. cit.* p. 119-125.

DIONISIE AL ALEXANDRIEI

Viața. Dionisie s-a născut în ultima decadă a sec. II, fiind cu câțiva ani mai tânăr decât Origen. Familia sa era păgână. A intrat în creștinism în

urma unor întinse lecturi și meditații. El însuși ne spune că „a trăit câtva timp în învățăturile și tradițiile ereticilor“ (*Scrisoarea către Filemon* Eusebiu, *Ist. bis.* VII, 7, 1). A fost ucenicul lui Origen, cu care a stat mult timp în corespondență și căruia i-a păstrat o caldă amintire. Când Heraclis, conducătorul Școlii catehetice, a fost ales episcop, ca urmaș al lui Demetru, Dionisie a fost făcut conducător al școlii și preot. În 247-248, la moartea lui Heraclis, Dionisie fu ales episcop al Alexandriei și, probabil, a continuat să rămână și conducătorul Școlii catehetice, stingând cel puțin pentru un timp, conflictul care mocnea mereu între Biserică și Școala alexandrină. Episcopatul său de 16-17 ani a fost pus la grele încercări. La un an după suirea sa pe tronul episcopal, izbucnește întâi o persecuție locală la Alexandria, apoi vine persecuția lui Deciu, de care scapă fugind. În timpul persecuției lui Valerian, e arestat și apoi exilat întâi la Chefro în Libia, apoi la Collution în Mareotida, unde a stat aproximativ trei ani. Se reîntoarce la Alexandria, unde trebuie să facă față numeroaselor greutăți sociale și bisericești: război civil, ciumă, controverse în problema lui Novațian, a Botezului ereticilor, a milenarismului, a Sf. Treimi. Moare în 264-265. A fost numit „cel mare“ din secolul IV (Eusebiu).

Opera lui Dionisie a fost foarte mare și variată. Din însemnările lăsate de Eusebiu (*Ist. bis.* VI și VII), Ieronim (*De viris ill.* 69) și alte izvoare, Harnack a putut reconstitui existența sau titlul a 51 de piese. Numai puține lucruri s-au păstrat din acest bogat material. Menționăm: 1) numeroase **scrisori**, din care numai două s-au păstrat în întregime: 1) *Către Novațian*; 2) *Către episcopul Basilide*; 2) **Despre natură** în cel puțin două cărți, din care s-au păstrat câteva fragmente în *Pregătirea Evanghelică a lui Eusebiu*; autorul combate atomismul lui Democrit și Epicur și susține lucrarea Providenței; 3) **Combatere și apărare**, în patru cărți, adresate episcopului Dionisie al Romei și în care demonstrează ortodoxia sa cu privire la Sf. Treime. Discuția între cei doi episcopi e un preambul la viitoarea dispută ariană; 4) **Despre făgăduințe**, în două cărți, combătea

hiliasmul episcopului Nepos de Arsinoe și autenticitatea Apocalipsei; 5) **Despre încercări**, către Eufuranor; 6) **Despre Pocăință**, trei scrisori adresate: una către Laodiceeni, alta către Colon, alta către Armeni; 7) **Despre martiriu**, către Origen; 8) **Despre Sabat**; 9) **Despre Gimnaziu**; 10) **Scrisori pascale** sau festale, păstrate în fragmente și care sunt primele de acest fel provenind de la un episcop alexandrin. Ele erau trimise episcopilor în subordine, pentru a li se vesti data Paștelui și începutul Postului Mare.

Doctrina lui Dionisie a provocat la început discuții și a fost criticată ca susținând separatismul și triteismul în materie trinitară. El zicea anume, ca mai târziu Arie, că „era o vreme când Fiul nu exista“, că Hristos nu e deoființă cu Dumnezeu și că El e creatură. La scrisoarea episcopului Dionisie al Romei, care relevă aceste grave erori, autorul nostru răspunde precizând că Fiul este coetern cu Tatăl, că n-a fost un moment când Dumnezeu n-a fost Tatăl, Tatăl fiind veșnic, veșnic este și Fiul ca lumina din lumină, că dacă n-a folosit termenul *deoființă* = *homoousios*, este pentru că n-a găsit acest termen în Sf. Scriptură. Raportul dintre Tatăl și Fiul este acela dintre minte și cuvânt: Ei sunt Unul în Altul, deși ei se disting Unul de Altul; Ei sunt Unul, deși sunt Doi (*Combatere și apologie*, cartea I Frag; la Sf. Atanasie: *Despre ideile lui Dionisie* 15, 23). Persoanele trinitare nu trebuie separate, ci „noi“ întindem unitatea indisolubilă în Treime și strângem în Treime unitatea care nu poate fi micșorată (*Ibidem*, 17).

Caracterizare. Dionisie a fost cel dintâi patriarh alexandrin de importanță ecumenică. El a întins până departe autoritatea scaunului său și a inițiat politica episcopilor alexandrini, care merge până la Dioscur. El a luat parte cu cuvânt hotărâtor la toate marile probleme bisericesti ale timpului său. Întinderea și importanța corespondenței sale sunt neegale în vremea aceea, nici chiar Sf. Ciprian nu i se poate compara. În afară de Egipt și Pentapole, el scrie la Roma, la Antiohia, la Laodiceea Feniciei, la Cezareea Palestinei și în Armenia. Ca ucenic al lui Origen, cu care se pare

că a păstrat legături și după alungarea acestuia, Dionisie a știut să corecteze greșelile dogmatice luate de la maestru, dar să și fructifice duhul universalist al marelui didascăl. Sf. Atanasie îl numește „învățător al Bisericii universale“.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. G. 10; Ch. L. Feltoe, *The letters and other remains of Dionysius of Alexandria*, Cambridge, 1904. *Istoria literară, studii și manuale:* Eusebiu, *Istoria bisericească* VI, VII; Ieronim, *De viris ill.* 69. Ad. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, Erster Theil: *Die Ueberlieferung und der Bestand*, Leipzig, 1893, pp. 409-427; Idem, *op. cit.*, Zweiter Theil: *Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, zweiter Band, 1904, pp. 57-66; J. Burel, *Denys d'Alexandrie* (Saint), în *Dictionn. de Théol. Cath.* IV, 1, 1924, col. 425-427; O. Bardenhewer, *Les Pères de l'Eglise*, nouv. éd. franç. entier. refund. par P. Godet et C. Verschaffel, I, 1905, pp. 285-288; F. Cayré, *op. cit.* I pp. 264-267; J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, I, 1924, pp. 484-489; O. Bardenhewer, *op. cit.* II, pp. 203-227; B. Altaner, *op. cit.* pp. 126-127.

SF. GRIGORIE TAUMATURGUL

Viața. Din numeroasele izvoare privitoare la viața acestui autor (operele sale, Eusebiu, Ieronim, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nyssa, Socrate, Sozomen, Liberatus, Leonțiu de Bizanț, Sinodul quinisext ș.a.) reiese că el s-a născut pe la 213, la Neocezareea Pontului, dintr-o familie păgână. A primit formație retorică și juridică, iar în jurul anului 233. Sf. Grigorie, care se numea pe atunci Teodor, dorind împreună cu fratele său, Atenodor, să se perfecționeze în aceste discipline la școlile vestite din Berit, se îndreaptă spre acest oraș. În cursul călătoriei ei s-au abătut din drum și s-au oprit la Cezareea Palestinei, unde aveau o soră. Aici, Teodor și Atenodor au fost câștigați de elocința și de știința lui Origen, care i-a inițiat în filosofie și în cunoașterea creștinismului. Au renunțat la studiile de la Berit și s-au consacrat cu entuziasm studiilor teologice sub conducerea marelui dascăl alexandrin. Stătură aici cinci ani fără întrerupere. În cuvântul său de adio, numit *Panegiric* sau *Cuvânt de mulțumire* adresat lui Origen, în prezența acestuia și a publicului, Sf.

Grigorie l-a calificat pe dascălul și educatorul Origen drept „paradisul plăcerilor“ (duhovnicești) și descrie metoda de lucru și programa analitică a învățământului superior creștin ce se preda la Cezareea și Alexandria. Întorși în patrie, cei doi frați au fost făcuți episcopi. Sf. Grigorie a ocupat scaunul nou episcopal înființat la Neocezareea. El e marele misionar al Pontului, convertind foarte mulți păgâni. Sf. Vasile, a cărui bunică după tată, Macrina, fusese catehizată de Sf. Grigorie, spune lucruri mari, unele minunate, despre Sf. Grigorie. Când a venit episcop la Neocezareea a găsit numai 17 creștini în această cetate, dar a reușit să creștineze toată cetatea și regiunile țărănești din jur. Avea puterea facerii de minuni, cu care schimba cursul râurilor, seca lacurile, alunga demonii, avea darul proorociei și multe alte daruri, ceea ce îi aducea chiar din partea dușmanilor supranumele de „al doilea Moise“. Sf. Vasile îl socotește împreună cu Apostolii și proorocii, marea făclie strălucitoare a Bisericii, trăitor în intimitatea lui Dumnezeu (*Despre Sf. Duh* 29, 74). Toate aceste fapte făcură să i se dea numele de „Taumaturgul“, adică făcătorul de minuni. A trebuit să facă față invaziei goților și borazilor. În 264-265, Sf. Grigorie luă parte, împreună cu fratele său Atenodor, la un sinod, la Antiohia, contra lui Pavel de Samosata. A murit sub Aurelian (270-275).

Opera scrisă a Sf. Grigorie nu e prea mare, pentru că el a fost mai mult un om de acțiune decât un speculativ. Critica socotește următoarele opere autentice: 1) *Cuvânt de mulțumire către Origen*, pe care l-am analizat mai sus. Adăugăm că autorul mulțumește lui Dumnezeu, îngerului său păzitor și marelui său dascăl Origen, care i-a entuziasmat pe cei doi frați pentru filosofia creștină; 2) Un *Simbol de credință*, păstrat de Sf. Grigorie de Nyssa în *Viața Sf. Grigorie Taumaturgul*, simbol descoperit autorului de către Maica Domnului și Sf. Evanghelist Ioan. Cuprinde o expunere scurtă, clară și precisă a învățaturii despre Sf. Treime; 3) Așa numita *Scrisoare canonică* adresată unui episcop necunoscut cu indicații asupra tratamentului penitențial aplicat creștinilor care s-au făcut vinovați de abateri cu

prilejul invaziei goților și borazilor. E un document important de drept canonic; 4) *Metrafasa la Ecclesiast* este o transpunere în greaca clasică a versiunii Ecclesiastului din *Septuaginta*. Această lucrare e atribuită în manuscrise Sf. Grigorie de Nazianz, dar Ieronim și Rufin susțin că ea aparține Sf. Grigorie Taumaturgul; 5) *Către Teopomp, despre nepățimirea și pățimirea lui Dumnezeu*, păstrată în traducere siriacă. Dumnezeu nu e supus suferinței. Când Fiul lui Dumnezeu a vrut să pătimească, aceasta a fost pentru ca, prin pățimirea Sa, să-i mântuiască pe oameni. Îvingând patimile și triumfând asupra morții, El a arătat nepățimirea Sa. Faptul că Dumnezeu a intrat în moarte fără ca să fie stăpânit de ea, a însemnat moartea morții. Printre scrierile pierdute menționăm un *Dialog cu Elian* și *Scrisorile* de care vorbește Ieronim (*De viris ill.* 65). Scrieri de autenticitate îndoielnică: *Către Filagriu despre unitatea de esență* s-a păstrat în grecește, sub numele Sf. Grigorie de Nazianz și Sf. Grigorie de Nyssa; în siriacă e sub numele autorului nostru; *Cuvânt scurt despre suflet către Tatian. Predici*. Neautentice: *Credința în fiecare din părțile sale; 12 Capitoale despre credință; Predici*, dintre care trei la Buna Vestire și care se cred a fi ale lui Apolinarie.

Caracterizare. Sf. Grigorie Taumaturgul a fost unul din cei mai de seamă episcopi ai Bisericii răsăritene. El a contribuit mult la progresul creștinismului din epoca sa. Viața lui îngerească și plină de jertfă a fost de timpuriu înfrumusețată cu auroela minunii. Ca elev și admirator al lui Origen, el păstrează tradiția unei utilizări largi a filozofiei grecești, adaptată punctului de vedere creștin. E un apărător dărz al Sf. Treimi. A fost un mare păstor și un scriitor de talent.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. G. 10; *Ediții parțiale:* la *Cuvânt de mulțumire*, P. Koetschau, 1894. *Istorie literare, studii și manuale:* Eusebiu, *Ist. bis.* VI, 30; VII, 14, 28; Ieronim, *De viris ill.* 65; Sf. Vasile cel Mare, *Despre Sf. Duh* 29, 74; *Scrisori:* 28, 1 și urm.; 204, 2; 207, 4; Sf. Grigorie de Nyssa, *Viața Sf. Grigorie Taumaturgul;* Socrat, *Istoria bis.* IV, 27; Ad. von Harnack, *Geschichte der altchr. Litt. bis. Euseb., Die Ueberlief. u. der Best.*, pp. 428-436; Idem, *op. cit.*, *Die*

Chronologie... zweiter Band, pp. 95-102; O. Bardenhe-
wer, *Les Pères de l'Eglise*, I, pp. 309-315; Idem,
Geschichte der altkirchl. Lit. II, pp. 315-332; A. Puech,
Histoire de la littérat. grécque chrétienne, II, 1928, pp.
490-509; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 271-273; B. Altaner,
op. cit. pp. 127-128.

ALȚI ALEXANDRINI

Între partizanii de mai mică importanță ai lui Origen menționăm: 1) **Sextus Iulius Africanus** († după 240), născut la Ierusalim, stabilit la Emaus-Nicopolis, elev al lui Heracles, prieten al lui Origen, ținând legături cu casa domnitoare de la Edesa și cu împăratul Alexandru Sever, căruia i-a construit biblioteca în Panteon, ofițer, istoric, exeget, encicloped bogat, creștin preocupat de adevărurile precise ale Evangheliei, dar cu mintea deschisă și pentru realitățile lumii și culturii profane. Acest autor a scris: 1) *O Cronică a lumii*, în cinci cărți, prima cronică creștină păstrată în fragmente. E o istorie universală, bazată pe date profane și biblice, pe o durată de circa 6000 ani, de la începutul lumii până la anul 221 d. Hr.; 2) *Broderii* sau *Varietăți*, titlu asemănător *Stromatelor* sau *Covoarelor* lui Clement Alexandrinul. E o colecție de tot felul de curiozități științifice, filosofice, magice, medicale, militare, agricole; 3) *Scrisori*, dintre care una adresată lui Origen, punând problema autenticității cărții despre *Istoria Susanei*, iar cealaltă, adresată unui oarecare Aristide, trata despre nepotrivirea genealogiei Mântuitorului la Matei și Luca. 2) **Firmilian** († 268), episcop al Cezareei Capadociei, ucenic și prieten al lui Origen. S-a păstrat de la el o scrisoare adresată Sf. Ciprian în problema rebotezării ereticilor; 3) **Teognost**, conducător al Școlii alexandrine, a scris între 250 și 280, 7 cărți de *Schițe* (*Hypotypôseis*) din care au păstrat fragmente Sf. Atanasie, Sf. Grigorie de Nyssa și Fotie. Fotie îl acuză pe Teognost de origenism; 4) **Pieriu**, conducător al Școlii alexandrine, predicator și savant de o astfel de eleganță, încât a fost supranumit Origen cel Tânăr. A scris: 1) Un tratat foarte lung *Despre prorocul Osea*; 2) 12 *Cuvântări* – probabil predici

– citate de Fotie; 5) Preotul **Pamfil**, admirator și partizan al lui Origen, conducător al Școlii din Cezareea Palestinei și organizator al vestitei biblioteci lăsate de Origen. Aruncat în închisoare sub Maxim Daza (307), el scrie aici vestita *Apologie a lui Origen*, în cinci cărți, la care școlarul său, Eusebiu (istoricul) a adăugat-o pe a șasea. Pamfil a vrut să stabilească un text corect al Sf. Scripturi. O biografie a lui interesantă, scrisă de Eusebiu, s-a pierdut. Pamfil a murit ca martir, după 2 sau 3 ani de temniță.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. G. 10; 17. *Istoria literare, studii și manuale:* Eusebiu, *Istoria bisericească*, VII, 32; Ieronim, *De viris ill.* 63, 75, 76; Fotie, *Biblioteca*, Cod. 106; E. Amann, *Jules African*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* VIII, 2, 1925, col. 1921-1925; H. Leclercq, *Historiens du christianisme*, în *Dict. d'archéol. chrét. et de lit.* VI, 2, 1925, col. 2549-2501; Ad. von Harnack, *op. cit.* I, *Die Überlief. und der Best.* pp. 437-441; B. Altaner, *op. cit.* pp. 126, 28-129.

METODIU DE OLIMP

Viața. Origen a avut și adversari. Unul din ei este Metodiul de Olimp, despre care Tradiția nu ne-a lăsat știri prea multe. Eusebiu nu pomenește de Metodiul sau citează din opera lui sub pseudonim, probabil pentru a-l pedepsi de a fi fost adversar al lui Origen. Se crede că el a fost episcop al orașului Olimp din Licia. Trecerea lui ca episcop la Tir, cum afirmă Ieronim (*De viris ill.* 83), la Filip sau la Patra, cum s-a pretins uneori de critica modernă, pare a nu putea fi reținută ca fapt istoric. El a murit ca martir în 311, sub Maximin Daza.

Opera. Metodiul a scris mult și variat. El a dat opere de fond, cu caracter dogmatic – mai ales antropologic – și cu caracter ascetic-moral. Aceste opere au avut un puternic răsunset printre contemporani, atât pentru că unele din ele îl combatteau pe Origen, cât și pentru că ele se impuneau prin precizia și fermitatea ideilor, prin eleganța și distincția formei. Forma este aproape totdeauna dialogată și urmărește imitarea dialogurilor platonice. Dintre operele lui Metodiul s-a păstrat în textul original grec numai *Banchetul*. Majoritatea

celorlalte lucrări s-au păstrat într-o veche traducere slavă, se pare din sec. II, semnalată pentru prima dată de Pitra și transpusă în limba germană de N. Bonwetsch în 1891. Începem cu opera păstrată în textul original: 1) *Banchetul sau Despre feciorie* intitulat astfel și construit parțial după vestita operă a lui Platon, *Banchetul*. Lucrarea lui Metodiul e departe de farmecul literar și propețimea de viață a modelului platonice. Zece fecioare: Marcela, Teofila, Talia, Teopatras, Talusa, Agape, Procila, Tecla, Tusiana și Domina laudă fecioria. Premiul îl obține Tecla, care intonează după aceea un imn de 24 strofe în cinstea lui Hristos și a Miresei Sale care este Biserica. Fecioria e principiul fundamental al vieții creștine. După cum Platon făcuse din eros-iubire principiul filozofiei, Metodiul făcea din feciorie temeiul și floarea creștinismului. Fecioria este starea de asemănare cu Hristos, viața creștină desăvârșită, mijlocul de a realiza în sine pe Hristos. Fecioria implică toate celelalte virtuți. Căsătoria este și ea apreciată ca un așezământ al lui Dumnezeu, care urmărește să dea prin ea Bisericii mădulare și martiri; 2) *Despre liberul arbitru*, păstrat în versiunea veche slavă și în numeroase fragmente grecești. Operă de adâncime. Forma e dialogată. Se combate dualismul gnostic și determinismul. Materia chiar necreată nu poate fi socotită ca principiu al răului. Coexistența veșnică a două sau mai multe principii necreate și independente unele de altele nu poate fi admisă. „Răul nu este o substanță sau o existență în sine și pentru sine, ci numai acțiunea unei esențe, lucrarea unei ființe personale nesupusă lui Dumnezeu, a diavolului“. Omul singur e răspunzător de rău, pentru că el e stăpân pe voința lui. Nu există înainte de om un rău cu care el să vină în contact dacă vrea. Răul constă în neascultarea omului față de Dumnezeu; 3) *Aglaophon sau Despre înviere*, dialog în trei cărți, păstrate în vechea slavă și în câteva fragmente grecești. Titlul de *Aglaophon* vine de la personajul în casa căruia are loc dialogul. Se combate concepția lui Origen, după care sufletul nu înviază cu același trup cu care a trăit, ci numai forma actuală a omului se imprimă unui trup

pnevmatic. Doctrina ortodoxă susține identitatea materială dintre trupul înviat și cel din viața pământească. Ca ființă trupească, dar și spirituală, omul e făptura propriilor mâini ale lui Dumnezeu, tot ce-a creat Dumnezeu e capabil de nepiericiune. De la început, omul întreg, trup și suflet, a fost nemuritor. Greșelile lui Origen despre preexistența sufletului, despre căderea pretimpurie a acestui suflet și despre sensul îmbrăcării sufletului cu materie au la bază ignorarea firii omenești. Moartea a venit în lume prin pizma diavolului. Prin mântuire, se unesc cele despărțite în chip nenatural. Dintre lucrările păstrate numai în versiunea veche-slavă, menționăm: 4) *Despre viață și Despre lucrarea rațională* îndeamnă să ne mulțumim cu ce ne-a dat Dumnezeu; 5) *Lucrări exegetice*, între care: *Despre deosebirea mâncărilor* și *Despre vaca tânără*, în care vaca tânără interpretată alegoric e prezentată ca trupul lui Hristos; 6) *Despre lepră*. Dintre lucrările pierdute merită să fie relevate: 7) *Contra lui Porfiriu*, lucrare întinsă, prima care răspunde atacului filosofului Porfiriu contra creștinilor în 15 cărți și foarte apreciată de Ieronim; 8) *Despre pitonisa*, îndreptat contra interpretării lui Origen a episodului care povestește apariția duhului chemat de Saul și pe care didascalul alexandrin îl socotea ca fiind al lui Samuel; 9) *Comentarii la Facere și la Cântarea Cântărilor*.

Doctrina lui Metodiul e cea tradițională. Am văzut aceasta mai sus, când am analizat operele sale principale. Adăugăm că Hristos S-a întrupat, S-a făcut om deplin în dumnezeire pură și desăvârșită și Dumnezeu așezat în om. Cei care se botează, iau chipul lui Hristos, în ei se întipărește forma cea după asemănare a Logosului, formă după cunoaștere exactă și credință. În fiecare Se naște Hristos în chip duhovnicesc. Biserica e oarecum însărcinată și suferă dureri până să Se formeze în noi Hristos cel născut. Prin participarea la Hristos, în fiecare sfânt Se naște Hristos (*Banchetul* 8, 8). Hristos are și epitețe ca: „cel mai vechi dintre eoni“, „primul dintre arhangheli“, „Logosul Duhului“, „scriitorul iute al veșnicilor“.

Caracterizare. Metodiul, deși autor de mâna a

doua, a fost totuși primul teolog al epocii sale. A fost un scriitor elegant, iubitor și imitator al marilor clasici. El are simțul frumosului și al originalității. Originalitatea lui s-a manifestat mai ales în lupta sa contra lui Origen, subliniind vechiul realism creștin contra alegorismului fără frâu al adversarului său, deși s-a folosit și el într-o măsură de alegorism. El a combătut următoarele erori ale lui Origen: crearea din veci a lumii, pre-existența sufletului, încarcerarea acestuia în trup, eshatologia. Prin asceză și contemplare se ajunge la desăvârșire. Metodiul e creator de literatură filocalică.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. G. 18; G.C.S., 27 (G.N. Bonwetsch); P. O. 22, 5; *Istoriile literare, studii și manuale;* Ieronim, *De viris ill.* 83; Epifaniu, *Panarion* 64, 1, 63, 67; Socrate, *Ist. bis.* VI. 13; Fotie, *op. cit.* cod. 234-237; G. N. Bonwetsch, *Die Theologie des Methodius*, 1903; J. Farges, *Les idées morales et religieuses de Méthode d'Olympe*, 1929; E. Amann, *Méthode d'Olympe*, în *Dict. de Théol. Cath.* X, 2, 1929, col. 1606-1614; Ad. von Harnack, *op. cit.* I. p. 468-478; Idem, *op. cit.* II, pp. 147-149; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirch. Lit.* II, 1914, pp. 334-351; A. Puech, *Hist. de la litt. grèque chrét.* II, pp. 511-536; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 273-275; B. Altaner, *op. cit.* pp. 130.

Un alt adversar al lui Origen a fost Petru de Alexandria, conducător al Școlii catehetice și episcop al Alexandriei, la anul 300. În 311, a suferit martiriul. Din scrisorile și tratatele sale s-au păstrat numai fragmente. Din tratatul său *Despre Pocăință* s-au păstrat 14 canoane de Pocăință, care au trecut în colecțiile canonice. A mai scris: *Despre Paști*, *Despre dumnezeirea (lui Iisus Hristos)*, *Despre venirea Mântuitorului nostru*, *Despre suflet*, *Despre înviere*. Aceste ultime trei tratate erau îndreptate împotriva lui Origen. Operele sale se bucurau de autoritate la Sinoadele ecumenice și în operele de doctrină ale împăratului Justinian și ale lui Leonțiu de Bizanț.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 18; P. O. 1; 3; G. Fritz, *Pierre d'Alexandrie*, în *Dict. Théol. Cath.* XII, 2, 1935, col. 1803-1804.

LITERATURA AGHIOGRAFICĂ. LITERATURA ANONIMĂ ȘI APOCRIFĂ. SCRIERI ZISE APOSTOLICE

În afară de operele quasi-istorice sau istorice, ca acelea ale lui Hegesip, Iuliu Africanul, Lactanțiu, Eusebiu, Socrate, Sozomen, Teodoret, Sulpiciu Sever și alții, viața creștină din perioada patristică e înfățișată și de genul literar al aghiografiei. E un gen literar care, în perioada lui cea mai veche, exprimă trăirile de culme ale numeroși creștini, mistuiți de foc, apă, fiare sau fier în vremea persecuțiilor. Aghiografia are trei perioade principale: 1) martirii; 2) sfinții; 3) monahii.

Martirii sunt prezentați prin trei feluri de documente: 1) *Actele sau faptele martirilor propriu-zise* (acta, gesta martyrum); 2) *Istoriile ale martirilor* (passiones, martyria); 3) *Povestiri sau legende despre martiri*. Să le examinăm pe rând.

Actele sau faptele martirilor sunt documente civile, oficiale, contemporane cu întâmplările pe care le povestesc. Ele sunt procese verbale ale ședințelor de judecată ale martirilor, cuprinzând interogatoriul luat de proconsul sau guvernator, răspunsurile acuzațiilor, sentința și uneori dovada că sentința s-a executat. Aceste procese-verbale, scrise de grefierii statului, se păstrau în arhive. Creștinii puteau, uneori, cu complicitatea funcționarilor, să obțină copii de pe aceste procese-verbale, cărora ei le adăugau câteodată o mică introducere și o mică concluzie. Deși scurte și seci, aceste documente au o valoare istorică considerabilă, pentru că ele redau situația exactă a ceea ce s-a petrecut cu cei mai mulți dintre creștinii condamnați la moarte în vremea persecuțiilor. Aproape aceeași valoare istorică au **Istoriile martirilor**, documente intitulate *Patimi* sau *martirii*, redactate de martori oculari sau contemporani vrednici de crezare. Deși neoficiale, aceste piese au mare importanță, pentru că ele sunt relatări făcute de persoane care au asistat la procesul și executarea martirilor și pentru că aceste

relatări au fost însușite de o Biserică sau alta și trimise ca documente oficiale altor Biserici, cum e cazul cu *Martiriul Sf. Policarp*, trimis de Biserica din Smirna către Biserica din Philomelium, cu *Scrisoarea comunităților de la Lyon și Viena către comunitățile din Asia Mică și Frigia*, descriind persecuția creștinilor de la Lyon ș.a. Actele martirice oficiale și relatările martorilor oculari au mare valoare pentru istorie și pentru răvna după desăvârșire. Personajele: judecători, grefieri, martiri, au atitudini reale, cerute de situația în care se găsea fiecare. Cuvântările judecătorilor și ale martirilor sunt mai lungi și mai înflorite în relatările martorilor oculari decât în *Actele oficiale*, ca de exemplu în *Actele lui Apoloniu și Martiriul lui Pioniu*. Uneori judecătorii fac eforturi spre a ușura situația martirilor, iar când nu reușesc – și aceasta se întâmplă aproape întotdeauna – ei îi condamnă cu părere de rău pe acuzați. Aceștia, în general, răspund cu precizie la întrebări, dar uneori trec la atac împotriva religiei sau culturii păgâne.

Cităm din **Acte și Martirii**: 1) *Actele Sf. Justin și ale tovarășilor săi*; 2) *Actele martirilor Scilitani*, adică de la Scilium, în Numidia, acte care reprezintă poate chiar procesul-verbal prin care proconsulul Saturninus condamnă la moarte pe șase creștini din Cartagina, în 180. Textul acestor acte este cel mai vechi document de limbă latină creștină cunoscut până astăzi; 3) *Actele proconsulare ale Sf. Ciprian*; 4) *Martiriul Sf. Policarp*; 5) *Martiriul lui Ptolemeu și Lucius*; 6) *Actele Sfinților Carp, Papil și Agatonice*, arși de vii sub Marcu Aureliu (161-180). Relatarea are la bază date furnizate de martori oculari de la Pergam; 7) *Scrisoarea comunităților de la Lyon și Viena către comunitățile din Asia și Frigia*, despre persecuția contra creștinilor la Lyon, redactată poate de Sf. Irineu în 177-178; 8) *Actele lui Apoloniu* care se aflau în colecția vechilor acte martirice ale lui Eusebiu, așa cum ne spune acesta însuși în *Istoria bisericească* (5, 21, 5); Apoloniu, care era vestit în Biserica Romei prin știința și filosofia sa, a fost judecat de prefectul pretoriului Perennius, care s-a străduit zadarnic să-l reîntoarcă pe martir la păgânism. Apoloniu a com-

părut în fața Senatului care, potrivit unei legi mai vechi privitoare la creștinii care apăruseră deja în fața unui tribunal, iar acum nu retractau, l-a condamnat la decapitare. Cuvântările lui Apoloniu, descoperite de curând, se încadrează, în bună parte, cugetării apologetice; 9) *Pătimirea (passio) Sfințelor Perpetua și Felicitas*, scrisă probabil de Tertulian pe la 202-203 și tradusă în grecește de același autor. Istoria nobilei Perpetua, a sclavei Felicitas și a trei catehumeni e mișcătoare. Viziunile și frământările duhovnicești ale martirilor sunt instructive pentru concepția eshatologică a vechilor creștini; 10) *Martiriul Potamienei și al soldatului Vasilide*, pe la 202-203, relatat de Eusebiu, (*Istoria bis.* 6, 5, 1-6); 11) *Martiriul lui Pioniu*, prelucrat după acte autentice. Pioniu, un preot foarte învățat și de larg orizont, suferă martiriul la Smirna sub Deciu. Lungile lui cuvântări și replicile pe care le dă revelează tendința de a teologhisi. Suntem în secolul lui Origen; 12) *Actele lui Maximilian*, tânăr creștin din Numidia, care nu vrea să recruteze în armata romană, pentru că, zice el, „eu sunt soldatul Dumnezeuului meu“, „eu port semnul lui Hristos, Dumnezeuul meu“. E condamnat la moarte prin sabie. Avea 21 de ani, 3 luni și 18 zile; 13) *Actele lui Marcel*, centurion, care refuză să sacrifice în cinstea zilei de naștere a împăratului, pentru că, zicea el, e soldatul lui Iisus Hristos; 14) *Actele lui Felix de Tibiuca*, condamnat la Cartagina (303) pentru a nu fi predat Sf. *Scriptură să fie arsă*. „Prefer să fiu eu ars decât să las să fie arsă dumnezeiasca Scriptură“; 15) *Actele și testamentele celor 40 de martiri*, care suferit moartea la 320, la Sevasta, în Armenia. Testamentul e instructiv prin bucuria și mândria de a muri pentru Hristos. Martirii vor ca rămășițele lor pământești să fie îngropate la un loc, la Sarin, aproape de Zela. Unii îi salută pe părinții lor, alții pe soțiile sau copiii lor, alții pe credincioșii lor, alții pe logodnicele lor. Ei roagă ca nimeni să nu-și însușească ceva din rămășițele lor pământești; 16) *Despre martirii Palestinei*, operă a lui Eusebiu, pierdută dar folosită substanțial în *Istoria bisericească*. Există și *Acte ale martirilor persani*.

Povestirile sau legendele despre martiri, redactate târziu după faptele pe care le povestesc au foarte mică valoare istorică, uneori n-au nici o valoare istorică. Ele sunt față de *Actele martirilor* ceea ce este literatura apocrifă față de cărțile canonice ale Sf. Scripturi. Legenda ia locul faptelor istorice sau le învâluie pe acestea într-o vegetație literară așa de bogată, încât le înăbușă. Interogatoriul primitiv, din sala de judecată a pretoriului, devine o expunere amplă a credinței creștine și a atacurilor antipăgâne, conduse cu o întreagă armătură literară. Martirul sau martirii respectivi disprețuiesc chinurile cu un orgoliu puțin creștin, anunță pedepse dumnezeiești și uneori încearcă să convertească la credința lor pe cei din jur. Viziunile, visele și minunile ocupă un mare loc. Aceste martirii literaturizate uneori la exces, alteori pline de ficțiune și fantastic, nu exercită, în general, o edificare serioasă și eficace asupra credincioșilor. Tendința aceasta, mai mult sau mai puțin timidă, încă, în *Istoria Martirilor*, se face progresiv simțită în martiriile Sf. Clement, al Sf. Ignatie, al Sf. Irineu, pentru ca să se transforme în adevărată poezie sau în roman veritabil, în martirii ca acelea ale Sfinților Laurențiu, Sebastian, Cosma și Damian etc.

După perioada persecuțiilor, eroii creștinismului sunt sfinții și monahii, mai exact mulți monahi deveniți sfinți și sfinți de diferite alte proveniențe. Paralel cu povestirile sau legendele despre martiri apare aghiografia propriu-zisă care e, în fond, același gen literar cu povestirile martirilor. *Viețile Sfinților* folosesc în mare măsură același material și aceleași procedee literare ca viețile romanțate ale martirilor. *Viețile monahilor* sunt scrise după același tipar.

Literatura aghiografică este considerabilă. Unele opere aghiografice se bazează pe izvoare de reală valoare istorică. Aceste opere se ocupă uneori cu viața unui singur sfânt sau monah, alteori cu viața mai multor sfinți sau monahi. Cîtăm ca autor de opere aghiografice pe *Sf. Atanasie*, părintele aghiografiei patristice și model pentru aghiografii contemporani și următori, prin vestita *Viața Sf. Antonie*. O seamă de Părinți ai Bisericii

au reluat viețile martirilor, pe care le-au expus sub formă de omilii; *Sf. Vasile* scrie omilii la Sf. martiră Iulita, la martirul Varlaam, la cei 40 de martiri, la martirul Gordiu, la martirul Mamant; *Sf. Ioan Gură de Aur* scrie omilii, mai exact panegirice, la martirii: Roman, Iulian, Varlaam, Pelaghia, Berenike, Prosdoke și alții, la fel panegirice în cinstea episcopilor antiohieni: Ignatie, Vavila, Filogoniu, Eustațiu, Meletie, apoi 7 omilii vestite întru lauda Sf. Pavel. Alți Părinți scriu omilii despre patriarhi și prooroci ai Vechiului Testament ca *Sf. Ambrozie*: Despre Noe, Avraam, Isaac, Iacob, Iosif, Ilie, David. Alții scriu panegirice la sfinții contemporani cu ei, ca *Sf. Grigorie de Nazianz*, care consacră asemenea opere Sf. Vasile cel Mare, *Sf. Atanasie cel Mare*, tatălui său, Grigorie, fratelui său, Cezarie, surorii sale Gorgonia, sau ca *Sf. Grigorie de Nyssa*, care după un număr de omilii în cinstea unor martiri ca: Sf. Ștefan, Sf. Teodor, cei 40 de martiri, consacră panegirice Sf. Grigorie Taumaturgul din veacul III, apoi următorilor sfinți sau episcopi din veacul său: Efreim Sirul., Vasile cel Mare, Meletie, Marcina. Alții, în fine, scriu vieți de monahi, ca Ieronim, care consacră pagini de rară frumusețe literară și duhovnicească lui: Ilarion, Pavel cel Simplu și Malh; ca Paladiu, episcop de Helenopolis, care publică spre 420 acea vestită *Istorie Lausiacă*, document de mare valoare istorică, tratând despre viața monahilor de seamă din Egipt și din alte părți ale Răsăritului creștin; ca Timotei de Alexandria, autorul probabil al acelei istorii a monahilor din Egipt, tradusă în limba latină de Rufin. Același Paladiu scrie *Dialogul despre viața Sf. Ioan Gură de Aur*; istoricii Sozomen și Teodoret de Cir consacră capitole întregi anumitor vieți de monahi sau episcopi descrise legendar. Diaconul Marcus prezintă viața episcopului Porfiriu de Gaza (395-420). Chiril de Scytopolis pe aceea a marilor monahi: Eftimie († 473), Ioan Silentiarius († 558), Sava († 532), Chiriac († 556), Teodosie († 529), Teogoniu († 522), Abramiu († 557). Ioan de Efes (507-586), episcop monofizit al Constantinopolului sub Justinian, scrie în timpul exilului, în limba siriacă, o *Istorie a fericitorilor*

răsăriteni. Ioan Moshu scrie acea cunoscută și populară *Livadă duhovnicească* sau *Limonariu* cu peste 300 de povestiri și minuni din viața asceților contemporani, iar împreună cu Sofronie al Ierusalimului compune viața Sf. Ioan cel Milostiv, patriarhul Alexandriei († 619). Sofronie ne-a lăsat viața martirilor alexandrini Chir și Ioan; i se atribuie, pe nedrept, *Viața Sf. Maria Egipteanca*; Leonțiu de Neapole, în Cipru, († 650) scrie o viață a Sf. Ioan cel Milostiv, mai completă decât aceea a lui Ioan Moshu și Sofronie. În Apus, aghiografia e reprezentată de scriitori ca Sulpiciu Sever, Paulin de Nola, Eucheriu de Lyon, Grigorie de Tours, Grigorie cel Mare.

Literatura anonimă a perioadei I patristice este reprezentată cu deosebire în sec. III de următoarele lucrări: *Despre dreapta credință în Dumnezeu*, în cinci dialoguri, în care Adamanțiu îi combate pe mai mulți eretici, de origine gnostică, care nu admiteau întruparea Domnului și învierea trupurilor. Adamanțiu apără credința ortodoxă și-l determină pe arbitru al acestei controversă, păgânul Eutropiu, să-i dea dreptate. Eutropiu se convertește la creștinism. S-a zis că autorul acestor dialoguri este Origen, așa cum afirmau Sf. Vasile și Sf. Grigorie Teologul. Dar semnalarea lui Metodiu de Olimp în lucrare e indiciu sigur că autorul nu e Origen. Autorul scrie pe la începutul sec. IV și se impune printr-o serioasă putere de cugetare filosofică și teologică. În literatura apuseană figurează, ca opere anonime, unele scrieri atribuite Sf. Ciprian sau lui Novațian: 1) *De spectaculis*, 2) *De bono pudicitate*, 3) *Ad Novarianum*, 4) *De rebaptismate*, 5) *De aleatoribus*, 6) *De laude martyrii*, 7) *De Pascha computus*.

Literatura apocrifă e suma tuturor produselor literare de origine gnostică sau ortodoxă, dar cu caracter popular, care încearcă să completeze unele date absente din cărțile canonice ale Noului Testament cu privire la viața Mântuitorului, a Sf. Fecioare și a Sf. Apostoli, sau a altor personaje de la începutul istoriei creștinismului. Scrierile apocrife sunt cărți necanonice, de origine și de autori necunoscuți. Ele urmăresc, când sunt de origine gnostică, să falsifice învățătura Bisericii; când sunt

de origine ortodoxă, au în vedere edificarea sufletească a cititorilor. Uneori ele se întind și la cărți sau personaje ale Vechiului Testament, cum sunt: *Cărțile a 3-a și a 4-a Esdra*, *Cartea lui Enoh*, *Testamentul celor 12 Patriarhi*, *Înălțarea la cer a lui Isaia*, *Odele lui Solomon* etc. Apocrifele Noului Testament se împart, ca și cărțile canonice, în patru categorii: 1) Evangheliile; 2) Fapte ale Apostolilor; 3) Scrisori; 4) Apocalipse. Le menționăm pe cele mai importante din fiecare grupă. **Evangheliile**, dintre care cele mai multe s-au pierdut sau ne-au fost transmise ca fragmente incoerente, se ocupă cu perioadele vieții lui Iisus, netratate în Evangheliile canonice; copilăria până la 12 ani, de la 12 ani până la începutul activității și intervalul dintre înviere și înălțare: *Evanghelia Evreilor* pare a fi o prelucrare și amplificare din sec. II a textului aramaic al *Evangheliei* canonice după Matei; *Evanghelia Ebioniților* din sec. I-II pare a fi identică cu *Evanghelia celor 12*; *Evanghelia Egiptenilor*, din sec. II, operă eretică; *Evanghelia lui Petru* relatează patimile, moartea și învierea Domnului după cele patru Evangheliile canonice; *Protoevanghelia lui Iacob*, scrisă înainte de 200, povestește viața Sf. Fecioare până la uciderea pruncilor de la Betleem; piesa e importantă pentru mariologie și pentru copilăria lui Iisus; *Evanghelia lui Toma*, *Evanghelia arabă a copilăriei* și *Cartea nașterii Fecioarei Maria și a copilăriei Mântuitorului* povestesc mai ales copilăria Mântuitorului până la 12 ani. Suferințele și moartea Mântuitorului și a Mariei sunt relatate; afară de *Evanghelia lui Petru*, încă de *Evanghelia lui Nicodim* sau *Actele lui Pilat*, *Adormirea Maicii Domnului*, *Istoria dulgherului Iosif*; *Evanghelia lui Bartolomeu* relatează descoperirile făcute de Mântuitorul după înviere. S-au păstrat fragmente și din *Evangheliile lui Matia*, *Filip*, *Barnaba* și *Andrei*. **Faptele apocrife ale Apostolilor** sunt: *Predicarea lui Petru*, *Faptele lui Petru*, *Faptele lui Pavel*, *Faptele Apostolilor Petru și Pavel*, *Faptele lui Andrei*, *Faptele lui Ioan*, *Faptele lui Toma*, *Faptele lui Filip*, *Faptele lui Tadeu*. **Scrisori apocrife**: ale lui Pavel: 1) *Către Laodiceeni*, 2) *Către Alexandrini*, 3) *A treia scrisoare către Cor-*

inteni, 4) *Corespondența dintre Pavel și Seneca* (opt scrisori ale lui Seneca făcut creștin și șase ale lui Pavel). **Apocalipse:** *Apocalipsa lui Petru* foarte interesantă pentru eshatologie; *Apocalipsa lui Pavel* povestește răpirea lui Pavel până la al treilea cer și cuvintele pe care le-a auzit acolo; *Apocalipsa lui Toma*; *Apocalipsa lui Ștefan*. Tot în rândul apocrifelor pot fi puse și *Oracolele sibiline*, colecție de bucăți de diferite proveniențe, dar în care Sibila face de atâtea ori revelații cu caracter creștin. Notăm că cele mai multe dintre apocrife s-au păstrat nu atât în originalele grecești, cât în versiuni orientale: coptă, etiopiană, arabă, armeană, georgiană, slavă și uneori în traducere latină.

Literatura pseudoapostolică are în general caracter disciplinar bisericesc. Ea se ocupă cu probleme juridice, liturgice, de recrutare a clerului, de validitate a Tainelor în anumite situații, de post, de sărbători etc. Lucrările zise apostolice se inspiră unele din altele și critica n-a putut încă stabili cu precizie indiscutabilă ordinea interdependenței lor. Cronologic, ele se situează între *Didahie*, de care unele depind în mod sigur pentru anumite părți din ele, și între *Constituțiile apostolice*, cea mai întinsă și mai importantă operă de acest gen.

Constituția bisericească a lui Ipolit numită și *Tradiția apostolică* sau *Constituția bisericească egipteană*, fiindcă a fost cunoscută întâi într-o versiune coptă, trece astăzi aproape sigur drept opera lui Ipolit, transmisă pe soclul statuii sale cu titlul *Tradiția apostolică*. Textul acestei scrieri e cunoscut în limbile: coptă, arabă, etiopiană și parțial în latină. Ea este socotită drept cea mai veche constituție bisericească și izvor pentru *Constituțiile* de mai târziu: Cartea a VIII-a a *Constituțiilor apostolice*, *Testamentul Domnului*, așa numitele *Canoane ale lui Ipolit*, *Constituțiile lui Ipolit*. În prima parte, scrierea aceasta se ocupă cu personalul bisericesc, cu durata catehumenatului și cu catehumenii, apoi cu Botezul, postul, Euharistia, darurile la altar, adunările la serviciul divin, înmormântări etc.

Didascalia Apostolilor, adică *Învățătura adevărată a celor 12 Apostoli și a Sfinților ucenici ai*

Mântuitorului nostru. Autorul e episcop și scrie lucrarea în prima jumătate a sec. III, undeva în nordul Siriei, pentru o comunitate recrutată dintre păgâni. El îi critică pe partizanii menținerii ceremonialului iudaic, pentru intrarea păgânilor în creștinism și-i tratează cu oarecare indulgență pe păcătoșii mari: cere de la 2 la 7 săptămâni post, după care urmează reprimirea în Biserică, prin punerea mâinilor. Tratează despre persoanele căsătorite, despre ierarhia bisericească, îndeosebi despre episcop, care are o autoritate absolută în domeniul doctrinei, al Tainelor și al treburilor temporale. Vorbește apoi despre ierarhia inferioară, în care intră preoții, diaconii, văduvele și diaconesele, se pare chiar citeții și ipodiamonii. În fine, se tratează despre Botez, serviciul divin, post. Înainte de Paști, postul durează șase zile. Vin probleme doctrinare: învierea morților, legătura dintre Lege și Evanghelie. Inspirată de *Didahie*, *Evanghelia lui Petru*, Ignatie, Herma și Irineu, *Didascalia* este, până la un punct, o operă originală. Este lipsită de valoare literară.

Constituția bisericească apostolică, descoperită la 1843 și păstrată în limbile: greacă, latină, siriacă, coptă, arabă și etiopiană, e o scriere mică, apărută probabil pe la începutul sec. IV în Egipt și menită să înlocuiască *Didahia*, pe care o folosește. Se ocupă în partea a doua, cu alegerea episcopilor, preoților, diaconilor etc.

Constituțiile apostolice, în opt cărți, este cea mai întinsă colecție bisericească canono-liturgică din primele două perioade patristice. În textul lucrării, se încearcă a se arăta originea ei apostolică prin cuvintele: „prin tovarășul nostru de slujbă Clement“ (6, 18, 11). Uneori lucrul acesta vrea să se impună printr-o anumită ținută a titlului: *Constituțiile Sfinților Apostoli prin Clement*. E de prisos să adăugăm că cuprinsul n-are legătură directă nici cu Apostolii, nici cu Clement. Primele șase cărți sunt o remaniere a *Didascaliei*, cu prea puține modificări și adausuri. Modificările privesc partea disciplinară și liturgică: Botezul ereticilor și al ateilor e considerat ca nevalabil, se recomandă Botezul copiilor, Postul Paștilor durează 40 de zile în loc de 4 câte erau prevăzute în

Didascalie. Cartea I oprește citirea scrierilor păgâne. În clerul inferior, sub ipodiamon, se află nu numai citețul, ci și portarul și psaltul. Cartea a VII-a e în parte o remaniere a *Didahiei*. Tot aici se află formulare de rugăciuni, prescripții pentru pregătirea catehumenilor și pentru Botez. Partea cea mai importantă este Cartea a VIII-a care tratează despre harisme, Taina Hirotoniilor, în care e transmisă întreaga liturghie, cea mai veche liturghie completă, așa numita „liturghie clementină“ (cap. 6-15). Urmează prescripții privitoare la mărturisitori, fecioare, văduve, exorciști, prozeliți etc. În cap. 47 se cuprind cele 85 de canoane apostolice. Scrierea aceasta e opera unui singur autor și apare în jurul anului 400. Autorul, Pseudo-Clement din Siria sau Constantinopol, era probabil arian. *Constituțiile apostolice* au fost respinse de Sinodul Trulan (692) ca „fiind falsificate de eretici“. Au fost admise cele 85 de Canoane apostolice. Cartea a VIII-a circulă și sub o versiune ceva diferită, purtând denumirea de *Epitome* sau *Constituțiile lui Ipolit*.

Cele 85 de *Canoane apostolice* se ocupă mai ales cu recrutarea, sfințirea și obligațiile clerului. Se aseamănă în multe privințe cu canoanele Sinoadelor de la Antiohia (341) și Laodiceea (343). Canonul 85 enumeră cărțile canonice ale Sf. Scripturi, printre care cele trei cărți ale Macabeilor, două Scrisori ale lui Clement, plus Constituțiile; lipsește Apocalipsa. Primele 50 din aceste canoane au fost traduse în latinește de Dionisie cel Mic (Exiguus) († 540).

Testamentul Domnului nostru Iisus Hristos, apărut în a doua jumătate a sec. V, în cercuri monofizite, cuprinde două părți: una eshatologică,

în care Iisus dă sfaturi și îndemnuri ucenicilor înainte de înălțarea Sa la cer; partea a doua, disciplinară, se ocupă cu viața creștinului de la catehomenat și Botez până la înmormântare. *Canoanele lui Ipolit*, apărute pe la 500 au la bază *Constituția bisericească a lui Ipolit*. Sunt în număr de 38. S-au păstrat în arabă și etiopiană.

Bibliografie: *Ediții: Acta Sanctorum; Acte ale Martirilor*, editate de Ruinart, Assemani, Bedjan etc.; Paladiu, *Istoria Lausiaca*, ed. C. Butler; Hanozin, *La Geste des martyrs*, 1935; F. X. Funk, *Didascalia, Constitutiones Apostolorum* 1-2, 1905; C. Tischendorf, *Evangelia apocrypha*, ed. a II-a, Leipzig, 1876; R. A. Lipsius und M. Bonnet, *Acta Apostolorum apocrypha*, 2 vol. 1891-1903; diferite ediții parțiale pentru versiunile: armeană, etiopiană, coptă. Traducere germană: E. Hennecke, *Neotest. Apocryphen*, ed. II 1924; Ad. von Harnack, *op. cit.* I, pp. 902-917; II, pp. 169-179; A. Puech, *op. cit.* II, pp. 603-615, 619-661; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 150-158; B. Altaner, *op. cit.* pp. 25-47, 130-140; J. Van Den Gheyn, *Acta martyrum. Acta Sanctorum*, în *Dict. de Théol. Cath.* I, 1, 1923, col. 320-334; E. T. Kette, *Der Process und die Acta Sancti Apollonii* în T. U. XV, 2, 1897; Joh. Flemming, *Das Buch Henoch, Aithiopischer Text*, în T. U. XXII, N. F. VII, 1902; Joh. Gefcken, *Komposition und Entstehungszeit der Oracula Sibyllina* în T. U. XXIII, N.F. VIII 1902; E. von Dobschütz, *Das Kerygma Petri*, în T. U. XI, 1, 1893; C. Schmidt, *Die alten Petrusakten und Zusammenhang der apokryphen Apostelliteratur*, în T. U. XXIV, N. F. IX, 1, 1903; H. Waitz, *Die Pseudoklementinen – Homilien und Rekognitionen*, în T. U. XXV, N. F. X, 4, 1904; *Die Esra-Apokalypse* (IV Esra) Teil, I-II (1-3) von Violet Bruno, Leipzig 1910-1924, în G.C.S. 18, 22; L. Vaganay, *L'Evangile de Pierre*, Paris, 1930; L. Vouaux, *Les actes de Paul et ses lettres apocryphes*, Introduction, texte et commentaire, Paris, 1913; Idem, *Les actes de Pierre*, Introduction, texte, traduction e commentaire, Paris, 1922.

PERIOADA a II-a

CONSIDERAȚII GENERALE. ÎNFLORIREA LITERATURII PATRISTICE. EPOCA DE AUR.

Perioada a II-a a literaturii patristice, care se întinde de la circa 313 – data promulgării Edictului de la Milan – până la 461, data morții lui Leon I, se impune prin creații multilaterale de o adâncime și de o frumusețe strălucitoare, neatinsă până atunci și neîntrecută după aceea. Ea a fost ilustrată de personalități ca: Sf. Atanasie, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Chiril al Alexandriei, Sf. Ilarie, Sf. Ambrozie, Fer. Ieronim și Fer. Augustin. Această perioadă a fost pe drept numită *epoca de aur* a literaturii patristice. Această epocă a ridicat literatura creștină la rangul de literatură clasică. Reprezentanții ei au trecut făclia literaturii universale din mâinile păgânismului epuizat în acelea ale creștinismului tânăr și viguros. Acesta, alimentat de puterea dumnezeiescului lui Întemeietor, a dat literaturii sale o plasticitate și un farmec care îi atrag și astăzi pe iubitorii de cugetare și de frumos. Căror cauze se datorește apogeul literaturii patristice? Aceste cauze sunt numeroase și variate. Le notăm pe cele mai de seamă din ele.

1. **Libertatea** acordată tuturor **cultelor** din imperiu, prin Edictul din 313, a făcut posibilă dezvoltarea firească, nestingherită a literaturii creștine. Libertatea cultului însemna libertatea de propagandă, iar propaganda pentru creștinism într-un imens imperiu ca cel roman implica, pe lângă predica vorbită, mai ales opere scrise, destinate unei largi circulații. Această libertate acordată creștinismului favoriza nu numai literatura rituală propriu-zisă, în directă legătură cu cultul, ci și toate manifestările literare provocate de

dezvoltarea viguroasă a vieții și spiritualității creștine.

2. **Decadența** iremediabilă a **păgânismului** a lărgit, nu numai spațial, dar și spiritual posibilitățile de înflorire ale literaturii creștine. O literatură se ofilește și moare atunci când nu mai are ce spune. Ea e totdeauna expresia unei acțiuni vii în societate și în sufletele oamenilor. Când această acțiune și-a împlinit misiunea, formele de exprimare literară degenerază și dispar, cel puțin sub aspectele lor circumstanțiale și originale. Câteodată, formele de exprimare literară pot să îmbrace un conținut viu, vehiculând o nouă cultură sau o nouă civilizație dar, în acest caz, în ciuda aparențelor, ele nu mai sunt absolut identice cu cele anterioare, pentru că fondul însuși le obligă să spună altceva și, prin aceasta, și altfel. Este cazul cu majoritatea formelor literare pe care păgânismul le-a trecut creștinismului. Nu se pot tăgădui meritele reale ale anumitor capitole ale culturii păgâne și am fi nedrepti, dacă am subestima unele personalități de frumos relief ca Himerios, Themistios, Libanios, Iamblichos, Olympiodoros, Proclus, Hipatia, care aruncă o ultimă strălucire pe cerul păgânismului în apus. Dar e strălucirea unui apus care nu va mai fi urmat de un răsărit. Cultura păgânismului muribund are numai o valoare formală. Dovada ne-o dau marea majoritate a Părinților și scriitorilor bisericești ai sec. IV și V, care, făcându-și pregătirea în școlile păgâne ale acestor secole, nici n-au îmbrățișat păgânismul, nici nu l-au lăsat necombătut. Și ei combăteau acest păgânism cu propriile sale arme, ceea ce avea să le asigure o victorie deplină.

3. Unitatea generală creștină favorizată de **unitatea imperiului**. Posibilitatea de circulație nestingherită a ideilor, a problemelor și a persoanelor creștine pe vasta întindere a imperiului roman a făcut posibilă unitatea spirituală a creștinismului și a mijlocit astfel dezvoltarea literaturii sale în întindere și în înălțime până la un grad, care n-ar fi fost nici măcar sperat în ipoteza unui imperiu roman mai puțin întins și mai puțin unitar. De îndată ce unitatea imperiului se rupe, unitatea literaturii creștine se resimte în sensul unei orien-

tări speciale după spațiul geografic special în care evoluează. Această orientare specială începe lent, o dată cu împărțirea imperiului lui Teodosie, spre a se definitiva prin schisma de la 1054.

4. **Pacea relativă**, de care au profitat creștinii în urma promulgării libertății cultelor și mai ales a convertirii împăraților, a îngăduit o înflorire frumoasă, subliniind încă o dată vechiul adevăr că pacea aduce toate belșugurile. Biserica se bucura de pace din partea statului. Ea nu mai era socotită ca tulburătoare a ordinii publice și instituțiile ei nu mai jenau pe nimeni.

5. **Lupta cu ereziile** a obligat Biserica sec. IV la o încordare excepțională. Mare parte din producțiile literare ale acestui secol sunt antieretice sau cu orientare antieretică. Corifeii ai literaturii creștine ca Sf. Atanasie, Părinții Capadocieni, Sf. Ilarie, Fericiții Ieronim și Augustin, Didim, Sf. Chiril al Alexandriei și-au cheltuit jumătate, uneori mai mult de jumătate din energia lor spirituală, în opere antieretice de înaltă ținută filozofică și literară.

6. **Sinoadele ecumenice**, patru la număr, de-a-lungul perioadei II, au o parte însemnată de merit în elaborarea, orientarea și bogăția literară a acestei perioade. Cităm ca exemplu Sinodul I ecumenic, ale cărui hotărâri dogmatice au constituit tema și izvorul inepuizabil al unei părți însemnate din producțiile literare ale sec. IV. La rândul lor, aceste producții au generat probleme noi, care au necesitat alte Sinoade ecumenice și așa mai departe. Între literatura patristică și Sinoadele ecumenice este o interdependență însemnată în problemele fundamentale de credință. Literatura juridică a evoluat și ea în foarte strânsă legătură cu Sinoadele ecumenice și locale.

7. **Sistematizarea doctrinei**, formarea unui corp unitar al doctrinei impunea încordarea concentrată a tuturor forțelor spirituale ale Bisericii, în special capacitatea exegetică și cea speculativă, care să rotunjească armonios și definitiv așa numita „filozofie creștină”. Și literatura perioadei II, aproape două secole, este exegeză cu structură și concluzii dogmatice și filozofice sau speculații

pe bază exegetică, cu excepția câtorva tratate unde domină speculația filozofică, dar unde concepția biblică nu este un minut absentă și cu excepția omiliilor exegetice orientate mai mult moral. Grijă de a spune un lucru după reguli stabilite și definitive și de a încununa spusa cu concluzii sau considerente valabile nu numai pentru moment, ci în toate împrejurările similare, se face peste tot prezentă. Se și înțelege de la sine că nu e vorba de o sistematizare *more geometrico* sau supusă unor norme ineluctabile, careucid spontaneitatea și libertatea de mișcare a spiritului. E vorba de o sistematizare naturală, răsărită ca fructul din floare, pe linia evoluției firești a unei literaturi care vehiculează o viață și o cultură în continuă mișcare.

8. **Dezvoltarea cultului și a locașurilor** de cult în forme din ce în ce mai maiestuoase atrăgea înflorirea unei literaturi adecvate, în care cuvântul scris, vorbit sau cântat să nu știrbească aureola slujbelor divine sau măreția catedralelor. Așa se explică prelucrarea acelor monumente literare și de cult care sunt liturgiile Sfinților Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur și Ambrozie. Imnografia și elocința se ridică la performanțe rar întâlnite, chiar în perioada clasicismului profan. Sfințirile de catedrale, ceremoniile care însoțeau diferitele solemnități de la curtea imperială, aniversările martirilor și ale sfinților trebuiau să îmbrace haina de sărbătoare a elocinței și a cântului într-un stil vrednic de asemenea circumstanțe. Imnografia și elocința antrenau, la rândul lor, și celelalte manifestări literare, întrucât totul gravita în jurul Bisericii.

9. **Societatea cultivată a timpului** cerea de la cei care i se adresau o literatură superioară, în care adâncimea tematicii și valoarea soluțiilor să fie îmbrăcate într-o limbă din ce în ce mai curată și mai șlefuită. Scriitorii creștini se adresau și societății culte a păgânismului, pentru a o atrage către noua spiritualitate, și societății culte a creștinismului, pentru a o menține sau promova în stadii superioare. Și într-un caz și în altul, autorii creștini știau că nu pot avea câștig de cauză decât prin multiple și subtile mijloace de convin-

gere îmbrăcate în forme de înaltă ținută literară. La fel trebuia procedat față de corifeii ereziilor.

10. **Cultura înaintată a autorilor perioadei a II-a** și-a imprimat specificul și în producțiile literare ale timpului. E, de altfel, un loc comun că o literatură reflectă cultura pe care o structurează. Dacă azi citim cu o deosebită plăcere și cu un real folos un discurs al Sf. Grigorie de Nazianz, un tratat al Sf. Grigorie de Nyssa sau al Fer. Augustin, o omilie sau o scrisoare a Sf. Vasile cel Mare ori a Sf. Ioan Gură de Aur, o replică a Sf. Atanasie sau a Fer. Ieronim, o poezie a Sf. Grigorie de Nazianz, a Sf. Paul de Nola sau a lui Prudentiu, este nu numai pentru frumusețea formei, ci și pentru bogăția de idei și probleme a fondului, pentru acea lumină spirituală care antrenează și fecundează.

11. Autorii acestei perioade aveau o **simpatie pentru forma clasică**. Simpatia venea, în primul rând din propria lor formație literară, pe care și-o făcuseră în anii adolescenței, pe paginile marilor clasici ai Greciei și ai Romei. Dar simpatia le venea și din dorul fierbinte după desăvârșirea spirituală care implica, pentru mulți dintre ei, neapărat o formă clasică. Era aici, poate tot o reminiscență a orientării estetice a vechiului păgânism condensată în principiul *kalokagathiei* și pe care unul din clasicii capadocieni îl redă în formula că „o idee inexpressivă este ca o mișcare de paralic”. Dar în setea lor după desăvârșirea sufletească, după câștigarea nestematelor înțelepciunii, după acea unire cu Dumnezeu, care e încununată de îndumnezeirea însăși, mulți dintre autorii perioadei II vedeau un salt spre frumusețea cea netrecătoare a divinității, a lucrurilor în sine, a arhetipurilor. Eforturile pentru câștigarea acestei frumuseți eterne au fost numite cu o expresie propriu creștină **filocalie**. Dar **filocalia**, care înseamnă iubirea frumuseții însăși, nu poate fi tratată sau cântată decât într-o formă artistică vrednică de un asemenea subiect. Viețile de sfinți, tratatele despre feciorie, numeroasele opere mistico-ascetice, versurile care exaltă monahismul, deși osândesc mai mult sau mai puțin expres forma, sunt, totuși, înveșmântate în ținută literară clasică.

12. **Umanismul patristic** a fost unul din resorturile decisive ale dezvoltării culminante a literaturii perioadei a II-a, așa cum umanismul clasic păgân a fost resortul clasicismului literaturii greco-latine. Problemele hristologice le-au antrenat pe cele antropologice. Demonstrațiile savante teologice despre umanitatea Mântuitorului, care a ridicat neamul omenesc la rangul de copil adoptiv al lui Dumnezeu, începuseră încă din perioada I să se aplece cu evlavie asupra acestui capitol fundamental al soteriologiei creștine, care este omul. Dar în perioada I, cu două-trei excepții, omul părea privit mai mult în ansamblul iconomiei mântuirii. În perioada II, omul fără a se desprinde din capitolul soteriologiei, începe să devină și o problemă de sine stătătoare, cu numeroase și interesante coordonate. De la trebuințele sale materiale până la frământările neisotovite ale spiritului său și până la dorul său fierbinte de unire cu Dumnezeu, omul reprezintă un vast câmp de lucru, o scară uriașă pe care urcă și coboară toate temele posibile între pământ și cer. Omul e o ființă excepțională ca „chip și asemănare a lui Dumnezeu”. Nu numai tratatele speciale despre om, despre desăvârșire, despre suflet, despre diferite virtuți sau patimi, ci aproape întreaga literatură a acestei perioade îndeamnă, sfătuiește și îndrumă omul spre destinul său îndumnezeitor. Pedagogii cei mai calificați al acestui umanism sunt preoții, îndeosebi episcopii. Niciodată, poate, nu s-a arătat mai clar și mai deplin nesfârșita prețuire a omului și a îndatoririlor sale, ca în tratatele *Despre preoție* ale secolului IV. Poate de aceea aceste tratate sunt printre cele mai splendide piese ale acestui secol. Caracterul său sacerdotal asigură umanismului patristic întâi o puritate, pe care umanismul profan nu și-a putut-o păstra până la capăt, apoi îi garantează legătura neîntreruptă cu izvorul viu din care purcede și care e Biserica.

13. **Dezvoltarea monahismului** a prilejuit atât înflorirea multora din formele literare existente cât și crearea de noi genuri literare ca cel ascetico-mistic sau cel al biografiei Părinților din pustiu. Retrăgându-se în locuri depărtate, unde

duceau existență de anahoreți, sau în mănăstiri cu viață de obște, unii dintre scriitorii de seamă ai perioadei II și-au adâncit și limpezit gândurile, au elaborat sau desăvârșit operele care le-au imortalizat numele. De la Sf. Atanasie, la Fer. Ieronim nu există aproape mare doctor al Bisericii care să nu fi trăit mai mult sau mai puțin în pustiu și să nu fi compus sau cel puțin conceput acolo unele din operele lor de seamă. Acum apar *Regulile monahale* dezvoltate sau prescurtate.

14. **Legătura neîntreruptă cu Tradiția și cu puterea spirituală a credincioșilor** a inoculat continuu acestei literaturi forțe noi. Legătura cu Tradiția înseamnă sorbirea din credința pură și autentică a Bisericii primare, garanția că manifestările literare nu alterează nimic din tezaurul Ortodoxiei. Aproape nu e autor în sec. IV și V care să nu se refere, în problemele mari, la ceea ce au spus sau cum au spus Părinții veacurilor sau generațiilor anterioare. Legătura continuă cu sufletul credincioșilor era un nesecat izvor de inspirație și energie pentru literatură. Literatura acestor secole este, cum am văzut, în mare parte predicatorială și în directă legătură cu interesele materiale, sociale și religioase ale poporului. Omiliile Sf. Vasile cel Mare sau ale Sf. Ion Gură de Aur sunt așa de captivante, pentru că ele exprimă fiorul energiei înseși, pe care poporul o transmitea predicatorilor săi.

GENURI LITERARE ȘI DISCIPLINE TEOLOGICE

Literatura perioadei II se împarte, în general vorbind, în două mari categorii de opere: **proză** și **versuri**. Perioada I însăși cuprindea asemenea opere, dar în cantitate mai mică și mai puțin evoluată. În decursul perioadei a II-a, literele creștine și-au dezvoltat toate virtualitățile și au făcut ca genurile literare și disciplinele teologice, care în perioada I numai înmuguriseră, să înflorească acum deplin și să dea roadă bogată.

Proza

Genurile literare care s-au dezvoltat în proză sunt următoarele:

1. **Apologetica**. După 313, când libertatea acordată Bisericii schimbă total situația de până atunci, apologetica nu mai putea juca un rol activ, deși tratate *Contra grecilor* au continuat să se scrie din exigențe spirituale, din tradiție sau modă. Aceste tratate purtând titluri variate, spre deosebire de apologiile secolului II, care apărau mai mult situația juridică, morală și socială a creștinilor, studiază uneori paralel doctrina și ținuta generală a creștinismului, păgânismului și iudaismului, scoțându-se în evidență icontestabila superioritate a celui dintâi. Era deci o apologetică nu circumstanțială, ci una cu caracter mai general, dar tot așa de necesară pentru straturile culte ale societății păgâne. Câteodată această apologetică lua un ton violent și intolerant ca în *De errore profanarum religionum* a lui Firmicus Maternus sau ca în *Contra Symmachum* a lui Prudențiu. Alteori, apologetica perioadei II cuprinde opere replicând la atacuri literare păgâne mai vechi sau mai noi ca acelea ale lui Porfiriu, Hierocle și Iulian Apostatul. Cel mai activ și mai fecund apologet al perioadei II este Eusebiu al Cezareei, care a fost numit Părinte nu numai al *Istoriei bisericești*, ci și al apologetice, în sens de teologie generală comparată și critică.

2. **Polemica și dogmatica**. Literatura dogmatică e încoronarea literaturii polemice. Literatura polemică a perioadei a II-a este foarte bogată. Ea tratează, în linii mari, două probleme fundamentale de teologie: trinitară și hristologică. Problema trinitară privitoare la Fiul a fost ridicată de Arie, elevul lui Lucian de Antiohia, și amplificată la maximum de școlile ariene ale sec. IV. Problema trinitară privitoare la Sf. Duh, pusă în treacăt de Arie, a fost reluată și dezvoltată de Macedonie. Problema hristologică a fost pusă de Apolinarie și reluată de Nestorie, de Eutihie și de partizanii acestora. Aceste două probleme care se întregesc au provocat nesfârșite dispute și o imensă literatură care se întinde de-a-lungul sec. IV și V. A fost nevoie de patru Sinoade ecumenice pentru soluționarea lor și de unele intervenții ale autorității civile. Operele polemice fac dovada unor excepționale resurse spirituale, a unei intransi-

gențe implacabile și a unui talent literar remarcabil, atât la ortodocși cât și la eretici. Ca opere generale, sintetice, de doctrină, încununând operele polemice ale acestei perioade se pot cita: *Marele cuvânt catehetic* al Sf. Grigorie de Nyssa, *Anco-ratul* Sf. Epifaniu, *Tratamentul bolilor păgâne...* și Cartea V din tratatul *Despre basmele ereticilor* ale lui Teodoret al Cirului și unele din operele Fer. Augustin ca *Manual către Laurențiu despre credință, nădejde și dragoste*, sau al lui Ghenadie de Marsilia de la sfârșitul lucrării *Contra tuturor ereziilor*. Printre manualele de antropologie se pot cita: *Despre natura omului* al lui Nemesiu de Emesa, lucrările *Despre om* și *Despre suflet* ale lui Grigorie de Nyssa, ale Fer. Augustin, ale lui Claudian Mamert și ale lui Iulian Pomeriu. În sec V apar *Florilegiile dogmatice* și *Catrenele dogmatice*.

3. **Exegeza biblică** e un gen literar fecund și de autoritate, așa cum l-a transmis perioada I. Neo-alexandrinii și antiohienii dezvoltă la maximum acest gen, interpretând de preferință cărțile didactice și poetice ale Vechiului Testament și majoritatea cărților Noului Testament. Exegeza psalmilor este o obsesie. Elementele strict științifice, în structura acestei exegeze, fuseseră date de exegeții perioadei I. Fără a se renunța la caracterul științific al exegezei biblice, aceasta e, în perioada a II-a mai mult o exegeză de edificare. Metoda de interpretare a neo-alexandrinilor era cea alegorică, totuși cu serioase tendințe spre metoda de interpretare istorico-literală, mai ales în disputele dogmatice. Alegorismul e uneori chiar definitiv eliminat în favoarea interpretării gramaticale. Sf. Atanasie, Chiril și Capadocienii sunt caracteristici în această privință. Antiohienii practică metoda interpretării literale. Apusenii iau ca model pe neo-alexandrinii. În operele polemice fac uz de interpretarea literală, pe când în scrierile exegetice independente practică metoda alegorică. Forma scrierilor exegetice este variată: comentariu, omilie, scoli, note, întrebări și răspunsuri, catrene. Oscilarea între metodele exegetice alexandrină și antiohiană se datora absenței unor principii ermeneutice precise, a unei teorii a inter-

pretării textelor biblice. Cel dintâi care elaborează o asemenea teorie – o teorie proprie – este donatistul Tyconius. Fer. Augustin ne-a transmis această teorie în lucrarea sa *De doctrina christiana*. Critica de text n-a fost apreciată decât de antiohieni, în Răsărit, de Ambrozie și de Feric. Ieronim, în Apus. Apusenii, chiar când au știut grecește, s-au folosit numai de traducerea latină a Sf. Scripturi.

4. **Istoria Bisericii** sau **Istoria vieții creștine** e unul din capitolele aproape noi și deosebit de bogate ale perioadei a II-a. Genul literar istoric nu fusese total necunoscut perioadei I. Începuturi stângace făcuseră Hegesip, Iuliu Africanul, ceva mai reușit ca simț și metodă istorică încercase un Lactanțiu. Istorie propriu-zisă, atât a lumii cât și a Bisericii, face la începutul perioadei a II-a Eusebiu al Cezareei, supranumit *Părintele Istoriei bisericesti*, *Herodotul creștin*. Cronica sa e o încercare de a lega istoria contemporană cu aceea a popoarelor de la începutul lumii până la el. O operă omonimă și analoagă în Apus a scris Sulpiciu Sever. *Istoria bisericască* e prețioasă întâi prin considerabila cantitate de material ce cuprinde, apoi prin unicitatea acestui material în multe din părțile sale. Principiul de bază al acestei opere este succesiunea episcopilor, pe care o aduce până în anul 324. *Istoria* lui Eusebiu e continuată de la 324 până la 395 de Rufin și, pentru o perioadă ceva mai mare (323, 324-428, 439), de trei istorici ortodocși: Socrat, Sozomen, Teodoret și de unul eretic, Filostorgiu. Continuatorii lui Eusebiu sunt și ei continuați de presbiterul Heshiu de Ierusalim, de Timotei Aelurul și de Filip Sidelul. Acesta din urmă scrie nu o *Istorie bisericască*, ci o *Istorie creștină*, în aproape 1000 de volume. Cronica lui Eusebiu-Ieronim e continuată de două cronici paralele, una a lui Proser de Aquitania, care merge de la 379 până la mijlocul secolului V și alta a lui Hidatiu episcop spaniol, *Continuarea cronicii lui Ieronim* pentru anii 379-468. Toți acești istorici au meritul de a ne fi transmis un bogat material documentar, de a fi încercat să lumineze istoria creștinismului de până la ei și de a se fi străduit pentru adevăr, deși nu toți au reușit

în această privință. O ramură a genului literar istoric este **ereziologia**. O altă ramură este **istoria literară**, inaugurată de Fer. Ieronim prin opera sa *De viris illustribus*. Această specie literară va face carieră, ajungând până la constituirea în disciplină științifică sub numele de **Patrologie** sau **istorie a literaturii bisericești**. E continuată de Ghenadie de Marsilia cu o operă purtând același nume. Perioada a II-a cunoaște și istorii de monahi, colecții de însemnări asupra unui număr mai mare de asceți. Printre aceste istorii putem cita *Istoria monahilor în Egipt*, redactată în limba greacă și tradusă în limba latină de Rufin, *Istoria Lausiacă*, numită astfel după numele adresantului Lausus, compusă la 419 de episcopul Paladiu de Helenopolis, și în care se povestesc toate cele văzute și auzite de autor în lumea monahală de-a-lungul țărilor pe care le-a vizitat (Egipt, Palestina, Italia), *Istoria religioasă* a lui Teodoret, compusă aproximativ la 444 și tratând despre monahii îmbunătățiți în dioceza Cir și în împrejurimi. Merită a fi semnalată ramura literară istorică a **elogiului** sau **enkomionului**, ilustrată de Eusebiu al Cezareei, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Acaciu al Cezareei, George al Laodiceei. În fine, specia literară a autobiografiei se impune prin ținuta ei spirituală și prin felul ei de prezentare. Autobiografiile au scris: Sf. Grigorie de Nazianz, Nestorie și Fer. Augustin.

5. **Teologia practică** e un gen literar compozit, alcătuit din elemente în aparență disparate. În realitate, el polarizează diferitele manifestări ale vieții practice creștine, îndeosebi în latura sacerdotală, monahală și catehetică. Marii teologi ai sec. IV și V sunt în același timp și mari preoți. Ei au simțit preoția ca pe o dregătorie sublimă, dar și ca pe o sarcină copleșitoare, căreia nu oricine poate să-i facă față. De aceea ei scriu adevărate tratate *Despre preoție*, cum sunt acelea ale Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Ambrozie și Iulian Pomeriu. Starea îngerească a fecioriei, adică a adevăratei vieți monahale, a fost analizată și preamărită în lucrări de obicei intitulate *Despre feciorie*, ca acelea ale Sf. Atanasie, Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Ioan Gură de Aur, Vasile de Ancira, Sf.

Ambrozie și Fer. Ieronim, sau în opere mai mult sau mai puțin întinse, în proză și versuri, unde autorii, determinați de anumite împrejurări sau persoane, au pus această temă. Diferitele trepte ale urcușului vieții spirituale, ale desăvârșirii, pe care cei vechi o desemnau cu frumosul nume de **filocalie**, au fost descrise cu rară pătrundere, în perioada a II-a, de mai mulți teoreticieni ai ascezei, asceți ei înșiși. Unul din capitolele cele mai de seamă și mai glorioase ale teologiei practice a perioadei a II-a este **elocința**. Aceasta a îmbrăcat numeroase aspecte: unele cu caracter major cum sunt: *omilia*, *predica tematică*, *predica la zilele Sfinților*, *cuvântarea dogmatică*; altele cu caracter minor, cum sunt: *cuvântarea ocazională*, *cuvântarea de laudă*, *cuvântarea de mulțumire*, *necrologul*. Elocința cu caracter major se caracterizează printr-o mai severă unitate de gândire, printr-o înlănțuire mai sistematică, printr-o favorizare a lustrului retoric. Elocința cu caracter minor se distinge printr-o tehnică retorico-clasică, în paguba spiritului creștin. În sec. V se scriu mai puține predici ca în sec. IV. Aceste predici nu mai au suflul și originalitatea celor din sec. IV. **Pedagogia** și **catehetica** iau un avânt mare în perioada a II-a. Pedagogia în sens larg e reprezentată prin unele opere de seamă ale Sf. Vasile cel Mare (*Probleme morale*, *Către tineri*), ale Sf. Ioan Gură de Aur (unele omilii, unele scrisori și îndeosebi tratatul *Despre educația copiilor*), ale Sf. Grigorie de Nazianz (majoritatea *Cuvântărilor* sale funebre, unele din poeziile sale și un număr de scrisori), ale Fer. Ieronim (unele din scrisorile către elevele sale), ale Fer. Augustin (*Mărturisirile*, multe din operele sale morale), ale lui Arnobiu cel Tânăr. Cateheți în înțelesul precis al cuvântului sunt: Sf. Chiril al Ierusalimului, Sf. Niceta de Remesiana și Fer. Augustin. În ramura dreptului bisericesc, sec. V cunoaște se pare, o singură lucrare: *Constituțiile Sf. Apostoli* prin Clement.

6. **Epistolografia**. Majoritatea Sf. Părinți au o corespondență bogată și variată. Genul epistolar e cel mai vechi gen literar în istoria literaturii patristice. De-a lungul perioadelor I și II, el a evoluat până la adevărate performanțe. Sf.

Atanasie, Părinții Capadocieni, Fer. Augustin și Fer. Ieronim scriu adevărate tratate sub formă de scrisori. În sec. IV și în strânsă legătură cu retorică păgână, se ajunge de la o epistolografie artistică, la o beletristică epistolară.

Poezia

Poezia cuprinde, cum se știe, genurile proprii: epic, liric, dramatic, didactic și, câteodată, două sau mai multe din aceste genuri combinate. În domeniul poeziei, Apusul a luat-o înaintea Răsăritului atât cronologic și cantitativ cât și, într-o măsură, calitativ. Primul gen care răsare în poezia Apusului este cel **epic**. Poezii încearcă să toarne în hexametri cuprinsul cărților istorice ale Vechiului și Noului Testament, vieți de sfinți și drame ale martirilor. Conținutul e nou, dar forma e veche. E o poezie narativă și expozitivă cu diferite nuanțe. Virgil e marele model. **Lirica** patristică se impune, spre deosebire de epică, printr-o strictă originalitate. **Imnul** creștin n-are decât precare modele păgâne, el țâșnește direct din inima plină de credință, din conștiința religioasă pură în continuă legătură cu Dumnezeu. Lirica perioadei a II-a se folosește la început de metrul clasic, dar în curând își creează un vers propriu în care nu cantitatea silabelor ci accentul de intensitate, accentul cuvântului se ia în seamă. Acest vers, care nu mai ține seamă de diferența între vocalele și silabele, lungi și scurte, era mai în măsură să înflăcăreze simțirea mulțimilor cu evlavie. Imnul fiind, înainte de orice, o cântare bisericească folosită la slujbele divine, trebuia să fie simplu și ușor de înțeles, cel puțin atâta timp cât era folosit în cântare. Când imnul n-a mai fost cântat, ci numai citit, autorul putea să-și facă din el un instrument pentru prezentarea gândurilor și atitudinilor sale cele mai personale. Lirica și epica latină pălesc în sec. V. Ele se folosesc de vechea metrică, dar și de compoziția ritmică în care se renunță progresiv la cantitatea vocalelor pentru a se adopta accentul de intensitate. În Răsărit, poezia are de asemenea reprezentanți de valoare, deși nu așa de numeroși ca în Apus. Printre cei dintâi mănuiitori de stihuri sunt ereticii, cu o veche tradiție în domeniul poeziei. În sec. IV pot fi citați: Arie care prin

poemele sale religioase populare, făcea o vie propagandă în sânul mulțimilor; cei doi Apolinarie, care puseseră – ca replică lui Iulian Apostatul – mare parte din Scriptură în versuri, apolinariștii, care făceau o propagandă versificată a hristologiei lor și căreia îi răspunde Grigorie de Nazianz prin poeziile sale antiapolariste, dar mai ales Grigorie de Nazianz și Efreem Sirul, unii din cei mai veritabili și cei mai fecunzi poeți ai Răsăritului, în perioada a II-a. În sec. V, Sinesiu de Cirene scrie imne în diferiți metri și puternic îmbibate de platonism și de neoplatonism. Nonu de Panopolis pune Evanghelia după Ioan în hexametri. Împărăteasa Eudochia, fiica unui profesor din Atena, a îmbrăcat în versuri mai multe cărți ale Vechiului Testament, iar Vasile de Seleucia a făcut la fel cu viața Sf. Tecla, pe care de altfel o povestise și în proză. Monahii Antim, Timocles și Auxențiu din Constantinopol sau din împrejurimile acestui oraș au scris **tropare**. Poezia liturgică se dezvoltă simplificându-se și adunându-se în acele frumoase opere care sunt Liturgia Sf. Vasile cel Mare, Liturgia Sf. Ioan Gură de Aur, Liturgia Sf. Ambrozie, Te-Deum-ul Sf. Niceta de Remesiana. Încep să apară, în special în Apus, cărți liturgice, așa numitele *sacramentaria* sau *missalia*, cuprinzând rugăciuni liturgice.

ȘCOLILE DE TEOLOGIE PATRISTICĂ

Majoritatea producțiilor literare ale perioadei a II-a se încadrează în trei școli principale teologico-literare și în altele mai mici, apărute încă din cursul perioadei I. Aceste școli sunt: cea alexandrină, care poartă acum denumirea de neo-alexandrină, cea antiohiană, cea tradiționalistă, cea siriană și cea nestoriană.

1. **Școala neo-alexandrină** reprezintă stadiul cel mai evoluat al vechii Școli catehetice din Alexandria, a cărei activitate s-a desfășurat de-a lungul perioadei I. În perioada a II-a, această școală își dezvoltă activitatea și influența atât la Alexandria, cât și în cercurile favorabile lui Origen în Asia Mică, în Palestina și în Capadocia. Reprezentanții cei mai de seamă ai școlii la Alexandria,

și în Egipt sunt: Sf. Atanasie, Didim cel Orb, Macarie Egipteanul, Macarie cel Tânăr, Evagrie Ponticul; în Palestina: Eusebiu al Cezareei și Hesihiu de Ierusalim; în Capadocia: Sf. Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și Grigorie de Nyssa. Școala neo-alexandrină a depășit în mare măsură erorile dogmatice și de interpretare sau de exegeză biblică ale lui Origen. Marea specialitate a acestei Școli a fost speculația dogmatică. Ea a dat Bisericii pe cei mai calificați și mai dârji ostași în bătălia trinitară. În această bătălie și în altele, Școala neo-alexandrină s-a lăsat deseori, dacă nu total pătrunsă, în orice caz puternic influențată de un idealism și misticism de coloratură platonice și neo-platonice. Adevărul credinței era socotit ca ceva obiectiv. Regula de credință alcătuita temeiul și norma indiscutabilă a științei teologice, adevărul dat de credință era conceput ca gnoză prin mijlocirea harului. Nu există cunoaștere fără credință, nu există înțelegere a adevărului fără curățenia sufletului, nu există cunoaștere a lucrurilor divine fără trăirea în această cunoaștere. Neo-alexandrinii au depășit extravaganțele dogmatice și exegetice ale lui Origen. Sub focul criticii antiohiene, ei nu mai folosesc metoda alegorică decât în scrierile de edificare, în pareneze sau omilii, dar nici aici totdeauna. În discuțiile dogmatice și polemice, ei folosesc metoda istorico-gramaticală. Sub raportul doctrinei, Cayré notează următoarele patru tendințe principale ale școlii de care ne ocupăm: 1. **mistica** sau contemplarea lui Dumnezeu, fie în El Însuși, fie în Cuvântul Său revelat în Sf. Scriptură, fie în lucrările Sale; 2. **filosofia platonice**, pe care ei o cultivă mult pentru că-i orientează spre aceeași mistică și le oferă unele suporturi metafizice pentru doctrina lor; 3. în **teologie**, Școala neo-alexandrină subliniază dumnezeirea Logosului, identitatea de ființă cu Tatăl și unitatea lui Dumnezeu; 4. în **hristologie** această școală pune accentul pe latura divină a Omului-Dumnezeu, lăsând oarecum în umbră umanitatea Lui.

2. **Școala antiohiană**, apărută pe la 260 d. Hr. sub conducerea lui Lucian de Antiohia, este cu circa 70-80 de ani mai tânără decât cea alexan-

drină. Ea este o școală eminentă exegetică cu trei perioade: 1. de formație, (260-360), 2. de apogeu (360-430), 3. de decadență (după 430). Reprezentanții principali ai perioadei de apogeu sunt: Diodor de Tars, Teodor de Mopsuestia, Polihroniu de Apameea, Ioan Gură de Aur. Această școală face exegeză științifică, bazată pe cercetarea riguroasă a textelor și pe interpretarea lor istorico-gramaticală. Meritul cel mai de seamă al Școlii antiohiene este elaborarea unei exegeze raționale. Datorită acestei exegeze, știința teologică a creat unele lucruri de valoare indiscutabilă. Dar raționalismul acesta exegetic repudia uneori taina și provoca erori de doctrină dintre cele mai grave. Începând cu întemeietorul Școlii, Lucian, „*acest Arie înainte de Arie*“, trecând prin Teodor de Mopsuestia, al cărui subiectivism și criticism „*frazau raționalismul*“, și isprăvind cu Nestorie, unul dintre cei mai periculoși eretici, Școala antiohiană a înscris minusuri care nu o distanțează de lipsurile Școlii din Alexandria. Școala antiohiană a dat însă și oameni ca Eustațiu și Ioan Gură de Aur, a căror pietate și ortodoxie au fost și sunt modele pentru toată creștinătatea. Cayré notează următoarele patru tendințe care caracterizează Școala antiohiană: 1. un **moralism** care, dacă prin Ioan Gură de Aur a creat adevărate capodopere, prin Teodor de Mopsuestia se orientează spre pelagianism; 2. **folosirea filozofiei aristotelice**, care favorizează o metodă pozitivă, precisă și analitică, dar și un raționalism care nu o dată va înfrâna sensul Tradiției; 3. în **teologie** se susține distincția între Persoanele divine, care sunt numite lpostaze; 4. în **hristologie** se pune accentul pe umanitatea Mântuitorului, insistându-se uneori asupra acesteia așa de mult, încât se neglijează legătura care unește umanitatea cu divinitatea în unitatea Logosului întrupat și se ajunge, chiar înainte de Nestorie, la tăgăduirea Omului-Dumnezeu.

3. **Școala tradiționalistă** grupează scriitorii adversari ai lui Origen și ai ereziilor în general, îndeosebi ai arianismului. Pot fi considerați ca aparținând Școlii tradiționaliste: Metodiu de Olimp, Epifaniu și Chiril al Ierusalimului, primii doi ca adversari ai lui Origen și ai ereziilor în ge-

neral, cel de pe urmă grație caracterului operei sale.

4. **Școala siriană de la Edesa**, în Mesopotamia, care a înflorit în sec. IV prin acea podoabă a Bisericii care a fost Efreem Sirul.

5. **Școala nestoriană de la Nisibis**, înființată de episcopul Barsuma, a înflorit sub Narses.

Apusul n-a avut o școală propriu-zisă de teologie până la Fer. Augustin. În perioada a II-a, cei mai de seamă scriitori până la Augustin sunt: Ilarie, Ambrozie, Ieronim, Rufin și Marius Victorinus prin cunoștința limbii grecești, prin legăturile personale pe care le aveau cu Răsăritul, prin puterea lor de înțelegere a problemelor, au pus la dispoziția teologiei latine cuceririle teologiei răsăritene.

Bibliografie: B. Altaner, *Patrologie*, Freiburg im Breisgau, 1938, pp. 159 sqq.; D. S. Balanos *Patrologia*, Atena, 1930, pp. 219 sqq.; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, III zweite Aufl. 1923, pp. 1-34; IV, erste u. zweite Aufl. 1924 pp. 1-23, 421-434; F. Cayré A. A., *Précis de Patrologie I*, 1927, pp. 281-290, 376-383; J. Fessler – B. Jungmann, *Institutiones Patrologiae I*, 1890, pp. 366 sqq.; J. Geffcken, *Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums*, 1929, pp. 90 sqq.; H. Jordan, *Geschichte der alchristlichen Literatur*, 1911, passim (asupra genurilor literare); Pierre de Labriolle, *La réaction païenne*, 1934, pp. 223 sqq.; Mons. U. Mannucci, *Institutioni di Patrologia*, Parte II, Quarta edizione riveduta corretta et ampliata dal P. Antonio Casamassa 1937, pp. 1-12; U. Moricca, *Storia della letteratura latina cristiana II*, 1, 1928, pp. 11-47; Aimé Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, III, 1930, pp. 3-45; J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, XI-e éd. 1934, pp. 181 și urm.

SCRIITORII DIN EGIPT

SF. ATANASIE CEL MARE

Viața. Sf. Atanasie s-a născut la Alexandria, în 295, din părinți cu dare de mână, dar despre care nu se știe dacă erau creștini sau păgâni. El a primit o frumoasă educație clasică și creștină. A fost făcut citeț în 312 și diacon în 318, dată după care el a ajuns secretarul patriarhului Alexandru. Încă

din această vreme, el era preocupat de marea problemă a Logosului, a Cuvântului Întrupat, Căreia i-a consacrat una din cele mai frumoase și mai originale opere ale sale. Ca diacon și secretar, el îl însoțește pe episcopul Alexandru la Sinodul de la Niceea, în 325, unde joacă un rol decisiv în combaterea arianismului și în condamnarea lui Arie. La moartea Sf. Alexandru, el a fost ales episcop al Alexandriei, în 328 iunie 8.

Episcopatul Sf. Atanasie a durat 45 de ani (328-373). Cayré împarte acest timp în trei perioade inegale, întrerupte de câte unul sau două exiluri: 1) primele lupte sub Constantin cel Mare (328-337); 2) luptele mari sub Constanțiu (337-361); 3) ultimele lupte și izbânda după Constanțiu (361-373). A suferit cinci exiluri. În aceste exiluri și între ele și până la sfârșitul vieții sale, Atanasie a desfășurat o activitate rodnică de teologie și, îndeosebi, de politică bisericească antiariană. Reușește să împiedice înlocuirea Simbolului niceean cu cel de la Rimini printre episcopii din Africa, determină depunerea episcopilor arieni Ursaciu și Valens, îl primește pe Marcel de Ancyra, care și-a recunoscut greșelile și îl sprijină pe Sf. Vasile cel Mare în strădania pentru pacificarea religioasă a Orientului. A scris mult contra arianismului, apoi împotriva apolinarismului, cruțând totuși persoana și numele unui vechi prieten. Făcu dovada unei sinteze ideale de severitate și blândețe în toate actele de administrație bisericească. Acest om, care a fost un soldat neînfricat al Împăratului Hristos, care a dus o luptă neîncetată contra tuturor dușmanilor Ortodoxiei, oricine ar fi fost ei, care a trebuit să facă față puterilor coalizate ale stăpânirii lumesti și ale arianismului, a murit în patul său la 2 mai 373, după un episcopat de 45 de ani, din care aproximativ 20 au fost petrecuți în exil. A fost unul dintre primii episcopi nemartiri care au primit un cult public.

Opera. Opera scrisă a Sf. Atanasie nu ni s-a păstrat în întregime. E regretabil că Fer. Ieronim, în capitolul consacrat autorului nostru, după ce menționează titlurile a șapte lucrări atanasiene, continuă reflectând: „*et multa alia, quae enumerare longum est*“. Într-un studiu consacrat autoru-

lui nostru, învățatul catolic X. Le Bachelet prezintă un tablou general al operelor Sf. Atanasie în ordine cronologică. Tabloul cuprinde 36 de titluri de opere, cu indicația datei în dreptul fiecăreia. Nu toate datele sunt absolut certe.

Apologetice. 1) *Cuvânt contra păgânilor (grecilor)*, scris spre 318-320, cuprinde două părți: 1. prima combate păgânismul (religie, literatură, artă, moravuri) (cap. 1-29); 2. a doua indică cele două căi prin care omul poate reveni la cunoașterea lui Dumnezeu pe care L-a părăsit: studiul sufletului și acela al lumii exterioare (cap. 30-47).

2) *Cuvânt despre Întruparea Logosului*, scris în continuarea lucrării precedente și aproximativ în același timp cu aceasta. Este tratatul clasic patristic asupra doctrinei soteriologice a Bisericii primare, pandantul medievalului *Cur Deus homo* al lui Anselm. Sf. Atanasie dezvoltă în pagini de o rară pătrundere și o caldă evlavie cauzele și efectele întrupării Logosului.

Dogmatico-polemice. 1) *Cuvinte contra arienilor*; cea mai mare și cea mai importantă operă dogmatică a Sf. Atanasie. Opera cuprinde 4 cărți sau discursuri (*logoi*). Dar numai primele trei cărți sunt autentice; 2) *Despre Întrupare și contra arienilor*, considerată de unii ca neautentică, e socotită de Bardenhewer ca autentică; 3) *Expunerea credinței* (Migne, P. G. 25, 199-208) și 4) *Cuvânt mai mare despre credință* (Migne, P.G. 26, 1263-1294) ambele îndreptate împotriva arianismului. Cea de a doua e suspectă de neautenticitate.

Istorigo-polemice. 1) *Apologie contra arienilor*, cuprinde documente și acte de seamă cu care Sf. Atanasie își pregătește răspunsul la acuzațiile aduse de partidul arian; 2) *Contra lui Valens și Ursaciu*, pomenită de Fer. Ieronim, dar care s-a pierdut; 3) *Apologie către împăratul Constanțiu*, scrisă pe la 357, ca să se apere de acuzațiile ce i le aduceau adversarii în fața împăratului Constanțiu. E una din cele mai reușite opere ale Sf. Atanasie sub raportul artei literare; 4) *Apologie despre fuga sa*, scrisă poate la 357 sau 358, urmărește să infirme acuzațiile arienilor că el a fugit din lașitate în 356 din Alexandria; 5) *Istoria*

arienilor către monahi, scrisă în 358, la dorința monahilor în mijlocul cărora el a găsit refugiu. E o istorie a certurilor ariene, precedată de o scrisoare dedicatorie către monahi.

Exegetice. Cele mai multe din operele exegetice ale autorului nostru s-au pierdut. Fotie ne spune că Sf. Atanasie a explicat *Eclesiastul* și *Cântarea Cântărilor*. S-au păstrat în catrene fragmente din interpretări la *Iov*, *Cântarea Cântărilor*, *Matei*, *Luca*, *I Corinteni*. Cele mai multe fragmente s-au transmis din *Interpretarea psalmilor* care, în general, poate fi considerată ca autentică. Autorul întrebuintează metoda alegorică, în contrast cu sobra exegeză din scrierile sale dogmatice, îndeosebi în *Cuvintele 2-3 contra arienilor*. Lucrarea a fost scrisă probabil între 366 și 373; *Scrisoarea către Marcellin despre tâlcuirea psalmilor*, preamărește splendorile Psaltirii; *Despre titlurile psalmilor*, pomenit și de Ieronim sub numele *De psalmodum titulis*; *Comentarii la Eclesiast și Cântarea Cântărilor*, cunoscute numai lui Fotie și caracterizate de acesta ca fiind „clare asemenea tuturor scrierilor sale”. Se pare că Sf. Atanasie n-a scris decât puțină exegeză la *Cărțile Noului Testament*.

Ascetice. *Despre feciorie*, numit când *Περί παρνευίας* corespunzător titlului latin menționat de Ieronim, *De virginitate*, când *Λόγος σωτηρίας πρὸς τὴν παρνευον*, *Cuvânt de mântuire către o fecioară*. Autenticitatea acestei scrieri a fost și este încă discutată. E un manual de sanctificare. *Viața Sf. Antonie*, una din cele mai celebre scrieri ale Sf. Atanasie și ale literaturii universale. Scrisă foarte curând după moartea marelui anahoret, probabil în jurul anului 357, *Viața Sf. Antonie* este răspunsul pe care autorul îl dă dorinței unor călugări străini, probabil apuseni, de a li se înfățișa „cum fericitul Antonie și-a început asceza, ce a fost el mai înainte, cum și-a încheiat viața și dacă erau adevărate cele ce se povesteau despre el”. Cartea a avut un ecou extraordinar în sec. IV și în cele următoare. *Viața Sf. Antonie*, cu cele 94 capitole, nu e o expunere de fantezii și invenții ale Sf. Atanasie. Autorul l-a cunoscut de aproape pe Sf. Antonie și ei s-au apreciat cald unul pe altul. Multe din elementele descrierii sunt fapte contro-

late, dar sunt și informații indirecte de care se servește Sf. Atanasie. În orice caz, autorul face un panegiric al Sf. Antonie. El urmărește să prezinte prin această operă „modelul desăvârșit pentru monahi”. *Viata Sf. Antonie* atribuie un rol deosebit diavolului și uneltelor acestuia. Luptele lui Antonie cu demonii umplu pagini întregi. Dacă aceste lupte joacă un rol deosebit în procesul ascetic al monahului, descrierea lor are meritul de a cuprinde elemente alcătuind o teorie asupra naturii și puterii demonice.

Scrisori. Scrisorile Sf. Atanasie se împart în două mari categorii: oficiale și doctrinare. În categoria **scrisorilor oficiale** intră: *Scrisorile festale sau pascale*, adresate credincioșilor spre a-i informa asupra datei Paștelui și spre a-i îndemna la pregătirile legate de această sărbătoare. Postul Paștelui, recomandat la început ca fiind de 6 zile, e apoi continuu indicat ca fiind de 40 de zile. Pentru anii 329-348 s-au păstrat 15 asemenea scrisori într-o traducere siriacă. *Scrisoarea a 39-a festală* reconstituită din fragmente grecești, siriace și copte enumeră cărțile canonice ale Vechiului și ale Noului Testament. Pentru prima dată sunt arătate drept canonice cele 27 de cărți ale Noului Testament actual; *Trei scrisori sinodale*, scrise de Sf. Atanasie, în numele celor trei Sinoade ținute la Alexandria în 362, cu care prilej a trimis antiohienilor vestitul Tomos în 363, lui Iovian; *Scrisoarea asupra credinței* și, în 369, *Scrisoarea către episcopii africani*; *Două enciclice* înfierează calomniile ce i se aduc, protestează contra intrusului Grigorie și atrag atenția asupra intrigilor ariene. În categoria **scrisorilor doctrinare** intră: *Scrisoarea despre hotărârile Sinodului de la Niceea*, care oferă unui prieten mijloacele de a apăra hotărârile Sinodului de la Niceea; *O scrisoare despre învățătura lui Dionisie*, episcopul Alexandriei, este un adevărat tratat doctrinar. Ea e adresată unui prieten, spre a-i demonstra că arienii n-au dreptul să-l revendice pe Dionisie al Alexandriei; *Scrisoare despre Sinoadele ținute la Rimini* în Italia și *la Seleucia*, în Isauria, relatează istoria vestitului dublu sinod. Autorul ei critică aspru versatilitatea arienilor, mai ales a anomeilor, și schimbarea simbolurilor lor de credință, dar e dispus să trateze cu

homiousieni ca Vasile de Ancyra și partizanii acestuia; *Patru scrisori către Serapion*, episcop de Tmuis, scrise între 356-362, în vremea șederii sale în pustiu (1, 1, 33) alcătuiesc un tot. Ele înfățișează doctrina atanasiană despre Sf. Duh, combătând-o pe aceea a tropicilor, adică a pnevmatomahilor; *Trei scrisori adresate lui Epictet, Adelph și Maxim*, au cuprins hristologic, combătând un amalgam de idei dochetizante, care aveau acces în cercuri apolinariste, ariene și chiar ortodoxe. *Scrisoarea către Epictet* se bucură de o considerație aproape canonică; *Scrisori* cu cuprins ascetic sau disciplinar adresate *lui Dracontios, lui Rufinian*, care era episcop, și *lui Amun*.

Doctrină. S-a spus despre Sf. Atanasie că nu e un teolog în sensul tehnic al cuvântului (F. Cavallera). E adevărat că elementele teologiei sale nu alcătuiesc un sistem, adică un ansamblu de principii care să coordoneze adevărurile dogmatice și să tragă concluziile respective. Cu toate acestea, Sf. Atanasie e un creator de teologie în veacul său. Dacă el nu e un mare speculativ și nu dispune de o limbă teologică rafinată, el este în schimb un mare tăietor de brazdă în teologie. Hotărârile Sinodului de la Niceea sunt un tezaur excepțional pe care el îl apără cu o îndârjire și cu o înflăcărare tot așa de excepțională. Adâncimea cugetării sale teologice, cunoașterea perfectă a problemelor și capacitatea de mânăuire a elementelor acestor probleme fac din Sf. Atanasie un corifeu al teologiei sec. IV.

Problemele teologice principale pe care le-a dezbătut Sf. Atanasie sunt:

1. **Sf. Treime.** Împotriva susținerii lui Arie că Fiul era o creatură a Tatălui, un produs al voinței Acestuia, Sf. Atanasie afirmă că numele de Fiul implică noțiunea de născut, de copil, iar a fi născut înseamnă a veni nu din voința, ci din ființa Tatălui. Fiul are plenitudine dumnezeiască. Nașterea aceasta a Fiului din Tatăl nu se aseamănă cu nașterea omenească. Ca Duh, Dumnezeu este indivizibil. În timp ce într-o naștere umană, copilul e o unitate separată de părinții săi, în cazul nașterii divine, Cel născut este veșnic de o ființă cu Născătorul, Fiul și Tatăl sunt într-o unire

după ființă. Combătându-i și ironizându-i pe arieni, Sf. Atanasie zice că dacă Logosul nu coexistă din veșnicie cu Tatăl, nu există Sf. Treime veșnică. După concepția ariană, la început a fost Monada și, prin sporire s-a ajuns mai târziu la Triadă. Dacă Fiul nu s-a născut din ființa Tatălui, ci a ieșit din nimic, Sf. Treime se formează din nimic. A fost deci un timp când nu exista Sf. Treime, ci numai Monada. Astfel Sf. Treime este când incompletă, când completă; incompletă înaintea apariției Fiului, completă după aceea. Dacă Fiul este o creatură, ca să ajungă membru al Sf. Treimi, El trebuie să fie ridicat la egalitate cu Creatorul, încât ceea ce la început nu exista, este îndumnezeit și slăvit cu Cel care a fost dintotdeauna. Sf. Treime s-ar găsi astfel alcătuită din firi și din ființe străine și fără legătură. Fiul este „copilul născut din ființa Tatălui“, adică ființa Tatălui este principiul, rădăcina și izvorul Fiului. Logosul este Fiul, însă nu prin participare, pentru că numai făpturile au harul divin prin participare. Fiind Întelepțiune și Logos al Tatălui, toate participă la El. Tatăl naște pe Fiul așa cum soarele naște raza. Tatăl și Fiul sunt absolut una, prin unirea dumnezeirii și a firii lor. Tatăl lucrează totul prin Fiul. Fiul este acela cu care Tatăl îndumnezeiește și luminează. În Sf. Treime se află și Sf. Duh, Care nu e o creatură, ci Dumnezeu Însuși, așa cum atestă Sf. Scriptură. Sf. Duh, care sfințește și reînnoiește, nu poate fi asemenea lucrurilor pe care El le sfințește și le reînnoiește. Ca izvor al vieții pentru făpturi, Sf. Duh nu poate fi El Însuși o făptură; ca Mijlocitor al participării noastre la firea divină, trebuie ca El Însuși să posede natura divină (*Scris. către Serapion* 1, 22-24). El are cu Fiul aceeași unitate pe care Fiul o are cu Tatăl. El este Chipul Fiului, așa cum Fiul este Chipul Tatălui (*Scris. către Serap.* 1, 24). El este de o ființă cu Tatăl și cu Fiul. Tatăl lucrează prin Fiul, în Sf. Duh (*Scris.* 1, 27, 24, 28).

2. **Doctrina soteriologică** a Sf. Atanasie ocupă un loc central în concepția sa teologică. Iar soteriologia are la bază întruparea Fiului lui Dumnezeu. Sf. Atanasie enumeră următoarele motive

ale întrupării: 1. oamenii nu puteau să-L cunoască cu adevărat pe Dumnezeu, decât prin Fiul Său; 2. Dumnezeu nu putea ierta pur și simplu păcatele oamenilor, fără să Se dezmință; 3. El nu putea rămâne indiferent la pieirea progresivă a oamenilor, dând câștig de cauză diavolului; 4. Dumnezeu nu se putea mulțumi cu pocăința oamenilor, care admitând că ar fi șters păcatul, n-ar fi putut înlătura stricăciunea și moartea, care sunt pedeapsa păcatului și inerente firii noastre; 5. îngerii n-ar fi putut mântui pe oameni, căci ei sunt făpturi. „Logosul, zice Sf. Atanasie, văzând că piericiunea oamenilor nu putea fi înlăturată altfel decât prin moarte, iar El-Logosul nu putea să moară pentru că era nemuritor și era Fiul Tatălui, pentru aceasta El Își ia trup capabil să moară, pentru ca acesta, participând la Logosul de peste toate, să poată da satisfacție morții pentru toți, să rămână nestrăicios din cauza Logosului Care sălășluia în El și, în fine, piericiunea să înceteze la toți prin harul Învierii. De aici, Logosul oferindu-Și spre moarte trupul pe care și l-a luat ca pe o jertfă și ca pe o victimă fără pată, a șters de la toți cei asemenea moartea prin producerea Sa pentru alții. Logosul lui Dumnezeu, Cel Care e peste toți, producând ca dătător de viață pentru toți templul Său și instrumentul Său trupesc, a achitat datoria față de moarte. Și așa Fiul lui Dumnezeu Cel nestrăicios unindu-Se cu toți printr-un trup asemenea celui omenesc, i-a îmbrăcat pe toți în nestrăicire prin făgăduința învierii“. Stăruința, pe care autorul nostru o pune în a arăta desăvârșita unire a umanității reale și a divinității reale a Logosului, urmarea să-i convingă pe arieni de dumnezeirea deplină a lui Iisus Hristos. Dar ea urmarea și demonstrarea ideii centrale a soteriologiei atanasiene, care este îndumnezeirea omului. Dacă lucrările dumnezeirii Cuvântului n-ar fi fost săvârșite cu trupul, omul n-ar fi fost îndumnezeit. Dacă nu s-ar fi atribuit Logosului ceea ce era trupesc, omul n-ar fi fost complet mântuit, ci păcatul și piericiunea ar fi continuat să rămână în el. Făcându-Se însă om și atribuindu-Și ceea ce e trupesc, trupul scapă osândirii din cauza Logosului Care se află în el. Logosul a consumat tot și

oamenii nu mai rămân păcătoși și morți, potrivit propriilor lor patimi, ci ei sunt înviați prin puterea Logosului, ei perseverează pentru totdeauna în nemurire și nestrucăciune. Noi nu vom mai fi reductibil pământeni, ci, uniți cu Logosul venit din cer, vom fi ridicați la cer cu El. „Logosul lui Dumnezeu S-a făcut om, pentru ca noi să fim îndumnezeiți. El S-a arătat în trup pentru ca noi să luăm cunoștință despre Tatăl Cel nevăzut. El a răbdat batjocura de la oameni, pentru ca noi să moștenim nemurirea“. „Fiul lui Dumnezeu s-a făcut om, pentru a ne îndumnezei în El“. Ideea centrală din aceste texte pe care Sf. Atanasie le înmulțește mereu împotriva arienilor este că, dacă Hristos nu e Dumnezeu, omul n-a fost mântuit, iar mântuirea aceasta nu este posibilă fără întrupare, prin care Fiul lui Dumnezeu S-a făcut asemenea nouă, iar noi asemenea Lui.

Sf. Atanasie afirmă că Logosul a luat trup creat și omenesc pentru ca reînnoindu-l în calitatea Lui de Creator, să-l îndumnezeiască în El însuși și pe noi pe toți să ne introducă în împărăția cerurilor, după asemănarea cu El, Îndumnezeirea având loc prin procesul adoptării noastre ca fii. Această adopțiune este opera Logosului: „Dumnezeu-Fiul ne-a făcut fii ai Tatălui și i-a îndumnezeit pe oameni“, zice Sf. Atanasie.

3. **Doctrina hristologică** a Sf. Atanasie susține că Hristos e o Persoană și că lucrările Lui aparțin simultan ambelor firi. Logosul a luat asupra Sa suferințele trupului Său. Hristos are două voințe: una omenească, care este a trupului, și alta dumnezeiască, care este a lui Dumnezeu. Sf. Fecioară Maria este Născătoare de Dumnezeu. În adorarea lui Hristos, noi ne închinăm nu numai Fiului lui Dumnezeu, ci și omului. 4. **Starea paradisiacă și păcatul originar.** Dumnezeu, prin Logosul Său, a făcut neamul omenesc după chipul Său. În consecință, El l-a înzestrat cu gândire și cu cunoașterea eternității divine, iar prin harul divin și prin puterea dată Logosului de Tată, neamul omenesc era fericit, trăia în strânsă legătură cu Dumnezeu și ducea o viață fără griji, senină și nemuritoare. După păcat, oamenii n-au mai rămas cum fuseseră creați, ci au pierdut ceea ce primi-

seră. 5. Sf. Atanasie dă mare importanță Sf. **Tradiții**, ca izvor al credinței. 6. **Sf. Taine.** Botezul săvârșit de arieni nu e valabil, pentru că el nu e făcut în numele Treimii reale și adevărate (*Contra ar.* 2, 42). Cu privire la Sf. Euharistie, autorul nostru zice: „Cât timp n-au încă loc rugăciunile și cererile, pâinea și vinul sunt pâine pură și vin pur; când însă s-au săvârșit marile și minunatele rugăciuni, atunci pâinea se face Trupul, iar vinul se face Sângele Domnului nostru Iisus Hristos. Aceasta se săvârșește prin coborârea Logosului în pâine și în vin“.

Compoziția lucrărilor Sf. Atanasie e strânsă, ordonată, sobră. Parantezele sau devierile sunt rare. Autorul nostru dispune de o elocință caldă, antrenantă, substanțială, o persuasiune demostenică, adică o formă verbală a acțiunii. Logica și acțiunea sunt cei doi factori decisivi ai elocinței atanasiene. Argumentele folosite de această elocință sunt conduse cu o rară abilitate.

Caracterizare. 1. Sf. Atanasie a fost unul dintre cei mai mari păstori ai Bisericii creștine din sec. IV. Viața lui și felul condiției sale au ajuns normă pentru episcopat, zice Sf. Grigorie Teologul. El a fost „stâlpul Bisericii“. 2. El a fost un apărător incomparabil al învățaturii ortodoxe formulate la Niceea și n-a precupețit nimic în această luptă de apărare. 3. Sf. Atanasie a fost un caracter excepțional și o personalitate exemplară. El a avut o atitudine lineară în problemele mari ale Bisericii, nelăsându-se intimidat nici de dușmanii săi, arienii, nici de prietenii acestora, nici de curtea imperială. 4. Sf. Atanasie a fost un mare tradiționalist, ca unul care a avut mereu vie în față învățătura luminoasă și corectă a Bisericii de până la el. 5. Sf. Atanasie a fost un teolog de seamă, până la un punct chiar un creator de teologie, dacă ținem seamă de rolul lui considerabil la Sinodul I ecumenic, unde a stabilit cuprinsul și autoritatea termenului „de o ființă“, termen găsit în teologia lui Origen, dar dezbătut și investit acum cu un conținut și o funcție, care aveau să devină normative. Sf. Atanasie nu e un speculativ de talia Capadocienilor, dar el teologhisește adânc, servindu-se de trei feluri de argumente: 1. din

dreapta rațiune, 2. din Sf. Scriptură și 3. din Sf. Tradiție.

Biserica noastră îl prăznuiește la 18 ianuarie.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 25-28; P. Th. Camelor, J. Lebon, în *Sources chrétiennes* Nr. 15, 18; Rouët de Journel, *Enchiridion Patristicum* Nr. 746-804, pp. 258-295; *Istoria literare, studii și manuale;* Sf. Grigorie de Nazianz, *Lauda marelui Atanasie, episcopul Alexandriei*, Migne, P.G. 35 col. 1081-1128; Ieronim, *De viris illustribus*, 87; Fotie, *Biblioteca*, Cod. 32, 139, 140; *Viața Sf. Părinte al nostru Antonie*, în *Bucăți alese din opera Sf. Atanasie cel Mare, Patriarhul Alexandriei*, însoțite de un studiu de St. Bezdechi, Cluj, 1925 pp. 17-78; A. Stülcken, *Athanasiana. Litterar-und-dogmengeschichtliche Untersuchungen*, în T.U. XIX N.F. IV. 4, 1899; Dr. H. Sträter, *Die Erlösungslehre des heiligen Athanasius, Dogmenhistorische Studie*, Freiburg im Breisgau, 1894; K. Bornhäuser, *Die Vergottungslehre des Athanasius und Johannes Damascenus*, Gütersloh, 1903; Ed. Goltz *LogoV swthriaV proV thn parJenon (De virginitate) – Eine echte Schrift des Athanasius*, în T.U. 29. N.F. 14, Heft 2-1, Leipzig, 1905; F. Cavallera, *Saint Athanase*, Paris, 1903; G. Bardy, *Saint Athanase*, Paris, 1925; X. le Bachelet, *Athanase (Saint)*, în *Diction. de Théol. Cath.*, tome I, deuxième partie, 1923, col. 2143-2178; Emile Amann, *Le dogme catholique dans les Peres de L'Eglise*, Paris, 1922, pp. 133-143; Jules Gross, *La divinisation du chrétien, d'après les Peres grecs – Contribution historique a la doctrine de la grâce*, Paris, 1938, pp. 201-218; J. Fessler – B. Jungmann, *Institutiones Patrologiae*, vol. I, 1890, pp. 423-427; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchl. Literatur*, III, pp. 44-79; F. Cayré, *Précis de Patrologie*, tome I, 1927, pp. 326-342; Berthold Altaner, *Patrologie*, 1938, pp. 166-172; Aimé Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, tome III, 1930, pp. 70-130.

DIDIM CEL ORB

Viata. Didim s-a născut la Alexandria între 313 și 315. De la vârsta de 4 ani a rămas orb, ceea ce l-a împiedicat să-și însușească chiar alfabetul, dar nu l-a împiedicat să-și facă o cultură întinsă spre uimirea contemporanilor. El poseda nu numai teologia și filosofia, dar chiar și geometria, aritmetica, astronomia, după spusa lui Rufin, care i-a fost elev mai mulți ani. A fost pus de Sf. Atanasie conducător al Școlii catehetice de la Alexandria, situație pe care a deținut-o până la

sfârșitul vieții sale, fiind și ultimul ei dascăl. A murit în vârstă de 85 de ani, foarte probabil pe la 398. Rufin și Ieronim i-au fost ucenici.

Opera. Ieronim ne spune că Didim a scris lucrări „foarte multe și nobile“ (*De viris ill.* 109). Didim a compus o mulțime de opere exegetice. Pe unele din ele le menționează Ieronim, pe altele nu. A comentat din Vechiul Testament: Facerea, Ieșirea, Regii, Isaia, Ieremia, Daniil, Osea, Zaharia, Psalmii, Proverbele, Iov, Cântarea Cântărilor, Ecclaziastul; din Noul Testament l-a explicat pe Sf. Ioan. Ieronim zice că l-a comentat și pe Matei, apoi Faptele Apostolilor, Scrisorile pauline către Romani, Corinteni, Galateni, Efeseni și Scrisorile sobornicești. Se pare că autenticitatea acestei ultime opere nu e sigură. Didim cunoaște sensul literal și sensul alegoric, dar se folosește mai mult de cel alegoric îndeosebi în comentariile asupra Vechiului Testament. Din numeroasele opere dogmatice s-au păstrat: 1. *Despre Sf. Duh*, cel mai bun tratat al antichității creștine asupra acestei probleme. Ni s-a transmis în traducerea latină a lui Ieronim, exactă, dar care nu redă cu fidelitate formulele trinitare ale originalului; 2. *Despre Sf. Treime*, în trei cărți, demonstrează dumnezeirea Fiului și a Sfântului Duh. E o compilație considerabilă, în care autorul adună texte biblice și profane. Puternic influențată de Părinții Capadocieni. E scrierea cea mai matură a lui Didim; 3. *Contra maniheilor* combate maniheismul prin filosofie și explică textele sacre.

Doctrina. Dumnezeu e simplu, are fire necompusă și spirituală, fără membre și organe. Același lucru trebuie afirmat despre Fiul și despre Sf. Duh. Persoanele Sf. Treimi iau ființă unele din altele, dar nu e una care dă și alta care primește, fiindcă toate sunt aceeași ființă (*Despre Sf. Duh*, 35, 27). Didim întrebuințează formula: o singură ființă, trei ipostase. În **hristologie** autorul nostru susține două voințe în Hristos, una umană și una divină, consecință a celor două firi, umană și divină. Didim afirmă unitatea de Persoană și comuniunea însușirilor. Admirator al lui Origen, a cărui operă *Πέρι αρχῶν* a comentat-o la cursurile sale cu aprecieri superlative, Didim a împărțit unele

din erorile maestrului său: 1. creația din veci a lumii; 2. preexistența sufletelor; 3. apocatastasa sau restaurarea universală, care implica neeternitatea iadului.

Caracterizare. Didim a fost un om de credință și de evlavie. Operele sale nu dovedesc o gândire adâncă și originală. Didim a fost un educator ales, așa cum atestă ucenicii săi.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 39; *Istории literare, studii și manuale:* Ieronim: *De viris ill.* 109; R. de Journel, *Enchiridion Patristicum*, Nr. 1066-1077; J. Leipoldt, *Didymus der Blinde im Alexandria*, în T.U. 29, 3, Leipzig, 1905; G. Bardy, *Didyme l'aveugle*, Paris, 1910; P. Godet, *Didyme l'Aveugle, Dict. de Théol. Cath.* IV, 1, 1924, col. 748-755; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, pp. 104-115; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 389-393; U. Manuccci, *Instituzioni di Patrologia*, Paris, II, quarta ediz. riveduta, corretta et ampliata dal P. Antonio Casamassa, Roma, 1937, pp. 50-54.

SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI

Viața. Sf. Chiril se naște în jurul anului 370, la Alexandria. Își face o strălucită cultură. Merge la asceză în pustiu, unde încheagă o legătură trainică cu Sf. Isidor Pelusiotul, pe care-l numește „tată”, ca fiind mai bătrân. Întors din pustiu, e hirotonit diacon și apoi preot de Teofil, unchiul său. Împreună cu acesta merge la Sinodul de la Stejar (403), unde e condamnat Sf. Ioan Gură de Aur. În 412, la moartea lui Teofil, fu ales patriarh nu fără oarecare opoziție, se pare chiar din partea curții imperiale, care-și avea probabil candidatul ei. Formația sa severă călugărească, viața sa ireproșabilă și temperamentul său impulsiv l-au făcut să se amestece în toate problemele mari și mici ale timpului din Biserica lui și din Biserica creștină în general. Era îndrăzneț și dur ca Teofil. Reputația sa de om de mână forte și neînfricată era răspândită pretutindeni. Zelul său excesiv, uneori nerezonabil și temperamentul său impulsiv și violent, făceau ca, în faptele sale, patriarhul să uite câteodată principiile evanghelice, care trebuiau să instrumenteze politica unui ierarh creștin. Chiril păstra aceeași dușmănie memoriei Sf. Ioan Gură de Aur ca Teofil,

unchiul său. La invitația patriarhului Atticos de Constantinopol, de a-l trece pe Gură de Aur în diptice, el a refuzat, sub pretext că Ioan a fost scos din preoție: „Cum să fie așezat între episcopi un laic? Să fie scos din cataloagele ieraticesti cel ce nu este liturg” (Nichifor Callist, *Ist. bis.* 14, 27). Se pare însă că, ceva mai târziu, Chiril l-a trecut pe Ioan Gură de Aur în diptice, la stăruința lui Isidor Pelusiotul. Chiril a procedat sever cu novațienii, care susțineau că Biserica nu era îndreptățită să ierte păcatele grele. El le-a închis bisericile, iar pe episcopul lor, Teopempt, l-a lipsit de toate ale sale. I-a asmuțit pe creștini contra iudeilor care, instigați de prefectul Oreste, provocaseră o revoltă în care fuseseră omorâți mulți creștini. Creștinii au năvălit asupra sinagogilor, pe care le-au distrus, iudeii au fost alungați din oraș și casele lor au fost prădate (Socrat., *Ist. bis.* 7, 13). Se pare că Sf. Chiril nu e străin de moartea Hipatiei, conducătoarea Școlii neo-platonice din Alexandria și vestită prin știința și viața ei exemplară. Ea era cu mult stimată chiar de unii creștini ca Sinesiu și Oreste, prefectul, fost creștin și el. În anturajul lui Chiril, ea era socotită ca inspiratoarea legăturilor rele dintre episcop și prefect. Istoricul Socrat ne povestește cum, din această cauză, într-o zi, un grup de oameni înfierbântați, având în fruntea lor pe un citeț, Petru, pândiră pe filosoafă, care se întorcea acasă, au smuls-o din vehiculul ei, au târât-o la biserica numită *Caesarion*, au dezbrăcat-o de veșminte și au omorât-o, lovind-o cu țigle, după care i-au sfâșiat trupul în bucăți și l-au ars. Acest lucru, continuă Socrat, a provocat nu puțin reproș lui Chiril și Bisericii din Alexandria (*Ist. bis.* 7, 15). Crima s-a întâmplat la 415. E drept că nu sunt dovezi asupra amestecului direct al lui Chiril în această ucidere, dar probabil fanatismul său a împins la fapte incalificabile, pe care săvârșitorii le socoteau servicii aduse Bisericii. Sf. Chiril a fost tot timpul în conflict cu prefectul augustal Orest. Nu se știe din ce a izbucnit acest conflict. Poate că el era în legătură cu alegerea lui Chiril ca patriarh. Din 429, Chiril e continuu amestecat în luptele contra noii erezii, nestorianismul. El e, pentru nestorianism, ceea ce fusese Sf. Atanasie pentru arianism. Lui i

se datorește formula antinestoriană de la Efes. Dar și aici, el a pus aceeași luptă și neîndurare ca în toate celelalte împrejurări în care a fost amestecat. Condamnarea lui Nestorie n-a adus pacea între antiohieni. Aceștia acuzau doctrina lui Chiril de confuzia celor două firi în paguba dumnezeirii. Până la urmă a intervenit o înțelegere între Ioan al Antiohiei și Chiril prin Simbolul de unire din 433, compus, foarte probabil, de Teodoret al Cirului, și ale cărui expresii erau absolut ortodoxe. Ioan al Antiohiei a acceptat condamnarea lui Nestorie și a învățaturii lui, iar Chiril i-a trimis, în martie 433, vestita scrisoare a 39-a, numită și *Simbolul de la Efes* (Balanos, *Patr.* pp. 393-396). Sf. Chiril moare în 444.

Opera. Sf. Chiril a fost un scriitor fecund, iar operele sale prezintă o mare importanță doctrinară, îndeosebi din punct de vedere al istoriei dogmelor. Fără un lustru literar deosebit, uneori obositor și trenând, ele sunt, în schimb, pline de idei și se impun prin ascuțimea și adâncimea gândirii.

Scrierile Sfântului Chiril se împart în exegetice, dogmatico-polemice, apologetice, pastorale, corespondență.

Exegetice. Sunt cele mai numeroase dintre cele ce ni s-au păstrat. Cele mai importante sunt: *Despre închinarea și adorarea în duh și adevăr*, în 17 cărți. În această lucrare se arată că Evanghelia înlătură puterea literii legii, dar nu și duhul. Cultul în Duh a fost preînchipuit în Vechiul Testament. Ca o completare a operei precedente, *Glaphyra*, care susține că toată „opera scrisă a lui Moise indică în chip enigmatic taina lui Hristos”. Cuprinde 13 cărți. Interpretarea e alegorică. *Comentarii la Isaia și la Profeții mici*, păstrate în întregime. *Catrene* în fragmente la alte cărți, ca: *Psalmi*, *Regi*, *Cântarea Cântărilor*, *Proverbe*, *Profeții mari*, *Comentarii la Noul Testament*. S-a transmis cea mai mare parte din *Comentarii la Evanghelia după Ioan*, redactat înainte de 429. Este cea mai importantă operă exegetică a lui Chiril. S-au mai păstrat fragmente din *Comentarii la Matei*, *Luca*, *1 și 2 Cor.*, *Romani și Evrei*, apoi un ciclu de 156 *omilii la Luca*, în traducere siri-

acă. Interpretarea cărților Noului Testament, e în cea mai mare parte, literală.

Dogmatico-polemice în două secții: 1. **Contra arianismului**; 2. **Contra nestorianismului**.

1. Două cărți mari **contra arianismului**: 1) *Tezaurul despre Treimea Sfântă și de o ființă*, care e un rezumat al rezultatului discuțiilor trinitare din veacul IV; abuzează de dialectică; 2) *Despre Treimea Sfântă și de o ființă*, tratează sub formă de dialog același lucru mai rezumat și mai strâns, cu accentul pe doctrina pozitivă.

2. Mai multe lucrări **contra nestorianismului**: 1) 3 *Memorii* scrise la 430, *Despre credința dreaptă*: unul adresat împăratului Teodosie al II-lea și celelalte două adresate reginelor (trei surori ale împăratului și soției împăratului); 2) 12 *Anatematisme* și 3 *Apologii ale acestor anatematisme*; 3) *Contra blasfemiilor lui Nestorie*, publicat în 430; 4) *Apologie către împărat*, o justificare a purtării sale la Efes (431); 5) *Scolii despre întruparea Unului Născut*; 6) *Că Hristos e Unul*, un vestit dialog; 7) *Contra celor ce nu vor să mărturisească că Sf. Fecioară e Născătoare de Dumnezeu*. Sf. Chiril a scris și contra apolinariștilor, antropomorfiților, origeniștilor, dar operele s-au pierdut, nerămânând decât fragmente din ele.

Apologetice. Sf. Chiril a scris o mare lucrare intitulată *Despre Sfânta religie a creștinilor împotriva cărților ateului Iulian*. Din cele 30 de cărți ale acestei lucrări, s-au păstrat primele 10 și fragmente din celelalte în limbile greacă și siriacă. A fost scrisă împotriva lucrării lui Iulian: *Contra galileenilor*, în 3 cărți, pe care Chiril o socotește o operă pierzătoare.

Pastorale. Din multele predici ale lui Chiril nu ni s-au păstrat decât 20 și acestea de multe ori în fragmente. Mai remarcabile sunt cele ținute în 431, la Efes, combătând părerile lui Nestorie și dintre care merită să rețină atenția cea de sub nr. 4 cu titlul: *Către Sf. Fecioară Maria*, care alcătuiește celebrul imn către Fecioara Maria.

Corespondență: 29 scrisori pascale (pt. anii 414-442), cu cuprins practic-moral; 90 de scrisori cu cuprins dogmatic; unele au importanță pentru istoria Bisericii, altele pentru dreptul canonic.

Doctrină. Dumnezeu în Sine. Dumnezeu are o fire simplă. El naște în chip firesc pe Fiul și creează prin Acesta. Numirile lui Dumnezeu sunt multe, dar ele nu arată ce este El în esență, ci ceea ce nu este, precum și raportul dintre Dumnezeu și lucrurile distincte de El.

Cunoașterea lui Dumnezeu. Actul cunoașterii lui Dumnezeu diferă de acela al cunoașterii oamenilor. Dumnezeu cunoaște lucrurile din veci, direct și integral, nu pe cale rațională, analitică, discursivă. El cunoaște totul până în adânc, fără hotar. Actul cunoașterii divine nu e limitat de timp. Dumnezeu Se cunoaște pe Sine în chip desăvârșit, ce este El în esența Sa. Oamenii știu numai că Dumnezeu există, dar nu știu ce este El în esența Sa.

Sf. Treime. Fiul Se află în Tatăl, având întregul chip al Tatălui; El Se vede în Tatăl din cauza identității de esență sau de ființă. Raportul dintre Tatăl și Fiul e ca acela dintre minte și rațiune. După cum mintea naște rațiunea, fără să se dividă de ea, și nu suferă nici o modificare din această pricină, ci rațiunea se poate vedea în minte și mintea în rațiune și fiecare din ele este zugrăvită de cealaltă, tot așa și între Tatăl și Fiul. Între Aceștia nu e raportul ca între tată și fiu la oameni. Căci noi în Dumnezeu „trăim, ne mișcăm și suntem“. Fiul iese din ființa Tatălui, ca dintr-un izvor mereu viu. El e viață prin firea Lui și dă viață la toate. Fiul nu e o creatură, căci El e Dumnezeu prin fire și El e singurul care există din veci cu Tatăl. El care a făcut veacurile și care există înaintea lor nu poate face parte din creaturi. După cum Fiul este imaginea cea mai exactă a Tatălui, ca unul care a primit și are pe Tatăl tot așa, prin efectul aceleiași analogii. Cel care a primit chipul Fiului, adică Duhul, îl are pe Fiul și pe Tatăl care e în Acesta. Când Duhul Sfânt a pătruns în noi ne face asemenea la chip cu Dumnezeu. El purcede și din Tatăl și din Fiul. Dacă suntem pecetluiți în Duhul Sfânt, ne facem după chipul lui Dumnezeu. Prin Duhul ni se imprimă chipul Ființei dumnezeiești și ni se atașează semnul Firii necreate.

Hristologia. Unirea celor două firi în Hristos este reală. Potrivit conținutului termenilor chir-

lieni, Hristos e unul, nu doi, iar unirea omului și a lui Dumnezeu nu este relativă sau morală, ci una reală, exprimată mai ales prin formula „O singură fire întrupată a Logosului“, în următorul context: „Cei ce pervertesc cele drepte nu știu că în realitate este o singură fire întrupată a Logosului. Deși Fiul este Unul... după luarea trupului, a unui trup nu neînsuflețit, ci înzestrat cu suflet rațional, a venit om din femeie, dar pentru aceasta El nu va fi împărțit în două persoane și în doi fii, ci rămâne Unul singur, desigur nu fără trup, nici în afara trupului, ci având inseparabilitatea proprie potrivit unirii. Cel ce vorbește astfel, nu arată în nici un chip amestec, nici confuzie, nici ceva de acest fel și nici nu urmează așa ceva de undeva, ca din vreo rațiune necesară“. Hristos este Unul, Dumnezeu și Om. Unirea fizică este unirea adevărată grație căreia din două lucruri neasemănătoare, umanitatea și divinitatea, S-a făcut un singur Hristos, Fiu și Domn. E o unire unică în felul ei și care în sânul firii nu poate găsi analogii, așa cum apare în *Scolile despre întruparea Unului Născut*. De exemplu: unirea trupului cu sufletul rațional la om, cărbunele viu, lemnul arzând, lâna vopsită. Trupul a fost integrat Logosului, Hristos este Unul, o Persoană, un Ipostas sau „o singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Logosul“. Această din urmă expresie, luată dintr-o mărturisire de credință, derivă din operele lui Apolinarie. Dar Chiril n-a vrut să tăgăduiască nici cele două firi în Hristos, cum o făceau monofiziții, nici să conteste firii umane caracterul propriu, cum făcea Apolinarie. Sf. Chiril atribuia această formulă Sf. Atanasie și grație convingerii sale în această privință, el a luptat să o justifice teologic în fața tuturor adversarilor și prietenilor săi. Când Chiril, după împăcarea cu orientalii, vorbește de două firi înainte de unirea Logosului cu trupul și de o singură fire după aceea, el face această operație numai cu mintea, pentru a sublinia și mai mult unirea celor două firi. Logosul S-a făcut Om, n-a luat un om, cum susținea Nestorie. Fiind Om, Hristos a rămas ceea ce era. El numai Și-a însușit umanitatea sau trupul. Devenind trupul Logosului, acest trup era făcător de viață, așa cum Dom-

nul însuși numește trupul Său „pâinea vieții“. Nestorianismul compromitea Sf. Euharistie sau o transforma în antropofagie. Din concepția chiriliană despre o „unire fizică“, reiese și aplicabilitatea comunicării însușirilor. Dacă Fiul lui Dumnezeu S-a născut și a murit, Maria trebuie să fie numită „Născătoare de Dumnezeu“ (Θεοτόκος).

Caracterizare. Asemenea Sf. Atanasie, Sf. Chiril a fost un mare conducător de Biserică, pe care a cinstit-o cu activitatea și cu râvna sa pastorală. A fost un om de mare autoritate, atât în propria-i Biserică, cât și în raporturile interbisericești. A luptat împotriva tuturor erezilor vremii sale cu succese științifice și practice de mână întâi. Sf. Chiril îi revine meritul de a fi prezidat Sinodul III ecumenic (Efes, 431), Sinod în care el a condamnat nestorianismul cu argumente teologice remarcabile și cu un ecou care durează până astăzi. Sf. Chiril a fost un teolog mai mare ca Sf. Atanasie, fiindcă a limpezit definitiv rezultatele finale ale luptei Ortodoxiei cu arianismul și a dat, deși nu cu toată precizia dorită, cea mai bună definiție a raporturilor dintre cele două firi ale Mântuitorului. Unele stângăcii în formularea raporturilor dintre cele două firi, care sunt prezentate când ca două firi, când ca o fire, datorită noutății problemei și lipsei de termeni tehnici, cum și unele nesigurante în alte puncte de doctrină, ca, de exemplu, purcederea Sf. Duh și de la Fiul, nu micșorează valoarea adâncimii gândirii sale teologice. Sf. Chiril îi revine meritul de a fi formulat răspicat și pentru totdeauna adevărul dogmatic că Sf. Fecioară Maria e „Născătoare de Dumnezeu“. Sf. Chiril a pus în evidență mai mult decât teologia contemporană lui, specificul și lucrarea de sfințire a Sf. Duh în oameni și în Biserică. El a avut un caracter autoritar și independent, lucru care l-a împins uneori la atitudini sau fapte contrare dulceații și bunătații creștine. Ca scriitor, Sf. Chiril e lipsit de artă și de grație. Uneori e obositor. Perioadele lui nu sunt echilibrate, precum observă Fotie. Biserica Ortodoxă îl prăznuiește pe Sf. Chiril o dată cu Sf. Atanasie, la 18 ianuarie.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 68-77; Ed. Schwartz, *Acta Concilii Oecum.* I, 1-5. *Istории literare,*

studii și manuale: Socrat, *Ist. bis.* 7, 14 15; Ghenadie, *De viris Ill.* 58; J. Mahé, *Cyrille (Saint), Patriarche d'Alexandrie, Diction. de Théol. Cath.* III, 2, 1923, col. 2476-2527; E. Weigl, *Die Christologie vom Tode des Athanasius bis zum Ausbruch des nestorianischen Streit*, 1925; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, pp. 23-74; F. Cayré, *op. cit.* II, pp. 19-39; B. Altaner, *op. cit.* pp. 175-179. – Hrysostomos Papadopoulos, *O AgioV KurilloV AlexandriaV Alexandria*, 1933; Ed. Weil, *Die Heilsichre des heiligen Cyrill von Alexandrien*, Mainz, 1905; J. Sickenberger, *Fragmente der Homilien Des Cyrill von Alexandrien zum Lukasevangelium*, în T.U. 34, 1, Leipzig, 1909; A. Eberie, *Die Mariologie des heiligen Cyrillus von Alexandrien*, 1921, Freiburg im Breisgau.

SINESIU DE CIRENE

Viața. Sinesiu s-a născut la Cirene, aproximativ pe la 370-375, dintr-o familie nobilă păgână. El a studiat cu fratele său Evoptios la Alexandria, unde a audiat-o pe celebra filosoafă neoplatonică Hipatia, cu care, după aceea, a întreținut corespondență literară. A vizitat pentru puțin timp Atena. Spre 399, a fost trimis de concetățenii săi la curtea lui Arcadiu, la Bizanț, spre a susține în fața autorităților imperiale o ușurare de impozite pentru patria sa. Acolo a obținut succes de cauză. Spre 402, s-a întors în țară și s-a căsătorit cu o creștină. În 405, și-a apărât țara contra invaziei berberilor, luptând în fruntea compatrioților săi. Puțin după 409, murind episcopul de Ptolemais, poporul îl chemă pe Sinesiu să ocupe acest scaun episcopal. Ca episcop, a desfășurat o admirabilă activitate pastorală, s-a îngrijit de interesele materiale și sociale ale păstoriiților săi și a lăsat o frumoasă amintire despre activitatea și viața sa. A murit tânăr, în jurul anului 413.

Opera. Cea mai mare parte a operelor sale aparține perioadei păgâne a vieții sale. Ele au o importanță mai mult istorică și filosofică decât teologică. Ele revelează caracterul său plin de bunătațe și au fost cald apreciate de bizantini. El a scris opere păgâne și creștine. În perioada creștină, Sinesiu a dat și lucrări pe care le-ar fi putut scrie în perioada păgână, ca de exemplu: 1) 156 *Scrisori*, importante pentru istoria timpului și

revelatoare pentru cultura subțire a autorului; 2) *Omilii și cuvântări*; 3) 10 *imne* în dialect doric cu conținut neoplatonic și creștin. Sunt sigur creștine imnele V (*Despre Sf. Treime*) VII (*Despre venirea magilor*) IX (*Despre coborârea la iad a lui Iisus*).

Doctrină. Doctrina lui Sinesiu nu e sigură. Ea e un amestec de neo-platonism, gnosticism și creștinism. În același imn (II), autorul vorbește când creștinește, ca în versurile: „Un singur izvor, o singură rădăcină a strălucit chipul cu trei lumini. Unde e adâncul Tatălui, acolo e și Fiul strălucit, o naștere a inimii, acolo e înțelepciunea creatoare a lumii și lumina unificatoare a Duhului Sfânt strălucește“ (II, v. 25-32), când neoplatonic ca în versurile: „Tu ești rădăcina celor prezente, a celor trecute, a celor viitoare, a celor care sunt. Tu ești tată, tu ești mamă, tu ești bărbat, tu ești femeie, tu ești glas, tu ești tăcere, fire născătoare de fire“ (II, v. 60-66). În prima din cele două omilii păstrate, Sinesiu vorbește de paharul Domnului plin de vin amestecat, adică de Sf. Împărtășanie, care e folositoare, pentru că ne ține mintea trează.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 66; N. Terzaghi *Imne* 1915; Fotie. *Biblioteca*. Cod. 26; G. Grützmacher. *Synesius von Kyrene*. Leipzig, 1913; F. Cayrè, *op. cit.* I, pp. 485; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, pp. 110-113; B. Altaner, *op. cit.* pp. 174-175.

ISIDOR PELUSIOTUL

Viața. Isidor Pelusiotul s-a născut aproximativ pe la 360 în Alexandria Egiptului, nu în Alexandria Siriei, cum s-a pretins uneori. Se pare că a fost chiar catehet și dascăl la renumita Școală alexandrină. Neputând reuși să ducă o viață „filosofică“, adică într-adevăr creștină, întrucât „își petrecea timpul cu logomahii“, s-a refugiat „încă de tânăr“ în pustiu, ca să obțină mântuirea. Și-a făcut o frumoasă cultură clasică și a slujit lui Dumnezeu ca preot și stareț într-o mănăstire de lângă orașul Pelusa – de unde și numele de Pelusiotul – oraș așezat în partea de nord-est a Deltei, lângă satul arab actual Tineh.

„Caracterul său deosebit, asceza sa austeră, formația sa aleasă, au făcut ca el să-și atragă curând admirația generală și să fie privit ca model de viață preoțească, ascetică și scriitoricească“. El îi mângâia, îi îndemna, îi muștra pe oameni de la cei mai de jos până la cei sus puși: arhierii, miniștri, împărați. A fost cinstit ca sfânt încă din timpul vieții. A fost un cald admirator al Sf. Ioan Gură de Aur, pe care-l numea „înțeleptul tălmăcitor al Tainelor lui Dumnezeu și ochiul Bisericii din Bizanț și al întregii Biserici“. A avut legături de prietenie cu Sf. Chiril al Alexandriei. A murit probabil între 435 și 440. Biserica noastră îl prăznuiește la 4 februarie.

Opera. Isidor Pelusiotul ne-a lăsat o colecție de 2012 **scrisori**, una din cele mai mari pe care ni le-a transmis antichitatea. Ea se întinde pe un spațiu cronologic de aproximativ 40 de ani (393-433). Aceste scrisori au fost împărțite de editori în cinci cărți. Ca formă, scrisorile lui Isidor Pelusiotul sunt modele artistice, zice Bardenhewer, destinate dinainte publicității și, deci, șlefuite în acest scop. Fotie însuși îl așază pe Isidor printre modelele scriitorilor creștini epistolari alături de Sf. Vasile cel Mare și de Sf. Grigorie de Nazianz. Asemenea Capadocienilor, Isidor i-a studiat asidu pe marii clasici și și-a format la școala acestora un remarcabil simț pentru frumusețea formei. Îndrăgostit de echilibrul clasicismului, el spune că „limba scrisorii nu trebuie să fie lipsită cu totul de podoabă, dar nici strivită cu ornamentație până la afectare și moliciune“. Asemenea Sf. Vasile, Isidor susține că știința profană are valoarea ei dacă e înțeleasă în lumina adevărului dumnezeiesc și că un creștin e dator să culeagă din înțelepciunea lumii ca o albină.

Sub raportul fondului, scrisorile lui Isidor se impun prin bogăție și varietate. Studiile consacrate lor până acum împart aceste scrisori în: neteologice, ascetico-morale, dogmatice și exegetice. **Scrisorile ascetico-morale** socotesc sărăcia și abstenența ca „*filosofia ucenicilor Domnului*“ sau ca „*împărăția lui Dumnezeu*“. Asceza nu e însă îndeajuns, trebuie ca ea să fie însoțită de respectarea tuturor poruncilor și de practicarea

virtuților. În conflictul pe care autorul nostru îl are cu episcopul Eusebiu de Pelusium și cu preoții lui din cauza comportării lor scandaloase, el subliniază într-o minunată scrisoare sublimul preoției creștine prin termeni care-i reamintesc mult pe aceia ai Sf. Ioan Gură de Aur: „Preoția este ceva dumnezeiesc și cel mai sublim dintre toate lucrurile câte există...; prin mijlocirea ei obținem noi renașterea și participăm la dumnezeieștile Taine, haruri fără de care noi – potrivit cuvintelor necînșelătoare ale Adevărului – nu putem ajunge la bunurile cerești... De aceea noi prețuim mult Preoția și îi deplângem pe aceia care o exercită în chip nedemn, fără a pune greșelile lor pe seama Preoției, care se cuvine să fie și mai mult sprijinită”.

Scrisorile dogmatice susțin Ortodoxia neștirbită a Bisericii împotriva diferitelor erezii ca: arianismul, macedonianismul, nestorianismul. Nu o dată Isidor atrage atenția Sf. Chiril al Alexandriei asupra datoriei sale de a fi ortodox intratabil la diferitele sinoade la care acesta lua parte. **Scrisorile exegetice** sunt cele mai numeroase. Isidor a studiat cu căldură Sf. Scriptură și a recomandat lucrul acesta și altora. Pentru el cărțile biblice sunt „scări pe care se urcă la Dumnezeu” ; cuprinsul lor e „aur curat, curățit în dumnezeiescul Duh al Adevărului”. Isidor urmează mai mult principiilor exegetice ale Școlii antiohiene decât celor ale Școlii alexandrine. El critică exegeza arbitrară și îndeamnă la evitarea alegoriei. Opera lui *Isidor* „se distinge prin grație, claritate, simplitate și precizie”, lucru pentru care Fotie l-a numit „muza casei noastre”. Isidor face aluzie de câteva ori la două opuscul pe care le-ar fi scris: 1) *Cuvânt către greci* și 2) *Mic tratat despre neexistența destinului*. Bardenhewer se îndoiește de existența acestor scrieri, întrucât ele nu mai sunt atestate de nimeni.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 78. S-au editat grupuri mici de scrisori de învățați ca V. Lundström, G. Mercati, Mansi. *Studii și manuale:* D.S. Balanos, *Isidor Pelusiotul* (grecește), Atena, 1922; Bareille, *Saint Isidore de Péluse*, în *Dict. de Théol. Cath.* VIII, 1, 1924, col. 84-98; D.S. Balanos *Patrologia*, p. 387-389; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 100-107; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 486-487; B. Altaner, *op. cit.* p. 165.

SCRIITORII DIN PALESTINA ȘI CIPRU

EUSEBIU DE CEZAREEA

Viața. Eusebiu, cel mai mare istoric bisericesc din veacurile primare, numit și „Herodot-ul creștin”, s-a născut în jurul anului 265. Era probabil de origine greacă sau dintr-o familie elenizată. Nu știm exact unde s-a născut. Nu cunoaștem familia sa. Faptul că el își dă apelativul „al lui Pamfil”, sau apelativul „palestineanul”, sau că îl numește pe Pamfil „stăpânul meu”, nu este o indicație absolut sigură asupra locului de naștere și asupra legăturii precise dintre el și celebrul preot Pamfil. De la 296 înainte, îi găsim pe Eusebiu împreună cu Pamfil cercetând și îmbogățind vestita bibliotecă a lui Origen de la Cezareea. E alături de Pamfil și o perioadă de timp cât acesta stă în închisoare. Aici, cei doi prieteni au lucrat împreună *Apologia lui Origen*, pe care Eusebiu a isprăvit-o după moartea lui Pamfil, decapitat la 11 sau la 16 februarie 310. În timpul persecuției de la 303-310, Eusebiu a călătorit în diferite părți ale imperiului, spre a scăpa cu viață: la Tir, în Tebaida și aiurea. Era deja preot în vremea aceasta. A fost făcut episcop al Cezareei la 313. După 323, când Constantin a ajuns stăpânul unic și absolut al imperiului, Eusebiu începu să joace un rol important. El câștigă admirația și favoarea împăratului. Acesta îi acordă o deosebită încredere, ceea ce dădu lui Eusebiu și mai mari posibilități de a se cultiva. În problema ariană, el a avut o atitudine flotantă, asemănătoare aceleia a lui Constantin: partizan al unui arianism moderat și cu antipatie față de intransigența ortodoxă a Sf. Atanasie. Era împotriva formulei „homoousios”, care i se părea că-i favorizează pe sabelieni. A semnat formula primului Sinod ecumenic (325), a scris Bisericii sale din Cezareea o scrisoare în care arăta că formula niceeană era inspirată de împărat, dar în fond el cocheta cu arienii. A făcut cauză comună cu Eusebiu al Nicomidiei în combaterea formulei

„homoousios“, a participat la Sinodul de la Antiohia (330), a fost adversarul Sf. Atanasie la Sinodul din Tir (335), a avut un rol important în condamnarea lui Marcel de Ancira, la Sinodul de la Constantinopol (336). În același an, 336, în culmea favorii imperiale, Eusebiu fu însărcinat să rostească discursul în fața împăratului cu prilejul sărbătoririi a 30 ani de domnie ai lui Constantin. El a murit nu prea târziu, după decesul lui Constantin (21 mai 337). Eusebiu a adormit în Domnul probabil în 339 sau 340, având aproximativ vârsta de 80 de ani.

Opera. Opera scrisă de Eusebiu a fost considerabilă. Ea s-a pierdut în bună parte. O cunoaștem prin trei cataloage: unul la Fotie (*Biblioteca*, Cod. 9-13, 27, 39, 118, 127), unul la Ieronim (*De viris ill.* 81) și unul la Ebed-Iisus (Assemant, *Bibl. Orientalis* III, 1, 18). Operele lui Eusebiu ne-au parvenit fie în grecește, fie în traduceri latine, siriace și armene.

În domeniul **criticii biblice**, Eusebiu continuă tradiția filologică a lui Origen. El și Pamfil au vrut să reconstituie textul biblic stabilit de Origen. El a avut în mâini dacă nu *Exapla*, dar sigur a avut *Tetrapla* lui Origen. El a înființat împreună cu Pamfil un atelier filologic pentru copierea și reconstituirea manuscriselor. El a revizuit cu Pamfil manuscrisele Sf. Scripturi, a pus la dispoziția lui Constantin cel Mare 50 de Biblii comandate de împărat și a lăsat 10 *Tabele* sau *Canoane de concordanță*, o lucrare ingenioasă unde, printr-o împărțire a celor 4 *Evangelii* în secții scurte sau capitole și prin trimiteri la aceste capitole, făcea ușoară comparația istorisirilor evanghelice, cum explică el în scrisoarea dedicatorie către Carpian.

Opere istorice. O colecție de *Acte ale martirilor* (Sf. Policarp, Pionius, Carp și soții Apoloni). Această colecție s-a pierdut; *Cronica*; al cărei titlu era *Canoane cronologice și rezumatul istoriei universale a grecilor și a barbarilor*; cuprinzând două părți: una introductivă, care prezenta o schemă a istoriei popoarelor vechi: (caldeeni, asirieni, evrei, egipteni, greci, romani), păstrată numai într-o versiune armeană anterioară sec. VII; partea a doua

și principală cuprinde tablouri cronologice paralele ale tuturor evenimentelor principale ale istoriei profane și religioase, începând de la nașterea lui Avraam (2016 în. de Hr.) și până la 302 după Hristos. Ieronim, care a tradus *Cronica* din grecește, făcându-i multe adaosuri, iar partea ultimă scriind-o el în întregime, o duce până la 378 după Hristos. Eusebiu notează nesiguranța cifrelor date, ceea ce-l onorează. El face dovada unei erudiții excepționale cu *Istoria bisericească*, lucrare monumentală de o valoare excepțională pentru cunoașterea vieții creștine din primele trei veacuri. Această lucrare i-a adus lui Eusebiu denumirea de „Herodot-ul creștin“, și de „Părintele istoriei bisericești“. E cartea cea mai citită a lui Eusebiu. Alcătuită după *Cronică*, *Istoria bisericească* beneficiază de orientarea în istoria universală făcută de *Cronică*. În prefață, autorul indică liniile mari ale subiectului și metoda de lucru. Vorbind de metoda sa, Eusebiu cere mai întâi indulgența cititorului, făcând observația că el e cel dintâi care scrie o asemenea lucrare, adaugă însă că va folosi simplele indicații ale scriitorilor anteriori, care au lăsat însemnări parțiale ale evenimentelor. El va alege din aceste însemnări ceea ce convine obiectului pe care și-a propus să-l studieze. *Cronica*, zice Eusebiu, cuprinde un rezumat al faptelor pe care *Istoria bisericească* le dezvoltă. *Istoria bisericească* este o lucrare absolut necesară, întrucât nimeni n-a mai scris așa ceva până atunci, ea este de asemenea foarte utilă pentru cei care caută învățămintele istoriei (*Ist. bis.* I, 1, 3, 4, 5). Eusebiu scrie *Istoria bisericească* cu ajutorul și prin intermediul istoriei literare. El citește enorm de multe documente, adună texte care cuprind date și fapte precise. Listele de episcopi care au urmat în ordine cronologică, de la Sf. Apostoli până la el, se aseamănă cu listele de șefi ai școlilor filosofice pe care le făceau grămăticii. *Istoria bisericească* a lui Eusebiu cuprinde 10 cărți. Prima, cu caracter apologetic, vorbește despre Logos: profetii privitoare la venirea Lui, arătări ale Lui înainte de a Se întrupa, motivul pentru care nu S-a întrupat mai devreme. Prezintă apoi o istorie a lui Iisus cu ajutorul evangheliilor și al lui Iosif Flaviu. *Istoria bisericească*, propriu-

zisă, începe cu cartea II, care merge de la Sf. Apostoli până la războiul Iudeei. Cărțile III, IV, V, VI duc *Istoria bisericească*, de la Nero până la Deciu. O mare parte din Cartea VI e consacrată lui Origen. Cărțile VII și VIII povestesc suferințele Bisericii la sfârșitul sec. III și începutul sec. IV, până la Edictul lui Galeriu în 311. Cartea IX arată victoria lui Constantin asupra lui Maxențiu și aceea a lui Liciniu asupra lui Maximin. Cartea X descrie victoria lui Constantin asupra lui Liciniu. *Istoria bisericească* pare a fi avut mai multe redactări, poate chiar 4. Afară de textul grec, ea e păstrată și într-o versiune latină liberă a lui Rufin, care continuă opera până la 395 și într-o traducere armeană făcută după una siriacă de la sfârșitul secolului IV. *Istoria bisericească* a lui Eusebiu are o valoare covârșitoare. Fără ea n-am ști aproape nimic despre istoria primelor trei secole creștine. Ea se bazează pe izvoare sigure, pe care, cel mai adesea, ni le transmite. Eusebiu ne-a lăsat un imens material. El transcrie acte și documente de tot felul: din arhivele oficiale ale statului, din lucrări particulare, face analize și extrase prețioase din opere din care multe sunt pierdute astăzi. Este o operă sinceră și obiectivă în cea mai mare parte. Dă dovadă de un surprinzător spirit critic pentru timpul ei. I s-a reproșat uneori lipsa de sinteză și faptul că numărul mare de extrase dau lucrării mai degrabă aerul unei colecții de texte, decât de operă istorică. Eusebiu nu e prea bine și suficient informat asupra Apusului, întrucât nu cunoștea destul de bine limba latină. *Viața lui Constantin*, în 5 cărți (dacă discursul final care e al lui Constantin este socotit între operele lui Eusebiu) nu e, de fapt, o biografie, ci o laudă a vieții împăratului scrisă după moartea acestuia (337) pentru a arăta că dispărutul a fost instrumentul atotputerii lui Dumnezeu, prietenul lui Dumnezeu și modelul creștinilor (I, 3). Figura lui Constantin e idealizată, evenimentele sunt transfigurate, dar nu totul e fals. Cele 16 documente sprijină în bună parte unele elemente ale lucrării. *Despre martirii Palestinei* povestește persecuția contra creștinilor, între anii 303-311, la Cezareea Palestinei, unde autorul a fost martor ocular. Eusebiu anexează această lucrare cărții a VIII-a a *Istoriei bisericești*

Afară de această ediție scurtă, mai există una independentă, mai lungă, în siriacă.

Opere **apologetico-dogmatice**. *Apologia lui Origen*, scrisă în colaborare cu Pamfil; *Contra lui Hierocle* este o combatere viguroasă și ironică a lucrării *Philalethes*, a lui Hierocle, guvernator al Bitiniei, pe la 307; *Pregătirea evanghelică*, în 15 cărți, arată superioritatea religiei iudaice și a celei creștine față de păgâni sub toate raporturile. E o critică negativă. *Demonstrația evanghelică*, scrisă în 20 de cărți, din care nu ni s-au păstrat decât ultimele 10. Această lucrare e adresată iudeilor pentru a le arăta că profețiile Vechiului Testament s-au realizat în creștinism și că, deci, acesta e superior iudaismului; *Extrase profetice*, făcând parte dintr-o *Introducere generală elementară în creștinism*, în 10 cărți. Nu s-au păstrat decât cărțile VI-IX. E probabil opera pe care Fotie o pomenește sub numele de *Pregătiri bisericești și Demonstrații bisericești* (*Biblioteca*, Cod. 11-12); *Teofania*, un tratat despre Întrupare, în cinci cărți, primele trei vorbesc despre Dumnezeu, despre Logos, despre păcatul originar și despre mântuire, a patra reproduce demonstrația profețiilor mesianice, făcută de Eusebiu mai înainte, iar a cincea reproducând elemente din *Demonstrație*, respinge afirmația că Iisus Hristos a fost un magician, iar Sf. Apostoli niște înșelători ai poporului. Lucrarea menționată de Fotie (*Biblioteca*, Cod. 13) sub numele de *Dovedire și apărare*, combătea probabil unele obiecțiuni păgâne; *Contra lui Porfiriu*, în 25 cărți, lucrare menționată de Ieronim (*De viris ill.* 81) din care nu s-au păstrat decât foarte mărunte fragmente; *Despre poligamia îngăduită vechilor patriarhi*, care face o paralelă între căsătoria Vechiului și a Noului Testament; *Despre sărbătoarea Paștelui la evrei*, socotită ca tip al jertfei euharistice. Operele apologetice ale lui Eusebiu arată o lectură întinsă, informații largi și o mare putere de analiză și pătrundere, care fac din el cel mai mare apologet creștin al sec. IV. Opere dogmatice propriu-zise: *Contra lui Marcel de Ancira*, în două cărți, respinge atacurile lui Marcel contra arianismului și arată erorile lui deja condamnate; *Despre*

teologia bisericească, în 3 cărți, înfățișează învățătura despre Sf. Treime, îndeosebi despre Logos, ca Persoană deosebită de Tatăl.

Opera **exegetică**. În domeniul geografiei biblice, Eusebiu a scris: 1. *Onomasticonul*, adică un tratat despre numele de locuri menționate de Sf. Scriptură, catalogate în ordine alfabetică și cu o mică descriere. Lucrarea a fost tradusă și completată de Ieronim. Ea făcea parte dintr-o operă mai mare asupra topografiei Palestinei și a Ierusalimului. În exegeza propriu-zisă, Eusebiu a lăsat: 1. *Foarte erudite comentarii la cei 150 de Psalmi*, cum zice Ieronim (*De viris ill.*, 81), tradus în latinește și ameliorat de Eusebiu de Vercelli; 2. *Comentariu la Isaia*, în 10 cărți, păstrate în bună parte; 3. *Comentariu la Sf. Luca*; 4. *Nedumeriri și soluții cu privire la Evangheliile*, în legătură cu unele nepotriviri în istoria copilăriei și în aceea a învierii Mântuitorului. Nu ni s-a păstrat din această lucrare decât un rezumat, editat de A. Mai. Eusebiu folosește interpretarea alegorică în dependență de Origen.

Omilii, discursuri, scrisori. Se pare că din cele 14 omilii latine publicate sub numele său, primele două aparțin lui Eusebiu de Emessa. La cele trei discursuri solemne: unul ținut la sfințirea unei biserici din Tir, altul pronunțat la Constantinopol, în cinstea împăratului Constantin cu ocazia aniversării a 30 de ani de domnie ai acestuia, și al treilea despre martiri, ținut la Antiohia. Se pare că trebuie adăugat și „*Cuvântul lui Constantin către adunarea Sfinților*“, care formează cartea a cincea a *Vieții lui Constantin*. Din vasta corespondență a lui Eusebiu s-au păstrat următoarele *Scrisori*: una adresată lui *Carpian* și care servește ca introducere la *Canoanele evanghelice*, una adresată lui *Flaccilus*, care servește ca introducere la tratatul *Despre teologia bisericească* și *Scrisoarea către Biserica din Cezairea*, scrisă după Sinodul de la Niceea și în care el explică rolul său la acest Sinod și încearcă să arate că termenul „*homoousios*“ adăugat în formulă înseamnă că Logosul a fost născut din ființa Tatălui și este cu totul asemenea Acestuia. Din scrisoarea către *Constanția*, sora împăratului, s-au

păstrat numai fragmente. Aici Eusebiu combate cultul icoanelor.

Doctrina lui Eusebiu este nesigură. El are meritul de a fi luptat contra sabelianismului. Pentru rest, el nu e întru totul ortodox. Un scrupul dogmatic, prietenia cu arienii sau semi-arienii, ori altceva l-au împiedicat să folosească termenul „*homoousios*“. Doctrina sa trinitară este origenistă. Eusebiu susține dumnezeirea lui Hristos după întruparea Acestuia. Sf. Maria este Născătoare de Dumnezeu. Sf. Duh e o creatură a Tatălui. El lucrează numai asupra sfinților. Despre Sf. Euharistie, Eusebiu susține că noi, fiii Legământului celui nou, prăznuim în fiecare duminică Paștele nostru, ne hrănim tot timpul cu trupul Mântuitorului, ne împărtășim toată vremea cu sângele Mielului. Eusebiu respinge cultul icoanelor, sub influența origenismului.

Caracterizare. Eusebiu a fost un spirit universal, ocupându-se în lucrările sale cu numeroase discipline științifice: istorie, geografie, apologetică, dogmatică, exegeză, elocință. El este un erudit de prima mână. Eusebiu e „*Părintele istoriei bisericești*“, atât prin *Istoria sa bisericească*, cât și prin alte opere de istorie contemporană. Metoda sa de lucru dovedește un spirit critic deosebit și lăudabil pentru vremea sa. Autorul nostru e cel mai mare apologet creștin din sec. IV. El n-a fost un scriitor ortodox propriu-zis, ci un scriitor de curte, stând sub influența origenismului și a arianismului. El nu e numai un istoric al Bisericii, ci și un istoric al literaturii și, în general, al culturii bisericești. El e primul izvor de informații și unul dintre cele mai bogate tezaururi de material pentru alcătuirea unei prime istorii a literaturii bisericești. *Istoria bisericească* a lui Eusebiu este izvorul primului tratat de istoria literaturii bisericești, intitulat *De viris illustribus*, al lui Ieronim (Prologus).

Bibliografie: *Ediții*: Migne, P.G. 19-24 (generală) și numeroase ediții pe opere mai ales în G.C.S. *Cronica* edit. de Helm. 2 volume; *Istoria bis.*, edit. de Ed. Schwartz, 3 volume; ediție mică de același în 1922-23; *Preğ evang.* edit. de E.H. Gifford. 4 vol.; *Demonstr. evang.*, edit. de I.A. Heikel; *Theofania*, edit. de H. Gressmann text și traducere franceză de E. Grapin, 3

vol.; G. Bardy în *Sources chrétiennes*, nr. 31. *Istории literare, studii și manuale*: Ieronim, *De viris ill.* 81; Ed. Schwartz., *Eusebius von Casarea*, in Realencyki, der class. Alt-Pauly-Wissowa-Kroll 6, col. 1370-1439; H. Leclercq, *Historiens du christianisme, Dict. d'archéologie chrét. et de liturgie*, VI, 2 col. 2550-55; C. Verschaffel, *Eusebe de Césarée, Dict. de Théol. Cath.* V, 2, 1924, col. 1527-1532; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 309-317; G. G. Stănescu, *Eusebiu al Cezareei*, Cluj 1940; O. Bardenhewer *op. cit.* III, pp. 240-262; A. Puech, *Hist. de la lit. grecque chrét.* III, pp. 167-219; U. Mannucci, *op. cit.* II, pp. 13-28; B. Altaner, *op. cit.* pp. 141-146.

SF. CHIRIL AL IERUSALIMULUI

Viața. Sf. Chiril e rudă sufletească cu Eusebiu, mai ales în privința atitudinii față de arianism. S-a născut la Ierusalim sau în jurul acestui oraș între anii 313-315. A fost călugăr și a studiat profund Sf. Scriptură. A fost hirotonit preot în 343 de episcopul Maxim II, căruia i-a urmat la episcopat în 348. Se pare că în acest an sau în 350, el a rostit catehezele care i-au adus celebritatea. S-a vorbit în vechime de necanonicitatea alegerii Sf. Chiril la Ierusalim, dar lucrul a fost dezmințit de episcopii orientali la Sinodul II ecumenic. Viața Sf. Chiril a fost plină de evenimente și de zbucium. În 357, Sf. Chiril a fost depus de un sinod arian prezidat de Acaciu, mitropolit al Cezareei, care nu îngăduia Sf. Chiril să arboreze o întâietate de onoare ca episcop al Ierusalimului, onoare recunoscută de canonul VII al Sinodului I ecumenic de la Niceea, sub rezerva recunoașterii demnității scaunului mitropolitan. În 359, Sf. Chiril s-a reîntors, dar în 360 împăratul l-a expulzat din nou. Se reîntoarse sub Iulian, iar în 362 asistă la minunile care împiedicau reconstruirea templului din Ierusalim. A plecat din nou în exil sub domnia lui Valens (367-378). Restabilit definitiv în eparhia sa, Sf. Chiril se ocupă de aici înainte cu îndreptarea ravagiilor produse de erezie printre credincioși. A luat parte la Sinodul II ecumenic de la Constantinopol. A adormit în Domnul la 18 martie 386, în vârstă de 70-73 ani.

Opera. Sf. Chiril cuprinde *Catehezele*, o *Scrisoare către Constanțiu*, o *Omilie asupra paraliticului de la Vitezda* și câteva fragmente. *Cate-*

hezele sunt alcătuite dintr-o procateheză și 23 de cateheze propriu-zise. Procateheza arată actele pregătitoare pentru primirea Sf. Botez. *Catehezele* propriu-zise: 1-18 se adresează catehumenilor și ele au fost ținute în Postul Paștelui. *Catehezele* 1-4, tratează despre păcat, Pocăință, Botez și credință; *Catehezele* 5-18 explică Simbolul apostolic. Ultimele cinci *Cateheze* (19-23) numite și mistagogice, ținute în noaptea Paștilor, tratează despre Tainele sau Misterele pe care au să le primească cei foarte de curând luminați; *Catehezele* 19-20 vorbesc despre Botez, 21 despre Mirungere, 22 despre Euharistie, 23 despre Liturghie.

Doctrina. Asemenea lui Eusebiu, Sf. Chiril al Ierusalimului nu pronunță cuvântul „homoousios”, pentru că acesta nu se află în Sf. Scriptură și pentru că ar fi favorizat sabelianismul. Sf. Chiril e ortodox însă în tot restul doctrinei sale. El socotește pe Hristos ca Dumnezeu adevărat, Dumnezeu din Dumnezeu. El lasă la o parte problemele grele, teologia savantă, și vorbește simplu și direct credincioșilor săi despre: Dumnezeu și atributele Sale (IV, 4, 5), Hristos și Întruparea Sa (IV, 7, 9, 11), superioritatea Sa asupra îngerilor (VI, 6; VII, 8), nașterea și dumnezeirea Sa, măreția și generozitatea mântuirii (XIII, 2, 6, 33). Vorbește, apoi, despre lucrarea Sf. Duh prin har și prin Sf. Taine, lucrare care se numește sfințire, apoi despre învierea morților și despre caracteristicile Bisericii universale. Sf. Chiril are în centrul doctrinei sale Sf. Euharistie. Realitatea trupului Mântuitorului e subliniată continuu. Adevărul prefacerii euharistice e arătat prin minunea de la Cana. Noi avem comuniunea cu adevăratul Trup și Sânge al lui Hristos în pofida permanenței accidentelor: pâinea care se vede nu e pâine chiar dacă este sensibilă la gust, ci este Trupul lui Hristos; vinul care se vede nu e vin, chiar dacă așa pare la gust, ci este Sângele lui Hristos (*Cat.* XXII, 9). La Sf. Chiril găsim epicleza și pomenirea morților în cuprinsul Sf. Liturghii.

Caracterizare. Sf. Chiril a fost un ierarh iubit de turma lui, dar dușmănit de mitropolitul lui de la Cezareea, Acaciu, și de alți arieni de frunte, ceea ce i-a adus câteva exiluri nemeritate, dintre care

unele foarte lungi. El e un teolog popular, simplu, dar ortodox și adânc. *Catehezele* sale expun întreaga învățatură ortodoxă în formule care durează și astăzi. Explicarea Simbolului credinței dată de el este clară, precisă, profund catehetică.

Bibliografie. *Ediții:* Migne, P.G. 33; *Catehezele mistagogice*, editate de J. Quasten; Catehezele au fost traduse în limba germană de Ph. Häuser, iar în românește, printre alții, de Pr. D. Fecioru; *Istoria literaturii, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.*, 112; G. Delacroix, *Saint Cyrilic de Jérusalem, sa vie et ses oeuvres*, Paris, 1865; X. L. Bachelet, *Cyrille (Saint), évêque de Jérusalem*, în *Dict. de Théol. Cath.* III, 1, 1923, col. 2527-2577; Pr. M. Bulacu, *Conștiința creștină*, Buc. 1941; O. Bardenhewer, *op. cit.*, III, pp. 273-281; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 354-359; U. Mannucci, *op. cit.* II, pp. 89-93; B. Altaner, *op. cit.* pp. 195-196.

SF. EPIFANIU

Viata. Sf. Epifaniu s-a născut în Palestina, nu departe de Eleutheropolis, în jurul anului 315, dintr-o familie evlavioasă și avută. Capătă o oarecare formație literară și a fost atras de monahii contemporani ai Palestinei, mai ales de Sf. Ilarion. A călătorit în Egipt unde a cunoscut monahismul de aproape. Deși tânăr, având numai 20 de ani, el posedă o mare experiență monahală și cunoștea cinci limbi: greaca, latina, ebraica, copta și siriaca. El a întemeiat o mănăstire la locul său de naștere, pe care a condus-o timp de 30 de ani cu multă pricepere, împărțit între ucenici, studiu și rugăciune. În anul 367 fu ales episcop de Salamina, numită apoi Constanța, în insula Cipru, unde s-a distins prin sfințenia vieții, prin învățatură și mai ales prin râvna sa pentru Ortodoxie. El a avut reputația unui sfânt, care făcea minuni încă din timpul vieții. Marea temă a vieții sale a fost lupta înverșunată contra ereticilor, luptă pe care a ilustrat-o cu două opere principale: *Ancoratul* și *Panarion*. El a luptat mai ales contra lui Apolinarie și a lui Origen. Socotea pe Origen ca tată a tuturor ereziilor. Căutând origenismul pretutindeni, a intrat în conflict întâi cu Ioan al Ierusalimului și apoi cu Sf. Ioan Gură de Aur. Manevrat de episcopul Teofil al Alexandriei, el a plecat, în

402, la Constantinopol ca să-l mustre pe Sf. Ioan Gură de Aur, zugrăvit lui ca origenist. Se pregătea chiar să-l condamne definitiv, când fu lămurit, aflând adevărul așa cum era. El a făcut cale întoarsă și a murit pe drum, în corabia care-l transporta, la 14 mai 403, în vârstă de 88 de ani.

Opera. Lucrările Sf. Epifaniu se împart în: polemice, opere de arheologie biblică și două scrisori.

Operele polemice sunt scrierile principale ale Sf. Epifaniu: *Ancoratul*, scris la cererea creștinilor din Pamfilia, care doreau să cunoască precis învățătura despre Sf. Treime și îndeosebi despre Sf. Duh. Scrierea e socotită de Epifaniu ca o ancoră de care să se țină creștinii în valurile furioase ale ereziilor ariană și macedoniană. Autorul stă pe baza Sf. Scripturi și a Sf. Tradiții. Partea dogmatică corespunde catehezelor Sf. Chiril; *Panarion* (cutia cu doctorii), citată cu titlul de *Erezii*, este opera principală a Sf. Epifaniu îndreptată contra a 80 de erezii, număr simbolic. Autorul vrea să vindece pe toți cei mușcați de șerpii ereziilor și să prezeve pe cei sănătoși. Pentru a ajunge la numărul de 80 de erezii, autorul e nevoit să treacă în numărul acestora simple nume de popoare sau de școli filosofice ca: elenii, epicurienii, stoicii, fariseii, sciții, barbarii etc.

În domeniul **arheologiei biblice**, Epifaniu a scris *Despre măsuri și greutateți*, în care tratează despre canonul cărților Vechiului Testament, despre măsuri și greutateți și despre interpretarea cărților biblice. S-a păstrat în latinește o explicație alegorică a celor 12 pietre, care împodobeau pieptul marelui preot.

Corespondența e compusă, în momentul de față, din două *Scrisori*: una adresată lui *Ioan al Ierusalimului* și alta lui *Ieronim*.

Doctrina Sf. Epifaniu e cea tradițională și lipsită de speculație. El dă importanță **Sf. Tradiții** despre care zice că trebuie folosită, fiindcă „nu toate pot fi luate din Sf. Scriptură. Sf. Apostoli au lăsat unele lucruri în Sf. Scriptură, altele le-au lăsat în Tradiție“ (*Panarion*, 61, 6). Tradiția e păstrată de Biserică, în care credincioșii găsesc învățăturile sale.

În privința **Sf. Treimi**, Epifaniu susține că

Tatăl este nenăscut, necreat, de neînțeles, pe când Fiul este născut, dar necreat și neînțeles, iar Sf. Duh e veșnic, nu născut, nu creat, nu frate, nu unchi, nu strămoș, nu nepot, ci Duh Sfânt de aceeași ființă cu Tatăl și cu Fiul (*Ancoratul* 7). Sf. Epifaniu afirmă că Tatăl, Fiul și Sf. Duh sunt de o ființă, sunt trei Ipostase, o singură ființă, o singură Dumnezeuire.

În **hristologie**, Sf. Epifaniu învață că Întruparea nu este adevărată, dacă ea n-a avut ținuta necesară a umanității. Când se zice că Hristos a mâncat și a băut, cu aceasta se arată că El a avut trup adevărat. Venind, Logosul a avut toată iconomia umanității, adică a luat și trup și suflet și toate câte sunt în om (*Ancoratul*, 33). Logosul S-a întrupat nu din necesitate, ci în perfectă libertate de voință, prin taina negrăită a Înțelepciunii. El a luat toate asupra propriei sale făpturi din cauza nesfârșitei Sale dragoste de oameni. El S-a întrupat pentru a osândi păcatul în trup, pentru a distruge osânda pe cruce, pentru a elimina stricăciunea din mormânt. Sf. Fecioară e Născătoare de Dumnezeu și are o feciorie perpetuă. Sf. Epifaniu a luat poziție contra adorării prin sfinte icoane, în operele menționate, cum și în scrisoarea către Ioan al Ierusalimului (*Scrisoarea* 51 sub numele Fer. Ieronim).

Caracterizare. Sf. Epifaniu e un scriitor cu merite de ordin enciclopedic și istoric. El e puțin original, nu e atât un gânditor, cât un erudit. Ne-a transmis multe documente prețioase pentru istoria ideilor creștine. Critica sa nu e sigură sau e pătimășă. El e uneori inexact, prolix sau grăbit. El reprezintă direcția tradiționalistă unilaterală. El este inițiatorul luptelor origeniste, în care l-a angajat pe Ieronim și pe Rufin. El este un luptător neînfricat contra ereziilor din trecutul și prezentul Bisericii din timpul său.

Bibliografie. *Ediții:* Migne P.G. 41-43; K. Holl în G.C.S., 25, 31, 37. *Istoria literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.*, 114; C. Verschaffel, *Epiphane (Saint)*, în *Dict. de Théol. Cath.* V, 1, 1924, Col. 363-365; O. Bardenhever, *op. cit.*, III, pp. 293-302; F. Cayré, *op. cit.*, I, pp. 384-389; E. Altaner, *op. cit.*, pp. 197-199.

SCRIITORII CAPADOCIENI

SF. VASILE CEL MARE

Viața. Sf. Vasile s-a născut pe la 330 dintr-o familie evlavioasă în Cezareea Capadociei. Mama sa se numea Emilia, iar tatăl său era retorul Vasile. Bunica sa după tată era Macrina cea Bătrână, fostă ucenică a Sf. Grigorie Taumaturgul. El era unul din cei 10 frați, dintre care trei vor fi episcopi: Vasile, Grigorie de Nyssa, Petru de Sevasta; cinci vor fi monahi: cei trei dinainte, plus Naucratis și Macrina cea Tânără; vor fi șase sfinți în familia mare: Sf. Macrina cea Bătrână, Sf. Emilia, Sf. Vasile, Sf. Grigorie, Sf. Petru, Sf. Macrina cea Tânără.

Sf. Vasile și-a făcut educația întâi în familie cu tatăl său Vasile, cu sora Macrina, apoi în școlile din Cezareea Capadociei, unde îl cunosc pe Sf. Grigorie Teologul, pe urmă la Constantinopol și în fine la Atena. A avut profesori vestiți: pe Libaniu, Proheresiu și Himeriu. Închegă o prietenie vestită cu Sf. Grigorie de Nazianz. Viața lor studentească e model pentru teologii de totdeauna. Cunoșteau doar două drumuri: al școlii și al Bisericii. S-a întors în patrie pe la 355. A profesat câțva timp retorica, dar a fost câștigat pentru misiunea bisericească de sora sa, Macrina. A renunțat la lume și a intrat în monahism după ce a fost botezat. A făcut o primă împărțire a averii sale la săraci. A călătorit pentru cunoașterea monahismului în Siria, Palestina, Egipt și Mesopotamia. S-a întors hotărât să organizeze viața monahală după criteriul obștei. Pentru acest scop l-a chemat pe Sf. Grigorie Teologul la mănăstirea înființată de el în Pont, pe malul râului Iris, nu departe de satul Annesi. Aici el îmbina munca manuală cu rugăciunea și cu râvna caldă intelectuală. Aici a scris el *Regulile vieții monahale (Regulile mari și mici)* și a pus bazele *Filocaliei* cu Sf. Grigorie.

În curând, a fost chemat de episcopul Eusebiu și hirotonit preot în 364, spre a i se încredința pas-torația episcopiei. După un conflict trecător cu

episcopul, se împacă cu acesta. În 368, cu prilejul unei mari foamete, Sf. Vasile a organizat admirabil asistența socială și a făcut a doua împărțire a averii sale săracilor. În 370, fu ales episcop-mitropolit al Cezareei, cu o dârză opoziție din partea adversarilor. În urma atitudinii sale neînfricate contra arianismului și a manevrelor împăratului Valens, dioceza i se împărți în două.

În interiorul eparhiei, Sf. Vasile s-a impus printr-o uriașă activitate dogmatică, pastorală și socială. Nu s-a lăsat înfrânt de arieni. Se cunoaște scena cu prefectul Modestus al lui Valens. A înființat instituții de asistență socială: azil, ospătarie, casă pentru reeducarea fetelor alunecate, spital (și de leproși), școli tehnice. Toate aceste așezăminte erau cunoscute sub numele de *Vasiliada*. A luptat pentru alinarea suferințelor celor mulți, criticându-i pe bogați. N-a făcut deosebire între neamuri și credințele oamenilor. A împodobit serviciul divin cu Sfânta sa liturgie.

În politica externă bisericească, Sf. Vasile a încercat să împace Bisericile orientale, făcând apel la Sf. Atanasie și la papa Damasus. De asemenea a încercat o împăcare între Orient și Occident împărțite pe tema schismei meletiene. Sf. Vasile a fost un mare animator în lupta contra arianismului. El a dat lovituri grele acestei erezii. I-a ajutat pe tineri la învățatură, a menținut legătura cu profesorul său Libaniu. A fost pretutindeni prezent. A fost mare preot, mare liturghisitor, mare pedagog, mare prieten, mare organizator, mare om de știință. A fost numit „un roman printre greci”. A murit la 1 ianuarie 379, plâns de toți și numit încă de atunci „cel Mare”.

Opera. Sf. Vasile a scris foarte mult în timpul scurtei sale vieți. Lucrările sale, care au o importanță covârșitoare pentru credință, sunt în cea mai mare parte normative pentru învățătura ortodoxă. Ele se împart în: dogmatice, ascetice, omilii și cuvântări, pedagogice, liturgice, canonice, epistolare.

Dogmatice: *Contra lui Eunomiu*, conducătorul anomeilor, lucrare scrisă pe la 364, în trei cărți: cărțile IV și V sunt neautentice; ele aparțin, probabil, lui Didim. Eunomiu prezenta arianismul

ca pe un pur raționalism. Ființa lui Dumnezeu rezidă, zicea el, în nenașterea Lui. Dumnezeu poate fi perfect cunoscut, pretindea același eretic. Sf. Vasile arată în prima carte eroarea gnoseologică a lui Eunomiu. În cartea a II-a se stabilește dumnezeirea Fiului și deoființimea Lui cu Tatăl; în cartea a III-a se tratează despre dumnezeirea Sf. Duh; *Despre Sf. Duh*, lucrare de o importanță considerabilă, dedicată lui Amfilohie de Iconium. Autorul susține puterea și rolul Sf. Duh Care, ca și Tatăl și Fiul, are dreptul la aceeași cinstită, fiindcă e de aceeași fire cu El. El a evitat însă formula „homoousios” și pentru Sf. Duh.

Ascetice: *Învățăături morale, Regulile mari, Regulile mici, Despre judecata lui Dumnezeu, Despre credință*. Nu sunt autentice cele trei cuvântări care deschid scrierile ascetice. De asemenea, *Penitențialul monastic și Constituțiile monahale*. Învățăturile morale cuprind 80 de arătări formate din texte biblice, precedate de un mic rezumat care le servește de introducere și comentariu. Sfaturile din ele nu-i privesc special pe monahi, ci pe creștini în general și pe preoți. *Regulile mari* cuprind 55 de numere tratând despre marile principii ale vieții monahale, pe baza Sf. Scripturi. Au fost compuse între 358-362. *Regulile mici* cuprind 313 numere și se prezintă ca răspunsuri scurte la anumite întrebări. Sunt aplicații. *Regulile* sunt, în parte, proprietatea spirituală a lui Eustațiu de Sevasta, care le transmisese numai oral. Ambele colecții de *Reguli* au suferit mai multe remanieri până la forma lor definitivă. Ele au influențat *Așezămintele* Sf. Ioan Casian și *Regula* lui Benedict de Nursia.

Omilii și cuvântări. 9 *Omilii la Hexaemeron* care explică crearea lumii și toate fenomenele legate de actul creației pe zile. Interpretarea e literală. Autorul pune la contribuție toată știința anticității și a timpului său, în domeniul naturii și al filozofiei. El folosește cu pricepere această știință și scoate totdeauna concluzii solide și frumoase pentru spiritualismul creștin. Aceste *Omilii* au câștigat curând o mare autoritate și au fost imitate în Apus de Sf. Ambrozie. Sf. Vasile a tratat creația lumii până în ziua a cincea, fratele său Grigorie de

Nyssa l-a completat scriind o lucrare *Despre face-rea omului*, în ziua a șasea. *Omiliile* vasilieni au fost rostite în timpul unui Post al Paștelui; 13 *Omilii asupra Psalmilor*, tratând Psalmii 1, 7, 14, 28, 29, 32, 33, 44, 45, 48, 59, 61, 114, verset cu verset și cu aplicații pentru edificarea credincioșilor. Prima omilie e un studiu asupra psalmilor în general. Sf. Ambrozie a imitat aceste omilii; *Comentariul la Isaia* e de autenticitate discutabilă; 24 *Cuvântări* din diferite domenii; *dogmatic*: *Despre credință, la textul „La început era Cuvântul”*, *Contra sabelienilor, a lui Arie și a eunomi- nilor, Dumnezeu nu este autor al răului* etc.; *morale*: *Contra bogaților, la textul din Luca 16, 18, Cu ocazia secetei, Contra beției, Despre invi- die; pedagogice*: *Către tineri*: se poate trage folos din studiul clasicilor profani care trebuie citați așa cum albina culege nectarul din flori; *panegirice*: *La martirii Sf. Iulita, Sf. Gordius, Cei 40 de mar- tiri din Sevasta, Sf. Mamant*.

Liturgice, canonice, corespondență: *Litur- ghia; Scrisorile* 188, 199, 217, numite și *Scrisori canonice*, au trecut în dreptul bisericesc. Colecția de scrisori a Sf. Vasile cuprinde 365 de numere datând din toate perioadele vieții lui. Trebuie socotită ca apocrifă corespondența sa cu Libaniu (*Scris.* 333-359); la fel, scrisorile către Iulian Apostatul (numerele 39, 40, 41, 360) și poate și cele către Apolinarie. *Scrisoarea a 8-a* aparține lui Evagrie Ponticul. Scrisorile vasilieni au cuprins variat și interesant. Unele sunt de natură dogmatică, ca cele de la numerele 233, 234, 235 adresate lui Amfilohie de Iconium și care sunt o completare a cărților contra lui Eunomiu. Alte scrisori sunt de natură misionară, monahală sau ocazională. Merită să relevăm scrisorile adresate Bisericii din Apus în legătură cu schisma din Antiohia. Corespondența Sf. Vasile e cea mai ele- gantă operă a sa sub raportul stilului și al fineții spiritului.

Doctrina. Cunoașterea naturală a lui Dum- nezeu. Sf. Vasile dezvoltă o frumoasă și interesantă teorie a cunoașterii lui Dumnezeu, contra lui Eunomiu. Ereziarhul susținea că ființa lui Dum- nezeu este nenașterea și că noi știind ce este aceas-

ta, știm implicit ce este Dumnezeu. Sf. Vasile observă că Dumnezeu nu poate fi cunoscut decât din lucrările Sale și aceasta pe calea minții. Prin aceste lucrări noi cunoaștem însă numai puterea, nu și ființa lui Dumnezeu. Cu ajutorul conceptelor sau noțiunilor, noi deducem pe Dumnezeu din operele Sale. Aceste concepte exprimă atributele sau însu- șirile lui Dumnezeu. Conceptele sunt subiective, dar ele nu sunt vorbe goale, cum pretindea Eunomiu, ci corespund la ceva real în Dumnezeu. Dacă Dum- nezeu ar putea fi înțeles, El ar fi mărginit. Nenaș- terea e o însușire negativă și nu poate să exprime ființa întreagă sau parțială a lui Dumnezeu.

Sf. Treime. Sf. Vasile aduce o precizare pre- țioasă în folosirea termenilor care exprimau în vremea lui ființa lui Dumnezeu și persoanele Sf. Treimi. Știm că termenii „ființă” și „ipostas” se întrebuintau de-a valma. Sf. Vasile e cel dintâi care întrebuintează numai formula „o singură ființă, trei ipostase”. Prin „ipostasă”, el înțelege o ființă de sine stătătoare caracterizată prin însușiri proprii, în sensul de individ sau persoană. Sf. Vasile atribuie Tatălui paternitatea, Fiului filiația și Sf. Duh sfințenia. Autorul nostru a susținut dumnezeirea și deoființimea Sf. Duh cu celelalte Persoane ale Sf. Treimi, dar n-a întrebuintat nicio- dată pentru Sf. Duh expresiile: Dumnezeu și „deoființă cu Tatăl”.

Caracterizare. Sf. Vasile a fost un mare pă- stor al Bisericii, atât ca preot cât și ca mitropolit al Cezareei Capadociei. El a fost un scriitor de culme al perioadei a II-a patristice. Operele sale numeroase, patru volume în ediția Migne, dense, scurte ca întindere, dar pline de o rară bogăție de probleme și idei, sunt folositoare pentru dogma- tică, morală, monahism, lucrări sociale și cult. Sf. Vasile e primul dintre „Cei trei mari dascăli ai lumii creștine și ierarhi”. A adâncit problema cunoașterii lui Dumnezeu, a Sf. Treimi, a Sf. Duh și a Sf. Taine. Materialul său documentar și meto- da sa sunt de o mare acrivie pentru vremea lui. El a fost un mare misionar înlăuntrul eparhiei sale și la marginile imperiului, interesându-se și de creștinii din părțile noastre. El a fost unul din cei mai mari pedagogi ai vremii sale. El recomandă în

mod stăruitor însușirea culturii profane în anumite condiții. El este alcătuitorul *Regulilor monahale* în forma lor clasică, *Reguli* pe care monahismul din Răsărit le folosește și astăzi. Sf. Vasile a fost un organizator al cultului bisericesc. De la el ne-au rămas *Liturghia*, care-i poartă numele, frumoasele rugăciuni din *Pravila Sf. Împărtășanii* și *Molitvele* ce se citesc în ziua numelui lui. El este prăznuit la 1 și 30 ianuarie.

Bibliografie: *Ediții:* Migne. P.G. 29-32 și numeroase ediții parțiale îndeosebi la *Omili* și *Scrisori*; cf. mai ales St. Giet B. Pruche, în *Sources chrétiennes* nr. 26, 17; F. Boulenger. *Istoria literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.*, 116; E. Fialon, *Etude littéraire sur Saint Basile*, Paris 1865; *Sf. Vasile arhiepiscopul Kesareei Kapadociei (329-379)* trad. de Iosif Mitropolit primat, București, 1898; P. Allard, *Saint Basile IV-e éd.* 1903; Idem, *Basile (Saint)*, în *Dictionn. de Théol. Cath.*, II, 1, 1923, col. 441-455; J. Riviere, *Saint Basile, évêque de Césarée*, Paris, 1925; P. Humbertclaude, *La doctrine ascétique de Saint Basile de Césarée*, Paris, 1932; Yves Courtonne, *Saint Basile et l'Hellénisme*, Paris 1934; St. Giet. *Les idées et l'action sociales de Saint Basile*, Paris, 1941; O. Ring. *Drei Homilien aus der Frühzeit Basilus des Grossen, Grundlegendes zur Basilusfrage*, Paderborn, 1910; St. Giet, Sasimes, *Une méprise de Saint Basile*, Paris, 1941; O. Bardenhewer, *op. cit.* III Pg. 130-162; F. Cayré *op. cit.*, I, pp. 395-404, 420 și urm.; B. Altaner, *op. cit.*, pp. 179-185.

SF. GRIGORIE DE NYSSA

Viata. Sf. Grigorie de Nyssa s-a născut în jurul anului 335 în Cezareea Capadociei, ca frate mai mic al Sf. Vasile cel Mare. A primit educația și instrucția elementară în familie, îndeosebi de la sora sa Macrina și de la fratele său Vasile, pe care-l stima în chip deosebit numindu-l „tatăl și învățătorul său“ (*Scrisoarea 13*) și pe care-l compara cu Moise, cu Samuel, cu Ilie, cu Ioan Botezătorul și cu Pavel. Și-a completat cultura prin legătura sa cu Libaniu și cu alți oameni de seamă ai timpului. Grație atmosferei din familie, Grigorie a îndrăgit Biserica și a ajuns chiar până la rangul de citeț în ierarhia inferioară. Pentru motive pe care nu le cunoaștem bine, el s-a depărtat de Biserică, a devenit profesor de retorică și s-a căsătorit. A profesat

câtva timp retorica, dar în urma morții soției sale Teosebia, „cu adevărat sfântă și cu adevărat soție de preot“ și în urma îndemnurilor fratelui său Vasile și a prietenului său Grigorie de Nazianz, autorul nostru s-a retras la mănăstirea întemeiată de fratele său Vasile, pe malul râului Iris în Pont. A stat aici aproximativ 10 ani, până în 371, când Sf. Vasile l-a ales episcop de Nyssa, o mică localitate în partea extrem răsăriteană a Capadociei. Ca episcop, Sf. Grigorie n-a mulțumit exigențele administrative și misiunile de politică bisericească ale fratelui său. Dacă Sf. Grigorie de Nyssa făcea figură de diplomat mediocru, în schimb el era foarte învățat și de o credință profundă. Pentru a scăpa de el, arienii i-au înscenat vina de a fi delapidat niște bunuri bisericești. E condamnat de arieni într-un sinod local la Nyssa, unde a fost depus din treaptă, la 376. Ar fi fost arestat, dacă n-ar fi fugit. După moartea lui Valens (9 august 378), el se reîntoarce și e primit triumfal (*Scris.* 6). După moartea fratelui său Vasile, Sf. Grigorie se prezintă ca unul din apărătorii cei mai autorizați ai Ortodoxiei în Asia Mică. Sinodul de la Antiohia (379) îi încredințează misiunea de inspector bisericesc în Pont, Palestina și Arabia. În acest timp el e ales mitropolit de Sevasta, în Armenia, unde a fost reținut – zice el – câteva luni, ca „într-o captivitate babilonică“ (*Scris.* 19). Talentul oratoric și știința teologică ale Sf. Grigorie au fost apreciate superlativ la Sinodul II ecumenic (381) unde el a fost proclamat „stâlp al Ortodoxiei“. Renumele de care se bucura ca orator a făcut ca Sf. Grigorie să fie chemat să rostească numeroase necrologuri, printre altele pe acelea la moartea prințesei Pulheria și la moartea împărătesei Flaccilla. Știm că el a luat parte și la un Sinod de la Constantinopol, în 394. După această dată nu se mai știe nimic despre el. A murit probabil în 394 sau 395. Sf. Grigorie de Nyssa are într-un grad mai mic calitățile de administrator ale Sf. Vasile și e un orator mai puțin elegant ca Sf. Grigorie de Nazianz, dar el îi egalează pe amândoi în teologie și îi depășește prin puterea sa de speculație.

Opera. Scrieri și omilii exegetice: *Despre crearea omului*, scrisă în 379, puțin după moartea

Sf. Vasile și dedicată fratelui său mai mic, Petru de Sevasta. Această lucrare completează *Omiliile Sf. Vasile la Hexaameron*, care s-au oprit la ziua a cincea a creației. Lumea a fost făcută pentru om, care e regele ei. Slăbiciunea aparentă a omului a făcut posibilă dezvoltarea civilizației. Omul e chipul lui Dumnezeu, ca și Acesta, chipul este netrupesc, dar sufletul rezidă în trup. Partea conducătoare a sufletului, adică mintea, nu sălășluiește într-o parte specială a trupului. Explică alegoric crearea sexelor. Combate concepția origenistă despre pre-existența sufletelor, dar reține ideea de apocatastasă și de mântuire generală. Materia, ca și răul, sunt umbre. Ele vor dispărea. Combate metempsihoza. Trupul și sufletul încep odată și se dezvoltă paralel. Sfârșitul tratatului se ocupă cu descrierea amănunțită a structurii corpului (Puech, *op. cit.*, III, p. 402-404); *Apologie*, adresată fratelui său Petru pentru Hexaameron, scrisă puțin timp după cea precedentă. Ea e menită să răspundă la unele nedumeriri și critici pe care le treziseră *Omiliile la Hexaameron* ale Sf. Vasile. Ideea de creație se poate armoniza cu aceea de evoluție. Puterea și știința întrebuintate de Dumnezeu pentru crearea fiecărei părți a totului sunt urmate de o înlănțuire necesară potrivit unei anumite ordini. Ceea ce rațiunea explică logic, Moise a exprimat istoric. Toate lucrurile existau potențial în primul impuls creator al lui Dumnezeu, ca o putere seminală aruncată pentru crearea lumii, dar, în act, lucrurile individuale nu existau încă (P.G. 44, col. 77 D). Creația a avut loc odată (*Ibidem*, col. 77 C). Natura este în continuă mișcare și transformare (*Ibidem*, col. 108 AB). Elementele au deosebiri și corespondențe care ușurează trecerea de la unul la altul; *Despre viața lui Moise*, scrisă spre sfârșitul vieții, fiindcă autorul vorbește în ea despre perii săi albi. Poartă ca subtitlu *Despre desăvârșirea cea după virtute* și e adresată unui tânăr Cezar, care-i ceruse un model de viață perfectă. Autorul, la începutul lucrării, spune adresantului că-i e greu să dea răspuns la o asemenea problemă, pentru că virtutea este în continuu progres. Cu toate acestea, deși desăvârșirea în sine este inaccesibilă, totuși se poate face o idee despre ea, cercetând viața aleasă a oamenilor

îmbunătățiți, dintre care cel dintâi e Moise. Moise, pe muntele Sinai, simbolizează râvna sufletului omenesc după unirea cu Dumnezeu. Se expune viața lui Moise, după care se meditează mistic faptele din cadrul acestei vieți; *Despre pitonisa* este un mic tratat de demonologie. Comentând textul din I Regi 28, 12-18, autorul, spre deosebire de Origen, dar de acord cu Metodiul de Olimp și cu Eustațiu de Antiohia, afirmă că umbra care s-a arătat lui Saul n-a fost sufletul lui Samuil, ci un demon supus vrăjitoarei din Endor (P.G. 45, col. 112 A B C). *La titlurile Psalmilor* e o introducere la studiul Psalmilor. În fond e un tratat de desăvârșire vorbind despre înălțarea spirituală a sufletului prin virtute; *La Psalmul VI*, despre Octavă, completează lucrarea precedentă, tratând despre purificare și ascensiune spirituală; *Tâlcuire exactă la Ecclesiastul lui Solomon*, în opt omilii, dă o interpretare morală acestei cărți. Scopul este înălțarea mistică; *Tâlcuire exactă la Cântarea Cântărilor*, în 15 omilii, interpretează cuprinsul acestei cărți în sensul nuanței mistice a sufletului cu Dumnezeu. La Noul Testament, autorul ne-a lăsat următoarele serii de omilii: *Despre Rugăciunea domnească*, în cinci omilii, dintre care prima tratează despre rugăciune în general, iar celelalte dau tâlcuirea ortodoxă clasică; *La fericiri*, în opt omilii, care tratează, în general, despre aceeași înălțare a sufletului către Dumnezeu. Lucrările exegetice ale Sf. Grigorie de Nyssa au o importanță deosebită pentru doctrina sa teologico-mistică și filosofică. Ele stau sub influență neoplatonică și se servesc în general de metoda alegorică.

Scrieri dogmatico-polemice. Opere polemice: *Contra lui Eunomiu*, în 12 cărți, sau 13 cărți dacă a 12-a se împarte în două. Autorul combate aici, în primul rând, una din operele cele mai de seamă ale lui Eunomiu contra Sf. Vasile: *Apolo-gia apologiei*, în trei cărți, apoi o *Expunere de credință a ereziarhului*, prezentată de această dată împăratului Teodosie în 383. *Apolo-gia apologiei*, pe care o combate Sf. Grigorie poate fi reconstituită aproape în întregime din opera gregoriană. Sf. Grigorie combate cu măiestrie erezia eunomiană, deși el este înegal în opera sa *Contra lui*

Eunomiu. El nu prezintă totdeauna cu claritate obiecțiile adversarului și propriile sale replici nu sunt ireproșabil organizate; *Contra lui Apolinarie* combate tratatul lui Apolinarie intitulat *Demonstrația întrupării divine după asemănarea omului*. Această lucrare e cea mai importantă dintre toate scrierile antiapolinariste păstrate. Cuprinde 59 capitole. Autorul rezumă fidel opera lui Apolinarie și combate hristologia apolinaristă în linii mari și în amănunt. *Tratatul Contra lui Apolinarie* e o lucrare de adâncime și de autoritate în teologia Capadocienilor; *Contra lui Apolinarie-Către Teofil al Alexandriei*, scris înaintea tratatului precedent, semnalează patriarhului din Alexandria primejdia apolinarismului și cere condamnarea acestuia; *Despre Sf. Duh, contra macedonienilor și pnevmatomahilor*, în 25 capitole, lucrare mediocră.

Opere **dogmatice**: *Marele Cuvânt Catehetic*, cea mai importantă și mai sistematică operă dogmatică a Sf. Grigorie de Nyssa. E scrisă, probabil, pe la 385 și cuprinde 40 capitole, afară de introducere. E adresată dascălilor creștini însărcinați cu instruirea catehumenilor. Introducerea tratează despre metoda pe care trebuie s-o folosească dascălul. Cuprinsul lucrării are trei părți: 1) Prima (cap. 1-4), tratează despre Dumnezeu și Sf. Treime; 2) A doua (cap. 5-32) despre păcat, despre întrupare și mântuire prin Hristos; 3) A treia (capitolele 33-37) despre Botez și Euharistie; cap. 38-40 vorbesc despre roadele credinței. În cursul expunerii, autorul combate pe arieni, apolinaristi, manihei, iudei și păgâni. *Tratatul Sf. Grigorie* e substanțial, dens, plin de tot ceea ce cugetarea elenică și creștină au creat mai solid și mai rezistent, uneori original, dar adesea sub influență platonice, origenistă, atanasiană sau chiar sub influența Sf. Metodiului de Olimp (A. Puech, *op. cit.* III, p. 424). E o punte dogmatică între tratatul lui Origen – *Περὶ ἀρχῶν* și acela al lui Ioan Damaschin – *Dogmatica; Cuvânt despre suflet și despre înviere* sau *Macrinia*, consacrat surorii sale, Macrina, și scris probabil pe la 380. E o imitație parțial reușită a celebrului dialog platonice *Phaidon*, care relatează ultimele momente și idei ale lui Socrate despre

moarte. Sf. Grigorie pune pe seama surorii sale Macrina ideile sale despre originea omului, despre suflet, despre moarte, despre învierea morților și apocastastasă; *Contra destinului* e reproducerea unei discuții avute cu un filosof păgân la Constantinopol. Acest filosof pe care Grigorie voia să-l convingă să treacă de la păgânism la creștinism, susținea morțiș că totul e supus destinului și că dacă el e destinat să ajungă creștin, va ajunge chiar fără voia creștinilor, că împotriva destinului nu se poate face nimic. Autorul nostru întreabă dacă destinul nu e Dumnezeu, la care filosoful răspunde ironic și negativ. Rolul astrelor în viața oamenilor nu se poate stabili cu certitudinea și cu precizia de care vorbește filosoful; *Despre copiii care mor de timpuriu*, către Hieriu, încearcă să justifice Proviđența față de moartea timpurie a atâtor ființe omenești; *Despre Sf. Treime și Contra pnevmatomahilor că Sf. Duh e Dumnezeu* către Eustațiu, *Despre deosebirea dintre esență și ipostasă*, către Petru fratele său, *Despre suflet* către Tațian, nu sunt de o autenticitate sigură; *Că nu sunt trei Dumnezei*, către Ablabiu, încearcă să demonstreze că cele trei Persoane ale dumnezeirii nu sunt trei dumnezei, ci Unul. A numi pe Tatăl, Fiul și Sf. Duh trei dumnezei sau a nu da mărturie despre dumnezeirea Fiului și a Sf. Duh, e deopotrivă de nelegiuit și de absurd; *Despre credință*, către Simpliciu, tratează despre cele trei Persoane ale Sf. Treimi, îndeosebi despre Fiul și Sf. Duh și raportul acestora cu Tatăl; Sf. Duh e Dumnezeu; *Contra grecilor*, după noțiunile comune discută fără ajutorul Scripturii noțiunile de persoană, esență și ipostasă pe care le aplică Persoanelor Sf. Treimi; *Cuvânt despre dumnezeirea Fiului și Sf. Duh*, ținut la Constantinopol în 383, îi combate pe anomei, pe care-i compară cu epicurienii, adică cu ateii.

Scrieri **ascetice**: *Despre feciorie*, scris înainte de episcopat, pe la 370. Fecioria face din suflet mireasa lui Hristos pe care Acesta o cheamă spre o desăvârșire din ce în ce mai mare. Autorul nostru citează ca modele de feciorie pe Maria, sora lui Moise, pe Fecioara Maria, pe Iisus Hristos, pe Ap. Pavel și pe toți aceia care, ca și el, au vrut să fie răstigniți împreună cu Hristos; *Viața Sf. Ma-*

crina, sora autorului și a Sf. Vasile. Această biografie scrisă cu talent și căldură arată cum se practica asceza în Pont, în veacul IV. Macrina aceasta, numită cea Tânără, nepoată a Macrinei celei Bătrâne, a jucat un rol mare în educația și orientarea tuturor fraților ei, de la Sf. Vasile cel Mare până la Sf. Petru de Sevasta. Ea a determinat, prin învățătura creștină și prin aleasa ei viață personală, pe frații ei, la îmbrățișarea vieții ascetice și a râvnii după desăvârșire. Patru lucrări mici tratează special problema desăvârșirii: 1) *Către Harmonios, despre sensul numelui de creștin*; 2) *Către monahul Olimp, despre desăvârșire și cum trebuie să fie creștinul*; 3) *Despre ținta cea după Dumnezeu și despre asceza cea adevărată*; 4) *Către cei mahniiți de pedepse*.

Cuvântări morale: 1) *Contra celor ce amână Botezul*; 2) *Contra cămătarilor*; 3) *Despre iubirea de săraci și despre binefacere*, două cuvântări; 4) *La cuvântul „Cine face desfrânare păcătuieste față de propriul său trup“*; 5) *Către cei îndurerați pentru cei ce s-au mutat din această viață în iad*; Predici la sărbători împăratești: 1) *La Bobotează*; 2) *Cinci predici La Paște*, dintre care se pare că a doua și a cincea nu sunt autentice; 3) *La înălțarea lui Hristos*; 4) *Cuvânt la Sf. Duh* (sau la Rusalii); **Panegirice:** 1) *La Sf. Ștefan întâiul mucenic*, două cuvântări; 2) *La marele mucenic Teodor*; 3) *La Sf. patruzeci de mucenici*, două cuvântări; 4) *La patruzeci de mucenici*; **Necrologuri:** 1) *Cuvânt funebru la Marele Vasile, propriul său frate*; 2) *Lauda Sf. Părintelui nostru Efrem*; 3) *Cuvânt funebru la Marele Meletie, episcopul Antiohiei*; 4) *Cuvânt la moartea Pulheriei*; 5) *Cuvânt funebru la moartea împărătesei Flaccilla*; 6) *La viața Sf. Grigorie, făcătorul de minuni*.

Scrisorile: 26 în ediția Migne plus o scrisoare canonică, dar 30 la număr în ediția G. Pasquali, 1925, au caracter în mare parte personal.

Doctrina. Sf. Grigorie de Nyssa a fost numit „capul care cugetă“, între Sf. Vasile supranumit „brațul care lucrează“ și Sf. Grigorie de Nazianz denumit „gura care vorbește“. „Capul care cugetă“ nu în înțelesul că ceilalți doi mari Capadocieni n-ar fi avut cap și n-ar fi gândit, ci în

acela că episcopul de Nyssa a fost mintea cea mai speculativă și mai sistematică în ansamblul acestor Părinți ai Bisericii. Sf. Grigorie a făcut mare uz de filozofie. El se folosește la maximum de datele rațiunii. Toate elementele credinței, care pot suporta argumente raționale sau judecăți de valoare, sunt prezentate – în primul rând – ca adevăruri raționale. Ar fi însă o greșeală să se susțină că Sf. Grigorie e un raționalist pur. Raționalismul său e de fapt o încercare de a justifica și a sistematiza – în măsura posibilului – datele revelației prin acelea ale științei și filozofiei. Că nu toate datele revelației pot fi supuse acestei operații, se înțelege de la sine. Baza teologiei Sf. Grigorie e Sf. Scriptură, pe care el o interpretează cel mai adesea alegoric, îndeosebi în lucrările sale mistice și de edificare.

Teognosia sau cunoașterea lui Dumnezeu e una din problemele cele mai dezbătute de Sf. Grigorie în operele sale. Cunoașterea lui Dumnezeu e scopul vieții noastre. Ea e rațională și naturală pe măsura ridicării treptate de la elementele firii celei mari și de la elementele firii umane până la hotarul dintre sensibil și suprasensibil. Dar cunoașterea rațională sau naturală e continuată de cunoașterea mistică, adică prin credință, pe baza revelației Sf. Scripturi, talmăcită de Tradiția patristică. Cei înaintați pe calea desăvârșirii se unesc cu Dumnezeu prin $\nu\epsilon\omega\pi\acute{\iota}\alpha$ (contemplarea), adică prin privirea nemijlocită a lui Dumnezeu.

Sf. Treime. Esența ($\theta\upsilon\varsigma\iota\alpha$) divină nu este împărțită în trei esențe ($\theta\upsilon\sigma\iota\alpha$) după cele trei Persoane. Potrivit cunoscutei teorii platonice a universalelor, deosebirea Persoanelor divine stă numai în relațiile lor. Lucrarea lui Dumnezeu în afară este comună celor trei Persoane. Persoanele umane nu au o existență continuă din una și aceeași persoană, ci unele din aceasta, altele din cealaltă, iar cauzele se prezintă în multe și felurite elemente față de cele cauzate. În Sf. Treime însă, lucrurile nu stau așa. Este Una și aceeași Persoană a Tatălui din care Fiul Se naște și Sf. Duh purcede. De aceea noi zicem că unicul Dumnezeu este, la propriu, singura cauză a celor cauzați de El, întrucât El coexistă cu El. Persoanele Dumnezeirii nu se separă unele de altele

nici prin timp, nici prin loc, nici prin voință, nici prin ocupație, nici prin lucrare, nici prin afecțiune, nici prin nimic din cele ce se iau în considerare la oameni. Deosebirea, dacă poate fi vorba de așa ceva între Persoanele treimice, sunt nu de natură sau ființă, ci de relație. Tatăl este Tată și nu Fiul, Fiul este Fiul și nu Tată de asemenea, Sf. Duh nu e nici Tată, nici Fiul. Iată de ce nu se poate spune că cele trei Persoane sunt trei Dumnezei (*Contra Grecolilor, după noțiunile comune*, P.G. 45, 180 B C D). Tatăl este cauza. Fiul este „Cel din cauză“. Sf. Duh este „Cel ce vine din Cel din cauză“. Cele trei Persoane au comun dumnezeirea. Fiul și Sf. Duh au comun faptul că amândoi sunt din Tatăl. Fiul e cauzat de Tatăl prin naștere, iar Sf. Duh e cauzat prin purcedere. Dumnezeu a creat lumea prin Rațiune-Logos, care este o Ipostază personală și înzestrată cu voință. Logosul este instrument al creației și Creator. Ființele create sunt de două categorii: pur spirituale (îngerii) și trupești (oamenii). Ființele spirituale se pot înmulți. Materia este o concentrare de însușiri. Omul este piscul creației. Sufletul crește o dată cu trupul, ca urmare a păcatului originar.

Hristologia Sf. Grigorie e, în general, ortodoxă. El dezvoltă doctrina hristologiei îndeosebi în *Artirrheticos, contra lui Apolinarie*, apoi în *Contra lui Eunomiu* (cartea V) și în alte opere mai mici. Hristos a avut firea umană integrală, adică trupul real și sufletul rațional, și a avut firea divină completă. Cele două firi sunt strâns unite între ele, alcătuind o singură Persoană. Sf. Grigorie dezvoltă pe larg teoria comunicării însușirilor. **Fecioara Maria** e Θεοτόκος, Născătoare de Dumnezeu (*Scris. 3*, P.G. 46, col. 1024 A). În **soteriologie**, sau în doctrina despre mântuire, Sf. Grigorie operează cu teoria drepturilor demonului. Prin păcat noi deveniserăm proprietatea demonului, căruia nimeni nu ne putea smulge prin violență, fiindcă eram stăpâniți de el în chip legal. Mântuitorul ne-a scăpat de stăpânirea diavolului prin aceea că acestuia i s-a oferit mai mult decât avea dreptul. Fiul lui Dumnezeu S-a întrupat, pentru ca vrăjmașul să nu se sperie ca în cazul când Dumnezeu i S-ar fi prezentat neacoperit și să aibă do-

rința să-și ia prada. Demonul nu și-a dat seama că trupul lui Hristos era momeala prin care a fost prins în cârligul undiței Dumnezeirii, cum li se întâmplă peștilor lacomi și astfel, după ce viața a stat în moarte și lumina a luminat în întuneric, dușmanul vieții și al luminii a dispărut. Teoria aceasta a drepturilor demonului în cadrul mântuirii, teorie schițată de Origen și reluată de Sf. Vasile și de Sf. Grigorie de Nyssa, a fost combătută de Sf. Grigorie de Nazianz și de întreaga Ortodoxie ulterioară.

Antropologie. Sf. Grigorie de Nyssa este creatorul propriu-zis, în sens științific, al antropologiei creștine. El a consacrat o lucrare specială creării omului și vorbește despre ființa și rolul omului și în alte lucrări, ca: *Marele Cuvânt Catehetic, Despre suflet și înviere* etc. Sf. Grigorie afirmă că Hristos întrupat reprezintă întreaga umanitate. Primul om creat exprimă omul în general, pur spiritual, fără sex în vederea căderii în păcat. Omul asexuat și din acest punct de vedere este chipul și asemănarea lui Dumnezeu, care n-are sex, după cuvântul Apostolului că „în Hristos Iisus nu e nici parte bărbătească, nici parte femeiască“ (Gal. 3, 28). Dar pe urmă Dumnezeu a împărțit pe om în bărbat și femeie, ceea ce nu mai reprezintă chipul lui Dumnezeu. Deci facerea omului are un aspect dublu sub raportul firii: această fire are o parte care trebuie să se asemene cu Dumnezeu și o parte care diferențiază sexele. Omul este elementul mediator între firea divină și netrupească și între viața irațională și animală. Omul are în el din ambele firi: din cea divină puterea rațiunii și a inteligenței, care nu admite deosebirea în sex masculin și feminin, din firea nerațională are alcătuirea trupului și forma deosebită a sexelor (*Despre facerea omului*, 16, P.G. 44, col. 181 A B C). Omul e înzestrat cu liberul arbitru, pentru ca din proprie inițiativă și hotărâre să aleagă bunurile sale. Această libertate poate să îndemne pe om să aleagă chiar răul. Posibilitatea păcatului a stat în calitatea de creatură a omului și în libertatea duhurilor create. Deși omul se putea înmulți și în starea sa pur spirituală, asemenea îngerilor, adică în afara căsătoriei

(*Despre facerea omului* 17, P.G. 44, col. 189 A), totuși el a ajuns să se înmulțească sexual, după căderea în păcat. Structura trupească a omului este de o rară frumusețe. Poziția verticală a trupului, așezarea membrelor inferioare și superioare, poziția capului și a organelor sale, locul și funcția limbii, toate arată situația excepțională pe care o are omul în univers. „Chipul lui Dumnezeu este ansamblul tuturor elementelor care caracterizează Dumnezeu, în primul rând inteligența și rațiunea, apoi independența și libertatea” (*Mar. Cuv. Cateh.* 5, 7, 9). Asemănarea cu Dumnezeu este împlinirea voinței Acestuia printr-o viață curată. Curățenia se capătă prin harul lui Dumnezeu și faptele noastre bune. Urmarea principală a păcatului a fost moartea. Prin lupta împotriva morții, au luat naștere artele și științele. Sufletul e simplu și nemuritor. Grigorie oscilează uneori, cu privire la originea sufletului, între creaționism și traducianism. Sufletul este spiritual, nu material, puterea de cugetare nu stă în materie. Materia ar trebui să se arate și în alte cazuri înzestrată cu cugetare și să se transforme singură, de exemplu, într-o operă de artă. Grigorie respinge trihotomismul platonice. Sufletul supraviețuiește trupului.

Apocatastasa. Deși Sf. Grigorie respinge ideile lui Origen cu privire la eternitatea materiei și a preexistenței sufletului, totuși el este de acord cu teoria marelui alexandrin despre apocatastasă. Apocatastasa (*ἀποκατάστασις*) este teoria conform căreia, la sfârșitul lumii, totul se va purifica treptat printr-un foc curățitor și va reveni la forma dintâi. Sf. Grigorie tratează despre apocatastasă în următoarele lucrări: *Despre facerea omului*, *Despre feciorie*, *Marele Cuvânt Catehetic*, *Despre suflet și înviere*, în acest din urmă tratat ocupându-se în chip special cu problema. Tratatamentul purificării se face proporțional cu păcatul pătruns în fiecare. Iar tratamentul constă în purificarea sufletului de răutate. Acest lucru nu se face fără durere (*Despre suflet și înviere* P.G. 46, 152 A B). Tratatamentul se aplică tuturor fapturilor, deci și diavolului, autorul pierzării noastre (*Marele Cuv. Cateh.* 26, 5). Starea de apocatastasă e o stare de fericire, de dumnezeire, străină de orice mahnire

(*Ibidem*, 35, 13). Cei purificați de răutate vor fi într-o stare de virtute divină, generată de firea divină, pentru ca Dumnezeu să fie totul în toate.

Caracterizare. Sf. Grigorie de Nyssa e unul din Părinții cei mai de seamă ai Bisericii creștine, atât prin mulțimea operelor, cât și prin numărul și varietatea problemelor tratate. Sf. Grigorie are meritul de a fi sistematizat elementele teologiei de până la el și de a fi dat formule sau demonstrații filosofice unora din adevărurile de credință. El are de asemenea meritul de a fi lăsat Bisericii un tratat sistematic de doctrină: *Marele Cuvânt Catehetic*, după tratatul lui Origen, Περὶ ἀρχῶν. Sf. Grigorie are o cugetare strânsă, logică, bine informată, adâncă și bogată în concluzii. Deși perioadele sale sunt lungi, totuși cugetarea sa e luminoasă și precisă. Sf. Grigorie este cel mai mare cugetător mistic creștin al sec. IV. Notăm printre operele sale mistice: *Despre viața lui Moise*, *Despre feciorie*, *Omilii la Tatăl nostru*, *Cântarea Cântărilor*, *Fericiri*. Mistica lui e influențată de neoplatonism de la care împrumută nu numai idei și cadre generale, dar chiar aparat tehnic. Mistica grigoriană e influențată de mistica lui Filon, a lui Clement Alexandrinul și a lui Origen. Limba este, în general, încărcată datorită influenței sofisticii a doua. Biserica noastră îl prăznuiește pe Sf. Grigorie de Nyssa la 10 ianuarie.

Bibliografie: Ediții: Migne, P.G. 44-46; ediții parțiale: W. Jaeger, *Contra lui Eunomiu*, Berlin, 1921; L. Méridier, *Marele Cuvânt Catehetic*, Paris, 1908; Daniélou, *Viața lui Moise*, Laplace *Crearea omului*, în *Sources Chrétiennes*, nr. 1, 6. *Istoria literare, studii și manuale*: Fotie, *Biblioteca Cod.* 6, 7; F. Hilt, *Des heilig. Gregorius von Nyssa Lehre vom Menschen*, 1890; L. Méridier, *L'influence de la seconde sophistique sur l'oeuvre de Grégoire de Nysse*, Rennes, 1906; H. Lewy, *Sobria ebrietas, Untersuchungen zur Geschichte der antiken Mystik*, Giessen, 1929; M.G. de Castro, *Die Trinitätslehre des Heiligen Gregor von Nyssa*, Freiburg im Breisgau, 1938; Jérôme Gadth, *La conception de la liberté chez Grégoire de Nysse*, în coll. *Etudes de philosophie médiévale*, tome XLIII, Paris, J. Vrin, 1953; P. Godet, *Grégoire de Nysse, Dictionn. de Théol. Cath.* V, 2, 1925, col. 1847-1852; Pr. Ioan G. Coman, *Probleme de filozofie și literatură patristică*, pp. 233-63; J. Daniélou, *Platonisme et Théologie mystique*, Paris, 1944; H. Eibl, *Augustin und die Patristik*,

München, 1933, pp. 266-273; *Sfântul Vasile arhiepiscopul Kesareei Kapadociei* (329-379), traducere de Iosif Mitropolit primat, București 1898; F. Cayré, *op. cit.* I, pp. 412-435; A. Puech, *op. cit.* III, pp. 396-436; B. Altaner, *op. cit.* pp. 189-192; U. Mannucci, *op. cit.* II, pp. 77-87; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, pp. 188-220.

SF. GRIGORIE DE NAZIANZ

Viața. Se naște la Arianz, aproape de Nazianz, pe la 329-330, ca fiu al episcopului Grigorie – numit „cel bătrân” – fost mai înainte adept al sectei hypsistarienilor. Mama sa, Nona, o creștină pioasă și de o rară energie, contribuie la convertirea soțului (325) și-l capătă pe fiul Grigorie în urma unor calde rugăciuni către Dumnezeu. Ea are o mare influență asupra formării sufletești a fiului ei, așa cum au Emilia și Macrina cea Tânără, asupra lui Vasile. Grigorie are un frate, Cezar, medic învățat, și o soră Gorgonia. Sf. Grigorie primește pregătirea elementară în casa părinților săi. Face apoi studii la Cezareea Capadociei, unde-l cunoaște pe viitorul său prieten Sf. Vasile, apoi la Cezareea Palestinei, bogată prin biblioteca și amintirile lui Origen, la Alexandria și în fine la Atena „cea de aur”. La Atena are ca profesori pe Himeriu și Proheresiu. Viața sa de student, prietenia trainică ce încheagă aici pentru totdeauna cu Sf. Vasile, succesele la studii, renumele lui și al prietenului sunt povestite amănunțit în operele sale autobiografice: *Despre viața sa și Necrolog la moartea Sf. Vasile*. Stă la Atena aproximativ 8-9 ani (până în 358-359?). Se întoarce în patrie unde e botezat. După Botez probabil, e chemat de Sf. Vasile la mănăstirea înființată de acesta pe malul Irisului în Pont. Aici lucrează cu prietenul său la alcătuirea primei *Filocalii*. Grigorie e plin de dorul de a se face monah. Dar tatăl său și credincioșii din Nazianz îl cheamă pentru a colabora cu bătrânul episcop. E hirotonit preot, împotriva voinței sale, probabil la Crăciunul anului 361. În urma acestui „act tiranic”. Sf. Grigorie fuge în Pont, la Sf. Vasile, de unde revine după stăruințele tatălui său, la Paștele anului următor, cu care prilej rostește o celebră cuvântare, intitulată *Despre fuga sa*, în care justifică plecarea sa prin nepregătirea pentru o

Taină așa de mare ca Preoția. Acum primește să-l ajute pe tatăl său în pastorație. În 371, este făcut de Sf. Vasile episcop de Sasima, pentru a rezista lui Antim de Tiana. Sf. Grigorie nu s-a dus la Sasima, probabil niciodată, atât pentru că o asemenea misiune l-ar fi stingherit în dorurile sale după viața contemplativă, cât și pentru că localitatea Sasima i se părea insuportabilă. El vorbește de a doua violență ce i s-a făcut de Sf. Vasile și pe tatăl său, bătrânul Grigorie. În anul 374, după moartea tatălui său și a mamei sale, Sf. Grigorie se retrage în mănăstirea Sf. Tecla, la Seleucia, în Isauria. La stăruința unei delegații de ortodocși venite de la Constantinopol, în 378, după moartea împăratului Valens, și la îndemnul Sf. Vasile, Sf. Grigorie pleacă în 379 la Constantinopol spre a regrupa și reface Biserica Ortodoxă de acolo. El a deschis o capelă în casa unei rude, unde oficia și rostea predicile sale așa de gustate. Viața sa exemplară și talentul său oratoric deosebit grupară în jurul lui elita intelectuală a Capitalei. În capela aceasta, numită în mod simbolic, Învierea, Sf. Grigorie a rostit cele cinci *Cuvântări teologice*, care i-au adus, mai târziu, numele de *Teologul*. Izbânda sa misionară contra arienilor-anomei creștea. Dar bunătatea sa i-a adus și neplăceri, ca aceea provocată de încercarea nereușită a lui Maxim Cincul de a uzurpa, prin violență și complot, scaunul episcopal al Capitalei. Munca lui, virtuțile lui de monah cu viață severă, succesele lui misionare contra ereticilor au dus la instalarea lui oficială ca episcop al cetății de către însuși împăratul Teodosie, la 27 noiembrie 380. Sinodul II ecumenic, care se deschide în mai 381 la Constantinopol, confirmă alegerea Sf. Grigorie ca episcop de Constantinopol și el fu instalat de Meletie al Antiohiei. După moartea acestuia, care surveni între timp, Sf. Grigorie fu chemat la președinția sinodului, probabil grație prestigiului său crescând sau grație Canonului 3 al acestui sinod, care prevedea primul de onoare al episcopului de Constantinopol. Sosirea episcopilor egipteni și macedoneni întârzi-ați a pus problema canonicității alegerii Sf. Grigorie. I s-a reproșat că el era deja episcop de Sasima. Sf. Grigorie și-a dat demisia și, după o

cuvântare de rămas bun către Biserica din Constantinopol, a plecat, în iunie 381, în Capadocia. A venit la Nazianz, unde a condus câțva timp treburile episcopiei, încă vacantă. După ce, în 383, a hirotonit aici ca episcop pe o rudă a sa, Eulalius, Sf. Grigorie se retrase la locul său natal, Arianz, unde și-a petrecut ultimii ani ai vieții în rugăciune, studiu și creare de poezii. A murit probabil la 389 sau 390, în vârstă de aproximativ 60 de ani.

Sf. Grigorie e una din cele mai mari podoabe ale literaturii și gândirii patristice. Dacă, spre deosebire de Sf. Vasile, Sf. Grigorie nu era înzestrat cu calitățile omului de acțiune, ci avea un temperament nehotărât și o sensibilitate excesivă, el poseda un deosebit simț al problemelor teologice, o mare înclinare pentru viața ascetică, o înaltă noblețe sufletească și un excepțional talent oratoric și literar.

Opera Sf. Grigorie de Nazianz sau Teologul e întinsă, bogată și variată. Cuprinde 4 volume din P.G. 35-38. E scrisă în proză și versuri. Această operă se împarte în *Cuvântări*, *Poeme* și *Scrisori*.

Cuvântările sau discursurile (P.G. 35-36), în număr de 45, se întind, cronologic, de la 362 la 383. Dintre aceste cuvântări, una singură poate fi socotită exegetică, a 37-a la Matei 19, 1-12, *Despre căsătorie și feciorie*, deși autorul nostru era un exeget de autoritate, și o singură cuvântare morală, a 14-a, *Despre dragostea față de săraci*. Majoritatea cuvântărilor au caracter dogmatic, liturgic și ocazional. Le putem, adică, împărți în: 1) *Cuvântări dogmatice*; 2) *Cuvântări la sărbători mari*; 3) *Necrologuri*; 4) *Panegirice în cinstea sfinților*; 5) *Cuvântări ocazionale*.

1. **Cuvântări dogmatice**: *Cinci cuvântări teologice* (27-31, P.G. 36), desemnate de autor însuși cu numele de *Cuvinte teologice*, rostite în 380, la Constantinopol, în Capela Învierii, contra arienilor. Cuvântarea I tratează despre condițiile necesare studiului teologiei. Vorbirea despre Dumnezeu nu poate fi făcută de oricine, în fața oricui și tratând despre orice. Teologia cere o înaltă puritate morală și duhovnicească. Învățătura despre Dumnezeu, Sf. Treime, întrupare, mântuire, Sf. Taine, e socotită dogmă și asupra ei nu se poate

filosofa. Dar învățătura despre lume sau lumi, despre materie, despre suflet, despre firile intelectuale superioare și inferioare, despre înviere, despre judecată, despre răsplată, despre patimile lui Hristos, se poate filozofa. A reuși în discuția unor asemenea probleme e lucru folositor, a nu reuși nu e o primejdie. Cuvântarea II vorbește despre Dumnezeu în Sine: existența, firea și atributele Lui. Dumnezeu nu poate fi cunoscut pe cale rațională (contra lui Eunomiu). Despre Dumnezeu se poate ști sigur numai că există, dar ce este El în Sine nu se poate cunoaște. Existența lui Dumnezeu se dovedește cel mai bine prin fapăturile lumii văzute sau, cum zice Sf. Grigorie, prin partea de dinapoi a lui Dumnezeu. Cuvântările III și IV tratează despre Fiul, despre deoființimea Lui cu Tatăl și combat obiecțiile și textele biblice opuse de arieni. Cuvântarea V vorbește despre Sf. Duh, Care e a treia Persoană a Dumnezeirii, existând nu prin naștere, ci prin purcedere; două cuvântări, 20 și 32, care tratează despre calitățile teologului, se ridică împotriva maniei de a teologhisi a orientalilor. Cuvântarea 32 e intitulată *Despre moderația în discuții și că despre Dumnezeu nu poate discuta oricine și în orice moment* (P.G. 36). *Cuvântări la sărbători mari*; a 38-a la *Nașterea Domnului* (25 Dec. 379), a 39-a și a 40-a la *Botezul Domnului*; 1 și a 45-a la *Învierea Domnului*; a 41-a la *Rusalii*; aceste cuvântări, pline de idei teologice sunt de o rară înălțime religioasă și literară.

2. **Cuvântări-Panegirice în cinstea sfinților**: a 15-a în cinstea *Macabeilor*, a 24-a în cinstea lui *Ciprian de Antiohia*, în care Sf. Grigorie confundă pe Sf. Ciprian de Cartagina cu magicianul și apoi martirul Ciprian de la Antiohia; a 21-a în cinstea *Sf. Atanasie*;

3. **Cuvântări-Necrologuri**, în număr de patru: a 7-a la *moartea fratelui său Cezar*, a 8-a la *moartea surorii sale Gorgonia*, a 18-a la *moartea tatălui său*, a 43-a la *moartea Sf. Vasile*. Sf. Grigorie e creatorul acestui gen literar în literatura patristică; modelele sale au fost laudele-encomia din literatura păgână.

4. Două **invective** – *Cuvinte de înfierare* – 4,

5, *contra lui Iulian Apostatul*, scrise în 363, după moartea lui Iulian, dar nerostite. Aceste cuvântări, unice în genul lor, apără superioritatea creștinismului față de păgânism și critică sever unele măsuri odioase luate de împăratul apostat.

5. **Cuvântări în ocazii personale.** Dintre acestea merită să fie menționate: a 2-a, numită *Cuvânt de apărare pentru fuga sa în Pont*, sau mai pe scurt *Despre fugă* (P.G. 35), cuvântare rostită cu prilejul întoarcerii sale din Pont, după ce fusese hirotonit preot și fugise de această cinste. Probabil rostirea ei a avut loc la Paștele anului 362. Cuvântarea e un adevărat tratat despre preoție, în care arată răspunderea, maiestatea, dar și caracterul înfricoșător al acestei zguduitoare Taine și misiuni. *Cuvântările 9, 10 și 11* sunt în legătură cu alegerea sa ca episcop, în 371; *Cuvântarea 36* e rostită la Constantinopol puțin după încercarea neizbutită a lui Maxim Cinicul și după instalarea lui de către împăratul Teodosie. *Cuvântarea 42* este predica de despărțire de credincioșii săi după demisia din postul de arhiepiscop al Constantinopolului. E rostită în fața celor 150 de episcopi ai Sinodului II ecumenic și în fața întregii sale turme ortodoxe.

Opera **poetică** a Sf. Grigorie e întinsă și variată. Ea a fost elaborată în singurătatea de la Arianz între 383 și 389-390. Scopul poeziei gregoriene e multiplu: să scoată întărire și învățătură pentru sine și pentru alții din viața trăită, să desfete pe tinerii creștini, servindu-le dogmele prin dulceața artei, să combată pe eretici, îndeosebi pe apolinariști, care se foloseau de poezie în propaganda lor, să demonstreze păgânismului că și creștinii mânuiesc arta poetică, în fine ca autorul să se mângâie ca lebăda bătrână, povestindu-și sieși zborul aripilor sale (*Pentru versurile sale* 1-57, P.G. 37, 1329-1333). Sf. Grigorie a scris 507 poezii cu un total de aproximativ 18.000 versuri împărțite de maurini în două cărți: I. *Poeme teologice* în două secții: a) dogmatice (38), b) morale (40); II: *Poeme istorice* în două secții: a) despre sine (206); b) despre alții, cele mai multe scurte epigrame (94) și epitafe (129). Poemele teologice cântă cel mai adesea puterea, slava și

bunătatea divină, dar mai ales Sf. Treime. Cele mai reușite, sub raportul formei, sunt poemele istorice, din care cele autobiografice au un veritabil parfum liric, cel mai adesea cu o notă profund elegiacă. Elementele autobiografice au o deosebită importanță pentru reconstituirea vieții poetului și a fizionomiei unora din capitoarele de seamă ale culturii și moralei timpului. Poemul *Despre viața sa*, în 1949 iambi, e conceput aproape ca o dramă. S-a atribuit Sf. Grigorie și o tragedie: *Hristos suferind*, dar aceasta e o operă bizantină din sec. XI sau XII.

Scrisorile Sf. Grigorie (P.G. 37), foarte importante prin forma și arta lor, în număr de 245, sunt aproape din aceeași epocă cu poeziile (383-389-390), cu excepția scrisorilor 51-54, scrise în jurul anului 365, și în care e vorba de o colecție epistolară a lui Vasile și a lui Grigorie pregătită de acesta din urmă. Unele dintre ele au caracter dogmatic: 101, 102 adresate preotului Cledoniu și 202 adresată lui Nectarie, sunt toate îndreptate contra apolinarismului. *Scrisoarea* 51 adresată lui Nicobul prezintă teoria artei epistolare, pe baza acestor trei principii: 1. concizie, 2. claritate, 3. grație (*Scris.* 51 P.G. 37, 105, 108).

Testamentul Sf. Grigorie (P.G. 37) făcut în 381, la Constantinopol, lasă toată averea autorului pe seama Bisericii din Nazianz, spre a fi întrebuințată în folosul săracilor.

Doctrina Sf. Grigorie are o importanță deosebită atât prin precizia și claritatea formulilor, cât și prin progresul ei față de aceea a contemporanilor.

Sf. Grigorie are o interesantă **teorie a cunoașterii lui Dumnezeu** care, în liniile ei mari, nu se deosebește de a celorlalți Capadocieni. Legea naturală și privirea noastră asupra lumii ne arată că există Dumnezeu, Cauză creatoare și susținătoare a lucrurilor. Existența și ordinea lumii nu pot fi produsul întâmplării, ci opera lui Dumnezeu. Rațiunea cea de la Dumnezeu înnăscută nouă tuturor, prima lege în noi, ne duce de la cele văzute la Dumnezeu. Dar nimeni nu știe ce e Dumnezeu în firea și în ființa Sa. Vom ști aceasta atunci când elementul divin din noi,

mintea și rațiunea noastră, se va uni elementului înrudit, când chipul se va ridica la arhetip (*Cuv. 2 teol. 17.*).

Grigorie e clasic și normativ cu privire la adevărurile despre **Sf. Treime** și despre întruparea Domnului. Sf. Grigorie e Teologul prin excelență al Sf. Treimi. El stabilește cel dintâi, definitiv, raporturile dintre Persoanele Sf. Treimi și specificul fiecăreia din Ele. Tatăl, Fiul și Sf. Duh au comune: ființa, necrearea și dumnezeirea; Fiul și Sf. Duh au comun faptul că sunt din Tatăl; Tatăl are specific nenașterea (ἀγεννησία), Fiul are ca specific nașterea (γεννησις), iar Sf. Duh are ca specific purcederea (ἐκπόρευσις).

În **hristologie**, Sf. Grigorie susține unitatea Persoanei în Hristos. Acesta S-a golit de ceea ce era și a luat ceea ce nu era; dar El n-a devenit doi, ci a ținut să fie Unul din doi. Cele două firi: divină și umană ale Mântuitorului sunt unite nu după har, așa cum susțineau cei ce interpretau greșit adevărul Întrupării Domnului, ci după esență, κατ' οὐσίαν. Ca o consecință a acestui fapt, **Sf. Fecioară Maria** e Născătoare de Dumnezeu.

În **soteriologie**, Sf. Grigorie de Nazianz îmbrățișează teoria satisfacției, potrivit căreia Hristos S-a făcut pentru noi păcatul însuși și blestemul însuși, întru atât S-a smerit (*Cuv. 37, 1, P.G. 36, col. 284 A*). Deosebiri sociale vin din păcat. Păcatul a făcut și face că unii oameni sunt liberi, alții robi, unii bogați, alții săraci. La început toți oamenii au fost liberi și egali. Dragostea de aproapele restabilește starea naturală: „Privește la egalitatea de la început, nu la împărțirea de mai de pe urmă, ia seama nu la legea celui mai puternic, ci la aceea a Creatorului“. Dă ajutor firii, după putere, cinstește vechea libertate, rușinează-te de tine însuși, acoperă cu neamul tău necinstea... (*Cuv. 14, 26, P.G. 35, col. 892 B*) (H. Eibl, *Augustin und die Patristik*, 1923, p. 278-279). Sf. Grigorie de Nazianz care enumeră șase feluri de Botez: 1) al lui Moise sau cel din apă; 2) al lui Ioan sau al pocăinței; 3) al lui Iisus sau al Duhului; 4) al martiriului sau al sângelui; 5) al lacrimilor și 6) al focului în viața

cealaltă (*Cuv. 39, 17, 19, P.G. 36, col. 353 C, 356 A, 357 C*), compară Pocăința cu Botezul lacrimilor. El e adeptul realismului euharistic.

Sf. Grigorie e un mare susținător al culturii clasice și al culturii în general, așa cum o arată în toate lucrările sale, îndeosebi în *Cuvântările IV* și *V* contra lui Iulian Apostatul, în piesele autobiografice și în multe din scrisorile sale.

Caracterizare. Sf. Grigorie de Nazianz este un scriitor de mână întâi al perioadei II patristice și al sec. IV. Uneori el afectează stilul școlilor retorice ale timpului, dar adesea el păstrează o originalitate aleasă în procesul de compoziție literară și în stil. El afirmă că o idee inexpresivă e ca un paralytic.

Sf. Grigorie a scris în toate genurile literare ale timpului, în proză și în versuri. El a creat genurile literare ale autobiografiei și necrologului. Pentru necrolog s-a inspirat, parțial, din genul literar păgân al encomionului. El e creatorul propriu-zis al poeziei creștine în amploarea și măreția ei clasică.

Sf. Grigorie este unul din cei mai mari teologi ai sec. IV, într-un anumit sens cel mai mare teolog al acestui secol. Desigur el n-a atins în întregime și n-a epuizat tematica teologiei tratate. În cosmologie, antropologie, hristologie, Sf. Taine, eshatologie, el nu e complet, dar prin cele cinci *Cuvântări teologice* și prin altele, el a elaborat și a formulat învățătura ortodoxă clasică despre Dumnezeu și despre Sf. Treime. El este teologul consacrat al Sf. Treimi în Răsărit. De aceea Sinoadele III și IV ecumenice l-au proclamat cel Mare și Teologul. În cugetarea sa teologică, Sf. Grigorie se servește de metoda suplă a îmbinării elementelor Revelației și Tradiției cu idei și demonstrații filosofice, în speță platonice și neoplatonice, deși autorul nostru, în principiu, detestă sistemele filosofice. Cugetarea sa nu este o filozofie abstractă, ci o frământare profundă care se folosește de toate mijloacele accesibile credinței și rațiunii umane.

Sf. Grigorie a influențat mult teologia contemporană și ulterioară.

Autorul nostru e unul din cei mai mari predi-

catori și oratori ai sec. IV. Cuvântările sale pregătite sau improvizate dovedesc nu numai o aleasă formație retorică la școlile profane ale timpului, ci și un remarcabil talent personal. Specificul retoriceii lui Grigorie este asianismul moderat. Ieronim zice că el prețuia arta oratorică a lui Polemon. Sf. Grigorie a ajuns devreme clasic în domeniul elocinței. El e comentat începând din sec. V (Ed. Norden, *Die antike Kunstprosa*, zweiter Band, 1923, p. 562-569).

Sf. Grigorie de Nazianz este un mare poet al Bisericii și al creștinismului. El s-a folosit de vers nu numai spre a exprima sentimente și atitudini personale, ci și pentru a îmbrăca în ele idei teologice sau filosofice care, sub forma aceasta, puteau circula mai ușor.

Sf. Grigorie de Nazianz a fost un mare și frământat păstor sufletesc, cu o conștiință deosebit de exigentă. Sublimul Preoției l-a înfricoșat într-atât, încât a fugit după hirotonirea lui în preot. Idealul Preoției și obligațiile care decurg din înjugarea cu acest ideal sunt arătate măiestrit în tratatul său *Despre Preoție* (intitulat *Despre fuga sa în Pont*). Acest tratat, model și izvor de inspirație pentru tratatul *Despre Preoție* al Sf. Ioan Gură de Aur și pentru *Carte de pastorație* al Sf. Grigorie cel Mare, definește Preoția ca „arta artelor și știința științelor“. Ceea ce caracterizează, în primul rând, misiunea preoțească este o chemare de sus și o pregătire morală și duhovnicească deasupra oricărei critici, strălucind ca model pentru toți cei ce privesc la preot. Preotului i se cere, în al doilea rând, o aleasă pregătire teologică și științifică, fiindcă el – spre deosebire de toți oamenii de pe pământ – conducând suflete de diferite vârste, de diferite formații, de diferite grade de cultură, de diferite temperamente, trebuie să facă față nevoilor fiecăruia dintre credincioșii săi iar, pe deasupra, să țină piept atacului coalizat al dușmanilor numeroși, perfizi și neînduplecați ai Bisericii, începând cu păgânii și sfârșind cu ereticii și cu unii din proprii săi credincioși ortodocși.

Autorul nostru a fost un temperament delicat, sensibil, frământat, uneori prins în contradicțiile

de neînvinș ale dorinței sale de a lucra în Biserică și râvna de a se desăvârși în locuri retrase. O notă prețioasă a caracterului Sf. Grigorie este sentimentul său de prietenie. Niciodată în lumea veche, cu excepția lui Homer, Platon și Cicero, nu s-au scris lucruri mai înaripate și mai pline de belșug duhovnicesc asupra prieteniei, ca acelea scrise de Sf. Grigorie de Nazianz. Modelul prietenului ideal din copilărie și până la moarte i-a fost Sf. Vasile. A fost o prietenie bogată, mereu sporită, mereu credincioasă, neîntreruptă decât rareori, dar și atunci pentru a fi reluată cu și mai multă ferveare.

Biserica Ortodoxă prăznuiește pe Sf. Grigorie Teologul de două ori pe an: odată singur la 25 ianuarie și a doua oară la 30 ianuarie, împreună cu Sfinții Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 35-38; *Cuv. teol.* ed. A. J. Mason, 1899. Cambridge; *Necrologurile lui Cezar și Sf. Vasile*, ed. F. Boulenger, *Textes et doc.* 1908. *Istoria lit. trad., studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 117; *Cuvântările teologice* au fost traduse în franț., în sec. 17, fără nume de autor: *Sermons de Saint Grégoire de Nazianze, surnommé le Théologien*, traduits du grec avec des notes, Paris, 1693; Paul Gallay, *Grégoire de Nazianze – Les discours théologiques*, Paris, 1943; Pr. Gh. Tilea și Nicolae I. Barbu, *Sf. Grigorie de Nazianz. Cele cinci Cuvântări despre Dumnezeu*, Curtea de Argeș, 1947; Pr. Ioan G. Coman, *Sf. Grigorie Teologul. Cuvântări teologice* (manuscris); bucăți alese din cuvântările Sf. Grigorie se află în Auger, în Villemain: *Tableau de l'éloquence chrétienne au IV-e siècle*, nouv. éd., Paris, 1891; trad. germ., de J. Röhm 1874, 1877, (25 cuvântări), Ph. Häuser, in *Bibliothek der Kirchenväter*, Kempten 1928, 2 volume. *Texte alese din poezii și scrisori:* I. Coman, *Geniul Sf. Grigorie de Nazianz*, București, 1937; Idem, *Tristețea poeziei lirice a Sf. Grigorie de Nazianz*, București, 1937; Paul Gallay, *Grégoire de Nazianze: Poemes et Lettres*, Paris, 1941; C. Ullmann, *Gregorius von Nazianz der Theologe*, Gotha, 1867; A. Benoit, *Saint Grégoire de Nazianze*, Marseille, 1876; E. Fleury, *Saint Grégoire de Nazianze et son temps*, Paris, 1930; Michele Pellegrino, *La poesia di S. Gregoria Nazianzeno*, Milano, 1932; Ioan G. Coman, *Sf. Grigorie de Nazianz despre împăratul Iulian*, vol. I, București, 1938; Ioan I. Pulpea, *Sf. Grigorie de Nazianz despre împăratul Iulian*, București, 1942; P. Gallay, *La vie de Saint Grégoire de Nazianze*, Paris, 1943; O. Ban-

denhewer, *op. cit.*, III, p. 162-188; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 404-411, 420-435; B. Altaner, *op. cit.*, p. 185-189; U. Mannucci, *Instituzioni di Patrologia*, Parte II, epoca post-nicena, Roma, 1937, p. 68-77.

ȘI AMFILOHIE DE ICONIUM

Viata. Printre capadocienii de al doilea rang trebuie așezat Amfilohie de Iconiu, discipol și prieten al Sf. Vasile cel Mare și al Sf. Grigorie de Nazianz. Se pare că era văr primar al acestuia din urmă. Născut probabil în jurul anului 340, Amfilohie și-a făcut o frumoasă cultură profană și bisericească. Sf. Vasile făcu să fie ales episcop de Iconiu către sfârșitul anului 373. Sf. Vasile avu în Amfilohie un auxiliar și un continuator prețios al tradiției lui. Știm că în 375, marele mitropolit îi dedică tratatul său *Despre Sf. Duh*. Ia parte la un număr de sinoade. Ortodoxia lui a fost de autoritate la Sinoadele ecumenice. Dușman neîndurat al ereticilor de tot felul, mai ales al arienilor, a mers până la a îndispune pe împăratul Teodosie. A murit se pare pe la 403.

Opera a fost destul de întinsă, dar nu ni s-au păstrat decât puține lucruri și mai toate în fragmente. *Tratatul Despre Sf. Duh* s-a pierdut. Amfilohie a pronunțat și a scris multe **omilii** cu caracter polemic contra arienilor, pnevmatomașilor și apolinariștilor. S-au păstrat numai fragmente din aceste omilii. Alte omilii s-au transmis în întregime ca: *La Nașterea lui Hristos*, *La Întâmpinarea Domnului*, *Despre Învierea lui Lazăr*, *Despre femeia păcătoasă* (Luca VII, 37-48), *La Sâmbăta Sfântă* (P.G. 39, 36-93), *La jumătatea vremii dintre Paște și Rusalii*, *La ziua Sf. Ștefan*, *Despre jertfa lui Isaac*. Uneori se resimte influența lui Libaniu.

Scrisori. Scrisoarea sinodală debutează printr-un elogiu la adresa Sf. Vasile. Restul se inspiră din tratatul *Despre Sf. Duh* al dascălului capadocian. Tot caracter dogmatic are și *Scrisoarea către Seleucos*, păstrată în fragmente, care trata despre probleme trinitare și hristologice, precum și *Scrisoarea către Pancharios*, diacon din Side. În domeniul **poeziei**, ni s-a păstrat un poem în 333 de trimetri iambici purtând titlul *Iambii către*

Seleucos (P.G. 37), publicați sub numele Sf. Grigorie de Nazianz, dar aparținând lui Amfilohie după un număr de manuscrise și câteva criterii interne. Inspirat din omilia *Către tineri* a Sf. Vasile, Amfilohie recomandă lui Seleucos studiul autorilor profani: poeți, istorici, filosofi, retori, alegând ce e folositor și ocolind ce nu e folositor. De la versul 251 urmează **canonul** cărților Vechiului și Noului Testament.

Doctrina lui Amfilohie nu e de o prea mare originalitate, pentru că ea se inspiră din aceea a Capadocienilor, îndeosebi a Sf. Vasile cel Mare. El întrebuițează unele expresii devenite clasice, în domeniul teologiei trinitare și al teologiei hristologice. Amfilohie stăruie asupra distincției nete între cele două firi ale Mântuitorului. Omul nu s-a făcut printr-o decădere din Dumnezeu, nici Dumnezeu nu S-a făcut printr-un progres al omului. Noi zicem: Dumnezeu și om. Patimile și cuvintele smerite aparțin omului din Maria, minunile și cuvintele divine aparțin Logosului (P.G. 39, col. 105, 109).

Om de acțiune, episcop ortodox, scriitor uneori talentat, versificator destul de abil, luptător contra ereticilor, transmițător al listei cărților canonului biblic, autoritate citată la Sinoadele ecumenice, Amfilohie de Iconiu este un continuator onorabil al Tradiției și al spiritului Capadocienilor.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 39; piese noi editate de K. Holl, *Amphilochius von Ikonium*, Tübingen 1904; G. Ficker, *Amphilochiana*, 1906. *Studii și manuale:* L. Saltet, *La théologie d'Amphiloque*, în *Bul. Lit. Eccl.* 1905, p. 121-127; F. Cavallera, *Les fragments de Saint Amphiloque dans l'Hodégos et le tome dogmatique d'Anastase le Sinad'ite*, în *Rev. d'Hist. Eccl.* VIII, 1907, p. 473-497; G. Bareille, *Amphilochius. Diction. de Théol. Cath.* I, 1, 1923, col. 1121-1123; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 220-228; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 419; A. Puech, *op. cit.* III, p. 614-622; B. Altaner, *op. cit.* p. 193.

MARCEL DE ANCIRA

Viata. A trăit în timpul împăraților Constantin și Constanțiu și a luat parte la Sinodul I ecumenic

(325), unde a luptat cu ardoare contra arianismului. El a urmărit mai ales după aceea arianismul căzând în extrema opusă: sabelianism, deși el susține că e antisabelian. Dintre arieni el a combătut în chip special pe sofistul Asterie de Capadocia. Sf. Atanasie a sprijinit un timp pe Marcel, dar nu l-a mai apărat când a văzut că profesează erezia. Contra acuzațiilor de sabelianism aduse de Asterie, Apolinarie și alții, Marcel se apără prin comuniunea sa cu episcopul Iuliu al Romei și Atanasie al Alexandriei (Ieronim, *De viris ill.* 86). A murit spre 374.

Opera. Ieronim spune că Marcel a scris numeroase volume tratând diferite probleme, dar a scris mai ales *Contra arienilor* (*ibid.*). Ca fond, Marcel susținea în această lucrare că Logosul era în Tatăl înainte de facerea lumii, că facerea lumii reclamă o activitate eficace și că Logosul, ieșit în prealabil, a ajuns Creatorul lumii. Logosul, înainte de aceasta, pregătea în mod intelectual lumea în interiorul Tatălui, după cuvântul lui Solomon: „Când făcea cerul, Eu eram cu El“ (A. Puech, *op. cit.* III, p. 230). Marcel respinge expresia trei Ipostase și preferă expresia Monada care se amplifică. Interpretând în sens strict cuvântul „homoiouiosios“, el neagă faptul că Fiul e născut și că e Persoană. Înainte de întrupare nu exista Fiul al lui Dumnezeu (Puech, *op. cit.*, loc. cit.). Marcel a fost condamnat definitiv ca eretic la Sinodul al II-lea ecumenic, la Constantinopol.

Bibliografie: *Ediții:* E. Klostermann, în G.C. S. 14, *Eusebius Werke* IV, p. 185-215 (1906). *Istorie lit. și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 86; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 117-122; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 320; A. Puech, *op. cit.* III, p. 228-232.

VASILE DE ANCIRA

Viata. Vasile de Ancira era medic. El a fost ales ca succesor al lui Marcel de Ancira în 336. A întâmpinat rezistență și și-a luat târziu tronul episcopal în primire. Între 358 și 360 el a fost șeful partidei moderate ariene, adică al homoiouisienilor. Deși neacceptând pe „homoiouiosios“ ca nescripturistic, Vasile nu era departe de Ortodoxie, iar oameni

ca Sf. Atanasie au sperat să-l readucă în sânul Bisericii. Se pare că a fost nu numai semiarian, dar și pnevmatomah împreună cu Eustațiu de Sevasta.

Opera. Ieronim spune că Vasile a scris o carte *Contra lui Marcel*, o carte *Despre feciorie* și câteva altele. La acestea adăugăm *Memoriul teologic*, scris împreună cu George de Laodicea, memoriu care dezvoltă doctrina sa cu privire la formula de la Sirmium. Tratatul său *Despre feciorie* ne-a fost transmis de tradiția manuscrisă sub numele Sf. Vasile cel Mare. Critica a stabilit că acest tratat nu aparține marelui Capadocian, ci că el e, probabil, al fostului medic ajuns episcop, așa cum pare a indica și realismul anumitor notații fiziologice. Tratatul *Contra lui Marcel* s-a pierdut.

Bibliografie: *Ediții:* *Memoriul teol.* Migne P.G. 42, 425-444; *Despre feciorie.* Migne, P.G. 30, 669-810. *Istorie literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 89; X. Le Bachelet, *Basile d'Ancyre, Dict. de Théol. Cath.* II, 1, col. 461-463; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 124-128; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 306-307; A. Puech, *op. cit.*, III, p. 233-234; B. Altaner, *op. cit.*, p. 179.

ASTERIE AL AMASIEI

Viata. Asterie al Amasiei, scriitor de formație sofistă, e episcop înainte de 390 la Amasia, oraș din Pont, unde el succede lui Eulalios la episcopat. E un scriitor de mâna a doua, în operele căruia influențele de școală și de gust ale sec. IV se resimt mai bine ca la Sf. Vasile și la Sf. Grigorie de Nazianz. A făcut o intensă misiune pentru îndreptarea moravurilor contemporanilor. E un scriitor eminent moralizator.

Opera sa se compune din 14 **omilii** și **panegirice** în cinstea martirilor. *Omilia I*, criticând pe cei ce purtau haine pictate cu scene evanghelice, zice: „Nu mai pictați pe Hristos; Îi e de-ajuns de a Se fi smerit întrupându-Se“. *Omilia* a II-a și a III-a, tratând despre iconomul necredincios și despre lăcomie, se apropie de acelea pe care Sf. Vasile și Sf. Ioan Gură de Aur le-au scris despre aceleași teme. *Omilia IV* combate diferite abuzuri, îndeosebi acelea ale cadourilor, practicate cu prilejul sărbătorii calendelor, adică al anului nou. *Panegiricile* sunt consacrate Sf. Ștefan, întâiul

mucenic. *Sf. Apostoli Petru și Pavel; Sf. Focas. Omilia X, Despre Sfinții martiri* e o apologie a martirilor față de păgâni și de evrei. Deși sub influența literară a sofistice și sub cea morală a stoicismului și a cinismului, Asterie al Amasiei este totuși și un moralist creștin de mâna întâia, așa cum o arată în diferitele probleme de etică socială pe care le tratează combaterea luxului, a lăcomiei, a bogăției, a divorțului. *Omilia XIII, Despre penitență*, îndeamnă mai ales pe preoți la dragoste și bunătate, având ca model pe Iisus Hristos. Mai mult moralist decât teolog, Asterie al Amasiei se așează printre predicatorii zeloși și reformatorii sociali convingși ai sfârșitului sec. IV. El e un scriitor de mâna a doua, deseori afectat sau șablonard, dar prețios prin informațiile numeroase și interesante pentru istoria culturii și a moravurilor sec. IV și V.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 40, 163-478; A. Bretz în T.U. 40, I, 1914, pentru două omilii; trad. Pr. D. Fecioru: *Asterie al Amasiei: Omilii și Predici* (Izvoarele Ort., nr. 8), 1946, cu bogata Bibliografie din Introducere. *Studii și manuale:* M. Bauer, *Asterios, Bischof von Amasea, Sein Leben und seine Werke*, Würzburg 1911; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 228-230; A. Puech, *op. cit.* III, p. 604-614.

SCRIITORI ANTIOHIENI

Antiohienii perioadei II patristice duc știința și evlavia Școlii antiohiene pe culme, fără a se bucura, cu excepția Sf. Ioan Gură de Aur, de prestigiul și autoritatea normativă a celor mai mulți și mai mari dintre reprezentanții Școlii alexandrine. Antiohienii de seamă ai perioadei II sunt: Diodor de Tars, Teodor de Mopsuestia, Teodoret de Cîr, Nestorie și Sf. Ioan Gură de Aur.

Școala antiohiană a fost ilustrată în perioada I și în primele decade ale perioadei II, cum știm, de figuri ca: Dorotei, Lucian, Asterie de Capadocia, Eusebiu de Emesa († 360), acesta din urmă autor a numeroase opere polemice contra păgânilor, iudeilor și mai ales a ereticilor, apoi Teodor de Eraclea și mai ales Eustațiu. Patriarh de Antiohia din 324, participant la Sinodul I ecumenic (325) și

luptător aprig contra arianismului, Eustațiu a fost, în urma unor intrigi, depus din scaun și exilat de însuși împăratul Constantin (330). Dintre numeroasele sale opere semnalate de Ieronim (*De viris ill.* 85) sau descoperite numai fragmentar, mai ales în catrene, ni s-a transmis în întregime numai tratatul său *Despre vrăjitoarea ventrilocă, contra lui Origen* (P.G. 18, 613-674). Ieronim ne spune că Eustațiu a scris și o lucrare *Despre suflet* și nenumărate scrisori. S-a păstrat un fragment dintr-una adresată lui Alexandru al Alexandriei. Au ajuns la noi fragmente dintr-o lucrare, în opt cărți, *Contra arienilor*, cu caracter exegetic, din *Comentarii la psalmi* (15, 56, 112), *la Proverbe*, *la Hexaemeron*. Cavallera a dat, în 1905, o ediție a unei omilii hristologice despre Lazăr, Maria și Marta, care pare a fi neautentică. Dintre urmașii lui Eustațiu menționăm pe Meletie și Flavian, acesta din urmă dascăl al lui Diodor de Tars și al lui Teodor de Mopsuestia. Eustațiu a fost cel mai important reprezentant al literaturii ortodoxe răsăritene în decada a treia a sec. IV.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 18; F. Cavallera, *S. Eustahii... homilia christologica*, Paris, 1905; *Eustațiu și critica lui Origen cu privire la vrăjitoarea din Endor* de A. Jahn, în T.U. II, 4, 1886. *Istoria literară, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 85; S. Salaville, *Eustathe d'Antioche (Saint)*, *Dictionn. de Théol. Cath.* V, 2, 1924, col. 1554-1565; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 230-237; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 318-319; B. Altaner, *op. cit.* p. 193-194.

DIODOR DE TARS

Viata. Perioada de aur a Școlii antiohiene e inaugurată de Diodor de Tars. Diodor de Tars se naște la Tars sau la Antiohia, spre 330, dintr-o familie nobilă. A studiat cu tatăl său la Antiohia și apoi la Atena, ajungând să posede o largă cultură generală, deși Fer. Ieronim, pentru motive pe care le ignorăm, zicea că nu cunoștea literele profane (*De viris ill.* 119). Întors de la studii, întemeiază o mănăstire (ἀσκητήριον) la Antiohia, pe care o conduce 10 ani, cu prietenul său Carterios. Are ca ucenici pe Sf. Ioan Gură de Aur și pe Teodor de Mopsuestia. A fost ghidul comunității antiohiene

pe timpul schismei din Antiohia și al persecuției lui Iulian Apostatul, pe care l-a combătut. E făcut preot de Meletie în 363. Trebuind să fugă, sub Valens, din Antiohia în Armenia, a intrat în legătură cu Sf. Vasile cel Mare în 373. Revenit din exil, în 378, e ales episcop de Tars. Ia parte la Sinodul II ecumenic, iar împăratul Teodosie îl recunoaște normativ pentru ortodoxia din dioceza Orientului (Antiohia). Moare probabil la 391-393, sigur înainte de 394.

Opera. Diodor a fost un scriitor prodigios și de mare știință. A scris în cele mai variate domenii: exegetic, apologetic, polemic, dogmatic, istoric, științe naturale. A compus *Comentarii* la toate cărțile Vechiului Testament, apoi la Evangheliile, Faptele Apostolilor și Epistolele lui Ioan; n-au rămas decât catrene (P.G. 33, 1561-1628). Aceste catrene ne arată caracterul istorico-gramatical al exegezei sale. De curând s-a descoperit *Comentariul* său întreg la *Psalmi*, în Biblioteca națională din Paris (vezi studiile lui L. Maries și M. Jugie). S-au păstrat fragmente din tratatele sale *Despre destin, contra astronomilor și astrologilor*; *Contra maniheilor*; *Contra sinucigașilor*; *Despre Sf. Duh*. Suidas dă titluri de lucrări dogmatice ca: *Dumnezeu e Unul singur în Treime*, *Despre învierea morților*, *Despre suflet, contra părerilor eretice despre el*, *Despre Providență*, *Despre Dumnezeu și zei*, *Despre natură și materie*, *Firile nevăzute n-au fost create din elemente, ci au fost făcute odată cu elementele*, *Cum Creatorul e veșnic dar operele Lui nu sunt veșnice*, *Cum Se voiește și nu Se voiește în Dumnezeu cel veșnic*. Harnack a încercat să atribuie lui Diodor cele patru lucrări pseudo-iustinice: 1) *Întrebări și răspunsuri către ortodocși*; 2) *Întrebări ale creștinilor către păgâni*; 3) *Întrebări ale păgânilor către creștini*; 4) *Combaterea unor părerii aristotelice*. Teza lui Harnack n-a fost acceptată de critică. Pierderea, mai exact distrugerea unei opere atât de considerabile, se explică prin condamnarea lui Nestorie și a lui Teodor de Mopsuestia, ale căror erori erau socotite că vin de la Diodor. Prenestorianismul lui Diodor a fost combătut de Apolinarie și Grigorie de Nyssa. El n-a fost condamnat expres la un sinod ecumenic, dar ideile sale, mai ales hristo-

logice, au pregătit doctrina nestoriană, ceea ce i-a adus condamnarea la Sinoadele de la Constantinopol (499) și Antiohia (508).

Doctrina. Nu numai termenii folosiți de Diodor, dar și susținerile lui nu erau ortodoxe în hristologie. Pentru el Fecioara Maria e Născătoare de om, nu de Dumnezeu. Fiul lui Dumnezeu a luat pe Fiul lui David, în care a sălășluit ca într-un templu. Omul născut din Maria nu e Fiul lui Dumnezeu prin fire, ci prin har. Avem aici ideile principale ale nestorianismului și uneori și formularea lor clasică. De aceea Sf. Chiril a denunțat pe Diodor ca prim autor al nestorianismului.

Caracterizare. Diodor este un scriitor foarte bogat și variat. El inaugurează metoda exegezei istorico-gramaticale. S-a bucurat în timpul vieții și după moarte de o deosebită autoritate ca om de știință și de evlavie. Dar orientarea sa rațională și naturalistă l-a făcut promotor al nestorianismului.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 33. Se așteaptă de la L. Maries ediția *Comentariului Psalmilor* al cărui manuscris a fost descoperit la Biblioteca națională din Paris. *Istorie literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.*, 119; Ad. von Harnack, *Diodor von Tarsus – Vier pseudoiustinische Schriften als Eigentum Diodors*, T.U. XXI, 4, N.F. VI, 4, 1901; P. Godet, *Diodore de Tarse*, *Dictionn. de Théol. Cath.* IV, 2, 1924, col. 1363-1366; R. Abramowski, *Untersuchungen zu Diodor von Tarsus*, în *Zeitsch. f. neutest. Wissenschaft* 1931, p. 234-262; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 304-311; U. Mannucci, *op. cit.* II p. 104-106; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 441-443.

TEODOR DE MOPSUESTIA

Viața. Teodor de Mopsuestia, pionul cel mai raționalist al Școlii antiohiene, s-a născut la Antiohia, pe la 350, dintr-o familie bogată. Își face o cultură aleasă având, printre alții, ca dascăl pe vestitul Libaniu. Se împrietenește cu Sf. Ioan Gură de Aur, care îl determină să renunțe la cariera juridică pentru care se pregătise, spre a intra împreună în asketerionul – mănăstirea condusă de Diodor și Carterios la Antiohia (370). După o criză sentimentală, din care-l scoate Sf. Ioan Gură de Aur prin cele două scrisori vestite ale sale

Către Teodor cel căzut, Teodor se dedă cu râvnă ascezei și studiului. Sub conducerea lui Diodor, el scrie acum *Comentariul la Psalmi*, operă de idei îndrăznețe, dar pe care autorul le regretă. Episcopul Flavian îl luă sub supravegherea lui, îl instrui și-l hirotoni preot în 383, la Antiohia. În timp ce Sf. Ioan Gură de Aur, întâi diacon (381) apoi preot (387), predica înflăcărat, Teodor lupta în scris și oral cu numeroși eretici ai timpului: origeniști, arieni, eunomieni, apolinariști, pnevmatomahi. Are ca elevi pe Ioan de Antiohia, Teodoret, Rufin și Nestorie. E ales episcop de Mopsuestia, în Cilicia, la 392, și păstorește Biserica de aici până la moartea sa întâmplată la 428. În ajunul izbucnirii crizei nestoriene. Apără energic pe Sf. Ioan Gură de Aur în 404, convertește pe păgâni și scrie cea mai mare parte a operei sale exegetice. Cult, inteligent, curios să pătrundă totul pe cale rațională, încrezut în știința și inteligența sa, Teodor a împins departe principiile exegetice și teologice ale dascălului său Diodor de Tars. Într-o zi, susține în predică că nu trebuie dat Sf. Maria titlul de Născătoare de Dumnezeu. În fața protestelor viguroase ale credincioșilor, el retractă susținerea sa, lucru care nu-l va face, într-o situație asemănătoare, Nestorie. În timpul vieții, Teodor s-a bucurat de un mare prestigiu pentru știința și activitatea lui, dar puțin după aceea, o dată cu începerea crizei nestoriene, opera lui a provocat mari controverse, care au tulburat profund Biserica. Teodor a fost demascat ca tată al nestorianismului de Rabulas de Edessa și Sf. Chiril al Alexandriei, dar a fost apărat de Teodoret al Cirului și de Ibas de Edesa. Teodor nu a fost condamnat nici la al III-lea nici la al IV-lea Sinod ecumenic, dar a fost condamnat aspru – omul și opera – la Sinodul al V-lea ecumenic, ca unul din cele trei capitole, cu toată apărarea ce i-au luat Facundus de Hermiana și episcopii occidentali. Această condamnare a adus și distrugerea, aproape completă, a operelor sale.

Opera lui Teodor de Mopsuestia a fost considerabilă. Au venit până la noi întregi următoarele opere exegetice: *Comentariu asupra celor 12 profeți mici*, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, în

siriacă, *Comentariu la cele 10 scrisori minore ale Sf. Pavel* (afară de Romani, 1 și 2 Cor., Evr.), editate de H.B. Swete, Cambridge, 1880-1882 (2 vol.), o dispută *Contra unui episcop macedonian de la Anazarba*, nepublicată încă. Ni s-au transmis fragmente grecești din *Comentariile la Geneză, Exod, Psalmi, Iov, Cântarea Cântărilor*, iar din *Comentariile la Noul Testament*, ni s-au păstrat fragmente din *Comentariile la Matei, Marcu, Luca, Ioan, Romani, 1 și 2 Corinteni, Galateni* și toate celelalte până la *Scrisoarea către Evrei*, inclusiv. Teodor a scris apoi două tratate de exegeză sau, mai bine zis, de principii exegetice. Teodor adoptă principiile exegetice ale Școlii antiohiene, dar nu le respectă. El nu ține seama de Tradiție, adică de hotărârile Sinoadelor și de părerile Părinților. Criteriul său exegetic principal e cel personal. Dintre lucrările sale dogmatice, menționăm o omilie catehetică și una mistagogică, tratatul său *Despre întruparea Fiului lui Dumnezeu, contra lui Apolinarie, Contra apărătorilor păcatului originar*.

Doctrina. A anticipat nestorianismul și pelagianismul. Denatura păcatul strămoșesc și susținea pofta trupească în Iisus. Erorile cele mai mari ale lui Teodor sunt în domeniul hristologiei și soteriologiei. În tratatele sale hristologice, *Despre întruparea Fiului lui Dumnezeu, Despre Cel ce ia și despre Cel luat (în actul întrupării) sau contra lui Apolinarie* și în *Comentariile sale*, Teodor susține identitatea dintre fire și persoană în Mântuitorul și, deci, existența nu numai a două firi, ci și a două persoane. Unirea celor două firi și persoane este pur morală. Ea e o unire de bunăvoință, de autoritate, de demnitate, de filiație. Aceasta pentru că nu se poate spune că Dumnezeu S-a născut din Fecioară. Cel născut din Maria e din sămânța lui David. De aceea între cele două firi și persoane e numai o relație, o inhabitare. Teodor respinge comunicarea însușirilor: lui Iisus al istoriei nu i se pot atribui titlurile și faptele Logosului, iar acestuia nu i se pot atribui cele ale lui Iisus. De aceea Fecioara Maria nu e Născătoare de Dumnezeu decât prin relație. Ea poate fi numită și născătoare de om și Născătoare de Dumnezeu;

născătoare de om prin firea lucrului, Născătoare de Dumnezeu prin relație. Iisus e Fiul lui Dumnezeu, dar prin har, la fel cu oamenii. În Iisus Hristos sunt doi fii. Tăgăduind moștenirea păcatului original, Teodor susținea că mântuirea însemna numai ridicarea firii umane la un stadiu mai înalt, în care se intra o dată cu Botezul. Teodor afirmă, totuși, prezența reală, nu simbolică, a lui Hristos în Euharistie și prefacerea pâinii și a vinului în trupul și sângele Domnului. (*Comentarii la Matei XXVI*, P.G. 66, 713 B.).

Caracterizare. Teodor de Mopsuestia a fost un scriitor foarte fecund și variat. Înzestrat cu o remarcabilă cultură teologică și o deosebită putere de pătrundere, el a tratat multe laturi ale doctrinei creștine și ar fi putut aduce contribuții prețioase, dacă n-ar fi preluat și adâncit erorile lui Diodor și nu s-ar fi încrezut prea mult în geniul propriu. Subiectiv la exces, el n-a ținut seamă de Tradiție și n-a respectat părerile Părinților de până la el. El este promotorul nestorianismului prin afirmarea a două persoane în Iisus Hristos, prin unirea lor relațională, prin susținerea a doi fii în Iisus Hristos, prin titlul de născătoare de om și Născătoare de Dumnezeu dat Fecioarei Maria. El a combătut pe toți ereticii vremii sale, îndeosebi pe arieni și pe apolinariști.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 66; H. B. Swete, Cambridge, 2 vol. 1880-1882 (*Scrisorile misionare pauline*); J. B. Chabot, Paris, 1897; F. Nau, *Patr. Orient. 9. Studii și manuale*; H. Kihn, *Theod. v. Mops. und Iulius Africanus als Exegeten*, 1880; L. Pivot, *L'oeuvre exégétique de Th. de Mops.*, Rome, 1913; A. Mingana, *Theodor of Mopsuestia: Commentary on the Lord's Prayer and the sacraments of baptism and the eucharist*, Cambridge, 1933; *Theodorus ep. Mopsuestenus, Ritus baptismi et missae quem descripsit in sermonibus catecheticis*, Translat. ab Ad. Rücker, Monasterii, 1933; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 312-324; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 443-448; U. Mannucci, *op. cit.* II, p. 119-124; B. Altaner, *op. cit.* p. 200-201.

TEODORET DE CIR

Viața. Teodoret de Cir s-a născut la 392, la Antiohia, dintr-o familie bogată, care i-a dat o educație profund religioasă și o aleasă formație

literară. A fost ucenicul lui Teodor de Mopsuestia și colegul lui Nestorie și al lui Ioan de Antiohia, cu care a legat prietenie strânsă. Îndrăgostit de viața ascetică, Teodoret intră, la 16 ani, în mănăstirea Sf. Euprepiu, de unde însă a fost scos pentru a fi făcut episcop la Cir, un orașel în Siria eufratică. Aici el și-a îndeplinit funcțiile sale pastorale cu mult zel în cele 800 de sate ale eparhiei sale, unde a avut de combătut numeroși eretici ca: marcioniți, arieni, eunomieni. A reușit să distrugă 200 exemplare din *Diatessaronul* lui Tațian, pe care l-a înlocuit cu textul canonic. El a convertit mulți păgâni la creștinism. Teodoret a luat parte activă la disputele nestoriene, ca adversar al Sf. Chiril al Alexandriei. Însărcinat de Ioan al Antiohiei, el a elaborat o *Combatere a celor 12 anatematisme ale Sf. Chiril*. La Sinodul III ecumenic de la Efes, el a fost de partea lui Nestorie și a lui Ioan de Antiohia, care au depus din treaptă și au anatematizat pe Sf. Chiril și Memnon al Efesului. Nu a semnat Simbolul de unire de la 433, deși se pare că el este autorul acestei formule. A semnat acest Simbol la 435, dar a refuzat, cu acest prilej, să anatematizeze pe Nestorie. Identifică pe monofiziți și-i combate în opera sa *Eranistes (Cerșetorul)* în 447. Monofiziții l-au condamnat și l-au depus la Sinodul tâlhăresc de la Efes (449). El a făcut apel la împărat și la papa Leon (*Scris.* 113). La Sinodul de la Calcedon (451) a fost reabilitat și proclamat "învățător ortodox", dar numai după ce a anatematizat pe Nestorie și pe toți cei ce nu ziceau că Sf. Fecioară Maria e Născătoare de Dumnezeu. A murit la 458. Reacția și tulburările monofizite care au urmat Sinodului de la Calcedon, au dus la condamnarea lui Teodoret de Cir la Sinodul V ecumenic (553).

Opera. Ghenadie de Marsilia zice că se spunea în vremea lui (sfârșitul sec. V) că Teodoret a scris multe lucrări, el ne spune însă că, personal, cunoaște numai două: *Despre întruparea Domnului* și 10 cărți de *Istorie bisericască (De viris ill.* 90). În realitate, numărul operelor lui Teodoret e foarte mare, ele ocupă 5 volume din Migne P.G. 80-84.

În domeniul **exegetic**, Teodoret a scris opere

sub formă de *Comentarii* și sub formă de *Chestiuni* asupra unor locuri mai grele din Sf. Scriptură. Ni s-a păstrat sub formă de *Comentarii: Tălmăcirea asupra Psalmilor, Comentarii la Cântarea Cântărilor, la Profeți*. Sub formă de *Chestiuni* s-au păstrat lucrări asupra întregului *Pentateuh, Josua, Judecători, Rut, Regi, Paralipomene* și asupra *Scrisorilor Sf. Pavel*. Teodoret scrie metodic, precis și clar, făcând operă științifică. El interpretează corect textele mesianice și ia poziție explicită contra lui Teodor de Mopsuestia. E împotriva alegorizațiilor. Concentrând în opera sa exegetică tot ce a creat Școala antiohiană în acest domeniu, Teodoret a făcut mare serviciu teologiei și posterității dar, în această muncă, el nu e original. Limba sa e pură, simplă, elegantă.

Operele sale **istorice** au contribuit cel mai mult la menținerea reputației sale, deși ele reprezintă o mică parte din producția sa literară. El a scris în acest domeniu *Istoria călugărilor sau istoria religioasă ori viața ascetică*, care cuprinde însemnări asupra vieții celor mai de seamă asceți contemporani ai Orientului, printre care pe aceea asupra vieții Sf. Simeon Stâlpnicul (cap. 26). La sfârșit e un *Cuvânt asupra dumnezeieștii și sfintei dragoste; Istoria bisericească* care merge de la 323 la 428, continuă *Istoria* lui Eusebiu, fără să fie o simplă reproducere a *Istoriei* lui Socrat și Sozomen. El folosește și material nou: documente, acte ale Sinoadelor, scrisori. *Istoria prescurtată a ereziilor*, în cinci cărți, din care primele 4 redau istoria ereziilor în linii mari, de la Simon Magul la ereziile contemporane, iar a cincea e o sinteză doctrinară, numită *Tratat de credință și morală creștină*.

Operele **apologetico-dogmatico-polemice** sunt de o deosebită importanță pentru istoria dogmei și culturii timpului. *Tratamentul bolilor păgâne*, în 12 cuvântări, al cărei subtitlu este *Cunoașterea adevărului evanghelic prin filosofia grecilor*, arată cuprinsul lucrării. Lucrarea tratează unele din temele fundamentale ale cugetării de totdeauna a omenirii: credința, originea lumii, crearea îngerilor și a oamenilor, providența, sacrificiul, cultul martirilor, profeția, morală, eshatolo-

gia. Soluțiile date acestor probleme de către religia și filosofia păgână sunt corectate, completate și desăvârșite de către creștinism. *Despre Providență*, în 10 cuvântări, tratează despre ordinea fizică și morală în lume.

Lucrările **hristologice** ale lui Teodoret au deosebită importanță: *Despre Treimea Sfântă și Făcătoare de viață, Despre întruparea Domnului*, ambele lucrări păstrate sub numele Sf. Chiril, dar dovedite de critică că aparțin lui Teodoret și că formează o singură operă; *Combaterea celor 12 anatematisme ale lui Chiril* s-a păstrat împreună cu răspunsul Sf. Chiril; *Pentaloghiu despre întrupare* (fragmente); *Eranistes* sau *Polymorphos*, îndreptată contra monofiziților pe care-i acuza că cerșeau erorile lor de la alți eretici anteriori (gnostici, arieni, apolinariști). Cartea cuprinde trei dialoguri intitulate după cele trei caracteristici ale unirii celor două firi în Mântuitorul: neschimbat, neamestecat, nepătimitor. Teodoret a mai scris și alte opere cu caracter doctrinar ale căror titluri le pomenește el însuși, dar care s-au pierdut: 1) *Contra arienilor și eunomienilor*; 2) *Contra macedonienilor*; 3) *Contra lui Marcion și a marcioniților*; 4) *Cărți despre problemele magilor*; 5) *Apologia lui Diodor și Teodor* (U. Mannucci, *op. cit.*, II, p. 129). Din opera oratorică nu s-a păstrat aproape nimic decât câteva fragmente, din care merită să fie menționate cele ce laudă pe Sf. Ioan Gură de Aur. **Corespondența** lui Teodoret cuprinde aproape 250 scrisori, din care 181 editate în Migne, P.G. 83, 1173-1494, iar 48 editate în 1885, de J. Sakkellion la Atena. Scrisorile lui Teodoret au o deosebită importanță istorică, culturală și uneori dogmatică.

Doctrina a suferit o evoluție punctată uneori cu momente dramatice, ca acela de la Sinodul din Calcedon. Prieten și partizan al lui Nestorie și al nestorienilor, Teodoret a profesat la început teologia și mai ales hristologia acestora. Mai târziu, pe măsură ce vedea că nestorianismul pierdea sorții de izbândă și probabil el însuși se convingea de poziția greșită dogmatică pe care se afla, a recunoscut situația ortodoxă a adversarilor săi, îndeosebi a Sf. Chiril. În ultimele sale lucrări:

Eranistes și *Istoria prescurtată a ereziilor*, recunoaște nu numai o unire morală, ci și reală a celor două firi ale lui Iisus Hristos, ca unirea dintre trup și suflet și că Cel Care a pățimit este același cu Fiul lui Dumnezeu. Uneori admite chiar comuniunea însușirilor, dar refuză să afirme că Dumnezeu, că Logosul a pățimit. Totuși el menține unele poziții nestoriene chiar după 449; neagă unirea ipostatică a firilor, pentru a vorbi de conjuncția, de comuniunea lor, de cel ce locuiește și de templu. Criticii nu se pot încă hotărî să proclame pe Teodoret nestorian sau ortodox. Ezitarea lor vine în bună parte din însăși atitudinea ezitantă a lui Teodoret în problema hristologică în care a fost amestecat. El are deseori idei perfect ortodoxe în hristologie și concepții admirabile în alte domenii ale teologiei și ale culturii generale, dar condamnarea sa la Sinodul V ecumenic – ca unul din cele trei capitole – fără să se fi revenit ulterior în nici un fel asupra acestui lucru, ne arată că Teodoret nu poate fi normativ pentru credința ortodoxă.

Caracterizare. Teodoret al Cirului a fost un scriitor fecund cu reale însușiri literare și înzestrat cu o bogată și variată cultură. El a scris în toate domeniile teologiei și și-a căpătat merite indiscutabile în problema raporturilor dintre cultura profană și cea creștină. Dacă, prin participarea sa directă la luptele nestoriene, el n-a știut sau n-a vrut să combată exclusiv pentru adevăr, are meritul de a fi pus și dezbătut probleme arzătoare, pe care frământându-le trei decenii, le-a limpezit în bună parte, atât pentru el cât și pentru alții. Impulsul acestei limpeziți revine, considerabil, marelui său adversar, Sf. Chiril al Alexandriei. E de presupus că lucrurile bune, măsurate din hristologia lui Teodoret, n-ar fi ieșit fără ciocnirea cu Chiril. Teodoret are merite incontestabile pentru Biserică și pentru teologie în lupta sa de demascare a monofizismului în opera sa *Eranistes*. El a dat, cu excepția Sf. Ioan Gură de Aur, în majoritatea domeniilor teologiei tot ce a putut crea mai bun geniul Școlii antiohiene. Producțiile sale teologice se caracterizează, în general, printr-un echilibru lăudabil. Teodoret e unul din scriitorii bisericești

care a participat la două Sinoade ecumenice al-III-lea (431) și al IV-lea (451) și la ale căror lucrări a contribuit prin scrisul său. El a suferit în timpul vieții depunerea și exilul din partea monofiziților pe care-i combătea, iar după moarte, condamnarea de către Sinodul V ecumenic. El a fost un mare misionar și un mare vorbitor. Venea adesea de la Cir la Antiohia ca să vorbească.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 80-84; ediții separate: *Tratatul bolilor păgâne:* J. Raeder, 1904; *la Istoria bisericească,* L. Parmentier, în G. C. S. 19, Leipzig, 1911; *la Comentariul la Isaia:* A. Möhle, 1932. *Istorie literare, studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 90; A. Seider, *Introducere generală la vol. 50 din Biblioth. der Kirchenväter;* 1926; F. Cayré, *op. cit.* II, p. 40-45; U. Mannucci, *op. cit.* II, p. 124-131.

NESTORIE

Viața. Nestorie s-a născut în Persia, după anul 381. A fost ucenicul lui Teodor de Mopsuestia. Pentru talentul său oratoric și viața sa curată, împăratul Teodosie II l-a făcut patriarhul Constantinopolului. În această calitate, el luă măsuri aspre contra iudeilor și ereticilor și dezlănțui criza care-i poartă numele, prin aceea că întâi preotul lui, Anastasie, apoi el însuși susținură în Biserica din Constantinopol că nu se cuvenea să se dea Sf. Fecioare Maria titlul de Născătoare de Dumnezeu. Sinodul de la Efes (431) l-a condamnat ca eretic, cu tot sprijinul marilor săi prieteni: Ioan de Antiohia, Andrei de Samosata și Teodoret de Cir. El a fost trimis întâi într-o mănăstire și din 435 a fost exilat la Oaza în Egipt, unde a murit, se pare, în jurul anului 451.

Opera lui Nestorie s-a păstrat în fragmente sau sub pseudonim. F. Loofs a editat fragmentele a 15 scrisori și a 30 de predici sub titlul de *Nestoriana*, iar P. Bedjan a editat versiunea siriacă a lucrării sub pseudonim: *Cartea lui Heralid din Damasc*, în 1910, tradusă în limba franceză în același an de către F. Nau. *Contraanatemiemele* îndreptate contra anatemiemelelor Sf. Chiril se datorează nu lui Nestorie, ci lui Andrei de Samosata.

Doctrina lui Nestorie a fost condamnată la trei Sinoade ecumenice succesive: III (431), IV (451), V (553). Eroarea principală a acestei doctrine era din domeniul hristologiei. Nestorie respingea unirea ipostatică a celor două firi, susținută de Sf. Chiril, și afirma numai o unire morală între ele. Cele două firi erau cele două ipostase și deși el făcea caz de persoana de unire, care reunea persoana umană și persoana divină, în fond în Hristos rămăneau două persoane și doi fii. Nu Logosul, ci Hristos era subiectul atributelor și acțiunilor divine și umane ale Celui întrupat. Comunicarea însușirilor nu putea să aibă loc. Sf. Fecioară Maria era numai Născătoare de om, cel mult Născătoare de Hristos, în nici un caz Născătoare de Dumnezeu.

Bibliografie: *Ediții:* Fr. Loofs, *Nestoriana*, 1905; P. Bedjan, *Nestorius. Le livre d'Héraclide de Damasce*, 1910, trad. franc. de F. Nau, 1910. Fragmente mai noi în operele lui Sever de Antiohia (CSCO 4, Ser. 5-6, 1929-1933). *Istoria literare, studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 54; E. Amann, *Nestorius. Dict. de Théol. Cath.* XI, 1, 1931, col. 76-157; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 74-78; F. Cayré, *op. cit.* II, p. 15-19; B. Altaner, *op. cit.* p. 212-214.

SF. IOAN GURĂ DE AUR

Viata. Sf. Ioan Gură de Aur s-a născut la Antiohia, între 344 și 354, mai probabil la 354, după ultimele cercetări asupra cronologiei vieții și operelor sale. Tatăl său, Secundus, mare dregător militar (*magister militum Orientis*) a murit curând după nașterea copilului. Mama sa, Antusa, dintr-o bogată familie creștină, rămasă văduvă la 20 ani, s-a dedicat cu râvnă și perseverență educației fiului ei, renunțând la recăsătorire. Primele elemente ale educației creștine, Ioan le primi de la mama sa. Educația clasică o primi de la retorul Libaniu și de la filosoful Andragatius. Se pare că a studiat și dreptul, întrucât ar fi pledat câțva timp. A fost botezat târziu, probabil pe la 372, de Meletie, episcop de Antiohia. În curând fu făcut citeț. Începu să practice ascetismul acasă, pentru a nu lăsa pe mama lui văduvă a doua oară. În același timp, a frecventat și asketerionul lui Diodor de Tars și al lui Carterios în

tovărășia prietenului său Teodor, viitorul episcop de Mopsuestia. Acestuia știm că, pentru a-l readuce din lume, unde plecase, i-a adresat două scrisori cunoscute sub numele de *Către Teodor cel căzut*. Ioan legase prietenie cu un camarad, Vasile, probabil viitor episcop de Rafanea, cu care se angajase să meargă pe același drum în viață. Dar, la un moment dat, Sf. Ioan își trădă prietenul pe care nu-l împiedică să accepte episcopatul, în timp ce el, Ioan, fugi de această înaltă cinste, ascunzându-se. În 374, după moartea Antusei, Ioan a putut să dea curs dorinței sale arzătoare pentru asceză. El s-a retras în munții Antiohiei, unde a dus patru ani o viață severă sub conducerea unui ascet, iar după aceea doi ani a stat retras într-o peșteră unde și-a compromis sănătatea.

În 380, s-a înapoiat la Antiohia, iar, în 381, Meletie l-a făcut diacon. Timp de 10 ani, înaintea diaconatului, el a fost preocupat de problema monahismului și a fecioriei, cărora le-a consacrat tratate mici. În cei șase ani de diaconat, probleme de ordin pastoral și apologetic au început să-l preocupe, deși nu primise încă Taina Preoției. Din această vreme datează tratatul său *Despre preoție*.

Sf. Ioan e preoțit de episcopul Flavian, în 386, și primește misiunea de predicator. Geniul și arta lui oratorică îi duc numele până departe. El predică nu numai în biserica mare și frumoasă, zidită de Constantin, sau în biserica cea veche (παλαιά), ci în toate bisericile din Antiohia și din împrejurimi, în fiecare Duminică și sărbătoare, iar în Postul mare, aproape în fiecare zi. Dărâmarea statuilor împăratului Teodosie și ale membrilor familiei sale, în anul 387, din cauza cuantumului neobișnuit al obligațiilor fiscale, a adus locuitorilor Antiohiei amenințarea cu exterminarea totală. Era atunci un spectacol jalnic: păgânii fugeau din oraș, iar creștinii așteptau moartea îngroziți. Din prima săptămână a Postului mare, episcopul Flavian a plecat la Constantinopol spre a cere clemență împăratului Teodosie, iar Sf. Ioan a rostit de-a lungul întregului post 21 de omilii, numite *Omiliile despre statui*, în care consolează și încurajează pe credincioșii îngroziți, dar face și operă morală, combătând păcatele și arătând deșertăciunea

lucrurilor de aici. *Omilia* 21-a, finală, anunță rezultatul fericit al intervenției lui Flavian care aducea amnistierea celor vinovați. Succesul pe lângă Teodosie era socotit și succesul Sf. Ioan. Numele lui ajunsese pe buzele tuturor, el își crease o celebritate nemuritoare: sec. VI îi va da supranumele de „Chrysostom“ („Gură de Aur“). În timpul celor 12 ani de preoție la Antiohia, Sf. Ioan a desfășurat o prodigioasă activitate misionară și predicatorială. A combătut pe eretici, îndeosebi pe ariomei și pe iudeo-creștini, și s-a străduit pentru formarea morală a credincioșilor săi. Acum comentează, de pe amvon, Geneza, Evangheliile după Ioan și Matei și Scrisorile Sf. Pavel. În conflictul dintre Flavian și Paulin, Sf. Ioan luă partea celui dintâi.

La moartea patriarhului Nectarie al Constantinopolului, în 397, Sf. Ioan a fost numit patriarh al Capitalei prin influența lui Eutropiu, ministru atotputernic pe lângă slabul Arcadie. Această ascensiune a fost o surpriză neașteptată pentru Sf. Ioan. Teofil al Alexandriei, contra voinței sale, hirotoni în arhieru pe noul ales la 26 februarie 398. Ajuns patriarh, Sf. Ioan a început prin a stârpi neregulile și abuzurile mediului clerical al Capitalei. A suprimat luxul reședinței episcopale, pe care l-a înlocuit cu o simplitate călugărească în mobilier, hrană și îmbrăcăminte, întrebunțând surplusul pentru spitale și săraci. A împiedicat exploatarea de către cler a darurilor pentru săraci. A interzis călugărițelor și diaconeselor de a mai locui la clerici. A cerut văduvelor purtare ireproșabilă. Râvna sa de reformator implacabil, tonul tăios și neiertător al predicilor sale, care criticau aspru toate păcatele și pogorământele, de jos și până sus, la Eutropiu și Eudoxia, dragostea sa pentru săraci, pentru adevăr și pentru dreptate, i-au făcut mulți dușmani. A continuat să-și scrie predicile și comentariile sale. Acum a terminat *Comentariile la Scrisorile pauline* (Coloseni, Tesalonicieni, Evrei), scrie *Comentariul asupra Psalmilor*, apoi *la Faptele Apostolilor*. Face misiune externă formând și trimițând misionari până la goții de la Marea Neagră și Dunăre. Se amestecă în administrația unor dioceze ca Tracia și Asia Mică,

asupra cărora n-avea jurisdicție. Merge și convoacă un Sinod la Efes, în 401, unde se produsese nereguli și unde a pus ordine.

Unele întâmplări din vremea episcopatului său au fost prilej de verificare a caracterului său, dar și de concentrare a dușmăniei împotriva persoanei sale. Eutropiu stăruise pentru aducerea Sf. Ioan la scaunul patriarhal al Constantinopolului și-l ajutase în lucrările sale de început. Dar Eutropiu era lacom și vicios. Sf. Ioan îl critica de pe amvon. Eutropiu voise să suprimă Bisericii dreptul de azil, Ioan i s-a opus. Când, în 399, Eutropiu căzu în dizgrație și ceru azil Bisericii, Sf. Ioan îl primi în Biserică, îl apăra de poliția imperială care venise să-l aresteze, dar în cele două cuvântări ținute cu acest prilej, patriarhul a arătat cât e de trecătoare slava lumii acesteia și cât de bună și ocrotitoare este Biserica. Pentru nedreptăți de felul celor comise de Eutropiu, autorul nostru muștră și pe împărăteasa Eudoxia, care după căderea lui Eutropiu ajunsese suverană absolută în imperiu.

Legăturile cu curtea au fost întrerupte sau au fost reci. Dușmanii lui Ioan începură să murmure. Venirea Fraților Lungi la Constantinopol, izgoniți de Teofil din Egipt ca origeniști, avea să provoace actul final al vieții patriarhului atât de frământat. Ioan primi pe Frații Lungi, îi așeză undeva, dar nu intră în comuniune cu ei și nu le primi o plângere contra lui Teofil. Aceștia se adresară împăratului, care dispuse convocarea lui Teofil în fața episcopului Capitalei. Teofil își luă măsuri, trimițând înainte pe Sf. Epifaniu, spre a descalifica pe Sf. Ioan ca origenist, dar bătrânul episcop de Salamina își dădu seama, până la urmă, de cursa în care fusese atras și plecă grăbit în țara lui. Teofil însă, care veni cu 26 episcopi ai lui, știu să-și ralieze 10 episcopi nemulțumiți de Ioan, 3 văduve care se socoteau insultate de patriarh și pe împărăteasa Eudoxia. Sinodul, prezidat de Teofil, convocă pe Ioan să se prezinte la Stejar, aproape de Calcedon, spre a se dezvinovăți de calomniile sau de lucruri ridicole. Ioan nu se prezentă și de aceea fu depus.

Exilat din ordinul împăratului și aflându-se deja în Bitinia, patriarhul fu rechemat din cauza

răscoalei poporului care-și cerea păstorul și din cauza unui cutremur de pământ. Patriarhul fu primit în triumf, dar împăcarea n-a durat decât două luni. Spre sfârșitul anului 403, Ioan critică aspru neorânduiriile care s-au produs cu ocazia inaugurării unei statui a Eudoxiei, aproape de Biserica unde slujea el. Se pare că omilia despre Ioan Botezătorul, în care Ioan ar fi comparat pe Eudoxia cu Irodiada, este o piesă falsă, plăsmuită de adversarii săi. Eudoxia, după sfatul lui Teofil, a convocat un sinod în care a depus a doua oară pe Ioan, ca nefiind reintegrat de un sinod după prima depunere. Aceasta se petrecea în Postul Paștelui din anul 404. Ioan a fost arestat în palat aproape de Paște și exilat după Rusalii, la 20 iunie 404. Exilul al doilea și final al Sf. Ioan ne e cunoscut din scrisorile sale numeroase către prietenii devotați. El arată suferințele și necazurile lui pe drumul lung și silnic al deportării, dar e mereu preocupat de scumpa sa Biserică și de răspândirea Evangheliei. După o oprire scurtă la Niceea, Sf. Ioan a ajuns, la sfârșitul a 77 de zile, la Cucuz sau Arabissos, în Armenia Mică. El a suferit mult aici din cauza cliimei, a lipsurilor și a primejdiilor din partea tâlharilor. Intervenția partizanilor săi de la Constantinopol, numiți ioaniți, și moartea Eudoxiei spre sfârșitul anului 404, nu i-au schimbat situația. Ioan scrise de la Cucuz și papei Inocențiu, cerându-i ajutor, dar acesta n-a putut face nimic pentru el. Din cauza legăturilor sale frecvente cu prietenii de la Constantinopol și Antiohia, autoritățile primară ordin să-l deporteze la Pityus, un orașel pe malul răsăritean al Mării Negre. El a murit pe drum spre această localitate, la Comana, în Pont, în ziua de 14 septembrie 407, cu aceste cuvinte pe buze: „Slavă lui Dumnezeu pentru toate“. Numele său a fost trecut din nou în diptice. Resturile sale pământești au fost aduse și depuse cu pompă în biserica Sf. Apostoli, la Constantinopol, de către împăratul Teodosie II, în anul 438.

Opera. Sf. Ioan Gură de Aur a lăsat o considerabilă operă literară, care ocupă 18 volume în ediția Migne.

Omilii asupra Sf. Scripturi. Asupra cărților Vechiului Testament Sf. Ioan a scris: 9 *Omilii la*

Geneză, în anul 386, 67 *Omilii asupra întregii Geneze*, probabil în anul 388, 5 *Omilii asupra Anei*, mama lui Samuil, 3 *Omilii asupra lui David și Saul*, probabil în anul 387, 58 *Omilii asupra Psalmilor*: 4-12, 43-49, 108-117, 119-150, 2 *Omilii asupra obscurității profețiilor*, 6 *Omilii la Isaia*. Asupra cărților Noului Testament, Sf. Ioan a scris: 90 *Omilii la Matei*, datând aproximativ din anul 390, 7 *omilii despre săracul Lazăr*, 88 *Omilii la Ioan*, 55 *Omilii la Faptele Apostolilor*, circa 250 *Omilii asupra Scrisorilor Sf. Apostol Pavel*: 32 *la Romani*, poate cele mai frumoase, 44 *la 1 Corinteni*, 30 *la 2 Corinteni*, 24 *la Efeseni*, 34 *la Evrei*, 6 *la Galateni*, și 104 *la celelalte Scrisori pauline*.

Opere dogmatico-polemice: *Contra anomieilor*; despre faptul că Dumnezeu nu poate fi înțeles, în 12 cărți, lucrare de teologie, în care se critică orgoliul eunomian, care pretindea că înțelege Tainele lui Dumnezeu. Autorul susține deofințimea Fiului cu Tatăl. Dumnezeu e simplu, necompus și fără formă. Nici îngerii nu pot cunoaște pe Dumnezeu în chip clar și precis. Ei nu îndrăznesc să privească la ființa pură și neamestecată; *Contra iudeilor*. în 8 cărți, critică pe iudeo-creștinii care păstrau tradițiile iudaice; *Despre înviere*; *Cuvântări* sau predici la sărbătorile mari ale Mântuitorului: *La Nașterea Domnului*, unde se afirmă că Hristos S-a născut la 25 decembrie, *la Epifanie sau la Botezul Domnului*; *La Joia Sfântă* (trădarea lui Iuda); *La Vinerea Sfântă*; *La Înviere*; *La Rusalii*; *Cuvântări panegirice* în cinstea sfinților, dintre care cele mai vestite sunt cele 7 în cinstea Sf. Pavel, apoi în cinstea lui Iov, a lui Eleazar, a Macabeilor, a Sf. Ignatie Teoforul, a Sf. Vavila, a Sf. Eustațiu, a lui Meletie, a lui Diodor de Tars, a lui Roman, a lui Varlaam, a Pelaghiiei; *Cuvântări morale cu bază biblică*: 2 *Cateheze înainte de Botez*, 3 *Cuvântări despre diavolul ispititor*; 9 *Despre pocăință*, *Despre calende*, combatând ca și Asterie al Amasiei obiceiurile urâte cu prilejul zilei de 1 ianuarie, *Despre milostenie*, *Contra jocurilor de circ și contra teatrelor*; *Cuvântări ocazionale* din care menționăm: 21 *Cuvântări* sau *Omilii despre statui*, care rămân un model pentru asemenea gen de cuvântări, *Cuvânt*

cu ocazia Hirotoniei sale, 2 Cuvântări despre trecerea și nimicnicia fericirii pământești, cu ocazia căderii ministrului Eutropiu, 2 Cuvântări, una înainte și una după primul exil.

Opere neoratorice și tratate. Aceste opere au caracter apologetic, ascetic și educativ-moral în general.

Apologetice pot fi socotite: *Contra lui Iulian și a păgânilor* și *Despre Sf. Vavila*, deja menționată; micul tratat *Că Hristos este Dumnezeu*, care arată păgânilor și iudeilor dumnezeirea lui Hristos.

Ascetice: *Către Teodor cel căzut*, sub forma a două scrisori, prin care îndeamnă stăruitor pe prietenul său Teodor, viitor episcop de Mopsuestia, să revină în mănăstire, întrucât acesta, după ce studiasese teologia și se dedicase practicilor ascetice, se retrăsese în lume; *Despre pocăință*, în două cărți, adresate una lui Demetriu și alta lui Stelehiu, ca să le arate foloasele acestei practici ascetice; *Contra adversarilor vieții monahale*, în 3 cărți, care arată superioritatea unei asemenea vieți față de viața obișnuită; *Comparația între un rege și un monah* reia problema dezbătută în lucrarea precedentă; *Către Stagir*, în 3 cărți, arată marele rol al suferinței, care e trimisă de Providență; *Despre feciorie*, face o paralelă între feciorie și căsătorie: căsătoria e bună, dar mai bună e fecioria.

Educativ-morale: *Despre slava deșartă și despre educația copiilor*, lucrare de o deosebită importanță pentru metoda de aplicat în formarea tinerelor vlăstare, de ambele sexe. Schițează treptele formale în instrucția religioasă; *Către o tânără văduvă*, consolează pe o doamnă rămasă văduvă; *Despre nerepetarea căsătoriei*, îndeamnă la perseverență în văduvie, prin renunțarea la a doua căsătorie; *Nimeni nu e vătămat decât de sine însuși*; *Către cei ce sunt scandalizați din cauza nenorocirilor*; *Contra celor ce au fecioare subintroduse*, combate o nefericită tradiție după care clericii aduceau în casă călugărițe, sub pretext de a fi slujiți și de a-și spori evlavia prin ele. De multe ori însă se petreceau lucruri nepermise; *Femeile diaconice nu trebuie să locuiască cu bărbații* tratează același subiect ca și lucrarea precedentă, dar aplicat cazului diaconitelor. *Despre preoție*,

capodopera literară și teologică a Sf. Ioan Gură de Aur și tratatul clasic despre această Taină, așa cum a conceput-o și cum a trăit-o spiritualitatea patristică. *Tratatul a fost scris între 381-386, când autorul era numai diacon și se împarte în șase cărți. E scris sub formă de dialog, după modelul literar platonice. Personajele dialogului sunt Ioan și Vasile, probabil viitorul episcop de Rafanee, prieten devotat celui dintâi. „Preoția este semnul iubirii lui Hristos. Ea e semnul iubirii turmei pe care Hristos a încredințat-o păstorului” (II, 1). Sf. Ioan s-a inspirat, pentru unele idei esențiale și aspecte importante ale preoției, din lucrarea corespunzătoare a Sf. Grigorie de Nazianz: *Despre fuga sa în Pont*. Plan precis, compoziție densă și logică, orizont măreț, frumuseți spirituale excepționale, stil strălucitor, bogăție de idei, mângâiere, îndemn și îndreptar pentru adevărații creștini. Iată ce este tratatul *Despre preoție* al Sf. Ioan Gură de Aur.*

Correspondența Sf. Ioan cuprinde aproximativ 240 scrisori (exact 236), cele mai multe din timpul celui de al doilea exil (404-407) și având caracter istoric, consolator, de recomandare și familiar. Relevăm cele 17 scrisori adresate văduvei și diaconicei Olimpiada, una din cele mai devotate credincioase ale Sf. Ioan Gură de Aur.

Specialiștii cred că textul Liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur nu aparține, în forma lui actuală, autorului nostru, dar că ținuta primară ar putea să meargă până la el.

Doctrină. Sf. Ioan Gură de Aur n-a fost atât un speculativ, cât un om practic, un educator și un reformator al societății vremii sale. De aceea doctrina sa, în general ortodoxă, nu e de o originalitate prea mare. Sf. Ioan aparține Școlii antiohiene, în al cărei spirit și cu a cărei metodă a lucrat, în general, fără să fi căzut în greșelile ei. El a fost cel mai mare artist al cuvântului din vremea sa, cel mai strălucit predicator pe care l-a produs Biserica primelor veacuri.

Sf. Scriptură este pentru autorul nostru izvorul principal al credinței, cugetării, predicii și vieții sale. Ca antiohian, el interpretează Scriptura după metoda istorico-gramaticală, pe care o agreează însă printr-un alegorism moderat, bazat

mereu pe litera textului. Exegeza Sf. Ioan e profundă, fină, nespeculativă și cu aplicații la toate domeniile vieții religioase.

Ideea de **Dumnezeu** este innăscută sufletului omenesc. Dar pe Dumnezeu nu-L putem cunoaște ce este El în Sine, știm numai că El există. Prezența anomeilor de a cunoaște pe Dumnezeu așa cum Acesta Se cunoaște pe Sine, e calificată drept nelegiuire și nebunie. Nici îngerii – serafimii, heruvimii și ceilalți – nu cunosc pe Dumnezeu în Sine; ei au o cunoaștere prin pogorământ, prin sincatabază față de Creatorul lor. Sf. Ioan Gură de Aur pune accentul pe dragostea, mila, puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu, care sunt cu atât mai înalte, cu cât făpturile umane sunt mai fragile.

Hristologia e, în general, ortodoxă. Autorul nostru combate cu anticipație și monofizismul și nestorianismul. Ca antiohian, el susține distincția netă a celor două firi în Hristos. Acesta e de o ființă cu Tatăl, deci veșnic Dumnezeu, El a luat firea noastră intactă, mai puțin păcatul. El S-a născut după trup, pentru ca noi să ne naștem după Duh, El S-a născut din femeie, pentru ca noi să încetăm de a mai fi fiii femeii. Uneori Sf. Ioan întrebuițează formula antiohiană că Logosul a locuit în omul Iisus ca într-un templu sau că templul a primit harul. Dar Sf. Ioan accentuează și unitatea celor două firi, cum am văzut. Asemenea celorlalți antiohieni, el nu dă Sfintei Fecioare calificativul de Născătoare de Dumnezeu, dar nu-l dă nici pe cel de Născătoare de Hristos.

Harul joacă un rol de seamă în actul sfințeniei și în acela al mântuirii noastre, dar el nu e totul; o parte în lucrarea mântuirii revine și eforturilor omului. Dumnezeu ne acordă harul potrivit voinței și prevederii Sale, dar harul are efect numai asupra celor ce vor să-l primească, nu și asupra celor ce i se opun.

Sf. Taine sunt simboluri sau semne care, sub formă văzută, ne aduc harul cel nevăzut al lui Dumnezeu sau, cum zice Sf. Ioan, coboară „inteligibilul în sensibil“. Botezul, Mirungerea și Preoția imprimă o pecete omului. Săvârșitorul real al Sf. Taine este Iisus Hristos Însuși, preotul nefiind decât un instrument. Sf. Euharistie are în

Sf. Ioan unul dintre martorii cei mai prețioși ai antichității creștine. Prezența reală a Mântuitorului în Sfintele Daruri e atestată precis de numeroase texte. Ceea ce este în potir este ceea ce a curs din coasta Domnului, iar pâinea e Trupul lui Hristos. Noi nu trebuie numai să primim pe Domnul, ci să-L luăm în mâini, să-L mâncăm, să înfigem dinții în carnea Lui și să ne unim cu El cât se poate de strâns. Unirea cu Domnul trebuie să fie nu numai prin dragoste spirituală, ci și în realitate, adică o unire cu trupul Lui, o unire prin hrănirea cu El. Săvârșitorul sau jertfitorul Sf. Euharistii e Domnul Hristos Însuși. Preotul îi ține locul și rostește cuvintele, dar puterea și harul sunt ale lui Dumnezeu. Sf. Euharistie e socotită identică cu jertfa de pe cruce.

Sf. Ioan are o interesantă **doctrină socială**. El a fost supranumit „ambasadorul săracilor“, „apostolul carității“. El a combătut cu putere nedreptățile sociale ale timpului, provocate de inegalitatea și lupta dintre clase. El a constatat existența a trei clase, pe care le descrie în culori vii. El a criticat aspru lăcomia și luxul bogaților în dauna săracilor, adică a muncitorilor și a sclavilor. Bunurile materiale au drept proprietar pe Dumnezeu. Omul nu este decât administratorul lor. Oamenii trebuie să ia din aceste bunuri numai strictul necesar, în felul acesta, nimeni nu va duce lipsă. La baza proprietății a stat de cele mai multe ori o nedreptate. Comunitatea bunurilor e un ideal pe care l-a practicat vechea Biserică din Ierusalim. Sclavii sunt egali stăpânilor lor în Biserica lui Iisus Hristos. Autorul nostru nu propune eliberarea lor generală, căci aceasta era o chestiune de stat, iar el nu se amesteca în orânduirea statului, dar el cere deseori îndulcirea situației lor și intervine pe lângă unii proprietari de sclavi să purceadă la o eliberare a acestora în anumite condiții. Familia e mult prețuită de autorul nostru. El apără egalitatea soților, care trebuie să se influențeze în bine unul pe altul, recomandă educația copiilor în spirit creștin, combate unele obiceiuri păgâne la înmormântare. Munca și muncitorii sunt foarte apreciați de autorul nostru. Clasele superioare nu pot trăi fără muncitori, pe când

aceștia pot trăi fără acele clase.

Caracterizare. Sf. Ioan Gură de Aur a fost predicatorul prin excelență al Bisericii Ortodoxe și este și astăzi modelul ideal al vorbitorului bisericesc. Cuvântările sale, pline de suflul evlaviei și de o deosebită înălțime de cugetare morală, sunt mereu actuale. În ele se găsesc date asupra culturii timpului, asupra moravurilor și credințelor generale ale vremii. Sf. Ioan a fost unul din cei mai mari păstori ai Bisericii creștine.

El a sintetizat în chip fericit pe conducătorul de suflute, luminat, cumpănit, atent, calm cu vorbitorul, îndemânat, care face din cuvânt arma de executare a programului său pastoral. Tratatul său *Despre preoție* este cartea clasică a creștinismului asupra dumnezeieștii Taine a Hirotoniei, care a însuflețit, a încurajat, a călăuzit și a înălțat continuu milioane de preoți creștini de-a lungul veacurilor. Sf. Ioan s-a aruncat în vâltoarea vieții sociale, pe care a încercat s-o purifice, reformându-i moravurile și orientând-o spre limanul dătător de viață al Evangheliei. El a biciuit viciile, îngâmfarea, simonia, necinstea, prostia, lăcomia, luxul și toate ticăloșiile societății din vremea sa, începând de la fratele cel mai de jos, până la palatul împăratului. De aceea, el se poate numi unul dintre cei mai de seamă reformatori sociali creștini ai vremii sale.

El este nu numai un critic nemilos al scăderilor contemporanilor săi, ci și un organizator neîntrecut al asistenței sociale, după modelul celei de la Cezareea Capadociei. El a fost supranumit „ambasadorul săracilor”.

Sf. Ioan a fost un catehet și un pedagog de clasă înaltă, între atâția cateheți și pedagogi ai veacului său: Sf. Chiril al Ierusalimului, Sf. Niceta de Remesiana și Fer. Augustin. În tratatul său *Despre slava deșartă și despre educația copiilor*, el a anticipat cu mai bine de 15 veacuri metoda devenită clasică a pedagogiei moderne prin celebra teorie a treptelor formale. El preconizează educația copiilor de ambele sexe pe baza Sf. Scripturi și recomandă cinci categorii de pedagogi: 1. părinții, 2. conștiința, 3. pedagogii de profesiune, 4. monahii și 5. Dumnezeu.

Sf. Ioan Gură de Aur a fost un prieten incomparabil. Poate niciodată nu s-a scris, după Platon, Aristotel, Cicero și Grigorie de Nazianz, cuvinte mai înaripate și mai înălțătoare despre prietenie ca acelea ale autorului nostru.

Sf. Ioan nu este numai o comoară de exegeză teologică, istorică și morală, ci și o neasemuită desfătare literară pentru iubitorii de literatură frumoasă. Inteligența sa vie, limba sa impecabilă, imaginația sa bogată, marele său simț artistic, gustul său pentru măsură au făcut din el un clasic, unul dintre cei mai mari clasici ai literaturii patristice. El se citește pe nerăsuflăte de cine are gustul felului său de a scrie. Deși limba lui e ușoară și se leagănă în cadențele perioadelor sale retorice, totuși ea nu e ușor de tradus.

Sf. Ioan este un scriitor și un teolog normativ pentru Biserica Ortodoxă, alături de cei doi mari Capadocieni: Sf. Vasile cel Mare și Sf. Grigorie de Nazianz, numiți toți trei „Mari dascăli ai lumii creștine și ierarhi”. Autorul nostru a trăit cum a învățat și a învățat cum a trăit, adică după Evanghelie, având ca model pe Domnul nostru Iisus Hristos.

Biserica Ortodoxă prăznuiește pe Sf. Ioan Gură de Aur la 13 noiembrie singur, iar la 30 ianuarie împreună cu Sf. Vasile cel Mare și Sf. Grigorie de Nazianz (Teologul). El e unul din Părinții cei mai mult traduși în lumea creștină.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 47-64 și numeroase ediții de opere separate, îndeosebi ale tratatelor *Despre preoție*, *Despre educație*, ale anumitor omilii, ale scrisorilor. A se vedea și edițiile din *Sources chrétiennes* nr. 13, 28. *Traduceri:* franceze: Jeannin și Bareille; germană: în *Biblioth. der Kirchenvät.*; română: diverși traducători mai recent: S. Bezdechi (21 *Omilii la statui*, 9 *Omilii despre Pocăință și Sf. Văvila*), Pr. D. Fecioru (*Cuvântări la praznice împărătești*), St. Călinescu, A. Geamănu (*Despre preoție*). *Istории literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 129; Paladiu, *Dialog despre viața lui Ioan Gură de Aur*; Socrat, *Ist. bis.* 6, 2-23; Sozomen, *Ist. bis.* 8, 2-28; Teodoret, *Ist. bis.* 5, 27-36; A. Puech, *Un réformateur de la société chrétienne au IV-e siècle – Saint Jean Chrysostome et les moeurs de son temps*, Paris, 1891 (lucrare fundamentală pentru problemele sociale la autorul nostru); Idem, *Saint Jean Chrysostome (Les Saints)* 1905, 5e éd.; Ph. E. Legrand, *Saint Jean*

Chrysostome (Les moralistes chrétiens) 1924; G. Bardy, *Jean Chrysostome (Saint)*, Dict. de Théol. Cath. VIII, 1, 1924, col. 660-690; Dom. Chrysost. Baur, *Saint Jean Chrysostome et ses oeuvres dans l'histoire littéraire*, Louvain, Paris, 1907; Idem, *Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, München, 1929-30, 2 vol.; A. Moullard, *Saint Jean Chrysostome le défenseur du mariage et l'apôtre de la virginité*, Paris, 1923; L. Meyer, *Saint Jean Chrysostome maître de perfection chrétienne*, Paris, 1934; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 324-362; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 449-482; A. Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne* III, p. 458-533; B. Altaner, *op. cit.* p. 202-210.

ISTORICII

Eusebiu de Cezareea a avut numeroși urmași. Cităm dintre aceștia pe Ghelasie de Cezareea († 395), al doilea urmaș în scaunul lui Eusebiu la Cezareea și care a scris o *Istorie a Bisericii*, continuând pe aceea a lui Eusebiu. Ultimele două cărți ale acestei istorii au servit ca model pentru *Istoria bisericească* a lui Rufin. S-au reconstituit unele părți ale acestei istorii. Filip Sidetul din Pamfilia, preot la Constantinopol și prieten al Sf. Ioan Gură de Aur, a scris o *Istorie creștină*, în 36 de cărți, din care s-au păstrat numai fragmente.

Cei mai valoroși continuatori ai lui Eusebiu sunt: Socrat, Sozomen și Filostorgiu.

SOCRAT

Viața. Socrat s-a născut probabil pe la 380 la Constantinopol. Și-a făcut aici educația și studiile cu grămăticii Helladiu și Amoniu, veniți de la Alexandria la Constantinopol pe la 390. Se pare că a făcut călătorii. El nu ne spune nimic despre educația sa. Numele de *scholasticus* îi vine probabil de acolo, că era avocat. Se pare că n-a fost cleric. Opera sa e dedicată unui oarecare Teodor, cleric acesta, fără să se poată preciza dacă a fost preot de mir sau monah. Socrat n-a aparținut sectei novațienilor, cum s-a spus, dar le-a arătat interes și simpatie. El a folosit informațiile orale ale preotului novațian Auxanon. Socrat n-are sim-

patii pentru Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Chiril al Alexandriei, probabil din cauza măsurilor acestor ierarhi contra novațienilor.

Opera. *Istoria bisericească*, în șapte cărți, continuă pe aceea a lui Eusebiu, de la abdicarea lui Dioclețian, în 305, până la 439. Aproape fiecare carte se ocupă cu persoana unui împărat. Evenimentele bisericești merg mână-n mână cu cele politice. Nenorocirile trebuiesc considerate ca pedepse pentru păcatele oamenilor. De altfel, istoricul n-ar avea ce scrie dacă ar fi tot timpul pace în Biserică. Opera lui Socrat a avut două ediții, a doua făcută cu prilejul descoperirii de material nou, pe care autorul nu voia să-l lase nefolosit. Afară de acest material, Socrat s-a folosit și de alte scrieri profane și creștine ca: colecția de acte sinodale a macedonianului Sabin de Heracleea, publicate la 375, apoi cronică orașului Constantinopol, alcătuită din informații orale ca cele ale preotului novațian Auxanon. Lucrarea e scrisă simplu, inteligent; ea nu urmărește efecte estetice. Uneori transcrie textual izvoarele, le critică, e precaută, vrea să spună numai adevărul și se străduiește să înțeleagă înlănțuirea cauzală a evenimentelor. Lucrarea lui Socrat e un izvor prețios, mai ales pentru partea finală, unde vorbește de întâmplări contemporane.

SOZOMEN

Viața. Sozomen era, probabil, originar din Betelia, un sat în apropiere de Gaza și aparținea unei pioase familii creștine. Înainte de a veni la Constantinopol, se pare că a vizitat Italia. La Constantinopol, el a exercitat profesiunea de avocat, așa cum ne spune el însuși (2, 3).

Opera. *Istoria sa bisericească*, în nouă cărți, a suferit o severă cenzură din partea împăratului Teodosie II. Ea tratează evenimentele bisericești între anii 324-425. În prefață, autorul ne informează că nu tratează istoria Bisericii de la început, deoarece cu această veche parte a istoriei bisericești s-au ocupat Clement (Romanul), Hege-sip, Iuliu Africanul și Eusebiu. Partea aceasta o va trata într-un rezumat, în două cărți, dar acest rezu-

mat s-a pierdut. În opera ce ni s-a păstrat, e pomenită cu admirație Pulheria, sora mai mare a împăratului Teodosie; Eudochia, soția împăratului, nu e menționată niciodată. *Istoria bisericească* a lui Sozomen, tratând aproape aceeași perioadă de timp ca aceea a lui Socrat, se întâlnește cu aceasta din urmă. Uneori ele merg absolut paralel, chiar textual, cu adaosuri sau minusuri neimportante. Sozomen depinde foarte mult de Socrat, care i-a fost model și izvor principal. Dar autorul nostru controlează, justifică și amplifică pe Socrat. Afară de izvorul lui, Socrat, el folosește uneori izvoare noi. Sozomen nu pomeneste, nu citează izvoarele sale, cum o face Socrat. Nu menționează niciodată izvorul său principal, Socrat. Sozomen e superior acestuia din urmă ca scriitor. Observația aceasta o face și Fotie (*Biblioteca*, Cod. 30). Limba lui e mai plăcută, expunerea mai cursivă, având un anumit stil istoriografic. Dar judecata istorică a lui Sozomen e inferioară celeia a lui Socrat. Sozomen e mai credul și se mulțumește cu critica făcută de alții. Ca și Socrat, el n-are o pregătire teologică și se mulțumește, cel mai adesea, cu generalități. Notăm că Sozomen relatează lucruri interesante despre Teotim, episcopul Tomisului (VII, 26).

Bibliografie: *Ediții:* Socrat, Migne P.G. 67; Sozomen, Ibidem; *Manuale:* O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, 1924, p. 137-144; B. Altaner, *op. cit.* p. 148.

FILOSTORGIU

Viața. Filostorgiu, istoric arian-eunomian, născut la Borissos, în Cappadocia secunda, la 368, din părinți eunomieni, a venit la vârsta de 20 ani la Constantinopol, unde s-a stabilit pentru cea mai mare parte a vieții. A făcut numeroase călătorii, printre care și un pelerinaj în Palestina.

Opera. Filostorgiu a scris o *Istorie bisericească* în 12 cărți, păstrată numai în fragmente. Inițialele celor 12 cărți formau numele său. *Istoria* aceasta începe cu Arie și sfârșește cu unul din marii șefi eretici, Aetiu, adică merge aproximativ de la 315 până la 425. Ideea centrală a lucrării lui Filostorgiu este că Dumnezeu a trimis doi noi

prooroci omenirii în persoana lui Aetiu și a ucenicului acestuia, Eunomiu, pentru a salva ade-vărata Ortodoxie de dezastrul inițiat de Atanasie. Dar acești prooroci au fost persecutați, iar cerul, pentru aceasta, se răzbună ducând Biserica la mizerie și imperiul la ruină. Sunt folosite elemente ale istoriei profane. Biserica eunomiană e tratată în opoziție cu păgânismul și în luptele ei cu falsa Ortodoxie. Fotie observă că istoria lui Filostorgiu stă în contradicție cu aproape toți ceilalți istorici. El exaltă pe toți arienii și arianizării și acoperă de insulte pe ortodocși. Istoria lui nu e o istorie propriu-zisă, ci mai de grabă o preamărare a ereticilor și o serie de acuzații și insulte pe față la adresa ortodocșilor (Fotie, *Biblioteca* Cod. 40). Nu e, deci, de mirare că această operă nu s-a păstrat. În afară de Aetiu și Eunomiu, sunt menționați și laudați Asterie de Capadocia, Teofil Indul, Ulfila, Eusebiu de Nicomedia care e numit cel Mare. Filostorgiu încearcă să critice pe Vasile cel Mare, dar e silit să recunoască puterea și frumusețea panegiricelor acestuia. El n-a îndrăznit să critice pe Sf. Grigorie Teologul. Din *Istoria bisericească* a lui Filostorgiu aflăm că acest scriitor a publicat și o *Apologie a creștinismului contra lui Porfiriu* și o *Laudă în cinstea lui Eunomiu*. *Istoria bisericească* a lui Filostorgiu e interesantă, printre altele, prin aceea că ne informează asupra mișcării popoarelor barbare la Dunăre, în jurul anului 400 al erei noastre.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 65; J. Bidez în G. C. S. vol. 21. *Istории literare, studii și manuale:* Fotie, *Biblioteca*, Cod. 40; G. Fritz, *Philostorge, Dict. de Théol. Cath.* XII. 2, 1935 col. 1495-1498; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 132-135.

GHELASIE DE CIZIC

Grupăm aici și câțiva istorici din perioada III.

Ghelasie de Cizic, preot din Bitinia, a scris, după 475, o *Istorie a Bisericii Orientului sub Constantin cel Mare*, în trei cărți: Cartea I-a tratează, în 11 capitole, despre viața lui Constantin, de la începutul domniei, până la victoria sa asupra lui Liciniu, a doua descrie, în 36 capitole, Sinodul de

la Niceea, a treia, după spusa lui Fotie, mergea până la Botezul și moartea împăratului. Autorul își propusese să scrie viața împăratului și înainte de domnie. Dar nu s-a păstrat nimic. Izvoarele sale sunt istoricii anteriori: Eusebiu, Socrat, Sozomen, Teodoret și unele acte și documente neaccesibile astăzi. Stilul lui Ghelasie este incult, uneori trivial.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 85; în C. G.S. vol. 28. *Manuale:* Fotie, *Biblioteca*, Cod. 88; O. Bardenhewer, *op. cit.*, IV, 145-148.

Zaharia retorul, episcop de Mitilene pe la 536, monofizit, a scris o *Istorie bisericească* pentru anii 450-491, interesantă pentru cunoașterea controverselor hristologice. El a scris, deasemeni, un dialog despre crearea lumii și mai multe biografii printre care: a lui Sever de Antiohia, a lui Petru Iberul, a monahului Isaia.

Bibliografie: *Ediții:* Brooks în C.S.C.O., *Scriptores Syri* 5 și 6; *Manuale:* F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 110.

Teodor Lectorul a prelucrat *Istoriile bisericești* ale lui Socrat, Sozomen și Teodoret într-o *Istorie tripartită* pe la 530, în patru cărți; a scris apoi o *Istorie bisericească independentă*, în patru cărți, care continuă *Istoria tripartită* și din care s-au păstrat numai fragmente.

Ioan de Efes († 586) a scris o *Istorie bisericească*, în 18 cărți, de la Iuliu Cezar până la anul 585. S-a păstrat în original numai textul părții a 3-a.

Bibliografie: *Ediții:* E. W. Brooks, C.S.C.O., *Scriptores Syri*, 8, 1935. *Manuale:* B. Altaner, *op. cit.*, p. 149.

Evagrie Scolasticul s-a născut pe la 536 și 537, la Epifania, în Siria, iar mai târziu a fost avocat la Antiohia. A apărut pe patriarhul Grigorie al Antiohiei în fața împăratului Mauriciu și a Sinodului de la Constantinopol în 588. Împăratul Tiberiu II îl făcuse *quaestor*, iar împăratul Mauriciu i-a dat titlul de prefect de onoare. A murit către anul 600.

Opera sa principală este *Istoria bisericească* în 6 cărți, care tratează evenimentele bisericești de la 431 până la 594. În prefață el prezintă opera sa ca o continuare a *Istoriilor* lui Socrat, Sozomen și Teodoret. El observă despre Eusebiu istoricul că, prin opera sa, a apropiat pe cititori de adevăr, dar n-a știut, adică n-a vrut, să-i facă cu totul credincioși, aluzie la cochetăria părintelui istoriei bisericești cu arianismul. Evagrie e cel mai ortodox dintre toți istoricii patristici. Fotie zice că el întrece în Ortodoxie pe ceilalți istorici (*Biblioteca*, Cod. 29). Autorul nostru arată interes pentru problemele dogmatice, așa se face că, grație lui, noi cunoaștem în bună parte disputele nestoriene și eutihiene, precum și evoluția ulterioară a monofizismului. Evagrie e, în general, iubitor de adevăr. Ca scriitor el are tendința lungirii, dar e grațios; râvnea să scrie ca Tucidide. Izvoarele sale sunt sigure și prețioase.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 86, II; Bidez și Parmentier, Londra 1899. *Manuale:* O. Bardenhewer, *op. cit.* V, 1932, p. 119-120; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 277-278.

ASCETII

EVAGRIE PONTICUL

Viața. Evagrie Ponticul sau Monahul s-a născut pe la 345-346, la Ibora, în ținutul Pontului, de unde îi vine și numele de Ponticul. Era fiu de horepiscop, cum precizează *Istoria Lausiacă* și s-a bucurat de binefacerile unei educații cu totul deosebite. A intrat devreme în legătură cu marii Capadocieni, care nu numai că l-au echipat cu înalte cunoștințe, dar i-au conferit și primele trepte în cler. Sf. Vasile, cel Mare l-a făcut citeț al Bisericii din Cezareea Capadociei, iar Sf. Grigorie de Nazianz l-a hirotonit diacon. În această din urmă calitate, el a însoțit pe Sf. Grigorie la Constantinopol, unde a participat la al doilea Sinod ecumenic și unde protectorul său, dându-și demisia, l-a lăsat moștenire patriarhului Nectarie. Evagrie era învățat, stăpânind cu măiestrie cultura profană și

creștină, puternic influențat de ideile origeniste, adversar neînduplecat al tuturor ereticilor vremii sale, înzestrat cu un deosebit dar al vorbirii și, în plus, impunându-se prin frumusețea chipului și prin eleganță. Aceste calități l-au impus atenției Capitalei, dar l-au atras și într-o încurcătură sentimentală, pe care Paladiu o prezintă extrem de stângaci, pe câteva pagini. A plecat în Egipt, unde a sălășluit aproape 16 ani și unde a fost ucenicul Sf. Macarie Egipteanul. A refuzat tot timpul oferta unui scaun episcopal. Își câștiga existența scriind, adică făcând pe copistul. A murit în vârstă de 54 de ani, adică aproximativ la 399-400. A exercitat o influență puternică asupra contemporanilor și a misticii orientale. A fost condamnat ca origenist la Sinoadele V, VI și VII ecumenice.

Opera. Evagrie Ponticul a fost un scriitor de seamă. El a scris *Antirrheticos*, împărțit în mai multe cărți și anume în opt, nu în trei, cum s-a pretins. Nu ni s-au păstrat nici originalul, nici traducerea latină a acestei opere. S-au transmis doar câteva fragmente, într-un tratat grec și într-un text latin. Tratatul se ocupă cu cele opt păcate capitale: lăcomia pântecelui, desfrânarea, iubirea de arginți, tristețea, mânia, trândăvia, slava deșartă, mândria. O altă parte a acestei opere, care se ocupa cu anumite pasaje biblice împotriva ispitelor demonice, s-a păstrat în unele manuscrise siriene. Alte lucrări sunt *Monahul* sau *Despre viața practică*, cuprinzând 100 de capitole și *Gnosticul* sau *Către cel vrednic de gnoză*, cuprinzând 50 de capitole. Aceste opere au fost traduse în limba latină de Ghenadie, după ce fuseseră parțial traduse în aceeași limbă de Rufin. *Șase sute de probleme prognostice sau gnostice*, al cărei original grec s-a pierdut, se păstrează într-o versiune siriacă needitată încă. Evagrie a scris și opere mai mici, dintre care una adresată monahilor trăitori în viață de obște sau în adunări și o alta *Către o fecioară afierosită lui Dumnezeu*. Amândouă aceste opusculuțe au fost traduse în latinește. I se atribuie lui Evagrie Ponticul o lucrare *Despre nepătimire*, 68 Scrisori, *Despre rugăciune* și *Despre gândurile rele*. Autorul nostru a scris exclusiv sau aproape exclusiv pentru monahi. E un scriitor bogat,

adânc, mistic; e primul gnomolog creștin și primul alcătuitor de sentințe în centurii.

Doctrină. Ca teolog, Evagrie nu e un scriitor sistematic. În teologie, cosmologie și eshatologie, el este debitor Școlii alexandrine, îndeosebi lui Clement, lui Origen și lui Grigorie de Nazianz. Asemenea lui Origen, el susține teoria preexistenței sufletelor și doctrina apocatastasei, ceea ce a adus condamnarea lui la Sinodul V ecumenic. El împarte viața duhovnicească în activă și contemplativă sau gnostică. Potrivit acestui principiu, el predă învățătura sa mai ușoară categoriei de monahi simpli, iar învățătura mai înaltă, gnoza, categoriei de monahi învățați. Ca investmântător literar al teoriei celor 8 păcate, devenite mai pe urmă cele 7 păcate capitale, Evagrie a pus în circulație largă importanța războiului duhovnicesc al monahilor, temă care va fi reluată cu atâta succes de Sf. Ioan Casian.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 40; *Istoria literare, studii și manuale:* Ieronim, *Scrisoarea* 133, 3; Paladiu, *Istoria Lausiacă* 38; Idem, *Istoria monahilor din Egipt*; Ghenadie, *De viris ill.*, 11; Justin Moisesescu, *Euagrio V o pontiko V. Bio V. suggrammata kai daskalia* (Teză de doctorat), Atena, 1937; O. Bardenhewer, *op. cit.*, p. 93-98; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 494-495; U. Manucii-Casamassa, *op. cit.* II, p. 47-49; A. Puech, *op. cit.*, III, p. 140-145.

PALADIU

Viața. Paladiu s-a născut pe la 364, în Galatia și a primit o solidă cultură clasică. A fost elev și prieten al lui Evagrie Ponticului. Potrivit informațiilor pe care le dă el însuși despre sine în *Istoria Lausiacă*, el a venit la Alexandria în timpul celui de al doilea consulat al împăratului Teodosie, adică în 388. A stat trei ani în mănăstirile din jurul Alexandriei, un an în munții Nitriei și nouă ani în Chiliile din pustiul scetic. Aici a cunoscut el pe Evagrie Ponticul, sub a cărui îndrumare s-a format și al cărui origenism a trecut și în convingerile lui religioase. Pleacă în Palestina, iar de aici în Bitinia, unde e ales episcop de Helenopolis. Se reîntoarce în Palestina unde se stabilește un an la Betleem și trei

ani pe Muntele Măslinilor. Pleacă din nou în Egipt, unde rămâne patru ani printre monahii de la Antinoe în Tebaida. Pe la 400 el a luat parte la un sinod convocat de Sf. Ioan Gură de Aur la Constantinopol și se pare că a fost amestecat în drama ultimilor ani ai marelui patriarh. Se pare că tot la Constantinopol a redactat *Istoria Lausiacă* și că a fost exilat ca ioanit în sudul Egiptului, la 406. Sf. Epifaniu a denunțat pe Paladiu ca origenist. A murit probabil înainte de 431.

Opera. Paladiu a lăsat două opere importante pentru istoria literaturii creștine de la începutul sec. V. Una se numește *Istoria Lausiacă* sau *Lavsiakomul* ori *Lavsaikonul*, despre care am amintit deja și care-și datorește numele șambelanului imperial Lausus, căruia îi este dedicată. Paladiu precizează că obiectul cărții îl formează viețile „prienilor lui Dumnezeu“, monahi și monahii, mai ales din Egipt și Palestina. După propriile sale cuvinte, Paladiu și-a adunat materialul fie din cele văzute de el personal, fie din cele ce i-au povestit alții. Nu e exclus ca el să se fi servit și de izvoare scrise în anumite capitole. Cu tot caracterul legendar sau quasi-legendar al unora din faptele relatate, *Istoria Lausiacă* trebuie socotită ca un excepțional de important izvor pentru istoria veche a monahismului și pentru ideile ce o conduc. Această istorie a avut de la început un succes considerabil datorat atât farmecului simplu al povestirilor ei, cât și curiozității cititorilor secolului V, care se interesau mult de viața monahală. Acest succes a amenințat de multe ori s-o compromită prin modificările și adaosele din partea copiștilor și a traducătorilor. Ca operă a unui autor care și-a petrecut o mare parte a vieții printre personajele pe care le descrie, *Istoria Lausiacă* are o deosebită valoare documentară. Ea confirmă elementele esențiale ale biografiilor întemeietorilor monahismului și ajută la înțelegerea literaturii monahale. O altă lucrare a lui Paladiu este *Dialogul istoric despre viața și activitatea Fericitului Ioan, episcopul Constantinopolului*. După discuții îndelungate și păreri critice autorizate, ca acelea ale lui Butler și

Aengenvoort, autenticitatea *Dialogului* e astăzi un lucru asigurat. Lucrarea pune în scenă pe un episcop oriental și pe un diacon Teodor – după modelul lui Phaidon – discutând la Roma asupra luptei dintre Ioan Gură de Aur și dușmanii lui. E mai mult o apologie decât o biografie, așa cum ar vrea să reiasă din titlu. Episcopul oriental – care nu e altul decât Paladiu însuși – vrea să sfășie pânza de minciuni care s-a țesut în jurul lui Ioan Gură de Aur. Pentru aceasta, el pregătește mersul istoric al conflictului cu ajutorul unor documente autentice. Pe urmă, ia poziție față de acuzațiile pe care Teofil al Alexandriei le ridicase într-o lucrare a sa contra lui Ioan, lucrare pe care o cunoaște și interlocutorul roman. Aengenvoort a susținut că această lucrare a lui Teofil contra lui Ioan nu era pe lista de acuzații pe care același Teofil o prezentase la Sinodul din 403, la Stejar, contra patriarhului de Constantinopol, ci un pamflet special pe care patriarhul Alexandriei îl lansase contra lui Ioan, după ce acesta fusese exilat, probabil în 404. Împotriva acestui pamflet se presupune că s-a îndreptat *Dialogul* lui Paladiu. Lucrul e mai mult decât probabil. În orice caz acest *Dialog* este unul din cele mai importante izvoare asupra ultimilor ani ai Sf. Ioan Gură de Aur, atât prin cantitatea considerabilă a materialului, cât și prin spiritul critic care valorifică acest material. El a fost tradus în latinește de Fer. Ieronim. Nu se cunosc locul și data compoziției *Dialogului*. Se pare că a apărut în jurul anului 408. Lexicul *Istoriei Lausiace* și al *Dialogului* e în bună parte asemănător. Stilul *Dialogului* e mai șlefuit. O lucrare *Despre popoarele Indiei și despre brahmani*, pusă sub numele lui Paladiu este neautentică.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 34, col. 997-1262; cea mai bună e aceea a lui Dom C. Butler, *The Lausiace History of Palladius, A critical Discussion together with Notes on early Egyptian monachism* (Texts and Studies VI, 1), Cambridge, 1898; *The Lausiace History of Palladius II, The Greek Text* edited with Introduction and Notes (Texts and Studies VI, 2), Cambridge, 1904. Reproduce ediția lui Butler cu o traducere franceză: A. Lucot, *Palladius, Histoire Lausiace*, Paris, 1912 (Textes et documents pour l'étude historique du christianisme). *Dialogul* există în ediția

Migne, P.G. 47, col. 5-82. *Manuale*: B. Altaner, *Patrologie*, p. 137; D.S. Balanos, *Patrologia*, pp. 385-387; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchl. Lit.* IV, pp. 148-157; F. Cayré, *Precis de Patrologie*, I, pp. 489-490; U. Mannucci, *Instituzioni di Patrologia II*, pp. 49-50.

SCRIITORII DE LIMBI ORIENTALE (SIRIACĂ, ARMEANĂ ȘI COPTĂ)

SCRIITORI SIRIENI CLASICI

Creștinismul sirian a produs opere literare încă devreme, în persoana înfierbântatului apologet și polemist Tațian Asirianul, al cărui *Diatessaron* a servit în cultul liturgic până la jumătatea veacului V, când a fost interzis de episcopi vigilenți ca Rabulas și Teodoret de Cir, apoi în persoana gnosticului Bardesane (154-222) și a fiului său Armoniu. Lucrarea lui Bardesane, *Dialogul legilor țărilor* e o piesă de tranziție între păgânismul haldeean și creștinism. Școala lui Bardesane era orientată spre științele și filosofia naturală. Sf. Efrem a orientat școala spre Tainele creștine.

AFRAATE

Viața. Afraate (circa 280-345(?), care se numește pe sine și „înțeleptul persan“, uneori denumit de manuscrise și Iacob – nume luat probabil cu prilejul intrării în creștinism – a fost întâi călugăr, apoi episcop, probabil la Marmattai, aproape de Mosul, unde a răsărit mai pe urmă celebra mănăstire a Sf. Matei. Dublul nume de Afraate și Iacob arată originea sa păgână.

Opera sa e alcătuită probabil din cele 23 mici tratate, având diferite nume, dar mai ales pe acela de *Demonstrații*, sub formă de scrisori, care indică și timpul în care au fost redactate. Primele 10 în 337, următoarele 12 în 344 și ultima în 345. Textele acestor *Demonstrații* au pe margine uneori numele autorului episcop. când ca Iacob, când ca Afraate. Aceste *Demonstrații* tratează diferite probleme ca: despre credință, dragoste, post, rugă-

ciune, penitență, învierea morților, blândețe, păstorie, circumcidere, Paște, sabbat, deosebirea mâncărilor, Hristos, că Acesta e Fiul lui Dumnezeu, despre ajutorarea săracilor, persecuție, moarte și ultimele momente.

Doctrina. Afraate afirmă că Iisus Hristos e Dumnezeu. Sf. Duh are atribute divine. Biserica e adunarea Sfântă a creștinilor. Atestă existența și practicarea următoarelor Sf. Taine: Botezul, numit a doua naștere și prin care se primește Duhul Sfânt, Pocăința, numită vindecarea rănilor păcatului, Mirungerea, Maslul, Preoția. Afraate stăruie asupra învierii morților, pe care o demonstrează cu argumentul clasic al semințelor de cereale care putrezesc și totuși germinează, cresc și dau fructe și cu argumentul puterii lui Dumnezeu (*Demonstr.* 8, 3, 6). După moarte, sufletul doarme până la înviere și se află într-o stare de inconștientă, neputând deosebi binele de rău. La Cina cea de taină, Domnul a oferit Trupul Său cu propriile Sale mâini spre mâncare și Sângele său spre băutură (*Demonstr.* 12, 6). Mântuitorul a împăcat lumea rebelă cu Tatăl său. Să nu jurăm.

Bibliografie: *Ediții*: J. Parisot, *Patrol. Syriaca*, I, 1, 2. *Istorie literare, studii și manuale*: Parisot, *Afraate. Dict. de Théol. Cath.* I, 1923 col. 1457-1463; *Aphraat's des persischen Weisen Homilien aus dem Syriachen übersetzt und erklärt*, von G. Bert. T. U. III, 3-4, 1888; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 366-367; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 327 și urm.; U. Mannucci-Casamassa, *op. cit.* II, p. 149-151; B. Altaner, *op. cit.* p. 216-217.

SF. EFREM SIRUL

Viața. Sf. Efrem – în limba siriacă Afrem – s-a născut pe la 306, la Nisibi, pe Daisan, un afluent al Eufratului, în Mesopotamia. Părinții săi, după o ipoteză, par a fi fost păgâni, tatăl său fiind chiar preot al zeului Abnil, al cărui templu a fost distrus sub împăratul Iovian. Se pare că el s-a căsătorit cu o creștină și că, în momentul nașterii copilului Efrem, el era deja creștin. După altă ipoteză, părinții săi au fost creștini și au dat copilului o creștere creștină evlavioasă. Această creștere a fost desăvârșită de episcopul Iacob al cetății Nisibi.

El a intrat devreme în viața anahoretică, s-a atașat de episcopul său, care se pare că l-a luat la Sinodul I ecumenic de la Niceea și a fost făcut diacon, treaptă în care a rămas toată viața. După cucerirea orașului său natal de către perși, Sf. Efrem, împreună cu alți creștini, a părăsit acest oraș, stabilindu-se la Edessa, pe teritoriu roman. El povestește în *Poemele nisibene* încercările prin care a trecut patria sa în timpul ultimului război cu perșii. Aici a înființat el celebra Școală teologică pe care a ilustrat-o cu minunatele sale lucrări în ultimii 10 ani ai vieții. Trăia ca anahoret, hrănindu-se cu pâine de orz și cu legume uscate, nu bea decât apă, era numai piele și os, mic de talie, îmbrăcat sărăcăcios, pleșuv, fără barbă și nu râdea niciodată. Se pare că n-a vizitat Egiptul, dar e probabil să fi vizitat pe Sf. Vasile la Cezareea Capadociei. Ultimele zile ale vieții i-au fost îndurerate de o secetă grozavă, determinându-l să vândă tot ce avea spre a da săracilor. A murit la 9 iunie 373, la aproximativ o lună după moartea Sf. Atanasie (2 mai 373).

Sf. Efrem s-a impus ca exeget, polemist, predicator și poet. Ieronim notează ascuțimea subtilului său talent chiar în traducerea greacă a operelor sale (*De viris ill.* 115). După moartea lui s-au scris trei panegirice în cinstea lui de către Sf. Grigorie de Nyssa, Amiflobie de Iconiu și Sf. Ioan Gură de Aur. Multe din operele sale au fost curând traduse în greacă, latină, armeană, coptă, arabă, etiopică.

Opera Sf. Efrem e scrisă în proză și versuri și ea n-a fost încă toată editată și valorificată. Numeroase din lucrările sale au fost de timpuriu traduse în alte limbi, cum am spus. Din aceste traduceri s-au făcut apoi alte traduceri, îndeosebi în latină.

Operele exegetice ale Sf. Efrem sunt *Comentarii* la întreaga Sf. Scriptură, din care s-au păstrat puține fragmente, mai ales la Vechiul Testament: *la Geneză, Exod, Iosua, Judecători, Regi, Iov, Proverbe*, adunate spre anul 860 de monahul Sever de Edessa. Întreg *Comentariul la Noul Testament*, adică *la Diatessaronul* lui Tațian și *la Scrisorile pauline*, s-a păstrat în limba armeană.

Comentariile la Vechiul Testament au un caracter mai științific; cele *la Noul Testament* au parțial formă de omilii. Ele sunt importante pentru critica biblică. Sf. Efrem folosește interpretarea istorico-gramaticală, dar și pe cea tipologică.

Tratate, cuvântări și imne împărțite în „Memre“, adică „Cuvântări metrice“ și „Madrășe“ sau „Imne cantabile“. Poezia siriacă se caracterizează printr-un număr determinat de silabe, făcând abstracție de cantitate. Versurile sunt grupate câte două pentru a alcătui fraza metrică. Imnologia siriacă a influențat pe cea bizantină. Printre tratatele și cuvântările metrice ale Sf. Efrem, deosebim unele cu **caracter dogmatic**, cum sunt cele 56 de *Madrășe contra ereziilor*, mai ales contra marcioniților, a maniheilor și a bardesaniților, 80 *Madrășe contra scormonitorilor* (*Contra scrutatores*), adică contra sofismelor ariene, 4 *Imne contra lui Iulian Apostatul*, 7 *Cuvântări despre Taina Sf. Treimi*, sub forma alegoriei despre perlă, *Despre întrupare*, *Despre Sf. Fecioară*, 3 *Cuvântări despre credință*, 4 *Despre liberul arbitru*. Cu **caracter moral-ascetic**: *Despre Pocăință*, *Despre feciorie*, *Funebre*. **Predici** la *Botezul lui Hristos și al nostru*, 6 *la Săptămâna mare*, *la Cină*, *la Răstignirea Domnului*, *la Paști*.

Opera lirică de interes pentru vremea lui cuprinde numeroase piese, dintre care menționăm: 77 *Poeme nisibene*, colecție alcătuită probabil chiar de Sf. Efrem Sirul și care descrie nenorocirile orașului Nisibi în timpul războiului cu perșii și meritele unor episcopi în timpul asediului; 15 *Imne în cinstea lui Abraam de Kidun* și 24 *Imne în cinstea lui Iulian Saba*; un *Imn despre vrednicia Preoției*; în fine *Testamentul* său care arată un suflet generos, dacă acest document este autentic și n-apartine mai degrabă Școlii din Edessa. Opera poetică a Sf. Efrem Sirul e de o mare importanță artistică și religioasă. Versurile și metrii sunt foarte variați, imaginile și figurile sunt bogate și plastice, mai ales în descrieri. Sf. Efrem a fost numit „chitara Sf. Duh“.

Doctrina. Sf. Efrem e profund ortodox și dependent în bună parte de Părinții Capadocieni.

El a fost și a rămas normativ pentru Biserica siriacă. Nu se poate ști ce este **Dumnezeu** și cu ce seamănă El. Nu se poate zugrăvi în noi chipul acelei Esențe-Ființe care e asemenea minții. Dumnezeu aude fără urechi, vede fără ochi, vorbește fără gură, lucrează fără mâini (*Poeme nisibene* III, 1-2). Nu pot fi doi Dumnezei pentru că numele lui Dumnezeu care trebuie adorat este unul singur. Numele lui Dumnezeu este acesta: „Ființă care n-are început, esență care e mai înainte și mai bătrână decât toate“ (*Contra erezilor*, Cuvântul, 3). **Sf. Treime** a fost arătată cu ocazia Botezului în Iordan. Tatăl e soarele, Fiul e strălucirea și Sf. Duh e căldura. Aceștia sunt una și în aceasta se arată Treimea. Una sunt Trei și Trei sunt Una. În **hristologie**, Sf. Efrem învață că Dumnezeu, deși esență spirituală, a apărut în formă trupească. Fiul S-a întrupat pentru folosul nostru. Ființa divină S-a făcut asemenea nouă, pentru ca noi să ajungem asemenea ei. Hristos e Dumnezeu prin esență. Esența sau ființa Lui e slăvită, ca și numele Lui. Nașterea Lui ființială e necunoscută. Fiul Și-a micșorat slava Lui pentru oameni. Hristos a avut două firi. El ne-a comunicat nouă slava Sa și Și-a însușit slăbiciunea noastră. Dumnezeirea și umanitatea sunt unite, dar nu plămada noastră domină în El. El S-a făcut muritor ca noi, pentru ca dându-ne nouă viață, noi să nu mai murim. Maria este Fecioară și Mamă. Ea și-a păstrat fecioria înainte de naștere, în timpul nașterii și după naștere. Sf. Efrem notează sfințenia deosebită a Sf. Fecioare. El face o paralelă interesantă între Eva și Maria. În Sf. Euharistie se află realmente Trupul și Sângele Mântuitorului. Sf. Efrem vorbește foarte cald despre preoție. În Testamentul său, el cere ca, la 30 de zile după moartea lui, frații să-i facă Sf. Jertfă, căci morții sunt mult ajutați prin jertfa adusă de cei vii (*Testament* 72).

Caracterizare. Sf. Efrem Sirul a fost cel mai mare Părinte bisericesc de limbă siriacă al sec. IV. Teologia sa e ortodoxă și adâncă. Ea se inspiră profund din aceea a Capadocienilor, îndeosebi a Sf. Vasile și a Sf. Grigorie de Nazianz, dar are și părți originale. El a fost unul din cei mai mari

poeți creștini ai perioadei II patristice. El a fost pe drept numit „chitara Sf. Duh“. Frumusețea poeziei sale străbate chiar prin oglinda mai mult sau mai puțin fidelă a traducerilor. El a fost creatorul Școlii teologice de la Edessa, numită și „Școala perșilor“. El e reprezentantul cel mai de seamă al acestei școli. El a fost un ascet, un mistic, un contemplativ foarte apreciat în mediul monahal creștin din veacul IV încoace. Poezia sa e de înaltă inspirație religioasă. Ea cântă multe teme, îndeosebi: pocăința, iecioria, postul și alte virtuți morale. Sf. Efrem s-a impus prin smerenia sa excepțională, rămânând un simplu diacon toată viața, deși era învățat, era șef de școală și stareț de mânăstire. El preamărește preoția în termeni aproape identici cu aceia ai Sf. Ioan Gură de Aur. Centrul evlaviei și teologiei sale îl formează Hristos și Sf. Fecioară Maria. Sirienii numesc pe Sf. Efrem „dascăl al lumii“, „stâlp al Bisericii“, „profet al sirienilor“, „chitară a Sf. Duh“.

Bibliografie: Ediții: Edițiile lui Assemani, 1732-1746, 6 volume în două serii: siro-latine și greco-latine; Overbeck; Bickell; ed. siro-latină a lui J. Lamy, 4 volume, 1882-1902. *Istorie literare, studii și manuale:* Ieronim, *De viris ill.* 115; O. Bardenhewer, *op. cit.*, IV, p. 342-373; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 368-374; U. Mannucci, *op. cit.*, I, p. 151-154; B. Altaner, *op. cit.*, p. 217-219.

SCRIITORI SIRIENI SECUNDARI

Opera Sf. Efrem Sirul a fost continuată de scriitori de limbă siriacă, în majoritate poeți și înzestrați uneori cu alese însușiri de scriitori.

Cyrrillonas, poate nepotul Sf. Efrem. A scris 6 *Imne*, printre care unul cu ocazia invaziei hunilor în 396, apoi două *Despre Cina cea de taină*; are imne *Despre Nașterea Mântuitorului*, *Despre Paști*, *Despre Zaheu* Cyrrillonas atestă caracterul de jertfă al Sf. Euharistiei și cultul Sfinților.

Paulonas, ucenic al Sf. Efrem Sirul, talentat și învățat în dumnezeieștile Scripturi, bun vorbitor și cu autoritate doctrinară cât timp a trăit Sf. Efrem. Dar, după moartea părintelui său sufletesc, el s-a separat de Biserică și a scris multe lucruri contra credinței.

Balai sau **Balaeus**, horepiscop în Bercea (Alep), a fost un poet gustat. Ne-au rămas de la el 5 *Imne în cinstea episcopului Acaciu* († 432), partizan credincios al Sf. Chiril în lupta contra lui Nestorie. **Maruta**, autor al unei *Istории a Sinodului de la Niceea* și al unei colecții de *Acte ale martirilor*.

Rabulas, creștinat în 400, episcop de Edessa (412-435), mare iubitor de săraci, sever cu cei din jurul său, partizan înfocat al Sf. Chiril contra nestorianismului. A demascat în scrisori adresate Sf. Chiril pe Diodor de Tars și Teodor de Mopsuestia, ca adevărați promotori ai nestorianismului. A combătut pe reprezentanții lui Nestorie la Școala din Edessa. El trece drept autorul traducerii siriace a Sf. Scripturi, așa numita *Peșito*. A scris trei tratate mici cu *Reguli de viață pentru preoți și călugări*. Din cele 46 *Scrisori* ale sale s-au păstrat numai fragmente. S-au păstrat deasemeni o predică îndreptată împotriva lui Nestorie și traducerea lucrării Sf. Chiril, *Despre dreapta credință*.

Ibas de Edessa († 457), urmașul lui Rabulas la scaunul episcopal și amestecat în disputele hristologice prin cunoscuta sa *Scrisoare către episcopul persan Maris*, scrisoare păstrată în bună parte în limba greacă. Condamnat de Sinodul tâlhăresc din 449, el a fost reabilitat de Sinodul de la Calcedon în 451, dar a fost din nou condamnat în 553 ca unul din cele trei capitole. *Imnele* sale precum și *traducerile* făcute din Aristotel, Diodor de Tars și Teodor de Mopsuestia, s-au pierdut. Catalogul lui Ebed-lisus îi mai atribuie un *Comentariu la Proverbe, Omilii* și o *Controversă* cu un eretic.

Isaac de Antiohia, preot, a scris în limba siriacă mult timp și multe lucrări contra nestorienilor și eutihienilor. El a cântat în versuri elegiace dezastrul Antiohiei, provocat de un cutremur de pământ în 459, așa cum Sf. Efrem cântase aceeași nenorocire întâmplată Nicomediei (Ghenadie, *De viris ill.* 67). Aceste lucrări s-au pierdut. În 1903, P. Bédian a editat 67 *Omilii* sub numele acestui autor, tratând probleme dogmatice și ascetice. Dar nu se știe sigur dacă aceste *Omilii* aparțin realmente acestui Isaac sau altor autori omonimi; fiindcă sunt cel puțin trei autori cu acest nume în sec. V-VI. Unul dintre ei, **Isaac de Edessa**, care a

trăit în timpul lui Petru Piuarul (468-488), a scris un *poem* de 2137 de versuri în cinstea unui papagal care spunea Sf. Dumnezeu cu adaosul „care S-a răstignit pentru noi“. Tot în formă de poem a scris *Despre Adam și Eva, Despre credință, Despre întrupare, Despre răstignire, Despre ispitire, Despre penitență*.

Bibliografie: *Ediții:* ca la Sf. Efrem. *Istории literare, studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 3, 67; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 375; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 395-406; B. Altaner, *op. cit.* p. 219-220.

SCRIITORI ARMENI

Armenia fusese creștinată de Sf. Grigorie Iluminătorul († 332). **Narses cel Mare**, nepotul său, a organizat Biserica armeană în veacul IV. El a înmulțit școlile de limbă greacă și siriacă și mănăstirile. Modelul urmat era Biserica Cezareei Capadociei. Dar, peste puțin timp, lucrurile aveau să se schimbe. O seamă de scriitori armeni, cei mai mulți cunoscuți sub numele de „sfinții traducători“, vor începe o largă lucrare nu numai de traduceri, dar și de opere originale în limba națională.

Mezrob, mai înainte secretar regal, apoi călugăr, a creat alfabetul armean. Ajutat de patriarhul său, Sahac cel Mare (390-440), Mezrob a tradus în limba națională *Sf. Scriptură, Liturghia Sf. Vasile* și multe lucrări patristice. Această mare lucrare a fost săvârșită de o echipă de tineri armeni clerici cu studii la Constantinopol și Edessa, a cărei conducere a avut-o Mezrob. Sf. Scriptură a fost tradusă nu din siriacă, ci din greacă. De la Mezrob s-au păstrat sub numele lui Grigorie Iluminătorul 23 *Cuvântări și pastorale*.

Eznic de Colb, unul dintre ucenicii și colaboratorii cei mai prețioși ai lui Sahac și Mezrob, a studiat la Edessa și la Bizanț. E autorul unei mari apologii intitulată *Contra sectelor*, redactată între 441 și 449. Această lucrare cuprinde patru părți: una, *Contra păgânilor*, tratând despre eternitatea materiei și personalitatea răului; a doua, *Contra perșilor*, vorbind despre dualism, fatalism și maniheism; a treia, *Contra filosofilor greci* și a patra, *Contra marcioniștilor*. Lucrarea aceasta revelează un filosof adânc, un dialectician ascuțit și

un deosebit exeget. E o lucrare de importanță dogmatică. Poate fi considerată drept o capodoperă a literaturii armenie.

Koriun, ucenicul lui Mezrob, a scris viața Sf. Grigorie Iluminătorul și pe aceea a lui Mezrob.

Istoriografia armeană e reprezentată de **Agatanghel**, care a scris în sec. V o *Istorie a Marelui Tiridat și a predicii Sf. Grigorie Iluminătorul*, apoi de **Faust de Bizanț** autor, la sfârșitul sec. IV, al unei *Istории a Armeniei* pentru perioada 317-387 și de **Lazăr de Farpi**, care a scris o *Istorie*, în continuarea celei a lui Faust, adică de la 388 la 485. Agatanghel este un pseudonim și *Istoria* sa are multe elemente legendare. Ceilalți doi scriu cu grijă de faptele istorice. Toți sunt mari patrioți. **Moise din Corene** pare a fi autorul unei *Istории a Mariei Armenii*, în patru cărți, tratând evenimentele de la 149 î. Hr. până la 328 d. Hr. Sub același nume circulă și lucrări profane, ca o *Retorică* și o *Geografie*. Toate aceste opere par a fi fost remaniate în sec. VIII.

Ioan Mandacuni, de neam nobil și aparținând grupului „sfinților traducători“. A fost patriarh. A murit după 480. A scris *Rugăciuni liturgice* și i se atribuie 25 *Cuvântări* și *Pastorale*. E socotit „Ioan Gură de Aur“ al Armeniei.

Eliseu Wardapet, poet epic, a scris *Istoria luptelor eroice ale armenilor pentru credință contra tiranului persan Iezdegerd* (449-451). În această *Istorie* e preamărit regele erou Wardan. Se atribuie de asemeni lui Eliseu *Comentarii alegorice la Iosua*, *Judecători*, *Tatăl nostru*, un ciclu de *Omilii asupra vieții lui Hristos* și *Îndemnuri către anahoreți*.

Bibliografie. H. Leclercq, *Littérature arménienne*, *Diction. d'archéologie chrét. et de liturgie*, IX, 2, col. 1576-1599; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 112-118; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 182 și urm.; B. Altaner, *op. cit.*, p. 221-223.

SCRIITORI COPTI

Literatura coptă, ca instrument al creștinismului național egiptean, ia naștere în sudul Egiptului Superior, în Tebaida. Ea s-a servit de două

dialecte principale: saidic și bohairic. Literatura coptă este creația monahismului din Egiptul de Sus, prin Pahomie, Șenute de Atripe și alții. Meritul deosebit al literaturii copte, din punctul nostru de vedere, este că ea a păstrat și ne-a transmis opere sau fragmente de importante opere patristice ale căror originale grecești s-au pierdut sau au servit ca mijlocitoare între aceste originale și versiunile arabă sau etiopică, în care au ajuns la noi unele opere patristice. Literatura coptă a înflorit din sec. IV până în sec. XII. După sec. XIII nu se mai scrie nimic nou în limba coptă. Începând din sec. XVI, copta a dispărut și ca limbă vorbită.

În afară de *Sf. Scriptură*, s-au tradus în coptă mai ales apocrife, unele din ele foarte vechi, ca acele opere originale ale diferitelor secte gnostice din sec. II și III. Cităm: *Pistis Sophia*, *Evanghelia după Maria*, *Înțelepciunea lui Iisus Hristos*. S-au tradus apoi apocalipse ca: *A lui Ilie*, *Cartea IV-a a lui Esdra*, *Păstorul lui Herma*. S-au tradus și alte apocrife ca: *Faptele lui Pavel*, *Protoevanghelia lui Iacob*, *Faptele lui Pilat*, *Evanghelia celor 12 Apostoli*, *Evanghelia lui Bartolomeu*, *Istoria dulgherului Iosif*. În domeniul liturgic s-au tradus: *Fragmente din Evhologhionul lui Serapion de Tmuis*, *Liturghia egipteană a Sf. Vasile*, *Liturghia Sf. Chiril*, ca reeditare a așa numitei *Liturghii grecești a Sf. Marcu*, *Liturghia atribuită Sf. Grigorie de Nazianz*. S-au tradus opere teologice propriu-zise: *Scrisoarea lui Clement Romanul către Corinteni*, *Scrisorile Sf. Ignatie*, din lucrările *Sf. Atanasie*, *ale lui Teofil și ale lui Chiril al Alexandriei*, *ale celor trei mari Capadocieni*, *ale Sf. Epifanie*, *Sf. Ioan Gură de Aur*, *Severian de Gabala*, *Sf. Efreim Sirul*, *Dioscor*, *Sever de Antiohia*, apoi *Istoria bisericească a lui Eusebiu*. S-au tradus *Hotărârile Sinoadelor ecumenice de la Niceea și Efes și ale Sinodului local din Alexandria* (362). În domeniul aghiografiei s-au tradus *Vieți de Sfinți*, îndeosebi ostași: a *Sf. Gheorghe*, *a celor doi Teodori*, *a lui Mercuriu*, *a celor 40 de mucenici de la Sevasta*, apoi viețile *Sf. Mina*, *Chir și Ioan*, în fine vieți ale monahilor *Șenute*, *Moise*, *Matei*, *Antonie*, *Pahomie*, *cei doi Macarie*, *Dometie*, *Ioan Kolobos*, *Istoria Lausiacă a lui Paladiu*. S-a tradus legislația bisericească pseudo-apostolică: *Canoanele bisericești ale Sf. Apostoli*, vestita *Tradiție*

Apostolică a lui Ipolit etc. S-a tradus din literatura poetică bisericească de limbă greacă.

Dintre autorii de seamă care au scris în limba coptă menționăm pe **Pahomie**, de la care au rămas *Reguli* și *Scrisori* nepăstrate în limba coptă, dar transmise în traducerea latină a Fer. Ieronim, făcută după o versiune grecească; **Horsiesi** a scris *Despre așezământul monahal*, păstrat în traducerea lui Ieronim; **Teodor**, despre care Ghenadie ne spune că a scris *Scrisori*, printre care trei de îndemn (*De viris ill.*, 8). Ieronim a tradus și ne-a transmis o *Scrisoare pascală*. Se pare că Teodor e și autorul unui *Dialog cu doi diaconi alexandrini*; **Șenute de Atripe** († 466), creatorul literaturii naționale copte, a compus *scrisori, rânduieli monahale, predici, apocalipse*, a căror autenticitate e încă discutată și dintre care unele s-au păstrat și în traduceri siriace, etiopice și arabe. Scrisul lui Șenute e înflăcărat și necruțat cu resturile păgânismului, care mai dănuia în Egiptul de Sus, cu ereticii, îndeosebi cu Nestorie și cu neajunsurile interne ale vieții creștine. Are un scris artistic și impetuos în același timp. **Besa**, ucenicul lui Șenute, a scris un *panegiric* în cinstea părintelui său duhovnicesc.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 40; P.L. 23. *Istoria literare, studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 7, 8, 9; C. Schmidt, *Gnostische Schriften in Koptischer Sprache aus dem Codex Brucianus*, T.U. VIII, 1, 2, 1892; G. Steindorff, *Die Apokalypse des Elias* etc. T.U. N.F. II, 3 a, 1899; J. Leipoldt, *Schenute von Atripe und die Entstehung des national ägyptischen Christentums*, T.U. XXV, N. F. X, 1, 1903; Dr. Anton Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients*, I, Leipzig 1911, p. 106-129; O'Leary, *Littérature copte, Dictionn. d'archéolog. chrét. et de liturgie* IX, 2, 1930, col. 1599-1635; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 492-493; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 85-86; IV, p. 98-100; B. Altaner, *op. cit.* p. 165.

SCRIITORII LATINI

FIRMICUS MATERNUS

Între producțiile literare latine ale lui Tertulian, Ciprian și Lactanțiu de o parte și acelea ale

Sf. Ilarie de alta, se așează unele opere de mai mică importanță cum sunt acele anonime *Laudes Domini cum miraculo quod accidit in Aeduico*, *Evanghelia versificată*, în patru cărți, a lui Iuvenius, care vrea să înlocuiască Eneida ca manual în școlile timpului și mai ales Firmicus Maternus.

Viața. J. Firmicus Maternus, de origine siciliană, retor și avocat păgân, a scris înainte de convertire, probabil pe la 335, o lucrare de astrologie de un deosebit interes: *Matheseos libri octo*. Convertit probabil în jurul anului 340, Julius Firmicus Maternus a scris între 346 și 350 o lucrare de neofit creștin contra păgânismului, intitulată *De errore profanarum religionum*. Acest opuscul, alcătuit din 29 de capitole, e adresat împăraților Constantin și Constant, cărora le cere stăruitor, uneori aproape amenințător, să distrugă păgânismul, confiscând bunurile religiilor păgâne, dărâmand templele și luând toate măsurile pentru extirparea definitivă a tot ceea ce era păgân. Importanța lucrării *Despre eroarea religiilor păgâne* stă în faptul că ne dă amănunte necunoscute de alți autori asupra religiilor de misterii din lumea greco-romană, relatează încercările făcute de filosofia păgână de a explica în mod acceptabil religiile naturiste și transcrie formulele simbolurilor păgâne care erau în același timp cuvinte sau lozinci de trecere. Cunoașterea migăloasă a misterelelor păgâne se datorește probabil faptului că Firmicus a fost inițiat în acele religii de mistere în perioada păgână a vieții sale. Cunoștințele sale creștine, speculațiile sale nu sunt prea adâncite, ele rămânând la temperatura teologiei apologetilor sec. II și III și mai ales la aceea a Sf. Irineu. În **hristologie**, Firmicus susține că Logosul S-a unit cu trupul omenesc, ca să libereze pe om, să învingă moartea, să unească fragilitatea trupului omenesc cu nemurirea dumnezeiască (Cap. 25). Lucrarea *Consultationes Zacchaei et Apollonii*, în trei cărți, a fost atribuită de G. Morin lui Firmicus Maternus. Dialogul acesta didactic e dus între creștinul Zaheu și păgânul Apolloniu. Cel dintâi urmărește să instruiască și să convertească pe filosoful păgân la adevărul creștinismului, la taina Sf. Treimi, în fine la morală și eshatologia creștină. Teza lui G. Morin n-a fost

acceptată de majoritatea criticilor. Se pare că această lucrare aparține unui anonim de la începutul sec. V.

Bibliografie: Ediții: Migne P.L. 12; K. Ziegler, în *Bibliotheca Teubneriana*, Leipzig, 1907. Studii și manuale: C. H. Moore, *Julius Firmicus Maternus der Heide und der Christ*, Munchen 1897; G. Morin, în *Revue Biblique* 1934 p. 456-459; I. Coman, *Essai sur le „De errore profanarum religionum“ de Firmicus Maternus*, Bucarest 1934; O. Bardenhever, *op. cit.* III, p. 456-460; B. Altaner, *op. cit.* p. 228-229.

SF. ILARIE PICTAVIANUL

Viata. Sf. Ilarie s-a născut pe la 315 la Pictavium (Poitiers), în Aquitania, provincie de centru-vest a Galiei. Părinții săi erau, foarte probabil, păgâni și i-au dat o cultură literară aleasă, poate în orașul Burdigala (Bordeaux). Și-a făcut personal o serioasă cultură filosofică și religioasă. A ajuns retor. Spre 345, el a primit Botezul împreună cu soția și cu fetița lui, numită Abra. Puțin după aceea el a intrat în cler și a făcut făcut episcop al orașului Pictavium, pe la 353-354. Ridicarea lui la episcopat coincidea cu apriga luptă a arianismului, sprijinit de împăratul Constanțiu, spre a cuceri Galia. Rezistența Sf. Ilarie contra arianismului și contra împăratului Constanțiu, care conducea întreaga lucrare de arianizare a imperiului, a dus la convocarea de către Saturnin – unealtă imperială – a unui Sinod la Biterrensis (Béziers), care a condamnat pe episcopul de Pictavium la exil în Frigia (356). Acest exil, care a durat 4 ani (356-360) și pe care unii specialiști moderni îl numesc „providențial“ a servit Sf. Ilarie la însușirea limbii grecești și a bogatei culturi patristice orientale. Acum s-a inițiat el în subtilitățile speculațiilor ariene și ortodoxe, pe care le-a transmis occidentalilor, în special prin lucrarea sa de mare valoare *De Trinitate*, redactată în timpul acestui exil. Tot acum, Sf. Ilarie a luat parte la Sinoadele de la Seleucia și Constantinopol. El a sprijinit pe arienii moderați contra anomeilor, mai ales în lucrarea sa „*Despre Sinoade*“, scrisă tot în exil, pe la 358-

359. Cu ocazia Sinodului ținut la Constantinopol, în 360, Sf. Ilarie a cerut împăratului, printr-un memoriu special, *Ad Constantium liber II*, autorizarea unei confruntări doctrinare cu dușmanul său care-l exilase, Saturnin, în prezența împăratului. Acesta nu a dat urmare cererii Sf. Ilarie, dar i-a autorizat revenirea din exil în Galia, pentru a nu mai tulbura Orientul, după cuvântul lui Sulpiciu Sever. Revenit în patrie, cu care menținuse tot timpul legătura prin corespondență, autorul nostru a promovat credința de la Niceea și monahismul. S-a dus în Italia, unde împreună cu Eusebiu de Vercelli, a lucrat la restabilirea credinței de la Niceea doi ani, timp în care, deși neclintit în credință, a acordat în practică, unele concesii arienilor, ceea ce-i atrase o critică aspră din partea lui Lucifer de Cagliari. În lupta sa contra lui Auxențiu, episcop homeian al Milanului, el nu a reușit complet, adică nu a putut obține depunerea acestui arian. În ultimii ani ai vieții sale, Sf. Ilarie s-a ocupat de păstorirea credincioșilor săi. El a murit la 13 ianuarie 368. Biserica romano-catolică l-a proclamat *Doctor Ecclesiae* în 1851.

Opera Sf. Ilarie e prețioasă din punct de vedere teologic și istoric. Ea poate fi tratată după cele trei mari domenii ale activității sale teologice: activitate de exeget, de luptător contra arianismului și de imnolog.

Opera **exegetică** e alcătuită din: *Comentariul la Sf. Matei*, fără introducere și încheiere, cuprinzând 33 capitole și elaborat înainte de exil, la început sub formă de omilii. În acest *Comentariu*, Sf. Ilarie se arată necunoscător al formulei „homoousios“ de la Niceea. El își întemeiază doctrina pe Sf. Scriptură și pe Sf. Tradiție, în speță pe Tertulian, Ciprian, Novațian și Sf. Irineu. *Comentariul la Psalmi*, scris după 364 și tratând probabil toți psalmii, nu s-a păstrat în întregime. *Tratatul Despre Taine*, descoperit în parte la 1884, conține interpretări mesianice ale unor personaje din Vechiul Testament ale căror fapte sunt raportate la Noul Testament. Interpretarea e alegorică-tipologică. *Comentariul la Iov* s-a pierdut aproape în întregime.

Opere **dogmatico-polemice:** *Despre Sf.*

Treime, în 12 cărți, este opera principală a Sf. Ilarie și tot ce s-a scris mai bun pentru apărarea dumnezeirii și deoființimii Fiului contra arienilor (B. Altaner, *op. cit.*, p. 230); *Despre Sinoade*, adresat episcopilor din Germania, Galia și Britania, pentru a le aduce la cunoștință formulele trinitare apărute în Orient după Sinodul de la Niceea, îndeosebi cele două: *homoousios* și *homoiousios*.

Opere istorico-polemice: Operă istorică *Contra lui Valens și Ursaciu*, păstrată fragmentar și alcătuită din părți izolate ale unui întreg unitar primitiv; *Cartea II către împăratul Constanțiu*, prin care cere împăratului o audiență la Constantinopol pentru a dovedi minciunile adversarului său Saturnin; *Contra împăratului Constanțiu* critică pe împărat pentru că nu i-a dat această satisfacție, dar critică și formulele arianizante; *Contra arienilor* sau *Contra lui Auxențiu* povestește eforturile făcute împreună cu Eusebiu de Vercelli pentru a depune pe episcopul arian Auxențiu de la Milan și eșecul lor în această privință din cauza atitudinii nehotărâte a împăratului Valentinian.

Opere poetice. Sf. Ilarie a fost primul scriitor de imne în Biserica apuseană, probabil sub influența Răsăritului. *Cartea imnelor*, pomenită de Ieronim, s-a pierdut în întregime. Numai trei imne, susține critica, descoperite de curând (1887) îi aparțin. I s-au atribuit, se pare pe nedrept, Imne ca: *Gloria in excelsis Deo*, *Te-deum* și alte piese poetice.

A scris și **scrisori**. A tradus din scriitorii greci, mai ales din Origen.

Doctrină. Proprietatea principală a lui **Dumnezeu** este existența, a fi. A fi nu are nici început, nici sfârșit. Dumnezeirea nu e supusă nici începutului, nici sfârșitului. Dumnezeu e autorul unic al tuturor lucrurilor.

Sf. Treime. Sf. Ilarie învață că e Un singur Iisus Hristos, prin Care au venit toate la ființă. E Un singur Duh Sfânt. Dumnezeu e Tată și anume numai Tată. El nu e Tată în felul oamenilor; El este nenăscut. Față de Dumnezeu avem trei datorii: credința, înțelegerea și adorarea. Fiul e Fiul desăvârșit al Tatălui desăvârșit, Fiu Unul-născut al Tatălui nenăscut, Dumnezeu din Dumnezeu, Duh din Duh,

Lumină din Lumină. Sf. Ilarie învață perihoreza Persoanelor divine: Fiul Se află în cele care sunt în Tatăl, adică întreg Fiul S-a născut din întreg Tatăl. Ceea ce e în Tatăl, aceea e și în Fiul. Noi suntem fiii lui Dumnezeu, dar nu ca Fiul Său Unul-născut. Acesta e Fiu adevărat și propriu, Fiu prin origine, nu prin adopție, Fiu prin naștere, nu prin creație. Sf. Ilarie a admis uneori formula „homoiousios“, pentru a atrage pe semiarieni la Ortodoxie, dar el preferă formula niceeană „homoousios“. Fiul este de o ființă cu Tatăl. Formula sa preferată este: „nu prin unirea Persoanei, ci prin unitatea ființei“ (*Despre Sf. Treime*, IV, 42). Sf. Duh e socotit Dumnezeu fără să fie numit astfel. Procedeu acesta e o strategie similară aceleia a Sf. Vasile, pentru a menaja pe semiarieni.

Hristologia Sf. Ilarie a format obiectul unor critici severe, pentru că textul său ar spune că „lepădând forma lui Dumnezeu“. Fiul Și-ar fi pierdut firea Sa divină. În fond, autorul nostru susține că Fiul a lepădat starea slavei Sale divine, nu firea Sa divină. Sf. Ilarie vorbește de „trupul ceresc“ al lui Hristos, iar explicațiile pe care le dă el nu rezistă prea mult în fața altor afirmații ale sale. Starea naturală a Trupului lui Hristos, chiar înainte de Înviere, era aceea de transfigurare. Deci, Schimbarea la Față și umblarea pe mare n-au fost minuni, ci stări naturale ale existenței și Trupului lui Hristos.

Păcatul originar se transmite tuturor prin naștere. Chiar după actul mântuirii prin Hristos, fiecare om are nevoie de ajutorul harului divin. **Harul** se dă prin **Sf. Taine**, îndeosebi prin Botez și Euharistie. În Euharistie se află Trupul și Sângele Domnului.

Caracterizare. Sf. Ilarie a fost o mare personalitate teologică și literară a sec. IV. În teologie, el unește două curente: cel latin, reprezentat prin Tertulian, Novațian și Sf. Ciprian, și cel grec pe care el și-l însușește în timpul exilului său în Orient. El a îmbogățit teologia apuseană și a contribuit la precizarea terminologiei dogmatice. Sf. Ilarie a fost un luptător, un atlet al Ortodoxiei împotriva arianismului atât în Apus, cât și în Răsărit, asemenea Sf. Atanasie. De aceea el a și

fost denumit „Atanasie al Apusului“. Ca Atanasie, el a fost om de caracter, de știință și de acțiune. Sf. Ilarie e prin excelență un teolog al Sf. Treimi și al hristologiei. El a fost primul mare poet al Apusului. El a fost un păstor foarte iubit de credincioșii săi, cu o viață creștină și preoțească exemplară și un mare ajutor al săracilor. A fost un scriitor inteligent, original, impetuos, numit de Ieronim „Ronul elocinței latine“. Ilarie voia să imite pe Quintilian. Stilul său e uneori obscur și frământat

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 9-10: C.S.E.L. vol. 22, 65. *Istoria literare, studii și manuale:* Ieronim. *De viris ill.* 100; R.P. Largent, *Saint Hilaire*. Paris. 1924; X. Le Bachelet, *Hilaire (Saint)*. *Dictionn. de Théol. Cath.* VI, 2, 1925. col. 2388-2462; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 365-393; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 344-353; U. Mannucci-Casamassa, *op. cit.* II, p. 163-174; B. Altaner, *op. cit.* p. 229-232.

SF. AMBROZIE

Între Sf. Ilarie și Sf. Ambrozie sau chiar contemporani cu ei sunt o seamă de scriitori mai mici ortodocși și eretici, ca: **Osiu de Cordoba, Eusebiu de Vercelli, Lucifer de Cagliari, Foebadiu, C. Marius Victorinus, Filastriu de Brescia, Optat de Mileve, Papa Damasus, Grigorie de Eliberis, Pacian, Ulfila, Auxențiu, Priscilian, Pelagiu, Iulian de Aeclanum, Fotin de Sirmium**, pe care îi vom trata într-o ediție mai dezvoltată a acestui curs. Prin scrierile și activitatea lor, ei au contribuit nu o dată la promovarea problemelor teologice și literare. Dar nici unul din ei nu se poate compara cu marele episcop al Mediolanului, care a fost Sf. Ambrozie.

Viața. Sf. Ambrozie s-a născut probabil în 339, la Treveri, dintr-o familie creștină nobilă. Tatăl său, numit tot Ambrozie, era înalt dregător roman. El a murit de tânăr, lăsându-și soția cu trei copii. Marcelina. Satir și Ambrozie, pe care mama lor i-a adus la Roma, unde le-a completat educația. Puțin după aceea, Marcelina a intrat în monahism, Satir a ajuns înalt funcționar de stat, iar Ambrozie, după ce a făcut frumoase studii de literatură și drept, a intrat, pe la 370, în cariera administrativă

unde a ajuns în curând (373) *Consularis Liguriaie et Aemiliae* cu reședința la Mediolanum.

După moartea episcopului arian, Auxențiu al Mediolanului, ortodocșii și ereticii se adunaseră într-o zi în biserica cea mare, unde discutau cu aprindere ocuparea scaunului vacant. Informat de neînțelegerile de la această adunare, Ambrozie a venit la biserică, în calitate de om al autorității, să facă liniște. Dar o voce de copil, prin voința de sus, rosti cuvintele: „Ambrozie episcop“. Cu tot refuzul său, cu toate că nu era decât catehumen, poporul l-a ales în unanimitate episcop. A primit Botezul și la opt zile după aceea a fost hirotonit episcop, probabil la 7 decembrie 373.

Odată ales episcop. Sf. Ambrozie s-a consacrat studiului adâncit al Sf. Scripturi și al Părinților greci. El a studiat pe Origen, pe Sf. Atanasie, pe Didim, pe Sf. Chiril al Ierusalimului, pe Sf. Vasile cel Mare, pe Sf. Grigorie Teologul, iar dintre apuseni a adâncit pe Sf. Ipolit. El a împărțit marea sa avuție săracilor și s-a consacrat cu deosebită ardoare ușurării celor în nevoie. A arătat o atenție specială păcătoșilor pe care-i câștiga cu lacrimile sale.

Sf. Ambrozie a dus o luptă sistematică și plină de stăruință contra resturilor ariene din Mediolanum și contra sprijinului perfid dat arianismului de împărăteasa Justina, mama împăratului Valentinian II. El a scris contra arienilor două tratate dedicate lui Grațian și a compus imne religioase spre a fi cântate la slujbe. Liturgia milaneză pare să fi fost, la început, opera puțin informă și eterodoxă a lui Auxențiu, care era originar din Capadocia. Sf. Ambrozie a retușat formulele și a introdus peste tot ortodoxia. El era oratorul oficial al curții imperiale de la Mediolanum.

El a jucat un rol politic dintre cele mai de seamă sub patru împărați: Valentinian I († 375), Grațian († 383), Valentinian II († 392) și Teodosie cel Mare († 395). El a sprijinit pe acești împărați cu sfatul înțelept și cu fapta. Sf. Ambrozie avea o mare capacitate politică și a știut, grație acestei calități, să apere pe suveranii legali de uzurpatori ca Maxim și Eugeniu. Dar el știa să folosească

politică mai ales în interesul Bisericii. Se cunoaște acțiunea lui dârză împotriva vestitului senator păgân Simah, împotriva manevrelor împărătesei Justina și a măsurilor arbitrare ale împăratului Teodosie. La moartea acestuia din urmă (395) autorul nostru rosti necrologul. La doi ani după aceea, în 397, a murit și Sf. Ambrozie, fiind înmormântat în basilica ce de atunci încoace îi poartă numele.

Opera Sf. Ambrozie e foarte bogată și variată. Scrisul său urmărește folosul: practic al cititorilor și ascultătorilor. Majoritatea lucrărilor sale scrise au fost, la început, simple predici sau omilii. Ele au un caracter eminent pedagogic și țintesc tot timpul sporul vieții duhovnicești.

Operele **exegetice** alcătuiesc mai mult de jumătatea producțiilor sale literare. În depedență fidelă față de Filon și de Origen, Ambrozie face o exegeză după metoda consacrată de Origen, folosind sensurile: alegoric, tipologic și literal. Cu excepția *Comentariului Evangheliei după Luca*, Sf. Ambrozie comentează numai cărți sau texte ale Vechiului Testament. Unele din aceste *Comentarii* tratează verset cu verset conținutul respectiv, altele sunt mici tratate dezvoltând o teză mistico-morală. *Hexaameronul*, în șase cărți, tratează opera creației în șase zile. Urmează fidel *Hexaameronului* Sf. Vasile cel Mare, în nouă omilii. Sunt interesante descrierile frumuseților firii. Discută uneori și teoriile științifice ale epocii. E o operă eminent morală. O seamă de *Omilii* tratează: *Despre paradis*, *Despre Cain și Abel*, *Despre Noe*, *Despre Avraam* (2 cărți); are câteva *Omilii* dedicate patriarhilor: *Despre Isaac și suflet*, *Despre Iacob și viața fericită*, *Despre Iosif*, *Despre binecuvântarea patriarhilor*, *Despre Ilie și post*, *Despre Nahot*, *Despre Tobie*, *Despre Iov și David*, *Apologia proorocului David*. Vin apoi *Enarrationes in 12 psalmos* = *Comentarii la 12 psalmi* (1. 35-40, 43, 45, 47, 48, 61) și o explicație lungă a psalmului 118. Dintre operele Noului Testament, a comentat *Evanghelia după Luca* în 10 cărți. Autorul a contopit în ele 25 predici și mai multe tratate.

Opere morale și ascetice. *De officiis ministro-*

rum, în trei cărți, compus probabil pe la 391, și adresat clericilor din Mediolanum. E o adaptare creștină a tratatului lui Cicero, *De officiis*. Autorul creștin urmează pas cu pas pe cel păgân. E un manual de morală creștină. Dezbateră noțiunilor și ideilor despre ceea ce este cinstit și ceea ce este util, arată că morală creștină depășește pe cea păgână prin noțiunea dreaptă a sfârșitului lumii, prin siguranța vieții viitoare și prin disprețul bunurilor pământești (F. Cayré). E o primă expunere sistematică a moralei creștine. E un prim tratat despre preoție în Apus. Sf. Ambrozie consacră fecioriei mai multe lucrări: 1) *De virginibus ad Marcellinam sororem* (3 cărți); 2) *De virginitate*; 3) *De institutione virginis et sanctae Mariae virginitate perpetua*, combate pe Bonosus, care tăgăduia fecioria Mariei; 4) *Exhortatio virginitatis*, rostit la Florența cu ocazia târnosirii unei biserici; 5) *De viduis*.

Opere dogmatice. *Contra arianismului*: 1) *De fide ad Gratianum Augustum libri quinque*, dintre care mai ales ultimele trei adâncesc dumnezeirea Logosului; 2) *De Spiritu Sancto*, în trei cărți scrise tot la cererea împăratului Grațian. Această lucrare reproduce în bună parte ideile Sf. Atanasie, ale Sf. Vasile, ale Sf. Chiril al Ierusalimului și mai ales acelea ale lui Didim cel Orb asupra aceluiași subiect; 3) *De incarnationis dominicae sacramento* tratează despre divinitatea și eternitatea lui Hristos și despre integritatea naturii umane a Domnului. *Despre Sf. Taine*: 1) *De mysteriis*, un fel de cateheză mistagogică, corespunzătoare celor cinci cateheze mistagogice ale Sf. Chiril al Ierusalimului, vorbește despre Botez, despre Mirungere și despre Euharistie. 2) *De sacramentis*, în șase cărți, e o amplificare și o completare a lucrării anterioare. Tratează în plus despre Tatăl nostru. Criticii contestă autenticitatea acestei lucrări. 3) *Explanatio Symboli ad initiandos*. 4) *De paenitentia*, în două cărți, combate rigorismul noviațienilor și susține că numai Biserica universală are dreptul să ierte păcatele, nu și ereticii.

Cuvântări, importante pentru istoria timpului. S-au păstrat câteva necrologuri. 1) Două *la moartea fratelui său Satyrus*; 2) *La înmor-*

mântarea împăratului Valentinian II; 3) *La înmormântarea împăratului Teodosie*. Apoi: *Contra lui Auxențiu și Despre predarea bisericilor*. Din numeroasa sa corespondență s-au păstrat 91 de scrisori.

Imne numeroase, dintre care numai patru sunt de o autenticitate indiscutabilă. Sf. Ambrozie scrie ușor și elegant. Scrisul său face dovada unui om de aleasă formație intelectuală și de bogată cultură. Fer. Augustin spune că el se desfăta de dulceața cuvântului Sf. Ambrozie.

Doctrina Sf. Ambrozie nu strălucește prin originalitate. Dar învățătura sa e în ansamblu ortodoxă fiind inspirată, în cea mai mare parte, din teologia părinților orientali, îndeosebi a capadocienilor și alexandrinilor propriu ziși.

În domeniul **Sf. Treimi** el pornește nu de la realitatea ființei, ci de la aceea a Persoanelor trinitare. Persoanele sunt distincte, dar Treimea e de necuprins și de negrăit. Distincția Persoanelor nu înseamnă separație, nici pluralitate. Nu cunoaștem cauzele acestei distincții de Persoane (*De fide ad Gratianum* 4, 8, 91). Tatăl e principiul celorlalte două Persoane, Fiul e din Tatăl și de o singură ființă cu El. Logosul a ieșit din inima Tatălui, a fost născut din sânul Tatălui, Care este izvorul și rădăcina Fiului (*Ibidem*, 4, 10, 132). Sf. Ambrozie susține dumnezeirea Sf. Duh, al cărui izvor este Fiul. Dar Sf. Duh nu purcede din Fiul.

Hristologia Sf. Ambrozie e perfect ortodoxă. El susține o umanitate perfect reală a lui Iisus Hristos. Hristos are două firi și două voințe. Dar El e Unul și nu se poate face deosebire între Cel Care Se naște din Tatăl și Cel care Se naște din Fecioară. Hristos ne-a răscumpărat prin sângele Său. Hristos e centrul vieții Sf. Ambrozie.

În **antropologie**, Sf. Ambrozie vorbește despre chipul lui Dumnezeu în om, arătând că acest chip e harul virtuților, acest har strălucește de evlavie. Chipul lui Dumnezeu e chipul luminos al lucrării divine. Lumina slavei și chipul ființei Tatălui, acestea sunt chipul exact al lui Dumnezeu în suflet. Așa era Adam înainte de păcat. După ce a căzut, a pierdut chipul ceresc, luând unul pământesc (*Hexameron* 6, 7, 42). Oamenii moștenesc toți, starea de

păcat de la Adam și vina acestui păcat. De aceea copiii trebuiesc botezați. Oamenii nebotezați sunt organul și sămânța diavolului. În domeniul Sfințelor Taine, Ambrozie face deosebire între rit și harul pe care ritul îl produce în acela care i se supune. Tainele sunt în același timp și simboluri.

Morala Sf. Ambrozie este bazată pe credință; e deci o morală religioasă, care se sprijină pe Dumnezeu, ca valoare metafizică, și pe Biserică, ca formă socială a dreptății. În Biserică, totul e comun: rugăciunea, munca, suferințele. Sunt datorii relative și datorii absolute. Prin datorii față de Dumnezeu și față de aproapele, Sf. Ambrozie cuprinde în morala sa creștină nu numai clasele aristocrate, cum făceau Cicero și alți moraliști ai antichității, ci pe tot poporul, mai ales în acele admirabile capitole despre dragoste și ospitalitate din cartea a II-a a operei sale *De officiis ministrorum*.

Sufletele celor morți trebuie să treacă prin foc. **Sf. Fecioară Maria** e ținută la loc de mare cinste. Sf. Ambrozie trece drept inițiatorul cultului Sf. Maria, a cărei viață e o școală a virtuții. Ea e Eva cea nouă aducătoare de mântuire. Sf. Ambrozie a militat pentru cultul îngerilor, al sfinților, al martirilor, al moaștelor. Ne putem ruga pentru cei morți și putem aduce chiar jertfă euharistică pentru ei (*Scris.* 39, 4).

În problema relațiilor dintre Biserică și stat a stabilit următoarele principii: 1) În domeniul ei, Biserica e independentă de stat. În materie de credință, Biserica are drept la libertate. Biserica nu se află sub tutela statului în persoana reprezentanților ei, care sunt episcopii și toată ierarhia bisericească. Această ierarhie are dreptul (*ius ecclesiasticum*) la un regim de judecată special: episcopii nu pot fi judecați, în materie de credință, decât de episcopi. Împărații sunt supuși aceleiași judecăți bisericești, în materie de credință. Clădirile bisericilor nu aparțin statului, ci sacerdotului: „Cele dumnezeiești nu sunt supuse puterii imperiale. Palatele imperiale aparțin împăratului, bisericile aparțin preotului” (*Scris.* 20, 8, 19, P.L. 16, 997, 999); 2) Biserica e păzitoarea moralei. Acesteia i se supun și împărații, așa cum a

fost cazul împăratului Teodosie în problema de la Tesalonic. Această autoritate a Bisericii în morală nu împieta asupra drepturilor politice ale împăraților. Cu această autoritate, Biserica impunea o limită omnipotenței Imperiului Roman, gata să se amestece în toate treburile Bisericii: „Împăratul e în Biserică, nu peste Biserică”, „*Imperator enim intra Ecclesiam non supra Ecclesiam est*” (*Contra Aux.* 36, P.L. 16, 1018). 3) Biserica are dreptul la protecția statului, pentru că ea și numai ea deține adevărul, în timp ce păgânismul e condamnat să dispară. 4) Biserica este așezământul mântuirii (*De officiis*, 3, 3, 19; *Scris.* 2, 11).

Caracterizare. 1) Sf. Ambrozie e una din marile figuri ale Bisericii și literaturii latine patristice din a doua jumătate a sec. IV. Importanța lui e mare nu atât în teologia propriu-zisă, cât în domeniul vieții practice bisericești. El a organizat, ca puțini alții, asistența socială. 2) Dogmatica Sf. Ambrozie e cea tradițională. 3) Opera sa capitală e operă de moralist: *De officiis ministrorum*. El întemeiază morală pe credință și o orientează spre binele suprem care e Dumnezeu. Noua societate, aceea a creștinilor, în care se practică o asemenea morală, e Biserica. 4) Sf. Ambrozie are merite deosebite în eclesiologie. El formulează, cel dintâi, specificul raporturilor dintre Biserică și stat. Șeful statului nu se poate amesteca în treburile de credință ale Bisericii. Locașurile Bisericii aparțin ierarhiei bisericești, nu statului. Împăratul e în Biserică, nu peste Biserică. El e un fiu al Bisericii, ca toți ceilalți, și trebuie să respecte morală acesteia. 5) Sf. Ambrozie folosește imne și cântări comune în Biserică, dintre care pe unele le-a creat chiar el. 6) Cugetarea și limba sa sunt clare ca ale unui magistrat roman.

Bibliografie: *Ediții:* Migne P.L. 14-17; în C.S.E.L. 32, 62, 64. *Istorie literare, studii și manuale:* Ieronim. *De viris ill.*, 124; A. Baunard, *Histoire de Saint Ambroise*, Paris 1871, 1899, ed. 3-a; Duc de Broglie, *Saint Ambroise*, Paris, 1924; J.R. Palanque, *Saint Ambroise et l'Empire Romain*, Paris, 1933; P. de Labriolle, *Saint Ambroise* (Pensée chrét.), 1908; A. Largent, *Ambroise* (Saint), *Dict. de Théol. Cath.*, I, 1, 1923, col. 942-951; O. Bardenhewer, *op. cit.*, III, p. 498-547; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 508-534; B. Altaner, *op. cit.*, p. 240-248.

SF. NICETA DE REMESIANA

Viața. Se cunosc puține lucruri precise despre Sf. Niceta de Remesiana, din cauza rarității și slabei certitudini a documentelor. S-a născut probabil în Peninsula Balcanică. El a fost episcop de Remesiana – astăzi Bela Palanka, aproape de Niș – în Iugoslavia. El e pomenit prima dată într-o scrisoare a episcopului Germanus către episcopii din Illyricum, în jurul anului 370. Informațiile cele mai bogate despre Niceta ni le dă Sf. Paulin de Nola în două imne de însoțire – *Propempticoane* (Nr. 17, 27). Din aceste din urmă documente reiese că el a făcut două călătorii în Italia, în 398 și 402. Va fi fost, poate, și la Roma, dar de fiecare dată a mers la Nola, în Campania, spre a se închina la moaștele Sf. Felix. Aici era episcop prietenul său Paulin. Paulin ne spune, în poemul 17, că Niceta a făcut misiune intensă la popoarele păgâne din jurul Dunării. El a creștinat pe besii, daci și scito-goți în Dacia Ripensis și Mediteranea. Creștinarea aceasta, în a doua jumătate a sec. IV, coincidea cu misiunea pe care Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Vasile cel Mare o făceau, prin trimiși capabili, ca Sf. Sava († 372), la aceste popoare, ceva mai în josul Dunării, aproape de gurile ei, în Muntenia și Dobrogea. Ultima știre despre el e o scrisoare a sa către papa Inocențiu I (409-415). Ghenadie (*De viris ill.* 22) ne spune că Niceta (*Niceas Romatianae civitatis episcopus*) scria într-o limbă simplă și clară (*composuit simplici et nitido sermone*). Probabil chestie de talent, dar și de formație misionară, căci misiunea cere o limbă simplă.

Opera Sf. Niceta de Remesiana a fost mult timp atribuită fie Sf. Ambrozie, fie altor Niceta, cum ar fi episcopul de Treveri și episcopul de Aquilea. Critica însă i-a redat operele al căror autor este: 1) *Catehism*, pentru candidații la Botez, în șase cărți, din care s-au păstrat în întregime cărțile III și V. Ghenadie rezumă cuprinsul fiecăreia din aceste cărți astfel: prima arăta condițiile pe care trebuie să le îndeplinească cei ce vor să se

boteze; a doua vorbea despre erorile păgânismului; a treia, intitulată *Despre credință*, apăra consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl și dumnezeirea Sf. Duh, a patra combătea genethliologia, adică horoscopul; a cincea explica Simbolul credinței, una din părțile cele mai prețioase ale întregii lucrări sub raport catehetic, autorul inspirându-se aici din catehezele Sf. Chiril al Ierusalimului; a șasea carte trata despre „Jertfa Mielului pascal”. Cum se vede, *Catehismul*, în șase cărți, era o lucrare foarte importantă pentru opera misionară a Sf. Niceta între popoarele păgâne din Dacia Ripensis și Mediteranea unde trăia. Această lucrare așează pe Sf. Niceta între cateheții de seamă ai timpului: Sf. Chiril al Ierusalimului, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Ambrozie și Fer. Augustin; 2) *Ad lapsam virginem* – Către o călugăriță alunecată, în care îndeamnă la îndreptare pe cineva care căzuse. Această lucrare s-a păstrat în invectiva lui Ambrozie, *De lapsu virginis consecratae*, dar autenticitatea ei e încă în discuție. Ca fond, e o paralelă a operei Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*; 3) *De diversis appellationibus* Despre diferitele nume date lui Hristos, operă anterioară *Catehismului* și cu ton polemic; 4) *De vigiliis servorum* (ed. Turner, 1920), *Despre priveghere*; 5) *De utilitate hymnorum* (ed. Turner, 1922) numită și *De psalmodiae bono*. Aceste două lucrări sunt tot cu caracter misionar, dar intern, pentru clerici și pentru credincioșii deja botezați; 6) *Te Deum laudamus*, imn celebru în proză ritmică; autenticitatea acestui imn a fost și este încă discutată. Critica înclină să-l atribuie definitiv Sf. Niceta de Remesiana.

Doctrina Sf. Niceta e pe deplin ortodoxă. Ea combate arianismul, îndeosebi macedonianismul și se impune prin precizie, limpezime și didacticism. Ea se inspiră din cea a marilor teologi contemporani.

Caracterizare. Sf. Niceta de Remesiana e unul din scriitorii populari, apreciați și gustați de contemporanii săi și de oamenii de mai târziu cum erau Ghenadie, Casiodor și alții. Din operele păstrate reiese o cugetare limpede, ortodoxă și preocupată de a feri pe cititori de primejdiile ereziei. Sf. Niceta a fost un catehet de înaltă clasă și un misionar de

largă respirație. El a încreștinat sumedenie de popoare păgâne în jurul Dunării dintre care cităm pe: bessi, daco-geți, scito-goți. Cu toate controverseele care durează încă, e lucru aproape sigur că Niceta sau reprezentanții lui au făcut misiune și la nordul Dunării. Săpăturile arheologice confirmă existența creștinismului la nordul Dunării în sec. IV. Sf. Paulin de Nola, de la care deținem majoritatea informațiilor despre lucrarea misionară a Sf. Niceta la Dunăre, nu putea să inventeze lucruri inexistente. El știa aceste lucruri de la Niceta însuși care, în călătoriile sale la Nola, i le va fi povestit nu odată. Sf. Niceta e probabil creatorul sau desăvârșitorul monahismului ortodox în regiunea de la Dunăre misionată de el. Monahism ortodox și eretic exista deja în Dobrogea și Goția, adică în Muntenia actuală, cum ne-o confirmă legăturile Sf. Vasile cu Sf. Sava și relatările Sf. Epifaniu. Sf. Niceta face oficiul de intermediar între teologia și evlavia Bisericii răsăritene și a Bisericii apusene. Se pare că *Regulile monahale* ale Sf. Vasile cel Mare au pătruns în creștinismul apusean și prin Sf. Niceta care, mai întâi pentru uzul propriilor sale mănăstiri, le va fi tradus în latinește și apoi le va fi transmis mai departe. Sf. Niceta a fost un mare iubitor al cântării în comun spre slava lui Dumnezeu, așa cum o arată lucrarea sa *Despre folosul imnelor* și celebrul său imn *Pre Tine Te laudăm (Te Deum laudamus)*.

Bibliografie: *Ediții* împrăștiate în Migne, P.L. 52, 68; cea mai bună ediție însoțită și de o bună monografie e aceea a lui A. E. Burn, *Niceta of Remesiana*, Cambridge, 1905. *Ist. lit. studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 22; J. Zeiller, *Les origines chrét. dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, 1918; W. A. Patin, *Niceta, Bischof von Remesiana ales Schriftsteller und Theologe*, 1909; D.M. Pippidi, *Niceta di Remesiana e le origini del cristianesimo duco-romano*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, XXIII, 1946, p. 99-117; Pr. Ioan G. Coman, *Aria misionară a Sf. Niceta de Remesiana*, 1948; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 598-605; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 588-589; U. Mannucci, *op. cit.* II, p. 212-214; B. Altaner, *op. cit.* p. 248-249.

RUFIN

Viata. Tyrannius Rufinus s-a născut pe la 345 la Concordia, lângă Aquileea, din părinți creștini.

Și-a făcut o serioasă cultură clasică la Aquileea și Roma, unde a avut de coleg și prieten pe Fer. Ieronim. Întors de la Roma, s-a făcut călugăr într-o mănăstire din Aquileea, unde a venit și a stat câțva timp și Fer. Ieronim. După plecarea lui Ieronim în Orient, Rufin a luat și el același drum urmând pe Melania cea Bătrână, care a înființat o mănăstire de călugărițe pe Muntele Măslinilor. Rufin s-a oprit patru ani în Egipt, unde a audiat pe Didim cel Orb, de la care a sorbit admirația și entuziasmul pentru Origen și unde a făcut numeroase vizite călugărilor vestiți ai pustiului. Se pare că tot aici a suferit el și persecuții din partea arienilor, ceea ce i aduse numele de „mărturisitor”. În 378 s-a stabilit lângă Muntele Măslinilor unde a format o mănăstire de călugări împreună cu care trăia în asceză și studiu. A fost hirotonit preot de către Ioan al Ierusalimului la 390. El a trăit în pace și prietenie cu Ieronim până la 393, când Epifaniu a provocat vestita controversă origenistă, care a pus în conflict pe cei doi prieteni. Ei s-au împăcat, însă, în 397. Dar cearta între cei doi prieteni a fost reaprinsă când Rufin a publicat la Roma traducerea operei lui Origen, Περὶ ἀρχῶν, însoțită de o prefață, în care prezenta pe Ieronim ca admirator al lui Origen. Rufin corectă erorile lui Origen prezentându-le drept interpolări eretice. Cu ocazia aceasta, el a scris și o lucrare în două cărți intitulată *De adulteratis libris Origenis* și a tradus prima carte din *Apologia lui Origen*, scrisă de preotul Pamfil. Ieronim a respins afirmația pe care Rufin o făcuse cu privire la el (Ieronim) că ar fi partizanul lui Origen (*Scris. 84 Ad Pammachium et Oceanum*) și a făcut el însuși o traducere fidelă a operei Περὶ ἀρχῶν, în care arăta erorile de doctrină ale lui Origen. Rufin a răspuns lui Ieronim prin lucrarea *Apologia in Hieronymum*, în două cărți, în care-și apăra opera sa și apoi făcea o critică aspră operelor lui Ieronim. În anul 400, el a adresat o apologie către episcopul Anastasie al Romei, *Apologia ad Anastasium*, în care se apăra de acuzațiile care i se aduceau, traduceri din Origen îndeosebi, și a prezentat o mărturisire de credință absolut ortodoxă. Ieronim a ripostat foarte violent prin lucrarea sa *Adversus libros Rufini*. Cu

prilejul invaziei goților în Italia, el a fugit împreună cu Melania cea Tânără întâi la Terracina și apoi, după cucerirea Romei de către barbari, se retrase în Sicilia, la 410, unde a murit anul următor, la Mesina. El se bucura de o stimă universală în timpul vieții sale.

Opera lui Rufin poate fi împărțită în două secții: 1) traduceri și 2) lucrări originale.

Rufin a consacrat cea mai mare parte a muncii sale **traducerilor din limba greacă**, ale operelor marilor scriitori și Părinți ai creștinismului răsăritean, pe care el voia să le pună la îndemâna Apusului. Traducerile acestea nu sunt totdeauna exacte; traducătorul modifică intenționat textele originale pentru felurite motive. El traduce din: 1) **Origen**. Cele mai multe din operele acestuia, pentru care se entuziasmasse în timpul șederii sale în Egipt. Traduce Περὶ ἀρχῶν, *De principiis*, ale cărei greșeli de doctrină le corectează, deși nu în întregime; *Comentariul la Scrisoarea c. Romani*, parțial. *Comentarii la Cântarea Cântărilor*, parțial, 17 *Omilii la Geneză*, 13 *Omilii la Exod*, 16 *Omilii la Levitic*, 18 *la Numeri*, 26 *Omilii la Josua*, 9 *Omilii la Judecători*, 9 *la Psalmi*; apoi prima carte din *Apologia pentru Origen*, a lui Pamfil, cu anexa *De adulteratione librorum Origenis*; 2) **Pseudo-Clementinele**. *Scrisoarea către Iacob și Recunoașterile*; *Dialog despre dreapta credință*; 3) **Sf. Vasile cel Mare**. Cele 2 serii de *Reguli monahale*, concentrate într-una din 8 *Cuvântări*; 4) **Sf. Grigorie de Nazianz**. 9 *Cuvântări*; 5) **Evagrie Ponticul**. Diverse colecții de sentințe, prelucrarea creștină a sentințelor lui Sextus; 6) **Eusebiu de Cezareea**. *Istoria bisericească*, 10 cărți concentrate în 9 cărți cărora le-a adăugat el două cărți (până la Teodosie); 7) **Ghelasie de Cezareea**. *Istoria bisericească*; 8) *Historia monachorum*. Aceste traduceri au făcut un mare serviciu creștinismului apusean, care lua cunoștință de produsele literare de seamă ale scriitorilor răsăriteni.

Opere personale sau originale: 1) *Apologia ad Anastasium*, 2) *Apologia in Hieronymum*, în două cărți și despre care am vorbit deja; 3) *Comentariu la Simbolul Apostolilor*, lucrare foarte importantă pentru că ne-a păstrat în întregime *Simbolul*

roman, pentru că prezintă o sistematizare dogmatică a adevărilor creștine de bază și ne-a transmis un canon al cărților Sf. Scripturi. *Comentariul la Simbol* se inspiră copios din catehezele Sf. Chiril al Ierusalimului; 4) *Despre binecuvântările Patriarhilor*, scris la cererea Sf. Paulin de Nola. Această lucrare poate fi apropiată de lucrarea *Despre Patriarhi*, a lui Ambrozie și *Omilia 17*, a lui Origen, *la Geneză*; 5) *Istoria bisericească*, alcătuită din cele două cărți pe care el le-a adăugat la *Istoria bisericească* a lui Eusebiu. Această istorie povestește evenimentele de la 324 la 395, adică până la moartea împăratului Teodosie; 6) *Istoria monahilor din Egipt*, socotită multă vreme operă originală este, cum am arătat mai sus, o traducere. Scrisorile lui Rufin s-au pierdut.

Doctrina lui Rufin este ortodoxă în măsura în care ea este personală. Prin traducerea sa din Origen însă, Rufin a răspândit erorile didascalului alexandrin privitoare la originea, destinul și mântuirea omului, la îngeri, la învierea din morți, durata pedepselor din iad, apocatastază. Evident, Rufin nu poate fi tras la răspundere de toate aceste erori. Erorile nu erau ale lui, ci ale lui Origen. Câteodată Sf. Ambrozie și chiar Ieronim împărțeau unele din ele. Rufin ar fi trebuit să controleze ortodoxia autorilor orientali pe care-i traducea. Din Origen, el n-a corectat decât greșelile trinitare și încă nici pe acestea în întregime.

Caracterizare. Rufin e un zelos traducător din grecește. El pune la dispoziția cititorilor creștini ai Apusului unele din cele mai alese producții literare ale creștinismului răsăritean. Cu aceasta el face un oficiu prețios între cele două jumătăți ale lumii creștine. El nu e un spirit speculativ, ci mai mult un istoric și un filolog. Doctrina sa personală e ortodoxă, dar a răspândit prin traduceri unele învățături neortodoxe ca acelea ale lui Origen. În Ortodoxie, el stă sub influența orientalilor, îndeosebi a Sf. Chiril al Ierusalimului. Dragostea sa de studiu și viața virtuoasă de adevărat monah l-au impus contemporanilor săi.

Bibliografie: *Ediții:* Migne. P.L. 21. Traducerile din autorii orientali la acești autori și colecțiile respective. *Istoria literare și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.*,

17; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 549-558; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 548-553; U. Mannucci, *op. cit.* p. 229-232; B. Altaner, *op. cit.* p. 249-250.

FERICITUL IERONIM

Viața. Fer. Ieronim s-a născut între anii 340 și 350 – mai exact poate la 347 – în localitatea Stridoniu, situată pe hotarul dintre Dalmația și Pannonia, cum ne informează el însuși (*De viris ill.* 135). La șapte ani, el a plecat la Roma unde a făcut studii strălucite mai ales de gramatică, retorică și filozofie. Aici a avut printre alții ca profesor pe vestitul grămatic păgân Aelius Donatus. La Roma a avut coleg pe Rufin. A studiat profund pe clasicii latini, îndeosebi pe Virgiliu și Cicero. Se cunoaște celebrul său vis anticiceronian. Va continua să studieze pe clasicii latini toată viața. A vizitat catacombele. În timpul studiilor a dus o viață dezordonată. A fost botezat de Liberiu în 365. După isprăvirea studiilor, a plecat de la Roma în Galia unde, în contact cu călugării de la Treveri, a luat hotărârea să se consacre vieții monahale. S-a întors la Aquileea, unde a petrecut câțiva timp într-o mănăstire având ca tovarăș și pe Rufin. În 373-374, a plecat să facă o călătorie la Locurile Sfinte, dar la Antiohia s-a îmbolnăvit. A rămas aici 3 ani, timp în care a audiat pe Apolinarie, și-a desăvârșit cunoștințele de limba greacă și a învățat limba ebraică. A fost hirotonit preot de Paulin de Antiohia. De la Antiohia, el a plecat la Constantinopol în 379, unde a ascultat interpretările exegetice ale Sf. Grigorie de Nazianz și s-a entuziasmat pentru operele lui Origen, din care a început să traducă. Tot aici a cunoscut și pe Sf. Grigorie de Nyssa, cu care a încheiat legături de prietenie. Invitat de papa Damasus la Roma, împreună cu Sf. Epifaniu și Paulin de Antiohia, spre a participa la un sinod care să pună capăt schismei antiohiene, în 382, Ieronim se impuse așa de mult, încât papa și-l făcu prieten și secretar. El a fost însărcinat cu revizuirea textului biblic al *Italei*. Din acest timp, el n-a mai întrerupt lucrările sale biblice, al căror rezultat a fost vestita versiune latină a Sf. Scripturi, numită *Vulgata*. La Roma, Ieronim a organizat un cerc de practicanți ai ascezei, în care figu-

rau mai multe doamne din nobilimea romană ca văduvele: Marcella, Paula și Eustochium, fiica Paulei. Severitatea ascezei se pare că mergea așa de departe, încât o altă fiică a Paulei, numită Blessilla, ar fi murit din pricina acestor practici severe. Ieronim fu nevoit să plece în Palestina. De la Antiohia, el se îndreptă cu prietenele sale duhovnicești spre Alexandria, unde a audiat pe Didim cel Orb și a vizitat chiar așezămintele călugărești ale pustiului nitric. După aceea el s-a stabilit la Betleem, unde Paula a întemeiat cu aveea ei trei mănăstiri de călugărițe conduse de ea și o mănăstire de călugări condusă de Ieronim. Aici Ieronim a creat o școală călugărească, în care el interpreta pe clasicii creștini și propunea limba ebraică. La Betleem, timp de 34 de ani, Ieronim a muncit gigantic și s-a rugat ca un adevărat monah. De aici a participat el la prima dispută origenistă, care l-a pus în conflict cu episcopul Ioan al Ierusalimului și cu prietenul său Rufin. Aici a scris el cea mai mare parte a operelor sale și a condus lupta contra pelagianilor care i-au incendiat mănăstirea, obligându-l să fugă. Invaziile hunilor și ale altora au constrâns pe Ieronim să fugă din Palestina. El a adormit în Domnul la 30 septembrie 420 sau 419 și se pare că trupul său a fost adus la Roma, unde și azi e obiect de venerare în Biserica Santa Maria Maggiore.

Opera Fer. Ieronim constă din două părți bine distincte: traduceri și lucrări originale. La rândul lor traduceri se împart în două: traduceri ale Sf. Scripturi și traduceri din scriitori și Părinți bisericești.

Ieronim a făcut întâi revizuirea textului Sf. Scripturi, a vechii versiuni latine, numită *Itala*. Textul Noului Testament, astfel revizuit, e acela al *Vulgatei* de astăzi. Textul Vechiului Testament s-a pierdut afară de Psaltire și Iov. Spre 390, Ieronim a început opera de traducere a Scripturii Vechiului Testament după textul ebraic, cu excepția câtorva cărți de care traducătorul nu era sigur că sunt autentice. Traducerea lui Ieronim, isprăvită pe la 405, a întâmpinat la început rezistență, dar încetul cu încetul s-a impus. La sfârșitul sec. VI ea era adoptată de aproape întregul Apus. A primit numele de *Vulgata* în sec. XIII. *Vulgata* este, în general, fidelă

și de o mare valoare pentru Biserica apuseană și pentru cultura creștină în general. Ieronim a tradus apoi din **Origen**: 14 *Omilii la Ieremia*, 14 *Omilii la Ezechiel*, 9 *Omilii la Isaia*, *Comentariu la Cântarea Cântărilor*, 30 *Omilii la Luca*, *De principiis*; din **Eusebiu**: *Cronica pe care o continuă până la 378 Onomasticonul*; din **Didim**: *Despre Sf. Duh*; din **Pahomie**: *Reguli monahale*; *Scriitori* din **Epifaniu și Teofil Alexandrinul**.

Dintre scrierile originale ale lui Ieronim menționăm pe cele exegetice, iar dintre acestea mai întâi pe cele de **filologie biblică**: 1) *Carte de probleme ebraice la Geneză*, pregătitoare pentru traducerea Genezei; 2) *Carte despre numele ebraice*, consacrată exclusiv explicațiilor numelor proprii ebraice din Scriptură; explicația e fantezistă; 3) *Carte despre așezarea și numele localităților ebraice*, *Onomasticon geografic*, traducere fidelă după *Onomasticonul* lui Eusebiu cu unele mici completări; *Opere exegetice propriuzise*: 1) *Mici comentarii la Psalmi*; 2) *Comentarii la Eclesiast*, se inspiră din Origen; 3) *Comentarii la profeți*, mai precis la toți profeții, lucrare considerabilă prin întinderea și adâncimea ei. La Noul Testament: 4) *Comentariu la Matei*, scris puțin în grabă pentru uzul prietenului său Eusebiu de Cremona; 5) *Comentariu la 4 Scriitori pauline: Galateni, Efeseni, Tit și Filimon*; 6) *Comentariu la Apocalipsă*, o simplă remaniere a lucrării lui Victorin de Pettau. Ca exeget, Ieronim aparține Școlii alexandrine. După controversa origenistă, el și-a temperat serios alegorismul și a dat mai multă atenție sensului literal.

Opere dogmatico-polemice: 1) *Contra lui Ioan de Ierusalim*; 2) *Apologie contra lui Rufin*; 3) *Disputa unui luciferian și a unui ortodox*, în care apără valabilitatea Botezului arienilor; 4) *Contra lui Helvidiu*, despre fecioria perpetuă a Fericitei Maria; 5) *Contra lui Iovinian*; 6) *Contra lui Vigilantiu*, în care apără cultul moaștelor, idealul de viață monahală și alte principii; 7) *Dialog contra pelagianilor*.

Opere istorice: 1) Traducerea părții a doua a *Cronicii lui Eusebiu* a fost continuată cu o a treia parte care e o *Istorie generală*, de la 325 la 378; 2) *Despre oamenii iluștri (De viris illustribus)*,

lucrare celebră de istorie literară patristică, în bună parte inspirată din *Istoria bisericească* a lui Eusebiu; 3) Trei biografii de anahoreți: a) *Viața Sf. Pavel*, b) *Viața lui Malh*, c) *Viața Sf. Ilarion*, fondatorul monahismului palestinian, *Scrisorile* 60, 108, 127 conțin elemente de biografie pentru Nepoțian, Paula și Marcella.

Omilii și corespondență. Se cunosc 59 *Omilii asupra Psalmilor*, 10 *Omilii la Marcu* și 10 asupra altor texte biblice. S-au descoperit de curând alte 14 *Omilii la Psalmi* și 2 *la Ieremia*. Corespondența Fer. Ieronim este bogată. Ea cuprinde 150 piese cu conținut felurit și are o deosebită valoare literară. Sunt scrisori cu caracter personal, ascetic, polemico-apologetic, didactic, iar altele se prezintă ca adevărate tratate.

Doctrina lui Ieronim este în general ortodoxă. Ea se bazează pe Sf. Scriptură și pe Sf. Tradiție. Autorul nostru admite o inspirație reală, nu verbală a Sf. Scripturi. Mântuirea noastră e opera voinței umane și a harului. Contra lui Pelagiu, Ieronim susține că omul are păcate, că fără păcat e numai Dumnezeu și, uneori, și omul, pentru un timp limitat, dar cu ajutorul harului. Preștiința lui Dumnezeu nu afectează libera hotărâre a oamenilor. Ieronim a fost un mare apărător al ideii de Biserică. În materie soteriologică, el a profesat, până la 394, mântuirea tuturor oamenilor, poate chiar a demonilor. După izbucnirea disputei origeniste, el a corectat această afirmație în sensul că pedepsele demonilor vor fi îndulcite, dar a menținut ideea că toți creștinii pot fi mântuiți. Alteori, el susține că păcătoșii vor fi osândiți potrivit vinii lor, dar osânda va fi îndulcită cu blândete. Sf. Maria a fost fecioară nu numai înainte de naștere, ci și în timpul nașterii și după naștere. Sf. Maria n-a fost căsătorită niciodată după nașterea lui Iisus, fiindcă lucrul nu stă scris nicăieri în Sf. Scriptură. Cinstirea moaștelor martirilor este, în fond, un act de adorare a lui Dumnezeu.

Caracterizare. Ieronim a fost un mare Părinte al Bisericii și unul dintre cei mai străluciți scriitori ai perioadei II patristice latine. Corespondența sa poate fi pusă între capodoperele literare ale creștinismului. El a fost cel mai

mare filolog biblic latin și traducătorul clasic al Sf. Scripturi în limba latină, traducere numită *Vulgata*. El a fost unul dintre cei mai învățați exegeți ai Sf. Scripturi. El a fost un istoric remarcabil, atât prin operele traduse sau adaptate din istoricii greci (Eusebiu) cât și prin cele strict personale, printre care continuarea *Cronicii lui Eusebiu* și *Despre oamenii iluștri*. Prin această din urmă lucrare, Fericitul Ieronim creează genul istoriei literare creștine. El este un traducător de valoare în numeroase domenii ale teologiei: Sf. Scriptură, opere dogmatice, opere istorice, arheologice, monahale. Prin lucrările sale de traducere, autorul nostru contribuie substanțial la legătura spirituală dintre Răsăritul și Apusul creștin. El a fost un cald animator al monahismului.

Bibliografie: *Ediții:* Migre, P.L. 22-30; E.S.E.L. 54-56, 59; diferite ediții separate, deosebi în Florilegii. *Istorie literare, studii și manuale:* Ieronim, De viris ill., 135; P. Larget, Saint Jérôme (Les Saints), Paris, 1898; F. Cavallera, Saint Jérôme, sa vie et son oeuvre I, 1-2 Paris, 1922; J. Forget, Jérôme (Saint), *Diction. de Théol. Cath.* VIII, I, 1924, col. 894-983; G. Grütz-macher, Hieronymus, *Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte*, Bd. I-III, Berlin 1901-1908; P. Monceaux, Saint Jérôme, sa jeunesse, l'étudiant et l'er-mite, Paris, 1932; Le R. P. Evaristo Arns, La technique du livre d'après Saint Jérôme, Paris, E. de Boccard, 1953; O. Bardenhewer, *op. cit.* III, p. 605-654; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 555-578; U. Mannucci-Casamassa, *op. cit.* II, p. 232-248; B. Altaner, *op. cit.* p. 251-259.

SULPICIU SEVER

Viața. Sulpiciu Sever s-a născut în Aquitania pe la 360, dintr-o familie nobilă și bogată. A primit o educație foarte îngrijită și o formație literară aleasă. La îndemnul prietenului său Paulin de Nola și la acela al Sf. Martin de Tours, pe care l-a vizitat de mai multe ori la Tours, Sulpiciu a intrat în monahism. Ghenadie afirmă că el a fost preot. Se pare că a fost un timp pelagian, greșeală pe care a răscumpărat-o, impunându-și tăcerea până la sfârșitul vieții, care se pare că a avut loc pe la 420.

Opera lui Sulpiciu Sever a alcătuit din mai multe piese: 1) *Cronica* sau *Istoria sfântă*, în două cărți, povestește istoria lumii de la creație până la consulatul lui Stilicon (400 d. Hr).

Această lucrare rezumă istoria după cărțile Vechiului Testament și istoria Bisericii de la moartea Apostolilor până la anul 400. Lucrarea e scrisă cu spirit critic și ambiționează să imite pe istoricii romani Salustiu și Tacit; 2) *Viața Sf. Martin de Tours*, plină de întâmplări și fapte minunate; 3) *Trei Scrisori către Eusebiu, Aureliu și Bassula* povestesc ultimele momente ale Sf. Martin de Tours 4) *Dialoguri* (două) care compară viața Sf. Martin cu aceea a unora dintre aceștii orientali. Opere consacrate Sf. Martin fac dovada unui spirit mai puțin critic decât cel arătat în *Cronică*. Dar acele opere au creat prestigiul literar al lui Sulpiciu în Galia.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 20; C.S.E.L., I, 1866. *Istории literare și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 19; P. de Labriolle, *Historie de la littérat. lat. chrét.*, p. 508-516; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 545-646; B. Altaner, *op. cit.* p. 150-151.

PAUL OROSIU

Viață. Paul Orosiu s-a născut probabil la Braga sau Taragona în Spania, în jurul anului 380. Era preot. În anul 413 sau 414 el a vizitat pe Augustin în Africa, căruia îi prezintă critica sa *Memoriu despre greșelile priscilianistilor și origeniștilor*. La îndemnul lui Augustin, Orosiu a plecat în Palestina ducând două scrisori din partea episcopului hiponez și ajutând acolo pe călugărul beetleemit să lupte contra pelagianismului, scriind el însuși, în 415, o carte despre liberul arbitru contra lui Pelagiu. Vrând să se întoarcă în Sicilia, află de iminenta izbucnire a războiului. Se reîntoarce în Africa la Fer. Augustin.

Opera sa intitulată *Istorie contra păgânismului*, în șapte cărți, e o încercare de acord cu *De civitate Dei* a lui Augustin, de a răspunde acuzațiilor păgânilor că nenorocirea invaziilor și altele s-ar datoră religiei creștine. Autorul face o grupare a nenorocirilor celor mai sugestive la popoarele vechi, așezând Roma în centru. Primele șase cărți se ocupă cu vremurile precreștine până la întemeierea imperiului. Cartea a șasea arată rolul lui Hristos în evenimentele până la 417 d. Hr.

Lucrarea are o valoare deosebită pentru ultimii 40 de ani ai istoriei tratate pentru că vorbește de fapte cunoscute personal de autor. Această lucrare a fost folosită în Evul Mediu ca manual de istoria universală.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 31, 42; C.S.E.L. 5; 18. *Istории literare și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.*, 40; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 546-548; B. Altaner, *op. cit.* p. 151-152.

PROSPER DE AQUITANIA

Viață. Prosper era originar din Aquitania. Nu se cunoaște data exactă a nașterii sale. A primit o formație literară și filosofică deosebită, ceea ce explică până la un punct eleganța scrisului său. Împreună cu un prieten al său, Ilarie, el a comunicat în 429 lui Augustin vestea despre disputele aprinse în mănăstirile din sudul Galiei cu privire la doctrina augustiniană despre har și predestinație. Știm că Augustin a răspuns criticilor care i s-au adus. Prosper a luat personal apărarea doctrinei augustiniene în poemul său *Despre cei împotriva harului* (Carmen de Ingratis), apoi în două epigrame *Contra defăimătorului lui Augustin*, defăimător care e, se pare, Sf. Ioan Casian, în fine, în *Răspunsul pentru Augustin* la pasajele prezentate de preoții (Camil și Teodor) din Genua. Prosper a continuat să apere și mai departe pe Augustin prin *Răspunsuri pentru Augustin la capetele de acuzație ale calomniatorilor din Galia*. El a plecat cu prietenul său la Roma și a obținut de la papa Celestin o scrisoare care atesta ortodoxia lui Augustin și recomanda episcopilor gali să interzică campania de calomnii la adresa episcopului african. Reîntors de la Roma, Prosper a făcut față atacurilor contra lui Augustin venite din partea lui Vincențiu de Lerin, scriind *Răspunsuri pentru Augustin la capetele de acuzație ale lui Vincențiu*. De la 432, autorul nostru a început să cedeze cu privire la augustinismul pur. De la 440, el a intrat în serviciul cancelariei papale a lui Leon I. După Ghenadie (*De viris ill.* 85) se crede că răspunsul lui Leon adresat lui Flavian, așa numitul *Tomos către Flavian* (*Scrisoarea* 28), e

opera lui Prosper. Se pare că autorul nostru a intrat în mănăstire, unde a continuat să scrie apărând pe Augustin. A îndemnat pe soția sa să se dedice în întregime Domnului. S-a crezut că a fost episcop la Riez, în Provence sau la Regium, în Lombardia. A murit după 455.

Opera în proză a lui Prosper e alcătuită din lucrările deja amintite, adică: o scrisoare, trei tratate *Pentru Augustin*, apoi o carte de 392 sentințe din operele lui Augustin, *Cartea despre har și liberul arbitru contra conferențiarului*. Cartea discută pe larg problema raporturilor dintre har și libertate, luând poziție față de critica pe care Ioan Casian o făcea teoriei lui Augustin, cu privire la har și libertate. *Capitula Caelestini* e o colecție de mărturii atribuită de curând lui Prosper. *Comentariu la Psalmi* e o compilație din comentariul augustinian la psalmii 100-150. I se atribuie din ce în ce mai mult lucrarea *Despre chemarea neamurilor*. *Cronica lumii* tratează istoria omenirii de la începutul lumii până la anul 455. Primele două cărți rezumă sau fac extrase din operele similare ale lui Eusebiu, Ieronim și alții. Cartea a treia tratează evenimentele contemporane și e prețioasă prin aprecierile judicioase ce face.

Opera în **versuri** a lui Prosper e alcătuită din cele deja amintite adică poemul *Despre cei împotriva harului sau care sunt nerecunoscători*, două epigrame, apoi *Epitaful ironic la adresa ereziilor nestoriană și pelagiană*; Carte de 106 epigrame care pun în versuri diferite idei ale lui Augustin.

Doctrina sa asupra harului e la început aceeași ca a lui Augustin: firea omenească e absolut neputincioasă pentru a avea inițiativa în actul mântuirii. Predestinația nu e identică cu preștiința lui Dumnezeu. Prevederea lucrurilor nu înseamnă producerea lor. Predestinația cuprinde, odată cu preștiința, voința de a produce în și prin om binele care duce la slăvire și la slava care este recompensa.

Predestinația nu distruge liberul arbitru, ci îl desăvârșește. Începând de la 432, Prosper a cedat obiecțiilor semipelagienilor. El n-a mai susținut predestinația augustiniană în sens strict,

ci ideea de voință universală mântuitoare la Dumnezeu. Toți sunt chemați la mântuire prin harul universal dat de Dumnezeu tuturor oamenilor, dar la mântuire n-ajung decât cei care au un har special. Harul lucrează armonios cu firea.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. L. 51. *Istorie literare și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.*, 85; F. Cayré, *op. cit.* II, p. 180-186; B. Altaner, *op. cit.* p. 289-290.

SF. IOAN CASIAN

Viața. Sf. Ioan Casian s-a născut pe la 360 în Scythia Minor, Dobrogea de astăzi. Învățații moderni au propus felurite ipoteze cu privire la locul de naștere al Sf. Casian. Săpăturile lui Vasile Pârvan, în 1912, au dus la descoperirea locului numit *Vicus Cassiatici* pe care Marrou îl socotește drept patria Sf. Casian. Ipoteza originii dobrogene a autorului nostru s-a impus (Zahn, Schwartz, Marrou). Casian a primit o aleasă formație generală. Nu știm în ce condiții și-a făcut-o. Nu este exclus ca el să fi căpătat această formație, împreună cu un început de cultură bisericească, într-una din mănăstirile Scitiei Minore, unde știm de altfel că existau mănăstiri ca acelea ale lui Audius, de care vorbește Sf. Epifaniu. Doritor să cunoască locurile sfinte, el a plecat împreună cu prietenul său, Gherman, la Betleem; unde, într-o mănăstire, și-a desăvârșit formația religioasă. De aici el s-a dus cu Gherman, la 385, în Egipt, unde a cunoscut de aproape viața mănăstirească cu ordinele ei: cenobiții, sarabaiții, anahoreții. Acum cei doi prieteni au cunoscut pustiul scetic. Au fost rechemăți în Palestina, dar s-au reîntors. Au plecat definitiv din Egipt, în urma scrisorii pascale a patriarhului Teofil al Alexandriei, din 399. Au mers la Constantinopol, unde Sf. Ioan Gură de Aur a hirotonit pe Casian în diacon. Se pare că autorul nostru nu e străin de începerea sau continuarea operei misionare a Sf. Ioan Gură de Aur la Dunăre. Pe la 404-405, Casian se afla la Roma ca apărător al cauzei Sf. Ioan Gură de Aur. În jurul anilor 429-430, el a scris un tratat hristologic contra lui Nestorie, la îndemnul diaconului Leon, viitorul papă. Pe la

410-411, el a plecat la Massilia (Marsilia) unde, în jurul anului 415, a înființat o mănăstire de călugări și una de călugărițe, cărora le-a dat cele dintâi *Reguli monahale* din Apus. A organizat viața mănăstirească după modelul așezămintelor similare din Orient, cu adaptările necesare locului. Prin aceasta el e un factor de legătură între cultura patristică a Răsăritului și aceea a Apusului. Ioan Casian a combătut învățătura augustiniană despre supremația harului aducând mari servicii Bisericii, luptând contra nestorianismului, pelagianismului, a supremației harului și predestinaționismului lui Augustin. A murit pe la 430-435. A fost venerat ca sfânt încă de la început la Marsilia și în Provence.

Opera lui Casian cuprinde trei lucrări: 1) *Despre așezămintele cenobiților și despre remediile celor opt păcate principale*, în 12 cărți. Primele patru cărți se ocupă de *Așezămintele* sau *Regulile monahale* propriu-zise: îmbrăcăminte, rugăciuni, slujbe, renunțarea la lume; ultimele opt cărți învață pe monah să lupte contra celor opt păcate principale: lăcomia pântecelui, pofta trupească, iubirea de bani, mânia, întristarea, trândăvia, slava deșartă și mândria; 2) *Convorbiri cu Părinții*, în 24 cărți, capodopera lui Casian. Tratează despre menirea sau scopul monahului, discreție, cele trei renunțări ale monahului, lupta trupului și a duhului, firea și legătura păcatelor între ele, moartea Sfinților (asasinarea monahilor în Egipt de către saracini), mobilitatea sufletului și relele duhovnicești, puterile lumii acesteia (duhurile satanice), rugăciune, desăvârșire, feciorie, protecția lui Dumnezeu, știința duhovnicească, harismele divine, prietenie, cele trei vechi feluri de monahi și al patrulea apărut de curând, sfârșitul cenobitului și al eremitului, împlinirea pocăinței, post, închipuirile de noapte, explicarea cuvântului apostolic „*Nu fac binele pe care-l voiesc, ci răul pe care nu-l voiesc*”, mortificare; 3) *Despre întruparea Domnului, contra lui Nestorie*, în șapte cărți. Lucrarea aceasta combate doctrina nestoriană tratând despre strânsa unire a celor două firi ale Mântuitorului. Autorul e un hristolog onorabil în Apus, dar infe-

rior Sf. Chiril al Alexandriei și Fer. Augustin.

În **doctrină**, ca rezolvare a disputei dintre Fer. Augustin și pelagieni, Ioan Casian, vizând începutul pornirii pe calea mântuirii (desăvârșirii), susține că începutul chemării și mântuirii noastre stă nu în noi și în „faptele noastre, ci noi suntem mântuiți prin harul lui Dumnezeu”. Rolul așa de substanțial pe care-l are harul, demonstrat clar în *Conv.* XIII, arată, cum Sf. Casian a rezolvat această dispută prin doctrina ascetică a Răsăritului. Astfel că se vede cât de puțin întemeiată era și este acuzația de semi-pelagianism adusă de unii acestuia. Monahul se poate desăvârși prin virtuți și luptă contra celor opt păcate. Desăvârșirea e dragoste.

Caracterizare. Sf. Ioan Casian a fost unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai literaturii și monahismului apusean din sec. IV și V. El a fost un trăitor aievea al principiilor ascezei creștine și un ostenitor al desăvârșirii în mediul monahal pe care l-a creat. El a adus la lumină, în Apus, un gen literar nou *Patericul*, adică disciplina literară în care ideile principale ale vieții monahale sunt înfățișate prin convorbiri sau discursuri rostite de către iscusii și profund trăitori părinți (avi) din așezările monahale egiptene. Unele părți din *Convorbiri* au fost reținute (și redactate) cât mai fidel, astfel reformulate, dar fără a fi știrbite adevărurile de doctrină teologice și ascetică. Acest gen literar plin de bogăție doctrinară și de prospețime duhovnicească produce o deosebită plăcere la lectură prin varietatea de ton și de situații. Sf. Ioan Casian a fost un mare iubitor al pustului, așa cum fusese și Fer. Ieronim. El a fost și polemist și teolog, așa cum o dovedesc lucrările sale. El a făcut legătura între Răsărit și Apus atât prin principiile vieții monahale cât și prin hristologie. El a fost un factor ponderator în combaterea exceselor doctrinare ale Fer. Augustin și ale lui Pelagiu.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. L. 49-50; C.S.E.L. 13, 17. *Istoria literare, studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 62; P. Godet, Cassien Jean, *Dict. de Théol. Cath.* II, 2, 1923, col. 1823-1829; F. Cayré, *op. cit.* I, p. 579-588; B. Altaner, *op. cit.*, p. 290-291; U. Moricca, *Storia della letteratura latina cristiana*, III, 1, p. 787-812.

VINCENTIU DE LERIN

Viata. Vincentiu, gal de origine, a fost preot la mănăstirea de pe insula Lerinensis. Era instruit în Sf. Scriptură și de ajuns de informat în celelalte învățături bisericești, zice Ghenadie (*De viris ill.* 65). A fost semipelagian și adversarul lui Augustin în problema harului și a predestinației. A murit înainte de 450, sub domnia împăraților Teodosie II și Valentinian.

Opera. Scrie pe la 434, sub pseudonimul Peregrinus, două cărți de instruire (*Commonitoria*), tratând despre principiile, sensul și importanța Tradiției. Furându-i-se cea mai mare parte din al doilea *Commonitorium*, el a făcut din ambele o singură ediție. Lucrarea e foarte importantă sub raport dogmatic. Ceea ce Sf. Irineu și Tertulian numai schițau cu privire la Tradiție, Vincentiu a dezvoltat și a demonstrat pe larg. Puține cărți din sec. IV și V au claritatea, logica și informația *Commonitoriului*.

Doctrina. Sf. Scriptură nu e suficientă pentru credință, căci Scriptura trebuie interpretată, iar interpretarea o dă de obicei fiecare după mintea lui. Interpretarea adevărată e cea dată exclusiv de Biserică. Tradiția ortodoxă trebuie să îndeplinească trei condiții principale: 1) universalitatea; 2) vechimea; 3) unanimitatea. Acestea trebuiesc înțelese în chip expres. Progresul Tradiției înseamnă o precizare mai de aproape a virtuților sau a elementelor mai puțin cunoscute ale credinței sau dogmei.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. L. 50. *Istoria literară și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 65; B. Altaner, *op. cit.*, p. 291-292; Pr. I. G. Coman, *Sfânta Tradiție în lumina Sf. Părinți*, în *Revista Ortodoxia* Nr. 1, 1956.

FERICITUL AUGUSTIN

Viata. Fer. Augustin s-a născut în anul 354, la Tagaste, din Patricius, dregător al orașului, botezat cu puțin înainte de moarte. Mama sa, Monica, era o creștină împodobită cu o rară râvnă pentru credință. A avut cel puțin încă un frate, Patricius,

dorind să-și vadă odrasla retor, i-a dat o instrucție variată și aleasă. Grav bolnav, în copilărie, Augustin a cerut Botezul, dar mama sa l-a anunțat numai drept catehumen.

Augustin își face cultura întâi în orașul său natal Tagaste, apoi în Madaura, patria roman-cierului păgân Apuleius, în fine în Cartagina unde, pe lângă studii, s-a dedat la tot felul de plăceri și neorânduiești vinovate, pe care le deplânge atâta în *Mărturisirile* sale. Monica este profund mâhnită de aceste neorânduiești și încearcă zadarnic să-și îndrepte fiul, atât pe calea adevăratei credințe, cât și pe aceea a adevăratei vieți creștine. Augustin, în acel timp, considera religia mamei sale drept superstiție. În 372, i se naște copilul, Adeodatus, din legătura sa nelegitimă, copil care avea să moară la foarte puțin timp după primirea Botezului († 390). La Cartagina, Augustin studiază gândirea greco-latină. Citind dialogul lui Cicero, *Hortensius*, încearcă să-și formeze o concepție filosofică despre lume.

Căutând să-și formeze o asemenea concepție, el cade în mrejele maniheilor, care l-au ținut ca vrăjit un număr de ani. El nu crede în creștinismul ortodox și bisericesc al mamei sale, care nu știe ce să mai facă spre a îndrepta pe fiul rătăcit. Desperată, se duce la un episcop ca să-i ceară sfat. Aceasta, printre altele, îi spune: „Nu se poate să piară fiul atâtor lacrimi“ (*Confes.* 3, 12). În vremea aceasta, Augustin intră în învățământ, profesând artele liberale la Cartagina (375-383).

Adâncind problemele filosofice, îndeosebi platonismul și neoplatonismul, Augustin își dă seama de șubrezenia științifică a sistemului maniheu, de falsitatea morală a vieții maniheilor, mai cu seamă în urma unei convorbiri cu episcopul Faustus de Mileve, vestit pentru învățătura și viața sa. În 383, contra voinței mamei sale, el vine la Roma, unde continuă legătura cu unii prieteni manihei, dar unde mai ales criza sa culminează în scepticism. Intră în legătură cu senatorul păgân Simah, prin ajutorul căruia obține o catedră de retorică la Mediolanum-Milan.

Aici, la Milan, deși înconjurat de mama sa, de rude și de prieteni, Augustin continuă să se zbu-

ciume. Predicile Sf. Ambrozie îl zguduie prin căldura lor și prin metoda alegorică folosită, metodă care arată netemeinicia criticii maniheice împotriva Vechiului Testament. El se convinge de necesitatea autorității Sf. Scripturi și a Bisericii. Filosofia neoplatonică îl ajută să ajungă de la „Inteligența veșnică” la Logosul veșnic al lui Dumnezeu, întrupat în Iisus Hristos. Lectura scrisorilor pauline îl convinge că numai harul lui Dumnezeu îl va uni cu Acesta. Impresionat de lectura vieții Sf. Antonie, merge în grădină și aici aude glasul unui copil care spune repetat: „Ia și citește”. Ia Sf. Scriptură și deschide întâmplător la Romani, 13, 13, unde Apostolul face un aspru rechizitoriu chiar vieții lui Augustin. Acest rechizitoriu a fost decisiv. „Întunericul îndoielii s-a risipit”, zice Augustin (*Conf.* 8, 12). Puțin după aceea a renunțat la catedra sa din Milan, pleacă la ferma unui prieten la Cassiciacum, unde adâncește problema vieții fericite. Se botează la câteva luni, în sâmbăta Paștilor anului 387. Botezul e săvârșit de Sf. Ambrozie la Milan.

De la Milan, Augustin vine la Roma, iar de aici împreună cu mama și fratele său pleacă în Africa. Pe drum, la Ostia, Monica adoarme în Domnul și e înmormântată acolo. Augustin revine la Roma, unde mai stă aproximativ un an. Se întoarce în Africa, la Tagaste, unde timp de trei ani duce, cu câțiva prieteni, o viață retrasă ca de mănăstire. Vestea științei și evlaviei sale se dusese până la Hippo-Regius, unde episcopul Valeriu împreună cu poporul îl aleg, în 391, ca preot. Se dedă în întregime misiunii sale preoțești.

În 395, Valeriu îl face coepiscop, iar, după moartea acestuia, el rămâne episcop definitiv. Duce o viață de studiu, de renunțări monahale și de milostenie. Ia parte activă la toate luptele doctrinare ale timpului contra maniheismului, a donatismului, a pelagianismului. Răspunde acuzațiilor felurite ale păgânismului și ajută cât poate patria sa împotriva năvălitorilor. Organizează, ca altă dată Sf. Ciprian la Cartagina, asistența socială. Adoarme în Domnul la 28 august 430, în timp ce Hippo era asediat de vandali.

Opera lui Augustin este considerabilă. Ghenadie de Marsilia zice despre această operă: „Augustin... om vestit în toată lumea pentru erudiția lui divină și umană, cu credința curată, cu viața nepătată, a scris cât nu se poate afla. Cine s-ar putea slăvi că are toate ale lui sau cine ar putea citi cu atâta râvnă cu câtă a scris el?” (*De viris ill.* 39). Opera lui Augustin ocupă 16 volume în *quatro* în colecția Migne P. L. 32-47, nefiind depășită cantitativ, decât de aceea a lui Origen. Valoarea teologică și filosofică a acestei opere depășește cu mult pe aceea a majorității Părinților prin adâncime, originalitate, ascuțime și perspectivă. Augustin e o figură gigantică a literaturii creștine. Geniul său filosofic, credința sa profundă, experiența sa personală, varietatea problemelor tratate, originalitatea multora din soluțiile sale și talentul său literar uneori incomparabil, fac din el o personalitate de culme care împodobește istoria Bisericii și istoria culturii creștine. S-a spus pe drept că Augustin unește în el puterea creatoare a lui Tertulian, lărgimea de orizont a lui Origen, simțul bisericesc al lui Ciprian, ascuțimea dialectică a lui Aristotel, avântul idealist și adâncimea speculativă a lui Platon, simțul practic al latinului și mobilitatea teoretică a grecului (B. Altaner).

În lucrarea sa de recenzie critică, pe care o consacră operelor sale, intitulată *Retractări* (II. 67) Augustin precizează că el a scris 93 de lucrări, în 232 cărți, afară de predici și scrisori. Aceste lucrări se împart în: 1) filosofice, 2) apologetice, 3) dogmatico-polemice, 4) exegetice, 5) de teologie practică, 6) retorice, 7) scrisori. Din toate numai 10 lucrări s-au pierdut.

Opere filosofice:

1. *Despre frumusețe și armonie (De pulchro et apto)*, lucrare pierdută și care trata despre teoria frumosului; scrisă în tinerețe, la Cartagina, și dedicată unui profesor de retorică, Hierius din Roma.

2. *Contra Academicilor (Contra Academicos)*, în trei cărți, scrisă în noiembrie 386 la Cassiciacum pentru ucenicii săi: Licentius, Trygetius și Alypius. Tema e certitudinea. Combate scepticismul Noii Academii. Fericirea se află nu în cerce-

tarea, ci în cunoașterea adevărului. Omul nu se poate mulțumi cu probabilismul. El poate și trebuie să ajungă la certitudine.

3. *Despre viața fericită (De vita beata)* susține că fericirea omului constă în cunoașterea adevărului suprem care este Dumnezeu. Această cunoaștere va fi definitivă în viața viitoare.

4. *Despre ordine (De ordine)*, în două cărți, tratează problema Providenței și a originii răului. Prezența ordinii nu exclude răul. Înțeleptul e opera Providenței, dar și a educației cu ajutorul rațiunii, al autorității și al artelor liberale.

5. *Solilocvii (Soliloquia)*, în două cărți, con-vorbire între Augustin și rațiunea sa cu privire la Dumnezeu și la suflet. Adevărul fiind nemuritor, sufletul este și el nemuritor. Lucrarea arată setea lui Augustin de a ajunge la Dumnezeu pe calea cunoașterii.

6. *Despre nemurirea sufletului (De immortalitate animae)*, în 16 capitole, scrisă la Roma în 388, completează *Solilocviile*.

7. *Despre mărimea sufletului (De quantitate animae)* tratează despre 7 activități ale sufletului; acesta nu poate fi împărțit, el este nemuritor.

8. *Despre învățător (De magistro)*, vorbește despre cunoaștere. Dumnezeu este învățătorul nostru interior și principiul oricărei cunoașteri. E o convorbire cu Adeodat, mort curând după aceea. Scrisă la 389, în Africa.

9. *Despre muzică (De musica)*, în șase cărți, tratează despre ritm, cu scopul de a înălța mintea de la ritmul schimbător al trupului și al sufletului la ritmul adevărului etern. E singurul tratat care ni s-a păstrat din *Enciclopedia celor 7 arte liberale*.

Autobiografie și autocritică. Augustin are două opere care nu se încadrează precis în nici una din categoriile enunțate mai sus: *Mărturisirile* și *Retractările* sau *Revizuirile*, dar care, prin cuprinsul și ținuta lor, pot fi așezate între operele filosofice și apologetice.

Mărturisiri (Confessiones), în 13 cărți, scrise între 397 și 400. Lucrare de valoare universală ca gândire și formă. Primele 9 cărți sunt o îmbinare

unică de autoacuzare și în același timp de slăvire a lui Dumnezeu în cadru autobiografic. Aceste 9 cărți povestesc viața lui din fragedă copilărie, studiile lui, frământările și zbuciumul lui în căutarea lui Dumnezeu. Impresionează profund neasemuita sinceritate și negrăitul curaj de a arăta greșelile mari și mici și păcatele tinereții și ale maturității uneori cu o cruzime care parcă-i face plăcere. Dar mărturisirea păcatelor se împletește cu adevărate imne de mulțumire lui Dumnezeu, care l-a scos din prăpastie și l-a ridicat la lumină, la cunoașterea și la unirea cu El (neliniștit este sufletul meu până ce se va odihni în Tine, Doamne (I, 1)). Cărțile 10-13 descriu concepția sa filosofică-religioasă despre Dumnezeu, lume, timp și veșnicie. S-a arătat, deseori, umilinta și sinceritatea unice ale acestei opere. Ea depășește orice operă autobiografică prin analiza pătrunzătoare a impresiilor sufletului său, prin emoția comunicativă, prin înălțimea sentimentelor și prin adâncimea ideilor filosofice (Portalié). *Mărturisirile* sunt și rămân una dintre cele mai mari opere de artă ale literaturii creștine (B. Altaner). Ele crează genul autobiografic în literatura patristică latină.

Retractări sau *Revizuri (Retractationes)* în două cărți, operă unică în istoria literaturii vechi și medievale. Augustin trece aici în revistă critică toate lucrările sale până la 427, arătând timpul când a scris fiecare carte, de ce a scris, ce cuprinde, notează greșelile ce s-au strecurat și face îndreptările de rigoare. Opera aceasta creează genul autocriticii literare. Ea e pe linia *Mărturisirilor* care au creat genul autobiografic în sens autocritic, nu autolaudativ, cum s-a scris și cum se scrie încă în acest gen literar.

Opere apologetice.

1. *Despre cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei)*, în 22 cărți, împărțită după cuprins în două părți principale: 1) primele 10 cărți resping acuzațiile păgâne contra creștinismului făcut responsabil de nenorocirile aduse de invazia lui Alaric asupra Romei. la 410, și de alte neajunsuri. Autorul trece la atac contra păgânismului arătând că idololatria nu poate garanta fericirea în această lume și nu e

în măsură să asigure viața viitoare; 2) partea a doua, cărțile 11-22, tratează despre existența, raportul și lupta dintre cele două cetăți: cetatea lui Dumnezeu sau cetatea cerească și cetatea pământească. Originea celor două cetăți stă în crearea îngerilor și despărțirea lor în buni și răi și crearea oamenilor și căderea acestora, care a dus la căderea întregii umanități. Locuitorii cetății lui Dumnezeu sunt buni și drepecți. Locuitorii cetății pământești sunt răi și nedrepecți, atât în lumea aceasta cât și în cealaltă. Cele două cetăți, deși separate moralmente, în realitatea istorică se întrepătrund. Cetatea lui Dumnezeu nu e totdeauna identică cu Biserica, așa cum cetatea pământească nu e totdeauna identică cu statul. Cele două cetăți vor fi separate definitiv la judecata de apoi. *Despre cetatea lui Dumnezeu* e prima încercare de filozofie a istoriei care înfățișează lucrarea Provi-denței în lume de la început până la sfârșit. Soarta lumii e tratată în funcție de religia creștină. Lucrarea e cea mai reușită și cuprinzătoare apolo-gie creștină, ridicându-se la perspectivele imense ale universalului. Ea este, zice Portalie, mai mult decât o apologie, decât o istorie și chiar decât o filozofie a istoriei, ea este teologia vie în cadrul istoriei umanității, teologia care explică lucrarea lui Dumnezeu în această lume (F. Cayré).

2. *Contra iudeilor (Adversus Iudaeos)*, e o predică în care se arată că Dumnezeu a procedat drept față de iudei.

3. *Despre divinația demonilor (De divinatione daemoum)* vorbește despre preștiința demonilor.

Opere dogmatico-polemice:

1.) *Manual către Laurențiu sau despre cre-dință, nădejde și dragoste (Enchiridion ad Lau-rentium sive de fide, spere et caritate)*, în 122 capitole, în care Augustin condensează învățătura și metoda sa. Explică Simbolul credinței și Rugăciunea domnească. Speranța și dragostea sunt tratate în ultimele capitole. Augustin a expli-cat Simbolul de credință și în: 2.) *Despre credință și Simbol (De fide et symbolo)*, 3.) *Despre Simbol către catehumeni (De symbolo ad catechumenos)*.

4. *Despre Sf. Treime (De Trinitate)*, în 15 cărți,

principala operă dogmatică a lui Augustin și de o rară profunzime speculativă. Primele patru cărți prezintă temeiurile biblice asupra Sf. Treimi, cărțile a cincea-șaptea prezintă formularea dog-meii, cărțile a opta până la a cincisprezecea se ocupă cu fundamentarea filosofică a dogmeii, cu ajutorul analogiilor mai ales din om; 5) *Despre 83 diferite probleme*, o carte; 6) *Despre diferite pro-bleme către Simplician*, două cărți; 7) *Despre cele opt probleme ale lui Dulcițiu*; 8) *Despre încre-dinșarea lucrurilor care nu se văd*; 9) *Despre credință și fapte*; 10) *Despre căsătoriile adultere*; 11) *Despre grija ce trebuie purtată morților*. Scrieri special polemice îndreptate mai ales con-tra ereziilor timpului: 12) *Despre erezii* tratează despre 88 erezii; lucrarea are la bază operele core-spunzătoare ale lui Epifaniu și Filastriu; *Contra maniheilor*; 13) *Contra lui Fortunat*; 14) *Contra lui Adimant*; 15) *Contra lui Faust*; 16) *Contra lui Felix*; 17) *Contra lui Secundin*, cele cinci căpe-tenii maniheice cu care Augustin a avut mult de lucru; 18) *Despre caracterul Bisericii universale și despre caracterul maniheilor*; 19) *Despre liberul arbitru*, 3 cărți, operă de mare valoare antropologică; 20) *Despre Geneză contra mani-heilor*; 21) *Despre adevărata religie*; 22) *Despre folosul credinței și altele*. *Contra donatiștilor*, Fer. Augustin dezvoltă pe larg doctrina despre Bise-rică și Taine, arătând că în Biserică se află și sfinți și păcătoși și că efectul Tainelor nu depinde de ținuta morală a celui ce le administrează. El scrie: 23) *Contra scrisorii lui Parmenian*, 3 cărți; 24) *Despre Botez contra donatiștilor*, 7 cărți; 25) *Contra scrisorilor lui Petilian*; 26) *Contra gra-maticului Cresconiu*, 4 cărți; 27) *Contra lui Gau-dențiu*, episcop donatist; 28) *Despre unitatea Bisericii*, nu e sigur autentică. *Contra pelagienilor* care ridicaseră probleme ca aceea a păcatului original, a firii omului, a harului și a justificării, Augustin scrie: 29) *Despre pedeapsă și iertarea păcatelor și despre Botezul copiilor*; 30) *Despre duh și literă*; 31) *Despre harul Noului Testament*; 32) *Despre natură și har*; 33) *Despre desăvâr-șirea dreptății omului*; 34) *Despre harul lui Hris-tos și păcatul originar*; 35) *Despre suflet și origi-*

nea lui; 36) *Contra lui Iulian de Aeclarum*, 2 lucrări a 6 cărți fiecare. Doctrina lui Augustin despre har și predestinație a provocat nedumeriri și critici în jurul său și mai departe, până în sudul Galiei. Acestor nedumeriri și critici le răspunde Augustin compunând: *Despre har și liberul arbitru*, *Despre predestinația Sfinților*, *Despre darul perseverării*.

Opere exegetice. În lucrările exegetice, Augustin s-a folosit de trei versiuni ale Scripturii: itala, Vulgata lui Ieronim și o versiune proprie ieșită din revizuirea textului Septuagintei, pe care o credea inspirată și care cuprindea numai unele cărți ale Vechiului și ale Noului Testament. În lucrările științifice și polemice, el folosește sensul literal, dar în omilii pe cel alegoric mistic. Scrie: 1) *Despre învățătura creștină (De doctrina christiana)*, în 4 cărți, dintre care primele două tratează despre pregătirea necesară științifică și teologică pentru înțelegerea Sf. Scripturi; cartea a treia este ermeneutică, a patra e omiletică. Regula pentru interpretarea Sf. Scripturi este doctrina Bisericii; 2) *Despre Geneză, cuvânt cu cuvânt*, carte neterminată; 3) *Despre Geneză, cuvânt cu cuvânt, (De Genesi ad litteram)*, 12 cărți, explică numai primele trei capitole și cuprinde esențialul cosmologiei augustiniene; 4) *Locuții la Heptateuh*, în șapte cărți; 5) *Probleme la Heptateuh*, șapte cărți; 6) *Comentariu la Psalmi*, de fapt omilii; interpretare alegorică; 7) *Despre acordul evangheliștilor*, 4 cărți, lămurește unele nepotriviri între cei 4 evangheliști; 8) *Probleme ale Evangheliilor*, comentariu în două cărți la Matei și Luca; 9) *124 Omilii la Evanghelia după Ioan*; 10) *10 Omilii la Scrisoarea I-a a lui Ioan*.

Opere de teologie practică.

1. *Despre lupta creștină* tratează despre lupta cu diavolul și cu păcatul; 2) *Despre minciună*; 3) *Contra minciunii*; 4) *Despre folosul căsătoriei*; 5) *Despre Sfânta feciorie*; 6) *Despre folosul văduviei*; 7) *Despre munca monahilor*, recomandă acestora să-și câștige traiul prin munca manuală; 8) *Despre răbdare*; 9) *Despre continentă*; 10) *Despre trebuința de a catehiza pe cei simpli*,

adresată diaconului cartaginez Deogratias, dă o primă teorie a catehezei și două modele de cateheză, cum a dat Sf. Ioan Gură de Aur în *Despre slava deșartă și cum trebuie părinții să crească pe copii*.

Opera oratorică a Fer. Augustin este considerabilă. Până în momentul de față, critica a identificat aproximativ 800 omilii, inclusiv cele exegetice la Ioan. Cele mai multe au fost tahigrafiate. E o operă aproape tot așa de considerabilă ca opera oratorică a Sf. Ioan Gură de Aur, fără a avea farmecul, abundența și actualitatea oratoriei hrisostomice. Predica augustiniană e mai abstractă, mai speculativă.

Correspondența lui Augustin cuprinde o colecție de 270 scrisori, din care 47 îi sunt adresate lui, iar 6 unor prieteni ai săi. Unele scrisori au caracter strict personal, altele sunt adevărate tratate abordând probleme de filozofie, de teologie, de pastorație. *Scrisoarea 211* cuprinde așa numitele *Reguli monahale* ale Fer. Augustin. Deosebit de interesantă este corespondența cu Ieronim.

Augustin are și un poem de 240 versuri, *Psalm contra partidei lui Donat*, în care încearcă să prevină pe credincioși de pericolul donatist. Începe cu cuvintele: „Voi, toți care vă bucurați de pace, judecați însă acum“ (*Retract.* I, 20).

Doctrina. Augustin a pus în operele sale toate problemele cugetării omenеști având legătură cu teologia, filosofia, comunitatea socială și desăvârșirea morală. În aceste probleme teoria se împletește cu practica, elementele Tradiției cu creațiile scânteietoare ale geniului său.

Teologia este știința și înțelegerea credinței dezvoltate în lumina superioară a înțelepciunii. Credința trebuie să fie încununată de înțelegerea duhovnicească. Credința precede, dar trebuie urmată de înțelegere. Cu mult înainte de Anselm de Canterbury, Tertulian zisese „cred că se înțeleg“ (= credo ut intelligam), formulă reluată de Augustin prin „*crede ca să înțelegi*“, dar și cu termenii răsturnați: „*înțelege ca să crezi*“. Teologia trebuie să producă, să alimenteze, să apere și să întărească credința mântuitoare care duce la ade-

vărata fericire (*De Trinitate* XIV, 1, 3). Augustin împletește credința cu știința, naturalul cu supra-naturalul, teologia cu filosofia.

Existența lui Dumnezeu e dovedită prin argumentul istoric, argumentul cosmologic, argumentul ontologic, argumentul moral. În *Mărturisiri*, Augustin întrebuițează metoda treptelor, pornind de la obiectele materiale, ajungând la inteligența împodobită cu tot felul de cunoștințe și culminând cu tribunalul rațiunii bazat pe adevăr și bine. Dumnezeu se află deasupra rațiunii. Dar El e în om, nu în afara omului: „Te-am iubit târziu, Frumusețe așa de veche și totuși așa de nouă! Te-am iubit târziu și iată, Tu erai înăuntru și eu afară și Te căutam acolo... Tu erai cu mine, dar eu nu eram cu Tine“ (*Mărt.* X, 27, 38). Dumnezeu e ființă desăvârșită, adevăr și bine. Dumnezeu este o evidență și se impune ca evidență, așa cum se impun adevărul logic, adevărul matematic, adevărul estetic. Aceste adevăruri sunt inexplicabile fără admiterea unui Adevăr general Care să le cuprindă pe toate (*De libero arbitrio* II, 12, 33). Acest adevăr este Dumnezeu.

În încercarea de a demonstra existența Sf. Treimi, Augustin pleacă nu de la Persoane, ci de la ființa sau natura divină. Cele trei Persoane sunt expresia raporturilor intradivine care se prezintă astfel: Tatăl e Dumnezeu din veci și duh pur; Fiul e, ca la Tertulian, actul de cugetare al Tatălui; Sf. Duh este expresia personificată a dragostei care leagă pe Tatăl cu Fiul; El purcede din amândoi Aceștia, dar mai ales din Tatăl. Cele trei Persoane au fost comparate cu cele trei puteri ale sufletului: a fi, a ști, a voi (*Mărturis.* XIII, 11, 12).

Lumea e creată din nimic de întreaga Sf. Treime. Această creație a apărut odată cu timpul și a fost simultană, deși în stare de nebuloasă. Rațiunile seminale puse de Dumnezeu în materia primitivă au dat naștere și formă ființelor individuale. Concepția aceasta are elemente care pot fi folosite de teoria transformismului. Răul fizic se datorează infirmității sale, iar cel moral liberului arbitru. Răul metafizic e propriu creaturii.

Adam a avut un trup material mai mult sau mai puțin spiritualizat. Acest trup era, la început,

nemuritor și nepătimitor, sufletul era înzestrat cu înțelepciune, cu știință infuză, stăpânire asupra simțurilor, putința de a nu păcătui (*posse non peccare*), inferioară, e drept, situației de a nu păcătui (*non posse peccare*) a celor predestinați, dar superioară liberului arbitru ce ne-a rămas după cădere, caracterizat prin imposibilitatea de a nu păcătui (*non posse non peccare*), dreptatea care unește harul sfințitor cu corectitudinea de judecată a minții.

Păcatul original. Bazat pe textul din *Romani* 5, 12, Augustin susține, după Pavel, că păcatul lui Adam s-a transmis din tată în fiu întregului neam omenesc, care s-a transformat într-o masă condamnată sau masă a pierzaniei. Această transmitere s-a făcut prin poftă trupească (*concupiscentia carnalis*), căreia noi îi datorăm nașterea noastră pământească. În păcatul original intră, alături de pofta trupească, și lipsa de legătură duhovnicească cu Dumnezeu. Iisus Hristos singur n-are păcatul originar. Prin păcatul original, omul a pierdut libertatea, grație căreia el putea să ocolească răul și să facă binele cu un ajutor fără de care nu se poate. Liberul arbitru care ne-a rămas păcătuiește fără un ajutor mai substanțial al harului. Copiii morți nebotezați sunt osândiți, dar suferința lor e ușoară.

Hristologia e unul din capitolele cele mai profunde și mai grandioase ale operei lui Augustin, deși el nu i-a închinat o lucrare specială. Hristos e, pentru Augustin, o realitate și o putere adânc trăită personal, din momentul convertirii până la moarte. Hristos e centrul umanității și al creștinismului. În El sunt două firi unite într-o singură Persoană, concepție pe care Augustin o profesează înaintea tinerii celor două Sinoade ecumenice hristologice de la Efes (431) și Calcedon (451). Firile sunt neamestecate și neschimbate. Comparația unirii firilor cu unirea sufletului și a trupului era curentă și urmarea să arate realitatea unirii ipostatice. Nu poate fi vorba de tendință monofizită.

În **soteriologie**, Augustin reprezintă doctrina potrivit căreia Hristos este mijlocitorul prin excelență. Păcatul așezase între oameni și Dumnezeu

atâta depărtare, încât se cuvenea ca împăcarea să se facă printr-un Mijlocitor. Acesta S-a smerit, oferind omului lecție de vindecare a îngâmării sale. Hristos a deschis izvoarele harului (*Enchiridion*, 108). Împăcarea cu Dumnezeu a fost adusă de moartea lui Hristos, care a fost oferită lui Dumnezeu ca jertfă răscumpărătoare pentru păcatele întregii omeniri, cu excepția acelorale ale îngerilor căzuți. Păcatul lui Adam crease diavolului anumite drepturi asupra oamenilor, dar moartea lui Hristos a anulat aceste drepturi. Crucea a fost „capcana” în care Hristos a prins pe diavol.

Mariologie. Augustin susține perpetuitatea fecioriei Mariei. Aceasta a fost fecioară în timpul zămislirii, înainte de naștere, în timpul nașterii și după naștere (*Sermo* 186, 1, 1). Prin nașterea Sa, ca bărbat dintr-o femeie, Hristos aducea mântuire ambelor sexe, pentru că acestea amândouă fuseseră date morții. Sf. Fecioară are păcatul originar, dar n-are păcat personal. Deci nu poate fi vorba de o imaculată concepție.

Harul joacă un rol foarte mare în teologia lui Augustin, îndeosebi de la anul 395. Potrivit teoriei lui Augustin, omul, în lucrarea mântuirii, n-are merite proprii. Chiar când aceste merite sunt constatate, ele nu pot nimic. Mântuirea e în întregime opera harului lui Dumnezeu. Meritele omului, atunci când există, sunt efectele harului. Faptele omului nu preced, ci urmează harului; omul n-ar putea face fapte bune, dacă n-ar primi harul prin credință (*Despre diverse probleme c. Simplific. I, 9, 2, 2*). Harul este necesar, gratuit și irezistibil. El nu stingherește, ci întărește libertatea omului. Harul este dragoste dumnezeiască. El antrenează voința și se adaptează dispozițiilor sufletești ale omului. Liberul arbitru se poate opune harului. Supremația harului e o mare greșală dogmatică. Teoria harului e, la Augustin, în cea mai mare parte, fructul experienței sale personale.

Tot fruct al experienței sale personale este și teoria predestinației. Potrivit acestei teorii, strâns legată de aceea a harului, deși prin păcatul lui Adam toți oamenii sunt osândiți, totuși Dumnezeu hotărăște din veci sau predestinează pe unii la fericirea și viața veșnică, pe alții la pedeapsa focu-

lui veșnic. Numărul fericitelor corespunde exact numărului îngerilor căzuți, pe care acești fericiti îi înlocuiesc. Cei aleși pentru fericirea veșnică numiți și „vase ale dreptății” sau „ale milei” merg direct la cer, independent de faptele lor. E o lucrare prin știința și voința lui Dumnezeu. Cei osândiți la focul veșnic, numiți și vase ale mâniei și al căror număr e mai mare decât al celorlalți, sunt iremediabil pierduți, pentru că ei n-au primit harul. Ei nu sunt nedreptățiți pentru că nimeni n-are dreptul să revendice mila lui Dumnezeu. Dumnezeu e pasiv, nu activ față de ei. Ei sunt obiectul dreptății lui Dumnezeu. Nu se poate cere socoteală lui Dumnezeu, pentru ce pe unii îi ferește, iar pe alții îi osândește. Biserica Ortodoxă n-acceptă nici această învățătură despre predestinație a lui Augustin. Predestinația face din Dumnezeu o ființă arbitrară și nedreaptă. E unul din motivele pentru care Biserica noastră numește pe Augustin fericit, nu sfânt.

Eclesiologia lui Augustin e completă și bogată. Dumnezeu e Tată, Biserica e Mamă. Biserica e Mireasa lui Hristos, Trupul lui Hristos, mamă duhovnicească, unirea Tainelor, împărăția cerurilor. Toate harurile se dau și se primesc numai în Biserică. În afară de Biserică nu e mântuire. Biserica e văzută și nevăzută. Ea este una, sfântă și sobornicească. Deși sfântă, Biserica are în sânul ei și drepti și păcătoși, amestecați exterior, dar separați prin faptele lor. Separația lor definitivă are loc la sfârșitul lumii.

Statul se ocupă cu administrarea bunurilor temporale, în timp ce Biserica cu aceea a bunurilor spirituale. Statul e voit de Dumnezeu. De aceea creștinii trebuie să i se supună în cele pământești. Biserica are drept la protecția și ajutorul statului. Acesta nu e totdeauna identic cu „cetatea pământească” și nu e, deci, o apariție a păcatului. Scopul statului este crearea și menținerea păcii și a ordinii. Baza acestui scop este dreptatea. Fără dreptate nu e posibilă pacea. Un stat care se întinde prin războaie de cucerire, călcând dreptatea în picioare, e o operă tâlhărească. Augustin admite tolerarea de către stat a cultelor necreștine, dacă acestea nu tulbură ordinea și pacea socială.

Sfintele Taine sunt comoara neprețuită a Bisericii. Ele sunt semne ale unor lucruri sfinte în Vechiul Testament. Tainele Noului Testament merită în sens mai strict numele de Taine. Ele unesc pe credincioși cu Hristos. Ele cuprind fiecare două elemente: 1) lucrul sfânt numit și har sau putere a Tainei; 2) semnul acestui lucru sfânt, Taina vizibilă, care comportă un rit exterior și cuvinte. Efectul Tainelor e independent de păcătoșenia sau sfințenia săvârșitorului. Păcătoșenia primitorului nu atinge validitatea Tainei, dar suspendă lucrarea harului până ce primitorul redevine curat. Dispozițiile morale bune ale primitorului sunt necesare pentru însușirea harului. Săvârșitorul este instrumentul lui Hristos, care, El lucrează prin Taine. Augustin vorbește de Pocăință, Botez, Mirungere, Euharistie, Căsătorie, Hirotonie. Pocăința se dă numai în Biserică, pentru că numai Aceasta are pe Duhul Sfânt care iartă păcatele. Pocăința e de trei feluri: 1) înainte de Botez, 2) pentru păcatele ușoare, 3) pentru păcatele grele. Euharistia este Taina în care se află realmente Trupul și Sângele Domnului. Ceea ce se vede are înfățișare materială, dar ceea ce se înțelege cu credința are rod duhovnicesc (*Sermo* 272).

Caracterizare.

1) Fer. Augustin a fost unul dintre cei mai fecunzi și mai profunzi scriitori și gânditori ai creștinismului patristic. El a pus aproape toate problemele pe care cugetarea omenească le dezbătea de la începuturile ei și le-a îmbogățit cu idei, uneori cu soluții luminoase dintre care unele se mențin și astăzi.

2) Viața sa personală și operele sale sunt o contribuție nepieritoare la patrimoniul culturii creștine. Augustin va trăi cât civilizația creștină.

3) El a scris în toate genurile literare patristice, de la scrisori până la tratate considerabile și versuri. El a creat două genuri literare: autobiografia, prin *Mărturisiri* și *Revizuirea* și autocritica literară prin *Retractări*.

4) Augustin s-a ridicat de la nivelul ideilor sau problemelor particulare sau de specialitate la

nivelul general omnesc în care el înscrie lumini și soluții valabile pentru toți oamenii.

5) Gândirea lui Augustin domină întregul Ev Mediu și, în anumite domenii, chiar vremea noastră. Această gândire sintetizează dialectica lui Platon, concepțiile științifice ale lui Aristotel, știința și suplețea de spirit a lui Origen, farmecul și elocința lui Vasile cel Mare și Gură de Aur (Zahn, la E. Portalié, col. 2453).

6) Augustin a suferit diferite influențe din partea marilor filosofi păgâni ca: Platon (noțiunea de Dumnezeu, ideile ca arhetipuri ale lucrurilor care se realizează în lume, bunătatea lui Dumnezeu, teoria cunoașterii etc.), Aristotel (cosmologie), stoicii, neoplatonicii, dar el reușește să fie, de cele mai multe ori, de o originalitate așa de înaltă încât elementele străine par a fi totdeauna proprii în torentul geniului său. Lucrul se explică prin aceea că în procesul cugetării sale nu intrau numai elemente intelectuale, ci toate aspirațiile ființei sale încordate la maximum în actul cunoașterii. El nu se mulțumește cu cunoașterea adevărului, ci vrea să posede acest adevăr însuși spre a trăi în el și din el, și nu orice adevăr, ci adevărul unic și total: Ființa, Adevărul, Binele, care cuprind și explică totul, adică pe Dumnezeu.

7) Prin totala lipsă de merite din partea omului în actul mântuirii, prin atotputernicia harului și prin predestinaționism, Augustin și-a creat puternice elemente contradictorii în doctrina sa soteriologică și în ansamblul teologiei sale. Dreptatea, bunătatea și mila nesfârșită a lui Dumnezeu exclud asemenea premise în iconomia mântuirii.

8) Cetatea lui Dumnezeu nu e totdeauna și în chip necesar identică cu Biserica, iar cetatea pământească nu e totdeauna și în chip necesar identică cu statul. Statul e voit de Dumnezeu și oamenii trebuie să i se supună. El promovează și menține pacea în ordine. El datorează sprijin Bisericii.

9) Cele mai frumoase virtuți care au

împodobit viața lui Augustin au fost: smerenia și dragostea. Sunt virtuțile care au caracterizat pe Fiul lui Dumnezeu întrupat.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 32-47; multe lucrări editate în C.S.E.L. și în diferite Florilegii. *Istoria literară, studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.* 39; E. Portalié *Augustin, (Saint)*, în *Dictionnaire de Théol. Cath.*, I, 2, 1923, col. 2268-2472; H. I. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, Paris, 1938; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 434-511; U. Mannucci Casamassa, *op. cit.*, p. 254-291; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 597-697; B. Altaner, *op. cit.*, p. 265-288.

Bibliografia asupra lui Augustin e considerabilă. Într-o lucrare ca cea de față nu poate fi vorba de a reda nici măcar esențialul dintr-o asemenea **bibliografie**, pentru că numai acest „esențial” ar cere câteva pagini. Pentru teologia lui Augustin ne mulțumim să indicăm lucrarea densă a lui Portalié și paginile de erudiție ale lui Bardenhewer și Mannucci-Casamassa, cu toată bibliografia de acolo; pentru ceea ce a însemnat Augustin, în cadrul culturii antice, trimitem la lucrarea lui Marrou și la bibliografia de acolo. Nici în volumele jubiliare, nici în marile enciclopedii teologice și filosofice, nici în periodicele augustiniene, nici în monografiile cele mai pretențioase dedicate lui, nu există toată bibliografia lui Augustin. Atât de mare, variat și continuu lucrător este tezaurul geniului lui Augustin. Vom prezenta lucrările fundamentale privitoare la Augustin, în versiunea dezvoltată a acestui curs.

POEZIA LATINĂ

Poezia latină a perioadei II patristice poate fi împărțită în trei categorii: poezia populară folosită în cântările liturgice și reprezentată de Sf. Ilarie, Sf. Ambrozie și Sf. Niceta, poezia parafrazatoare a Sf. Scripturi și preamăritoare a Paștelui, destinată în bună parte să înlocuiască poezia profană, îndeosebi pe Virgil și pe Horațiu, din manualele școlare și reprezentată de Juven-
cus (4 *Cărți ale Evangheliilor*, în 3211 hexametri), Proba (*Cento Virgilianus* în 694 hexa-

metri care povestesc istoria biblică până la potop și viața Mântuitorului), Ausoniu (*Versuri pascale și Rugăciunea de dimineață*). Claudiu Claudiu (*Poem pascal, Lauda lui Hristos, Minunile lui Hristos*), Ciprian din Galia (prelucrare metrică a cărților istorice ale Heptateuhului), poezia cultă tratând teme variate (rugăciuni și imne de dimineață și seară, lupta contra ereticilor, preamărirea martirilor și sfinților, lupta virtuților cu viciile, lauda prietenilor, dorul după Dumnezeu etc.) și reprezentată de Prudențiu și Paulina de Nola. Poezia cultă creștină moștenește arta și eleganța poeziei culte păgâne pe care tânăra poezie patristică se străduiește s-o imite. E o poezie doctă, lustruită, contopind elemente foarte variate, dar neprezentând o importanță doctrinară deosebită. Această poezie e mai puțin adâncă decât aceea a Sf. Grigore de Nazianz și a Sf. Efrem Sirul. Ea se apropie mai mult de aceea a lui Sinesiu de Cirene. Importanța ei constă nu atât în fond, cât în formă. Ea vrea să dea formă literară înaltă învățaturii și vieții creștine și să ia locul poeziei păgâne, al cărei reprezentant ultim, Rutilius Namatianus, face eforturi să reziste curentului puternic creștin prin critica administrată iudaismului și monahismului creștin.

PRUDENȚIU

Cel mai strălucit reprezentant al poeziei latine creștine a perioadei II este Aurelius Prudentius Clemens.

Viața. După însemnările autobiografice pe care Prudențiu ni le dă într-un poem introductiv la operele sale, el s-a născut la 348, în Spania, probabil la Saragosa sau Calahorra, dintr-o familie nobilă și creștină. În momentul când scrie poemul, el are 57 ani. El deplânge viața sa de până atunci, de care se apropie bătrânețea. „Ce-am făcut folositor în atâta timp?” (v. 6). Copilăria a plâns de unele, tinerețea a mințit vinovat și s-a acoperit de necurății rușinoase. A primit o formație retorico-juridică, ceea ce i-a adus de două ori rangul de guvernator al unei provincii spaniole, apoi favoarea împăratului Teodosie îi conferi

un înalt grad militar la curtea imperială. La apariția bătrâneții, el a renunțat la toate ale lumii și spre a îndrepta lunecările vieții sale anterioare, consacră talentul său poetic laudei lui Dumnezeu, luptei contra ereziilor, contra idololatriei, apărării credinței ortodoxe, cinstirii martirilor, laudei Apostolilor (v. 7-42). După publicarea operelor sale, în 405, Prudentiu a intrat în umbră, fără să putem preciza anul exact al morții sale. În 402-403, a călătorit la Roma, unde a vizitat mormintele martirilor.

Opera lui Prudentiu cuprindea, se pare, la început versuri și proză. Cele opt cărți în versuri, dintre care numai una nu e pomenită de el în poemul introductiv, s-au păstrat. Lucrarea, probabil în proză despre care vorbește Ghenadie (*De viris ill.* 13) și care se intitula *Hexaemeron*, adică un comentariu la cele șase zile ale creației, cum scriau Părinții greci, nu s-a păstrat. Bardenhever zice că informația aceasta a lui Ghenadie nu poate fi luată în considerație. Operele în versuri ale lui Prudentiu au titluri grecești: *Dittochaeon*, *Cathemerinon*, *Apotheosis*, *Hamartigenia*, *Psychomachia*, *Peristephanon*, afară de alte două cărți contra lui Simah care au titlu latinesc, *Contra Symmachum*. Aceste opere sunt împărțite de obicei în: lirice (*Cathemerinon* și *Peristephanon*) și polemico-didactice (celelalte).

Cathemerinon. („*Cartea imnelor pentru fiecare zi*”) cuprinde 12 poezii, din care primele șase sunt destinate anumitor momente din zi: în zori, dimineața, înainte de masă, după masă, la aprinsul lămpii, înainte de culcare. Urmează imnele pentru post, pentru morți, pentru Crăciun și pentru Bobotează, în centrul acestor poezii stă Hristos. Versurile sunt impecabile și de o rară frumusețe artistică. Prudentiu se arată aici ca unul din cei mai mari lirici creștini. Forma metrică este dimetrul iambic catalectic și acatalectic. Unele din aceste versuri au fost folosite în liturgia romană.

Peristephanon, („*Despre cumunile martirilor*”), povestește în 14 imne viața și moartea unui număr de martiri spanioli, romani, africani. Cităm numele câtorva din acești martiri: Hemeterus, Celedoniu, Vincențiu, Eulalia, Laurențiu, Casian,

martirii de la Caesaraugusta (Saragosa), episcopul Fructuosus și diaconii săi Auguriu și Eulogiu, episcopul Quirinus, Roman, Ipolit, Petru și Pavel, Ciprian, Agnes. Aceste 14 poezii epico-lirice se inspiră din tradiția populară și nu fac istorie sau critică, ci operă de edificare. Ele descriu adesea foarte realist scenele chinării martirilor și provoacă groaza. Forma, exprimată în diferiți metri, e savantă și artistică.

Dittochaeon, („*Hrană îndoită*” sau „*Masă spirituală dublă*”) cuprinde 49 de catrene, adică 49 de strofe a patru versuri fiecare, explicând scene din Vechiul și Noul Testament. Aceste strofe erau titluri așezate sub icoane reprezentând scenele în chestiune, de exemplu: *Adam și Eva*, *Cain și Abel*, *Iosif recunoscut de frații săi*, *Samson*, *Gavriil și Maria*, *Orașul Betleem*, *Darurile magilor*, *Botezul lui Hristos*, *Lacul Libanului*, *Cinci pâini și doi pești*, *Lazăr înviat din morți*, *Muntele Măslinilor* etc. Versurile sunt hexametri.

Apotheosis, („*Recunoașterea dumnezeirii lui Hristos*”) în 1085 versuri hexametri, precedate de o prefață, este îndreptat contra ereziilor și tuturor acelor care tăgăduiesc dumnezeirea lui Hristos: patripasienii, sabelienii, iudeii, ebioniții, maniheii. Poemul, printr-un înalt elan al credinței, apără în perfectă cunoștință dogmatică și istorică adevărul ortodox despre umanitatea și dumnezeirea lui Hristos, precum și despre existența și lucrarea celorlalte două persoane ale Sf. Treimi. Sunt expuse pe larg raporturile persoanelor trinitare, dar miezul poemului îi constituie persoana lui Hristos. Unele episoade, ca acela al răspândirii numelui lui Hristos la atâtea popoare sau acela al sufletului, sunt de o frumusețe poetică lucrețiană.

Hamartigenia, („*Originea păcatului*”), în 966 versuri hexametri, precedate de o prefață în 63 versuri, pune originea răului nu în Dumnezeu, ci în demon. Poemul e îndreptat contra dualismului lui Marcion comparat cu Cain. Tatăl răului nu e Dumnezeu, ci zeul marcionit condamnat în gheenă. Acest zeu trist, crud, înșelător, orgolios, acest înger degenerat a creat răul. Acest înger a atras pe om la păcat. În această lucrare liberul arbitru a

jucat și joacă un rol deosebit (v. 699 și urm.). Anticipând pe Dante și Milton, autorul descrie realist iadul și raiul cu elemente din mitologia păgână, îndeosebi virgiliană (v. 824-858).

Psychomachia, („Lupta virtuților și a viciilor pentru cucerirea sufletului”), în 915 versuri hexametri, precedați de o prefață în 68 versuri. *Psychomachia* e un poem alegoric în care virtuțile creștine și viciile păgâne personificate se luptă aprig pentru a pune stăpânire pe sufletul omenesc. Virtuțile sunt conduse de credință care răpune idololatria, castitatea înfrânge pofta rușinoasă, răbdarea învinge mânia, umilința biruie îngâmfarea, cumpătarea dărâmă dezmățul (luxuria), care luptă nu cu arme, ci cu petale de violele și trandafiri, milostenia răpune lăcomia, iar înțelegerea erezia. Prudențiu personifică aceste noțiuni și le atribuie discursuri și atitudini ca eroilor lui Homer și Virgil ceea ce a provocat uneori aprecieri aspre din partea criticii moderne. E o imitație după cei doi mari poeți clasici ai antichității greco-latine. Opera aceasta morală, alegorizantă a alimentat cu spiritul ei filocalic tot Evul Mediu și a constituit un excelent izvor de inspirație pentru pictori și sculptori.

Contra lui Simah, în două cărți, dintre care prima, în 658 hexametri, combate păgânismul cu zeii lui romani și străini, arătând triumful creștinismului asupra păgânismului, a doua, în 1131 hexametri, combate pas cu pas *Cuvântarea lui Simah* în senatul roman pentru readucerea statuii zeiței Victoria în sala de lucru a senatului. Această a doua carte se inspiră de aproape din scrisorile 17 și 18 ale Sf. Ambrozie care, cum știm, se ocupase de aproape cu aceeași problemă. Reținem entuziasmul autorului pentru puterea, gloria și misiunea Romei, care a pregătit primirea creștinismului. Patriotismului lui Simah, Prudențiu răspunde cu un patriotism tot așa de înalt, uneori chiar superior.

Doctrina lui Prudențiu este în general ortodoxă. Ea n-are nimic original. Dezvoltă corect învățătura despre Sf. Treime, în care se află Un singur Dumnezeu în Trei fețe și o singură putere. Înțelepciunea Care e Fiul, e născută din inima

Tatălui, iar Sf. Duh vine din gura eternă a lui Dumnezeu. Specificul Tatălui este de a naște Cuvântul, iar Acesta are misiunea de a face toate celelalte: să creeze omul, să-l readucă din pierzanie, să-l împace cu Dumnezeu. Sf. Duh completează acestea prin răspândirea harului la popoarele credincioase și prin aducerea puterii Tatălui și a lui Hristos în trupurile oamenilor (*Apotheosis, Prefața*). Uneori Prudențiu pare a admite purcederea Sf. Duh și de la Fiul (*Catheimer V. 160; Hamartig, 922*).

Caracterizare.

1) Prudențiu e cel mai mare poet latin creștin al sec. IV. El a scris în toate domeniile poeziei: în epică, depășind pe Iuvencus, în lirică depășind pe Ambrozie, în didactică și în biografie. El e creator în aproape toate aceste domenii poetice. El crează epica alegorică prin poemul său *Psychomachia* și prelucrează *Actele martirilor*, dând un prim monument de artă creștină, poezia biografică, prin poemul *Peristephanon*. Prudențiu crează adevărata odă creștină prin opera sa *Catheimerinon*. El e cel mai mare liric latin după Horațiu.

2) Prudențiu a fost numit elevul lui Pindar și al lui Horațiu (R. Pichon). Asemenea acestor mari lirici păgâni, Prudențiu este un artist consumat. El scrie în metrii lui Horațiu sau inventează alții noi. Dispune de o tehnică desăvârșită în compoziție. Folosește imagini din natură și episoade istorice. Uneori poeziile sale sunt mici piese dramatice, în care se angajează dialoguri vii, ca în *Peristephanon*, și prin care autorul nostru se înfățișează ca unul din fondatorii teatrului din Evul Mediu.

3) Deși sub influența artistică a lui Pindar, Lucrețiu, Horațiu, Virgil, Ovidiu, Seneca și Iuvenal, Prudențiu ne-a dat o poezie pur creștină. Credința sa adâncă și gravă răsare din fiecare vers. Izvoarele credinței și teologiei sale sunt: Sf. Scriptură, Tertulian, Ciprian, Lactanțiu și Sf. Ambrozie.

4) Cu Prudențiu vine inspirația creștină în artă.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 59-60, C.S.E.L., 61. *Istorie literare, studii și manuale:* Ghenadie, De

viris ill., 13; A. Puech, *Prudence, Etude sur la poésie chrétienne au IV-e siècle*, Paris, 1888; M. Lavarenne, *Etude sur la langue du poete Prudence*, Paris, 1933; R. Pichon, *Histoire de la littérature latine*, IX-e édition, Paris, 1924, p. 881-889; Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, II-e edit., Paris, 1924, p. 596-622; G. Bardy, *Prudence*, în *Dict. de Théol. Cath.* XIII, 1, 1936, col. 1076-1079; U. Mannucci - P. A. Casamassa, *op. cit.*, II, p. 217-222; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 541-544; U. Moricca, *Storia della letteratura latina cristiana*, II, 2, p. 877-965; B. Altaner, *op. cit.*, p. 261-262.

PAULIN DE NOLA

Viața. Meropius Pontius Anicius Paulinus s-a născut în jurul anului 353 (354) la Burdigala, orașul francez Bordeaux de astăzi, dintr-o bogată familie senatorială romană. A fost elevul și apoi prietenul retorului și poetului burdigalez Ausoniu, de la care a primit o frumoasă cultură literară. A fost de tânăr senator, apoi consul în 378 și, în fine, guvernator al Campaniei în 379. În timpul acestei din urmă funcții, Paulin rezida mai mult la Nola, unde se afla mormântul Sf. Felix, făcător de minuni, decât la Capua, capitala Campaniei. Plictisit de viața lumii și influențat de minunile Sf. Felix, Paulin revine în patrie, unde se căsătorește cu o foarte evlavioasă spaniolă: Terasia. Își vinde cea mai mare parte a imenselor sale latifundii, împarte banii săracilor, o rupe definitiv cu lumea, spre stupefacția prietenilor și cunoșcuților săi și se botează la 389-390. Se retrage întâi la locul de naștere al soției sale, în Spania, unde rămâne patru ani. Din căsătoria sa rezultă un copil pe care-l pierde printr-o moarte prematură (*Poemul* 31, 601). Moartea în condiții necunoscute a unui frate al său, i-a adus acuzația de fratricid. Paulin e sigur că numai Sf. Felix i-a ajutat să-și scape capul și averea din această afacere (*Poem* 21, 416-459). E făcut preot, în 394, de episcopul Barcelonei. În 395 pleacă cu soția sa în Italia și se stabilește la Nola, unde au dus o viață de ascetism și s-au devotat în întregime operelor de binefacere. În 403 ridică o frumoasă Biserică, în locul celei vechi, pe mormântul Sf. Felix. În 409 a fost ales episcop al orașului Nola, a cărui turmă cre-

știncioasă a păstorit-o cu dragoste până la moartea sa, în 431.

Opera lui Paulin de Nola cuprinde **proză și versuri**.

Proza e alcătuită din 51 *Scrisori*. Din acestea, *Scrisoarea* 34-a e o cuvântare despre caritate, a 48-a e un fragment, a 46-a și a 47-a sunt de o autenticitate discutabilă. *Scrisorile* sunt scrise între 394-413; a 51-a e scrisă între 423-426. Corespondența lui Paulin ne arată pe autorul ei în legătură cu mari și numeroși scriitori contemporani: Ambrozie, Augustin, Ieronim, Sulpiciu Sever, Eucher, Niceta de Remesiana. Cuprinsul corespondenței e interesant pentru viața religioasă a timpului. Unii critici moderni (Babut, Labriolle) sunt câteodată decepționați de compoziția literară a corespondenței lui Paulin, prea împletită cu texte sau idei biblice sau, uneori, prea retorică. Sunt mișcătoare *Scrisorile către Sulpiciu Sever*, pe care Paulin îl precedase în îmbrățișarea vieții monahale și care se socotea ucenicul lui Paulin, sau *Scrisorile către Augustin*, în care autorul cere lămuriri în cutare sau cutare problemă teologică. În *Scrisoarea către Iovius* se discută problema raporturilor dintre cultura păgână și creștinism. *Scrisoarea* 18-a descrie viața Sf. Victriciu de Rouen, *Scrisoarea* 31-a vorbește despre aflarea Sf. Cruci de către Sf. Elena, *Scrisoarea* 45-a face elogiul Sf. Melania cea Bătrână. Printre operele în proză ale lui Paulin, Ghenadie menționează un *Panegiric în cinstea împăratului Teodosie*, o carte *Despre pocăință*, o alta *Despre lauda generală a tuturor martirilor* și altele despre diferite subiecte (*De viris ill.* 49). Manuscrisele au păstrat și o *Pătimire a Sf. Genesius de Arles*. Augustin și Ieronim laudă arta epistolară a lui Paulin și-l compară uneori aproape cu Cicero.

Opera poetică a lui Paulin cuprinde 35 de *poeme*, dintre care 14 în cinstea Sf. Felix, câte unul în fiecare an, la 14 ianuarie, povestind fie fragmente din viața sfântului, fie minuni ale acestuia. Aceste poeme conțin elemente de istorie personală a autorului sau de istorie a culturii: descrierea Bisericii celei noi a Sf. Felix, moravurile credincioșilor veniți de departe la mormântul sfântului

etc. *Poemele* 10 și 11, adresate lui Ausoniu, istoricesc convertirea autorului la creștinism, *Poemul* 6 laudă pe Sf. Ioan Botezătorul, *Poemele* 7, 8, 9 versifică psalmii 1, 2, 136, *Poemul* 22, adresat lui Iovius, este un fel de manifest poetic creștin, o artă poetică creștină în care se arată că izvoarele inspirației creștine sunt frumusețile creației și paginile Sf. Scripturi, *Poemul* 25, scris pentru nunta unui Iulian, inaugurează epitalamul creștin, *Poemul* 17, adresat lui Niceta de Remesiana, inaugurează propempticonul creștin, cultivat mai înainte de poeții păgâni: Luciliu, Propertiu, Tibul, Horațiu, Stațiu și alții, *Poemul* 31 inaugurează consolarea creștină în versuri. Alteori poetul compune inscripții care comentează chipurile zugrăvite pe pereții Bisericilor, imitând în aceasta, pe Prudentiu.

Poezia lui Paulin de Nola e inferioară aceleia a lui Prudentiu. Îi lipsește avântul, imaginația, coloritul, geniul poeziei prudentiene. Ar fi putut fi un mare poet, dacă și-ar fi dat mai multă osteneală, zice Ieronim (*Scris.* 49). A scris în toate formele metrice ale poeziei clasice, imitând expresii, turnuri și eleganțe din operele lui Virgil, Horațiu, Ovidiu, Stațiu și Ausoniu. Oricare ar fi temele poeziilor sale, Paulin le tratează cu delicatețe. Are scene calde și antrenante, descrierea naturii e vie și colorată. E o poezie educativă, mai ales în ciclul dedicat Sf. Felix. Poetul descrie frumos persoane, evenimente, călătorii și mai ales propriile sale stări sufletești.

Caracterizare.

1) Paulin de Nola nu e un scriitor și un gânditor de geniu. El e un păstor de suflete, plin de umilință, de generozitate, de abnegație, gata să-și pună viața pentru credincioșii săi. Scrierile sale nu sunt opere programate în chip special, ci expresia circumstanțială a dulceții și frumuseții morale a sufletului său.

2) Deși, sub raportul formei, opera lui Paulin oscilează uneori între manierism, emfază și subtilități ale artei profane totuși, ca fond, ea practică și recomandă principiul că scriitorul, îndeosebi poetul, trebuie să descrie adevărul. Ficțiunea e minciună. Baza artei e observația directă și re-

producerea realistă a faptelor. Paulin e un mare portretist.

3) Prin Paulin cunoaștem evlavia populară a timpului său și interesante capitole de cultură.

4) Teologia sa e cea biblică.

5) Lipsa de originalitate e înlocuită de finețea, simplitatea și echilibrul ideilor sale.

6) Paulin s-a impus prin cultura sa, prin sfințenia vieții și prin darul de a face minuni.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. L. 61; C.S.E.L. vol. 29, 30. *Istoria literare, studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.*, 49; F. Lagrange, *Histoire de Saint Paulin de Nole*, 2 vol., Paris, 1877, 1882; A. Baudrillart, *Saint Paulin éveque de Nole*, Paris, 1904, 1905; P. De Labriolle, *Hist. de la litt. lat. chrét.*, p. 431-444; U. Moricca, *Storia della lett. lat. crist.* II, 2, p. 966-1101; F. Cayré, *op. cit.*, I, p. 538-540; U. Mannucci-Casamassa, *op. cit.*, II, p. 223-226; B. Altaner, *op. cit.*, p. 262-263.

ALȚI SCRITORII LATINI

PETRU HRISOLOGUL

Viața. Avem foarte puține date despre acest autor. Cea mai veche biografie a sa, care e legendară, se datorește starețului Agnellus, pe la 830. A fost contemporan cu Leon și a avut legături cu acesta. Se naște aproximativ pe la 406 în Imola de astăzi, iar de la 433 la 450 e episcop de Ravena, pe atunci reședință a curții imperiale. A lucrat, asemenea lui Ioan Gură de Aur, la reforma moravurilor și contra ereziilor.

Opera sa e alcătuită dintr-o *Scrisoare*-răspuns la scrisoarea lui Eutihie (Leon, *Scris.* 25), care-i solicita ajutor și arbitraj în conflictul său cu Constantinopolul și în care Hrisologul răspunde că el nu se amestecă în treburile bisericești fără consimțământul episcopului Romei; apoi din 176 *Predici* din care unele sunt autentice. Parte din ele tratează subiecte biblice, altele subiecte dogmatice, îndeosebi *Despre Întruparea Domnului*, marea problemă pe atunci la ordinea zilei; altele (56-62) comentează *Simbolul apostolic*, altele (67-72) comentează *Tatăl nostru*, altele sunt *Panegirice în cinstea Sfintei Fecioare sau a Sf. Ioan*

Botezătorul. Aceste predicii sunt, cele mai multe, scurte și pline de vigoare oratorică. Autorul are o cugetare clară, densă și se folosește de o limbă vie și colorată.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 52. *Studii și manuale:* G. Böhmer, *Petrus Chrysologus als Prediger*, Paderborn, 1919; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 150-151; U. Mannucci-Casamassa, *op. cit.* II, p. 308; B. Altaner, *op. cit.*, p. 294.

LEON CEL MARE

Viața. Leon, cel mai mare papă al antichității creștine, după cuvântul lui Cayré, s-a născut în jurul anului 400 dintr-o familie toscană. Și-a făcut o aleasă cultură literară și teologică și a început încă de tânăr, ca diacon, să joace rol de seamă în istoria Bisericii Apusene prin diferite misiuni ce i s-au încredințat. Lucrează sub papii Celestin I și Sixt, e prieten cu Prosper de Aquitania și Sf. Ioan Casian, căruia îi cere să scrie contra nestorianismului. Ales papă în 440, conduce Biserica romană 21 de ani, până în 461, dată la care el încheie perioada II patristică latină. Leon are merite mari în istoria Bisericii și a creștinismului occidental, merite politice (tratează cu Atila și Geiseric crușarea Romei de grozăviile măcelului) și merite religioase *Scrisoarea* (28-a) sau *Tomosul către Flavian* prin care combate monofizismul, definește doctrina hristologică și pune bază discuțiilor și formulei dogmatice de la Calcedon, combate pelagianismul, maniheismul și priscilianismul, formulează și susține primatul papal.

Opera lui Leon cuprinde cunoscuta *Scrisoare dogmatică*, adresată lui Flavian (a 28-a), numită și *Tomosul către Flavian*, foarte importantă pentru discuțiile hristologice ale timpului și în care Leon combate pe Eutihie și susține doctrina ortodoxă; 96 de *Cuvântări* ținute la sărbătorile împărătești și la alte sărbători de peste an, îndeosebi în săptămâna patimilor; primele cinci, ținute la aniversarea suirii sale pe scaunul pontifical, tratează despre primatul papal, altele se ocupă cu dogma hristologică; 173 de *Scrisori*, dintre care numai 123 îi aparțin personal. Sunt piese de cancelarie, tratând chestiuni de adminis-

trație și disciplină bisericească, de doctrină și despre primatul papal. I se atribuie un liturghier, *Sacramentarium leonianum*, dar această carte e mai târzie cu cel puțin 50 de ani (anul 500).

Doctrina lui Leon e importantă mai ales în hristologie. Hristos e Dumnezeu adevărat și Om adevărat. El are două firi: omenească și dumnezeiască, dar o singură Persoană. Cele două firi nu se amestecă, ci ele lucrează în comuniune una cu alta, ceea ce e propriu fiecăreia: Logosul cele ale Logosului, iar trupul cele ale trupului. Această unitate face posibilă comuniunea însușirilor. Domnul Hristos e văzut și nevăzut, de înțeles și de neînțeles, răstignit și înviat. Domnul S-a întrupat pentru a ne mântui prin patima și moartea Sa. Leon vorbește despre har, despre Sfintele Taine, despre Biserică. El stăruie asupra unității Bisericii, ca fiind mireasa unui singur bărbat, Hristos. Leon proclamă răspicat primatul papal, sprijinit pe așa numitul primat al lui Petru (*Cuv.* 2-5; 82-83). Canonul 28 al Sinodului de la Calcedon a așezat pe episcopul de Constantinopol pe picior de egalitate cu acela al Romei, nerecunoscând acestuia din urmă decât un primat de onoare.

Caracterizare. Leon a fost unul dintre cei mai de seamă oameni ai vremii sale. El a avut cuvânt în evenimentele politice și bisericești ale timpului. *Scrisoarea* sa către Flavian e luată, alături de operele Sf. Chiril de Alexandria, ca bază a dezbatărilor dogmatice de la Calcedon. Se pare însă că textul acestei scrisori e opera altcuiva (Prosper de Aquitania). E un scriitor viguros, clar și antrenant.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 54-56; ediții mai noi ale *Scrisorilor*, îndeosebi ale *Scrisorii către Flavian*: E. A. Blakenay, Londra, 1923; E. Schwartz, *Acta Conc. Oec.* II, 1, 1; II, 2, 1. Pentru *Cuvântări:* *Sources chrétiennes* Nr. 22. *Istorie lit. studii și manuale:* Ghenadie, *De viris ill.*, 71; F. Böhringer, *Leon I und Gregorius I*, 1879; A. Régnier, *Saint Léon le Grand* (Coll. Les Saints) Paris, 1910; P. Batiffol, *Le sieg apostolique*, Paris, 1924, p. 417-618; Idem, *Léon I-er*; *Dictionn. de Théol. Cath.*, IX, 1, 1926, col. 218-301; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 617-623; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 119-137; B. Altaner, *op. cit.*, p. 225-228.

PERIOADA a III-a DECLINUL LITERATURII PATRISTICE

De la Sf. Chiril al Alexandriei și Teodoret al Cirului până la Ioan Damaschin († 749), în Biserica Răsăriteană și de la Fer. Augustin și Leon cel Mare până la Isidor de Sevilla († 636) în Biserica Apuseană, se întinde perioada a III-a și ultima a literaturii patristice. E așa numita perioadă de declin sau de decadentă. Scriitorii acestei perioade, cu puține excepții, nu mai crează opere originale. Ei se mulțumesc, de cele mai multe ori, să trăiască spiritualmente din câștigurile și bogățiile substanțiale ale perioadelor I și II. Ei se pierd, cum s-a zis, într-o „discretă mediocritate” (Mannucci).

Cauzele decăderii literaturii patristice atât în Răsărit cât și în Apus sunt de două feluri: 1) **externe**: năvălirile barbare în centrul și apusul imperiului roman, întinderea stăpânirii mahomedane în răsăritul acestui imperiu, moartea lentă a culturii greco-latine, care stimula pe cea creștină, amestecul împăraților nu numai în Biserică, dar și în teologie, totalitarismul papilor, dispariția progresivă a cunoașterii limbii grecești în Apus și a limbii latine în Răsărit; 2) **interne**: slăbirea unității spiritului creștin prin crearea de atmosfere regionaliste, datorită apariției multor Biserici naționale, controversele monofizite-monotelite istovitoare, un duh tradiționalist în sens rău care făcea opoziție științei și progresului, apariția formulei „Așa au zis Părinții” sau „Părinții n-au spus așa”, atașarea prea mare de literă și mai puțin de duh, alimentată de mentalitatea călugărească în continuă creștere, aservirea teologiei de către politică.

Literatura perioadei III are următoarele caracteristici: 1) **este epigonică**, în cea mai mare

parte lipsită de originalitate. Chiar: cei mai mari teologi ai acestei perioade ca Leontiū de Bizanț, Maxim Mărturisitorul și Ioan Damaschin afirmă deseori: „Nu spun nimic de la mine” sau „Acestea nu-s ale mele, ci ale Părinților”. Suntem departe de mesajul Sf. Grigore de Nazianz care spune undeva: „Filosofează-mi despre lume sau despre lumi, despre materie, despre suflet, despre firile raționale...” (Cuv. I teol. 10); 2) **este sistematizatoare** a problemelor și ideilor literaturii perioadelor anterioare. Ea face dosare patristice, clasează doctrina autorilor ortodocși și eretici și o definitivează prin formule bine închegate la sinoade locale și ecumenice. Leontiū de Bizanț sistematizează hristologia Sf. Chiril cu care combate pe aceea a lui Sever de Antiohia și a altor monofiziți. Sf. Ioan Damaschin sistematizează, în *Dogmatica* sa, elementele de bază ale cugetării patristice anterioare. La fel fac Grigorie cel Mare și Isidor de Sevilla, în Apus. Apariția catrenelor și a florilegiilor confirmă spiritul sistematizator al acestei literaturi; 3) **este enciclopedică**, prin aceea că încearcă să facă legătura între toate domeniile de cunoaștere, așa cum găsim la Boetiu, Casiodor, Isidor de Sevilla, Ioan Damaschin; 4) **este orientată spre scolastică**, în orice caz pune baza scolasticii prin adoptarea filozofiei aristotelice, îndeosebi a logicii, pe care o pune în serviciul teologiei. Leontiū de Bizanț, Ioan Filopon și Boetiu sunt ctitorii scolasticii; 5) **este mistică**, prin efortul de a pune omului la dispoziție posibilitatea ca, peste cele mai multe salturi ale cunoașterii raționale, el să se unească cu Dumnezeu prin cunoașterea mistică. Reprezentanții cei mai de seamă ai curentului mistic sunt Pseudo-Dionisie-Areopagitul și Maxim Mărturisitorul; 6) **este practică**, mai ales în domeniul cultului. Poezia crează spețele literare ale acatistului, troparului, condacului și dramei sfinte ca la Andrei Criteanul, Cosma Melodul și alții. Apar și încercări de dramatizare a predicii, ca la Gherman al Constantinopolului. Apar, în fine, comentariile Sf. Liturghii ca acelea ale Sf. Maxim Mărturisitorul și Pseudo-Gherman. 7) **este aghiografică, monahală și filocalică**, prin reprezentanți ca

Sofronie al Ierusalimului, Ioan Moshu, Maxim Mărturisitorul.

PSEUDO-DIONISIE AREOPAGITUL

Viata. Autorul scrierilor numite areopagitice e un personaj cu totul necunoscut istoriei literare creștine din primele cinci veacuri. El se dă drept ucenicul Sf. Ap. Pavel, convertit de acesta cu ocazia cuvântării din Areopagul Atenei, și dedică scrierile sale ucenicului și prietenului Timotei. El pretinde că a observat, în Heliopolis, întunericul produs pe pământ cu ocazia morții Mântuitorului și a fost de față cu Petru și Iacob la înmormântarea Sf. Fecioare Maria.

Operele care s-au păstrat sub numele lui Dionisie Areopagitul sunt semnalate pentru prima dată de Sever de Antiohia și folosite de cercurile monofizite cu ocazia controverselor dintre monofiziți și ortodocși la 533. Deși respinse ca neautentice atunci de către Ipatie de Efes, ele au fost totuși acceptate ca autentice de către Leonțiu de Bizanț, Sofronie al Ierusalimului, Maxim Mărturisitorul și papa Grigorie cel Mare. În veacul IX, autorul areopagiticelor e identificat cu Dionisie de Paris din veacul III și opera tradusă în limba latină de Scotus Eriugena. Prin această traducere și prin comentarii datorate Sf. Toma din Aquino și altora, scrierile areopagitice au exercitat o mare influență asupra evului mediu. Autenticitatea a fost pusă din nou în discuție în sec. XV de umanistul Laurențiu de Valla († 1457) și a fost, în secolele următoare, când acceptată, când respinsă pentru ca, în 1895, J. Stiglmayr și P. Koch s-o respingă definitiv cu argumente indiscutabile. Cei doi învățați au ajuns la concluzia că scrierile areopagitice aparțin unui autor de la sfârșitul sec. V, întrucât sunt puternic influențate de neoplatonism și anume nu numai de Plotin († 270), dar și de Proclus († 485), din care sunt luate pasaje întregi textual. Teologia scrierilor areopagitice e așa de evoluată și rafinată, limba așa de abstractă, încât ele nu pot aparține perioadelor I și II patristice, ci numai perioadei III. Autorul despre care Stiglmayr zice că ar fi chiar

Sever de Antiohia, a împrumutat numele nr. arelui filosof atenian convertit de Pavel, Dionisie, pentru a-și valorifica și impune operele sale. De aici titlul dat de critica modernă, scrieri pseudo-areopagitice.

Opera. Scrierile pseudo-areopagitice sunt alcătuite din patru lucrări și 10 scrisori.

1) *Despre numele divine*, în 13 capitole, tratează despre numele ce se dau lui Dumnezeu în Sf. Scriptură. Aceste nume nu exprimă ființa lui Dumnezeu, ci sunt numai atribute. Numele se aplică atât firii cât și Persoanelor divine. Rugăciunea e necesară pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Dumnezeu e privit ca bunătate, lumină, frumusețe, dragoste, ființă, viață, înțelepciune, adevăr, putere, conținător a toate, pace, sfânt, rege, unul.

2) *Despre teologia mistică*, în cinci capitole, prezintă o cunoaștere despre Dumnezeu, superioară aceleia din *Despre numele divine*. E o cunoaștere care unește sufletul cu Dumnezeu prin rugăciune, tăcere și negația desăvârșirilor din lumea creată. E o cunoaștere apofatică, adică prin negație.

3) *Despre ierarhia cerească*, în 15 capitole, pune problema îndumnezeirii omului prin cele trei trepte: curățirea, iluminarea, desăvârșirea. Îndumnezeirea se obține prin cele două ierarhii, cerească și pământească, având privirea fără încetare fixată asupra lui Dumnezeu. Ierarhia cerească e alcătuită din trei triade, fiecare triadă cuprinzând, la rândul-i, câte trei cete. Începând cu cele superioare, autorul nostru enumeră: Serafimii, Heruvimii și Tronurile, Domniile, Puterile și Stăpâniile, Începătoriile, Arhanghelii și Îngerii. Îngerii sunt nemateriali. Prima triadă e cea mai apropiată de Dumnezeu, a doua veghează asupra creației în general, a treia are în grija sa mai ales umanitatea.

4) *Despre ierarhia bisericască*, în 7 capitole, arată că Biserica e o copie a lumii spirituale și urmărește același scop ca și aceasta: unirea cu Dumnezeu prin curățire, iluminare și desăvârșire. Ierarhia bisericască e împărțită tot în triade. Trei

Taine principale: Botezul, Euharistia, Miruna; gerea; trei trepte preoțești: episcopii, preoții, diaconii; trei trepte sub aceștia: monahii, credincioșii și catehumenii.

5) *Zece Scrisori*, adresate primele patru călugărului Caius, a cincea liturgului Dorotei, a șasea preotului Sosipatru, a șaptea episcopului Policarp, a opta călugărului Demofil, a noua episcopului Tit, a zecea Teologului, Apostolului și Evanghelistului Ioan exilat în insula Patmos și caruia îi prezice apropiata eliberare. *Scrisorile* acestea tratează fie probleme de teologie, fie probleme de pastorală.

Doctrina scrierilor pseudo-areopagitice e profund influențată de neoplatonism și e orientată mistic. Dumnezeu e unul absolut, unitatea supremă din care derivă totul și spre care revine totul. Dumnezeu e numit „prodromos” (înainte mergător, preexistent) și „epistrophe” (loc de întoarcere). Lumea este produsul lui Dumnezeu și se prezintă ca un întreg organic. Între lumea cerească și lumea pământească este o continuitate desăvârșită, care merge de la cel mai de sus înger, trecând prin oameni și apoi prin lumea materială, până la limita existenței celei mai de jos. Între cer și pământ este o legătură existențială și funcțională. Această legătură e menținută de puritatea morală. În Hristos e o singură lucrare divino-umană, idee adoptată de Sever de Antiohia, dar condamnată de sinoade. Îngerii sunt esențe cerești inteligibile, supralumești, nemateriale. Nematerialitatea îngerilor, dezbătută încă din primele două perioade patristice, este acum acreditată și adoptată de Biserică. Îngerii din prima triadă n-au legături cu oamenii, ca fiind în imediata apropiere a lui Dumnezeu, pe care-L slujesc și-L slăvesc. Majoritatea scriitorilor patristici susțin însă că îngerii pot fi toți trimiși în slujba oamenilor. Sf. Taine pot fi săvârșite numai de preoți, cu condiția ca aceștia să fie fără păcat (*Scris. VIII, 1-2*).

Caracterizare. Pseudo Dionisie Areopagitul e un gânditor bisericesc de primă importanță și un mistic foarte gustat în Evul Mediu. E adânc

influențat de Părinții capadocieni, îndeosebi de Sf. Griorie de Nyssa, dar e debitor mai ales neoplatonismului, cu Proclus în frunte. Aduce lucruri noi în teoria cunoașterii lui Dumnezeu și în doctrina despre îngerii. Metoda sa în teoria cunoașterii mistice e aceea a neoplatonismului, afirmativă și negativă. Scrisul său e abstract, uneori confuz.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P. L. 3-4. *Traduceri:* G. Darboy, *Oeuvres de Saint Denys l'Aréopagite*, Paris, 1845; Stiglmayr, în *Bibliothek der Kirchengäter* 1911, 1933; Preot Cicerone Iordăchescu și Theofil Simenschy, *Dionisie Pseudo-Areopagitul, Despre numele divine, Teologia mistică*, Iași, 1936. *Comentarii:* Sf. Maxim Mărt., *Pachymeres*, Toma de Aquino; *Studii și manuale:* G. Darboy, *op. cit.* (Introducerea); J. Stiglmayr, *Der neoplatoniker Proklus als Vorlage des sogenannten Dionysius Areopagita in der Lehre vom Uebel*, în *Historisches Jahrbuch*, 16, 1895, p. 253-273, 721-748; H. Koch, *Proklus als Quelle des Pseudo-Dionysios Areopagita in der Lehre vom Bösen*, în *Philologus* 54, 1895, p. 438-454; P. Godet, *Denys l'Aréopagite (Le pseudo)*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* IV, 1, 1924, col. 429-436; O. Bardenhewer, *op. cit.* IV, p. 282-299; F. Cayré, *op. cit.*, p. 85-99; B. Altaner, *op. cit.*, p. 325-328.

LEONȚIU DE BIZANȚ

Viața. S-a născut pe la 485, în Sciția sau mai probabil la Constantinopol, dintr-o familie aleasă. Era rudă cu generalul Vitalian. S-a interesat de aproape de problemele dogmatice și filosofice ale timpului și a făcut câtăva vreme parte din secta nestorienilor din care a ieșit cu ajutorul unor oameni învățați. Intră în monahism în lavra Sf. Sava, lângă Ierusalim și păstrează tot timpul legătura cu călugării sciți, cu care, în 519, vine la Constantinopol și apoi la Roma pentru a susține fraza monofizitofilă de origine chiriliană: „Unul din Sf. Treime a suferit în trup”. Se întoarce la Ierusalim. Ia parte cu succes la disputa dintre ortodocși și severieni instituită de împăratul Justinian, în 531 sau 533, la Constantinopol. Rămâne aici până în 538, când se reîntoarce la Ierusalim. Vine din nou la Constantinopol, spre 542, și moare aici la 543.

Cea mai mare parte a activității sale teologice o desfășoară, deci, la Bizanț-Constantinopol, de unde și numele său de Leontiū de Bizanț. Deși a avut legături cu origeniștii, Leontiū n-a fost origenist.

Opera lui Leontiū cuprinde lucrări cu conținut exclusiv polemico-dogmatic.

1) Trei cărți (tratate) *Contra nestorienilor și eutihienilor*. Cartea I-a fixează deosebirea dintre ființă și ipostază și combate la un loc ambele erezii cu aceleași argumente, deoarece ele pleacă de la aceleași erori, deși ajung la concluzii opuse. Cartea II-a combate pe monofiziții eutihieni, îndeosebi pe iulianiști sau aftartodocheți. Cartea III-a, cu caracter mai mult istorico-dogmatic, combate pe nestorienii mai ales pe Teodor de Mopsuestia ca părinte al nestorianismului. Aceste cărți arată marea ascuțime a minții și a erudiției covârșitoare a lui Leontiū.

2) *Combaterea argumentelor aduse de Sever*, discuție teologică sub formă de dialog.

3) *Treizeci de capitole contra lui Sever*, continuă lucrarea precedentă.

I se mai atribuie de critici (F. Loofs) încă o operă întinsă, numită *Scolii*, din care ar fi făcut parte următoarele trei lucrări ajunse până la noi serios remaniate, probabil, de către Teodor de Raitu: 1) *Despre secte*, 2) *Contra nestorienilor*, 3) *Contra monofiziților*. I se atribuie de asemenea opusculul *Contra fraudelor apolinariste*, în care autorul demască procedeul pervers al apolinarisților de a atribui lui Grigorie Taumaturgul, Atanasie cel Mare și papei Iuliu I scrieri aparținând lui Apolinarie de Laodiceea.

Doctrina. Leontiū e cel mai mare teolog al vremii sale. El n-a înlocuit platonismul cu aristotelismul, ci se prezintă ca un sincretist și eclectic cu orientare platonice, dar cu logică aristotelică.

În **teologie**, el este partizanul lui Chiril de Alexandria și al formulei de la Calcedon. În **hristologie**, Leontiū este creatorul teoriei enipostasei. Știm că ortodocșii admiteau în Hristos două firi, dar o singură ipostasă; nestorienii susțineau două

firi și două ipostase în Hristos; monofiziții militau pentru o fire și pentru o ipostasă. Monofiziții și nestorienii identificau deci firea și ipostasa. Ei acuzau pe ortodocși, că întrucât în sistemul acestora firea umană nu e ipostasă, înseamnă că e inexistentă. Leontiū a replicat spunând că firea umană nu e ipostasă, dar ea nu e nici fără ipostasă, ci este enipostatică. Ea există adică în Logos, Care Își are Ipostasa Sa din veci. Firea omenească a Mântuitorului n-a existat independentă înainte de unirea ei cu Logosul. Ea își are existența nu în sine, ci în ipostasa Logosului. „Firea enipostasiată nu e ipostasă, pentru că ea nu există în sine, dar ea nu e nici accident, pentru că... ea e o fire, o substanță“ (Cayré).

Caracterizare. Leontiū de Bizanț e unul dintre cei mai mari și mai originali gânditori și scriitori ai perioadei III patristice. El sistematizează filosofic hristologia Sf. Chiril și aceea a Sinodului de la Calcedon și pregătește formulele pentru Sinodul V ecumenic. Prin teoria enipostasei el consolidează hristologia secolelor anterioare și pune baze trainice metodei cugetării scolastice. Pentru aceasta, el se folosește din plin de elementele logicei aristotelice.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 86, 1-2. *Studii și manuale:* Fr. Loofs, *Leontius von Byzanz und die gleichnamigen Schriftsteller der griechischen Kirche*, în *Texte u. Unter.* 3, 1-2, Leipzig, 1887; Grumel, *Léonce de Byzance*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* IX, 1, 1926, p. 400-426; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 72-76; O. Bardenhewer, *op. cit.* V, 1932, p. 9-13; B. Altaner, *op. cit.*, p. 330-331.

SF. MAXIM MĂRTURISITORUL

Viata. Sf. Maxim s-a născut la Constantinopol, în jurul anului 580, dintr-o familie nobilă. El și-a format o cultură înaltă și a ajuns curând primul secretar al împăratului Heraclie, cu care se pare că era înrudit. Pe la 630, a părăsit onorurile lumești și a îmbrățișat monahismul într-o mănăstire la Chrysopolis-Scutari, de cealaltă parte a Bosforului. De frica perșilor, el a fugit și pe la 645 îl găsim în Africa de Nord. Aici, probabil la Cartagina, a

avut loc, în iulie 645, o dispută hristologică între el și Pyrrhus, expatriarhul Constantinopolului, în prezența guvernatorului imperial Grigorie și a multor episcopi. Maxim a avut câștig de cauză în această luptă împotriva monotelismului, erezie susținută de curtea bizantină și de teologii ei. Câteva sinoade, ținute în Africa de Nord și în insule, au condamnat monotelismul. În 646, Maxim a plecat la Roma, unde a combătut ani în șir erezia monotelită și a reușit să determine pe papa Martin I ca, în Sinodul de la Latran din 649, să condamne monotelismul, pe partizanii acestuia. *Ekthesis*-ul lui Heraclie (638) și *Typos*-ul lui Constans II. Acesta din urmă a dispus arestarea lui Maxim și a ucenicului său, Anastasie monahul la Roma și aducerea lor la Constantinopol, în vara anului 653. Procesul, care li s-a făcut, în 655, s-a sfârșit cu exilarea lui Maxim la Bizya, în Tracia și cu exilarea lui Anastasie la Perberis, la marginea imperiului. În 656 a fost dus și Maxim la Perberis. În 662, Maxim, ucenicul său, Anastasie monahul, și un alt ucenic, Anastasie apocrisiarul, exilat încă din 646, au fost readuși la Constantinopol unde au fost din nou judecați, cerându-li-se să renunțe la învățătura lor că în Hristos sunt două voințe. Refuzând aceasta, ei au fost biciuiți și li s-a tăiat limba și mâna dreaptă, după care au fost trimiși din nou în exil la Lazika, pe țărmul răsăritean al Mării Negre. Maxim, bătrân de 82 ani, a murit de dureri la 13 august 662. Știința, credința și dărzenia cu care și-a apărat convingerile sale, în special existența a două voințe și a două lucrări în Mântuitorul, i-au adus supranumele de „Mărturisitorul“.

Opera. Sf. Maxim e un teolog universal, ca mării Părinți ai sec. IV și V. El scrie aproape în toate domeniile teologiei: exegeză, dogmatică, ascetică, mistică, liturgică, poezie.

Opere exegetice: 1) *Despre diferite chestiuni și nedumeriri din Sf. Scriptură către Talasie*; 2) *Chestiuni, întrebări și răspunsuri*; 3) *79 întrebări și răspunsuri asupra unor locuri biblice...*, *Către Teopempt scolasticul*; 4) *Scurtă tâlcuire a Rugăciunii domnești*; 5) *Scolii la operele Sf. Dionisie Areopagitul*; 6) *Despre diferite locuri grele la Sfinții Dionisie și Grigorie*; 7) *Ambigua la Sf. Grigorie Teologul*. Maxim folosește metoda ale-

gorică sau anagogică.

Opere dogmatice: 1) *Opuscule teologice și polemice*, care combat mai ales monofizismul și monotelismul. Sunt mici disertații sau rezumate de opere mai întinse care pun sau rezolvă aspecte ale problemei hristologice ca: *Despre cele două firi ale lui Hristos*, *Despre cele două voințe ale Unui singur Hristos*, *Dumnezeul nostru*, *Despre calitate, proprietate și diferență sau distincție*, *Capete despre substanță, esență și fire și despre ipostasă și persoană*. *Din tratatul despre lucrări și voinți etc.*; 2) *Despre suflet*, lucrare antropologică.

Opere ascetico-morale: 1) *Carte ascetică*, un dialog între un stareț și un călugăr tânăr despre datoriile unui imitator al lui Hristos; 2) *Despre dragoste*, în 400 captiole; 3) *Alte capitole*; 4) *243 capitole teologice și iconomice*; 5) *200 capitole teologice și iconomice*; 6) *500 diferite capitole teologice și iconomice*. I se atribuie de asemenea și o foarte mare colecție de *Capete teologice* numite și *Cuvinte alese* sau *Locuri comune* (Migne, P.G. 91, col. 721-1048) alcătuite din extrase mai scurte sau mai lungi din Sf. Scriptură, Sf. Părinți și autori clasici profani rânduite în 71 capitole sau probleme. E vorba de păreri sau sentințe cu caracter filosofic, dar mai ales moral. Critica nu crede însă că aceste sentințe sunt ale lui Maxim. 7) *Mistagogia* arată semnificația simbolico-mistică a Bisericii și a serviciului divin; 8) *Calcul bisericesc*, trecut între operele lui Eusebiu de Cezareea, încearcă să dea lămuriri asupra calendarului și sărbătorilor creștine și asupra cronologiei profane și creștine; 9) *Scrisori*, în număr de 45, dintre care unele cu cuprins dogmatic: a 12-a, a 13-a, a 14-a.

Doctrină. Sf. Maxim adâncește marile probleme dogmatice, îndeosebi pe cele hristologice și soteriologice. El ridică teologia la rangul unei științe universale. Existența nu e concepută pe planuri sau etaje diferite, ci ea formează un tot armonios. Natura, materia, omul se împletesc cu energiile divine. Teologia lui Maxim este o știință generală despre Dumnezeu, natură și om. Existența e o continuă curgere din Dumnezeu. Actul cunoașterii urmărește, printre altele, să explice științific aspectul cosmic al existenței de-a lungul istoriei lumii.

Prima treaptă a acestui act este cunoașterea rațiunilor din lucruri. Apoi eforturile noastre de cunoaștere se întâlnesc cu energiile sofianice, care vin în lume. În centrul istoriei lumii și în centrul teologiei lui Maxim stă Logosul, Dumnezeu-Omul. Înainte de Hristos, lumea s-a pregătit să primească procesul înomenirii lui Dumnezeu, după întrupare urmează procesul îndumnezeirii omului, inițiat de întruparea lui Dumnezeu. Scopul îndumnezeirii omului este restabilirea chipului lui Dumnezeu în el. Ca principiu nou de viață și ca al doilea Adam, Hristos este Dumnezeu adevărat și Om adevărat. El are două firi, două voințe și două lucrări. Voința, în general, aparține naturii, dar alegerea sau voința gnomică aparține persoanei. Voința umană se supune liber voinței divine a Logosului care nu greșește. Firea omenească a Mântuitorului a avut o voință naturală, nu gnomică.

Caracterizare. Sf. Maxim e cel mai adânc cugetător bisericesc al veacului VII. El folosește întreaga filozofie elenică profană și creștină pentru a crea o grandioasă concepție despre existență, om și lume. Totul începe de la Dumnezeu și se isprăvește în Dumnezeu. El formulează soluțiile magistrale ale Ortodoxiei în materie de hristologie, analizând și definind cu precizie cele două firi, cele două voințe, cele două lucrări ale Mântuitorului. A rămas clasică distincția dintre voința naturală și voința gnomică. Tot clasice au rămas și teoriile rațiunii lucrurilor, a energiilor divine, a cunoașterii mistice și a îndumnezeirii. Hristos este centrul teologiei sale și modelul de urmat pentru toți creștinii. Maeștrii săi patristici sunt Sf. Grigorie de Nazianz și Pseudo-Dionisie Areopagitul. Sf. Maxim e superior și lui Leonțiu de Bizanț și lui Ioan Damaschin.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 90-91. Traducere parțială de Pr. D. Stăniloae, în Filocalia vol. II și III, 1947, 1948. *Istorie literare, studii și manuale:* Fotie, *Biblioteca*, cod 192-195; V. Grumel, *Maxime de Chrysopolis ou Maxime le Confesseur*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* X, 1, 1928, col. 448-459; M. Lot-Borodine, *La doctrine de la déification dans l'Eglise grecque jusqu'au XI siècle*, în *Revue de l'Histoire des Religions*, tome 105, 53-e année, 1932, p. 5-43; *Ibidem*, tome 107, 54-e année, 1933, p. 8-55; J. Gross, *La divinisation du chrétien d'après les Peres grecs*, Paris,

1938; Hans Urs von Balthasar, *Kosmische Liturgie Maximus der Bekenner, Höhe und Krisis des griechischen Weltbilds*, Freiburg im Breisgau, 1941; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 28-35; B. Altaner, *op. cit.*, p. 336-337.

SCRIITORII CONTEMPLATIVI

Secolele VI și VII sunt bogate nu numai în monahi cugetători și dogmatisti puri de talia unui Leonțiu de Bizanț sau Maxim Mărturisitorul, ci și în monahi contemplativi, trăitori de înaltă viață duhovnicească și râvnitori de a aduce la cunoștință și altora lumina filocaliei cenobitice sau anahoretice. Ei se mistuie de dorul unirii cu Iisus Hristos. Pe acest drum al unirii cu Cuvântul lui Dumnezeu, ei împletesc asceza cu mistica și cu înalta cugetare teologică, pentru care au deprins un gust tainic. Lăsând la o parte acum și rezervând pentru versiunea dezvoltată a acestui curs autori ca Antioh Strategiu, Talasiu și Ioan Carpatul, să ne ocupăm de unii dintre cei mai populari dintre acești monahi filocalici

SF. IOAN SCĂRARUL

Viața. Criticii discută, încă în controversă, datele principale ale vieții Sf. Ioan. După o relatare a monahului Daniil de Raitu, Sf. Ioan s-ar fi născut pe la 525 și ar fi murit pe la 600. După „Poveștirile folositoare pentru suflet“ ale unui monah Anastasie, care ne-a lăsat relatări asupra vieții Părinților din Sinai, editate de Nau, Sf. Ioan s-a născut puțin înainte de 579 și a murit pe la 649. Se pare că aceste din urmă date sunt adevărate. La vârsta de 16 ani, Sf. Ioan vine la mănăstirea Sinai, unde starețul Martiriu îl ia sub supravegherea sa personală. După moartea starețului, el începe să ducă o viață de anahoret într-o peșteră la poalele muntelui Sinai. El trăiește aproximativ 40 de ani în rugăciune, meditație și studiu. E obsedat de istoria lui Moise pe muntele Sinai. La 639 e chemat sus la mănăstire și făcut stareț. Dar nu după mult timp coboară în vechea lui peșteră unde își află sfârșitul.

Autorul nostru a fost numit „Sinaitul“, pentru că a fost starețul mănăstirii Sinai, a fost numit de asemenea „Scolasticul“, din cauza întinsei sale culturi, dar el a fost numit mai ales „Scărarul“, după numele operei sale, *Scara*. Numele de „Scărarul“ a devenit celebru și s-a impus definitiv.

Opera Sf. Ioan a fost scrisă la îndemnul prietenului său Ioan, stareț al mănăstirii Raitu, situată nu departe de Sinai, pe țărmul Mării Roșii. Ioan a fost rugat de prietenul său să consemneze în scris ceea ce a văzut pe munte, asemenea lui Moise, spre a fi ca o scară solidă pentru cei ce caută înălțimile cerești. Va fi o scară asemănătoare aceleia a lui Iacob. De aici a ieșit titlul de *Scară* (Κλίμαξ) dat lucrării sale. Cele 30 de trepte ale scării nu înseamnă 30 de pași succesivi în urcușul spre înălțimile desăvârșirii, ci 30 de cuvântări sau capitole ale cărții. Numărul de 30 corespunde celor 30 de ani ai vieții Mântuitorului

Scara sau *Scara paradisului*, cum a fost numită de latini, e socotită de însuși Sf. Ioan drept o carte ascetică. Primele 3 capitole sunt o introducere generală asupra vieții monahale: lepădarea de lume și de sine și intrarea în viața religioasă. Următoarele 23 capitole, care formează corpul lucrării, tratează despre virtuți și păcate într-o ordine care are o oarecare înălțuire: ascultarea, care e elementul fundamental al monahismului, pocăința, moartea, tristețea care produce bucuria, blândețea, dușmănia, vorbirea de rău, flecăreala, minciuna, lenea, lăcomia la mâncare, castitatea, avariția, sărăcia, apatia, cântarea, privegherea, lașitatea, slava deșartă, mândria, blândețea și simplitatea, deosebirea dintre virtuți și păcate. Ultimele patru capitole, cu conținut mai mult mistic, se ocupă cu liniștea sfântă, rugăciunea personală, nepătimirea sau eliberarea de patimi, dezvoltarea celor trei virtuți, credința, speranța și dragostea, dar mai ales a dragostei. Sf. Ioan Scărarul e mai adânc decât Antioh. Contopind mândria cu slava deșartă, autorul nostru reduce cele 8 păcate la 7. *Scara* se referă la „Grigorie Teologul“ care nu e însă Grigorie de Nazianz, ci papa Grigorie cel Mare și la „Marele Casian“. La început, *Scara* avea un supliment numit *Cuvânt*

către păstor, în 15 capitole, care tratează despre îndatoririle unui stareț de mănăstire. Sf. Ioan a scris această lucrare inspirându-se probabil din *Regula pastoralis* a Sf. Grigorie cel Mare, tradusă din limba greacă, pe la anul 600. Semnul distinctiv al adevăratului păstor este dragostea.

Scara a avut de la început un mare succes printre cititorii ei. Ea a fost comentată, încă de la apariție, de Ioan de Raitu, prietenul autorului, apoi în sec. VIII, de Ilie de Creta.

Cara terizare. *Scara*. Sf. Ioan Scărarul e una dintre cele mai populare cărți în evlavie mănăstirească a Ortodoxiei. Ea a fost tradusă în mai toate limbile popoarelor ortodoxe și a început să se bucure de o atenție deosebită și în cercurile studioase ale celorlalte confesiuni. Farmecul ei constă în profunzimea experienței personale a autorului și în fraza sa concisă și plină de idei. Ea rezumă și sistematizează tot ce s-a scris până atunci în teologia ascetică sintetizând clar materialul. Ioan Scărarul a făcut pentru teologia ascetică răsăriteană, ceea ce a făcut Ioan Damaschin pentru dogmatică. Relevăm importanța treptelor ascultării, pocăinței, nepătimirii și dragostei. Ioan Scărarul exagerează practicarea nepătimirii, care trebuie să facă trupul oarecum incoruptibil. De asemeni exagerează superioritatea vieții anahoretice asupra celei chinoviale.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 88; Sofronie Eremite, Constantinopol, 1883. *Scolii datorate lui Ioan de Raitu și Ilie, mitropolit de Creta*, în Migne, P.G. 88. *Traduceri* în siriacă, latină, spaniolă, italiană, germană. În limba română a fost tradusă, împreună cu *Scoliiile*, de către Veniamin Costache, Mănăstirea Neamțu, 1814. *Studii și manuale:* S. Salaville, *Saint Jean Climaque, sa vie et son oeuvre*, în *Echos d'Orient*, tome 22, 1923, p. 440-454; L. Petit, *Jean Climaque*, în *Dict. de Théol. Cath.* VIII, 1, 1924, col. 690-693; P. Pourrat, *La spiritualité chrétienne I*, Paris 1926 huițieme mille p. 453-469; D. S. Balanos, *Patrologia*, p. 538; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 281-283; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 79-82; B. Altaner, *op. cit.*, p. 335.

ANASTASIE SINAITUL

Viața. Se discută încă asupra datelor principale ale vieții lui Anastasie. Greutatea principală

în stabilirea cu precizie a biografiei și a operelor sale, vine din numărul mare al monahilor și scriitorilor cu numele de Anastasie, trăitori în secolele VI și VII. E sigur că autorul nostru a fost monah, preot și stareț al uneia din mănăstirile de pe muntele Sinai și că a fost contemporanul Sf. Maxim Mărturisitorul. Se pare că a trăit între anii 630 și 700, poate chiar după 700. Anastasie Sinaitul a părăsit de vreme mănăstirea pentru a lupta, la Alexandria și în Siria, contra nestorienilor, monofiziților și monotehiților. Lupta contra erezilor a fost scopul principal al vieții sale, cum se vede din lucrarea sa intitulată *Călăuza*. Totul e admis în lupta contra erezilor, chiar șiretenia. În lupta cu doi teodosieni la Alexandria, Anastasie a prezentat un *Tom dogmatic al lui Flavian către Leon*, pe care l-a fabricat din scrieri patristice cu circulație valabilă la monofiziți și ortodocși. El a combătut și pe iudei. A fost supranumit „Noul Moise“.

Opera lui Anastasie a fost bogată, dar ea nu s-a păstrat în întregime, iar ceea ce s-a păstrat are încă nevoie de cercetări spre a se stabili o autenticitate indiscutabilă. Sunt până acum sigure:

Opere polemico-dogmatice:

1) *Călăuza împotriva ahefalilor*, în 24 capitole, combate cele mai de seamă secte monofizite, pe care autorul le cunoscuse personal în Egipt și Siria. Lucrarea a fost scrisă pe la 685, fără un plan logic precis, probabil pentru că Anastasie se afla atunci, cum ne spune el însuși, în pustiu, era bolnav și n-avea cărți la dispoziție. Textele patristice le citează din memorie. Anastasie face dovada unei lecturi întinse. În combatere, el uzează de argumente raționale și de filozofie aristotelică.

2) *Contra monofiziților*, colecție de texte patristice.

3) *Învățătura Părinților despre întruparea Cuvântului*, florilegiu dogmatic (editat de F. Diekamp, 1907) se pare că aparține nu lui Anastasie Sinaitul, ci lui Anastasie Apocrisiarul.

4) *Tratatul dezvoltat contra lui Nestorie*, pierdut.

5) *Tomosul apologetic către popor*, în care,

printre altele, vorbea despre fire și persoană, pierdut.

6) *Contra Iudeilor*, pierdut. Lucrarea cu acest nume tipărită ca aparținând lui Anastasie (Migne P.G. 89, 1203-1272 sau 1282) nu-i aparține.

Opere exegetice.

1) *Comentariu la Hexaameron*, în 12 cărți, păstrate într-o traducere latină, cu excepția cărții a 12-a care a ajuns la noi în grecește. Tot referatul asupra creației, zice Anastasie, „întreaga creație“ cerească și pământească a celor 6 zile prefigurează și descrie întruparea Cuvântului și Biserica. Interpretarea biblică e, deci, alegorică. Menționează printre exegeții *Hexaameronului* pe Amoniu de Alexandria.

2) *154 întrebări și răspunsuri* tratează diferite teme exegetice din Vechiul și Noul Testament. Dar, adesea, temele exegetice fac loc problemelor filosofice, ca în *Întrebările și răspunsurile* Sf. Maxim Mărturisitorul. Lucrarea are părți interpolate. Unele răspunsuri se contrazic uneori cu altele, iar în două din ele (2 și 57) e menționat patriarhul Nichifor al Constantinopolului, care e cu un veac mai tânăr ca Anastasie.

3) Trei tratate *Despre chipul și asemănarea lui Dumnezeu în om*, din care s-au păstrat fragmente.

4) *Contemplarea mistică a patimilor mântuitoare ale Domnului nostru Iisus Hristos în Evanghelie*, pierdută.

Opere practice.

1) *Predici*. Două predici la psalmul 6 care, în fond, sunt două recenzii ale unei singure predici, păstrate de asemeni în versiune siriacă și arabă. A fost ținută la începutul Postului mare. Altă predică e intitulată *Despre adunarea sfântă în Biserică, nejudicarea altora și uitarea nedreptăților făcute*. O predică despre morți, alta în Vinerea Mare și alta despre călătoria la iad a sufletului lui Hristos.

2) *Arătare cât de mare și îngerească este vrednicia preoților*.

3) *Imn de înmormântare* (ed. Pitra), cu autenticitate nesigură.

Autori cu numele de Anastasie, dar de mai mică importanță, se cunosc atât în sec. VI cât și în sec. VII: **Anastasie I de Antiohia** (559-599) autor a cinci tratate dogmatice cu caracter trinitar și hristologic; **Anastasie II de Antiohia** (599-609), traducătorul în grecește al *Regulei pastorale* a Sf. Grigorie cel Mare; **Anastasie monahul** († 662), tovarăș de suferință al Sf. Maxim Mărturisitorul și autor al unei scrisori despre cele două voințe în Hristos; **Anastasie Apocrisiarul** († 666), tovarăș de suferință al Sf. Maxim Mărturisitorul și autor al referințelor asupra procesului făcut la Constantinopol celor trei în frunte cu Sf. Maxim, apoi autor al unei scrisori cu mărturia patristică contra monotelismului; în fine doi monahi cu numele **Anastasie** autori ai unor *Povestiri folositoare de suflet*, asupra vieții Părinților din Sinai.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 89: Pitra, *Juris eccles. Graecorum, hist. et monum.* 2, 1868, p. 238-294. Trad. rom. a celor două predici: *Despre adunarea sfântă în Biserici și Despre morți*, București, 1691, de Ștefan și Radu Greceanu. *Studii și manuale:* S. Vaillhé, *Anastase le Sinaïte*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* tome I-er, I-ere partie, 1923, p. 1167-1168; D. S. Balanos, *op. cit.*, p. 527-528; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 292-293; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 41-46; B. Altaner, *op. cit.*, p. 338.

IOAN MOSHU

Viața. Ioan Moshu sau al lui Moshul, cum zice Fotie, s-a născut probabil pe la 525-530, la Damasc. El vine de tânăr, însuflețit de zel, la mănăstirea Sf. Teodosie, lângă Ierusalim. Practică asceza și devine anahoret, întâi pe valea Iordanului, apoi în noua lavră a Sf. Sava. A făcut numeroase călătorii de studii până în Egipt și Sinai, împreună cu ucenicul său Sofronie, care a urmat cursurile înaltei școli de aci. În 604, invazia perșilor l-a făcut să plece la Antiohia, iar când perșii au ajuns și în Siria, la 607, el s-a îndreptat către Alexandria, unde fusese, deja mai înainte. Și acum, în 607, ca și prima dată, el e însoțit de Sofronie. Intră în legătură cu Ioan cel Milostiv, patriarhul Alexandriei, și vizitează toate mănăstiri-

rile vestite ale Egiptului, mergând până la Oaza. Acum cunoaște el viața îmbunătățită a oamenilor vestiți ai acelor locuri. Cucerirea Ierusalimului de către perși, în 614, îl determină să părăsească imperiul de răsărit și să plece la Roma, mereu în tovărășia lui Sofronie. Aici, la Roma, sau poate în Cipru, își compune el opera sa principală *Livada duhovnicească*. Ioan Moshu moare la Roma în septembrie 619, pe brațele ucenicului său Sofronie, în dorința ca rămășițele sale pământești să fie înmormântate la mănăstirea de pe muntele Sinai, unde stătuse 10 ani în tinerețe. Drumul spre Sinai fiind atunci de neștrăbătut, din cauza invaziei, Sofronie l-a înmormântat la mănăstirea Sf. Teodosie, unde avusese prima sa metanie.

Opera principală a lui Ioan Moshu este *Livada duhovnicească*, *Limonariul* sau *Noul Paradis*. Lucrarea aceasta a fost atribuită uneori lui Sofronie pentru că acesta a publicat-o după moartea autorului. Ea a fost de fapt dedicată lui Sofronie și vorbește despre acesta la persoana a treia. *Livada* cuprinde peste 300 de povestiri și minuni din viața oamenilor virtuoși ai timpului, mai ales monahi. Ea se aseamănă în bună parte cu *Istoria Lausiacă* a lui Paladie de Helenopolis. În ambele opere, mari isprăvi ascetice sau de evlavie, amestecate cu întâmplări minunate și vorbe înțelepte, preamăresc monahismul (O. Bardenhewer). E lucru aproape sigur că *Livada* a suferit remanieri. Fotie cunoștea manuscrise care cuprindeau 304 povestiri și manuscrise care cuprindeau 342 povestiri (*Biblioteca*, Cod. 199). Fotie ne spune că el a citit ediția cu 304 povestiri, iar despre cea în 342 povestiri socoate că ea se datorește fie împărțirii unor capitole, fie intercalării unor povestiri (Migne, P.G. 103, col. 668 BC). În edițiile tipărite sunt numai 219 capitole, dintre care unele numai în traducere latină. Cronologic, povestirile se întind numai până la domnia lui Heraclie. Nu sunt biografii complete, ci colecții de material biografic, așa cum se află la cei doi monahi Anastasie, Ioan Carpatul și alții. Moshu a scris ceea ce a văzut și a auzit personal, dar și ceea ce a aflat de la martori vrednici de crezare. Se pare că a folosit anumite clișee. În capitolul 55 vorbește despre o „Carte a bătrânilor“, în cap. 212 despre

„spusele Sf. Părinți“.

Stilul *Livadei* este umil și nesavant, zice Fotie. În fond, opera aceasta este scrisă simplu, natural, într-o neaoșe limbă populară. Ea este una dintre cărțile cele mai populare ale monahismului ortodox.

Doctrina. Din unele povestiri cuprinse în *Livada duhovnicească* a lui Ioan Moshu reiese că, în sec. VI, răsăritenii practicau ungerea prebaptismală cu untdelemn a catehumenilor, la frunte, la piept, spate, picioare și mâini, că formula epiclesei asupra pâinii euharistice are automat efectul ei – adică prefacerea – de îndată ce e rostită de cineva, indiferent dacă acesta e preot sau nu, că Euharistia ortodoxă e cea adevărată, pe când cea eretică nu, lucru constatat la o verificare prin apă fiartă, cu care prilej Euharistia ortodoxă s-a păstrat intactă și a înghețat apa, în timp ce Euharistia severiană (monofizită) s-a dizolvat.

Împreună cu Sofronie, Ioan Moshu scrie și o *Bibliografie a patriarhului Ioan cel Milostiv al Alexandriei*, biografie pusă în umbră de *Viața Sf. Ioan cel Milostiv*, a lui Leonțiu de Neapolis.

Caracterizare. Ioan Moshu s-a bucurat de un renume deosebit în timpul vieții și după moarte. Supranumit și *Eukratas*, adică „Cumpătatul“, el e unul dintre cei mai mari excursioniști și călători ai sec. VI și începutul sec. VII. El a văzut și înregistrat foarte multe elemente, practici și obiceiuri ale mănăstirilor creștine din vremea lui și a redat, în întâmplări și anecdote vii, lupta dintre Ortodoxie și ereziile timpului, îndeosebi monofizismul. El a fost sfetnicul mai multor patriarhi din Alexandria, îndeosebi al lui Ioan cel Milostiv. El a format pe Sofronie, viitor patriarh al Ierusalimului.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 74 și P.G. 87, 3. *Istorie literare, studii și manuale:* Fotie, Biblioteca, Cod. 199; S. Vailhé, *Jean Moshu*, în *Echos d'Orient*, tome V, 1902, p. 107-116; H. Leclercq, *Jean Mosch*, în *Dictionn. d'archéologie chrétienne et le liturgie*, tome VII, deuxième partie. 1927, col. 2190-2196; P. Pourrat, *op. cit.*, I, p. 444-447; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 131-135; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 279-280; B. Altaner, *op. cit.*, p. 139.

SOFRONIE AL IERUSALIMULUI

Viața. Sofronie al Ierusalimului s-a născut la Damasc probabil pe la 550. Și-a făcut o cultură aleasă și se pare că a profesat un timp retorica, de unde i s-a dat și supranumele de „Scolasticul“. E lucru azi admis quasi-unanim că Sofronie Scolasticul, de care vorbește Ioan Moshu, și patriarhul Sofronie al Ierusalimului sunt una și aceeași persoană. A plecat de tânăr la Ierusalim unde a îmbrăcat schima monahală în mănăstirea Sf. Teodosie. Aici se împrietenește cu monahul Ioan Moshu, cu circa 30 de ani mai în vârstă și în tovărășia căruia face multe și lungi călătorii în Siria Palestina și mai ales în Egipt, unde se pare că a urmat cursurile la înalta Școală din Alexandria. Știm că a însoțit pe Moshu la Roma, de unde s-a înapoiat după moartea acestuia în 619, aducându-i și trupul spre a-l înmormânta la mănăstirea Sf. Teodosie. A rămas aici, la Ierusalim, un timp. Are meritul de a fi cel dintâi care a demască monotelismul și de a fi dus împreună cu Sf. Maxim Mărturisitorul o luptă neîmpăcată împotriva acestei erezii. Pleacă la 633 în Egipt, unde combate pe patriarhul Cyrus al Alexandriei, adept al noii erezii. De aici se duce la Constantinopol să trateze cu patriarhul Sergiu, promotorul monotelismului. Nu reușește. În această epocă adună el cele 600 de mărturii patristice în favoarea diotelismului. Puțin după aceea, în 634, e ales patriarh al Ierusalimului. Cu ocazia întronizării, el a dat o *Enciclică sinodală*, în care arăta primejdia monotelită și combătea poziția lui Sergiu, a lui Cyrus și a lui Honoriu. El susține existența a două lucrări în Hristos. Invazia arabilor se apropia de Ierusalim. Bătrânul patriarh a avut durerea de a preda Orașul Sfânt lui Omar, la 637. De durere, muri și el în anul următor.

Opera lui Sofronie a fost mai întinsă decât aceea care ni se păstrează în edițiile moderne. Ea poate fi împărțită în lucrări dogmatice, aghigrafice, poetice și pastorale.

Opere dogmatice: 1) *Scriscarea de întrozare sau sinodală către Sergiu al Constantinopolului*, în care arată punctul de vedere al Ortodoxiei în problema ridicată de monoteiști. Cele două firi ale Mântuitorului nu pot fi recunoscute decât pe baza celor două lucrări. Din deosebirea lucrării provine deosebirea firii. Orice cuvânt și lucrare a lui Hristos, fie divină, fie umană, vin din unul și același Hristos, din una și aceeași Persoană compusă și totuși simplă. Fotie spune că această *Scrisoare sinodală* e plină de evlavie și dovedește o cunoaștere solidă a sfințelor dogme (*Biblioteca*, Cod. 231).

2) Un *Florilegiu patristic*, în două cărți, cuprinzând 600 de mărturii din scriitorii bisericești de dinaintea Sinodului de la Calcedon și după aceea și atestând existența a două lucrări în Mântuitorul. Lucrarea aceasta s-a pierdut.

Opere aghiografice: 1) *Viața Sf. Ioan cel Milostiv*, în colaborare cu Ioan Moshu; 2) *Viața Sfinților Martiri Chir și Ioan*, cărora Sofronie le datora vindecarea de o boală de ochi. E o lucrare mare în care autorul își arată meșteșugul său scriitoricesc, mai ales prin arta clauzelor în doi dactili; 3) *Viața Sf. Maria Egipteanca*, vestită desfrânată din Alexandria, care se pocăiește la Ierusalim și-și petrece restul vieții într-o asceză extrem de severă în pustiul de la răsăritul Iordanului. Studiul stilului acestei lucrări a dus la concluzia că ea nu aparține lui Sofronie.

Opere poetice. Sofronie e autorul unei colecții de *Ode anacreontice*, adică poezii scrise în metru anacreontic, dar nu cu conținut anacreontic. În același metru a scris și Sf. Maxim, dacă producția sa poetică este autentică. Cele 23 ode ale lui Sofronie cântă sărbătorile bisericești, dar n-au legătură cu serviciul divin. *Oda 14* tratează despre distrugerea Ierusalimului de către arabi; celelalte despre diferite sărbători ca: *Nașterea Domnului*, *Boboteaza*, *Vinerea Mare* etc., *Cântările Triodului*, nu aparțin lui Sofronie, ci lui Iosif imnograful din sec. IX. Câteva idiomele pot fi ale lui Sofronie.

Opere pastorale: 9 *predici*, toate din vremea patriarhatului (634-638), unele din ele păstrate numai în traducere latină. Relevăm pe cea de *la Buna Vestire*, importantă pentru doctrina ei hristologică, pe cea de *la Crăciun*, cea de *la Botez*, apoi

Panegiricul în cinstea Sf. Ioan Evanghelistul. Majoritatea acestor predici sunt închinete sărbătorilor bisericești. Ele au un bogat conținut dogmatic și o aleasă formă oratorică.

Doctrina lui Sofronie e interesantă mai ales sub raport hristologic. În Hristos se află o Ipostază sau o Persoană și două firi. El săvârșește lucrările fiecărei firi potrivit specificului lor. Dar săvârșirea lucrărilor se face după principii distincte, pentru că firile și-au păstrat neatinsse puterile lor lucrătoare. În Hristos sunt deci două lucrări, două energii, cum le zice Sofronie. El nu vorbește de două voințe, în *Scrisoarea sinodală*, dar vorbește de ele în sinodul ținut cu ocazia întronizării sale ca patriarh. În orice caz, nu reiese de nicăieri că Sofronie admite o singură voință. Cele două lucrări se manifestau liber, netiranizându-se una pe alta. Sofronie protestează cel dintâi contra monotelismului.

Caracterizare. Sofronie a fost un scriitor de seamă și un gânditor original. Lui i se datorează în mare măsură luarea de poziție doctrinară a Ortodoxiei la Sinodul VI ecumenic. A lucrat împreună cu Sf. Maxim Mărturisitorul și a dat o lovitură puternică monotelismului. Varietatea operei sale arată în el un om de înaltă cultură. Multele sale călătorii și cunoașterea oamenilor mari ai timpului i-au adus o mare bogăție de perspicacitate și orientare. A fost un om de atitudine și un mare patriot.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 87, 3. *Istorie literare, studii și manuale:* Fotie, *Biblioteca*, Cod. 231; Edmond Bouvy, *Poetes et mélodes, Etudes sur les origines du rythme tonique dans l'hymnographie de l'Eglise grecque*, Nîmes, 1886, p. 169-182; S. Vaillé, *Sophrone le sophiste et Sophrone le patriarche*, în *Revue de l'Orient chrétien*, VII, 1902, p. 360-385; VIII, 1903, p. 32-69, 356-387; J. Pargoire, *L'Eglise byzantine*, Paris, 1923, III-e édit., p. 243-244; J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, III, VII-e édit., p. 164-166; D.S. Balanos, *op. cit.*, p. 534-536; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 299-302; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 36-41.

SF. IOAN DAMASCHIN

Viața. Ioan Damaschin s-a născut în sec. VII, probabil în jurul anului 675, dintr-o familie nobilă

și creștină, la Damasc. Tatăl său, Sergiu Mansur (victoriosul) era un înalt dregător, probabil strângător de impozite, al califatului, dar poate și șeful și reprezentantul creștinilor în fața califului. Ioan a moștenit slujba și supranumele arab de „Mansur“, pe care împăratul Constantin Copronim, din dușmănie, îl va caricaturiza, transformându-l în „manzir“ (bastard). Tânărul Ioan primește, împreună cu fratele său adoptiv, Cosma, aleasă învățătură profană și creștină sub îndrumarea călugărului Cosma din Calabria, căzut prizonier sub arabi. Nu se știe precis când și cum a ajuns Ioan urmaș în dregătoria tatălui său și nici până când a durat slujba sa. Se afla încă la Damasc în 726 sau curând după aceea, când a început să scrie pentru apărarea sfințelor icoane. În ajunul anului 732, el se găsea cu fratele său adoptiv, Cosma, în lavra Sf. Sava, lângă Ierusalim. E hirotonit preot de Ioan V, patriarhul Ierusalimului și, din dorința sa, rămâne preot și monah până la sfârșitul vieții. Fratele său, Cosma, ajunge episcop de Maiuma, în 743. Ioan își consacră toată viața evlaviei, predicii și scrisului. El dezlănțuie o luptă decisivă împotriva dușmanilor icoanelor. De aceea Sinodul iconoclast de la 754 l-a anatematizat împreună cu Gherman, fost patriarh de Constantinopol și un oarecare Gheorghe de Cipru. În schimb, sinodul VII ecumenic i-a reabilitat și cinstit cu formula: „Sf. Treime a slăvit pe cei trei“. Ioan Damaschin luptă împotriva ereziilor creștine: monofizismul, nestorianismul și iacobismul, apoi împotriva maniheismului, a islamismului și a superstițiilor. Se pare că a fost predicatorul bisericii Sf. Mormânt. A fost model de ascultare, smerenie și dragoste. A murit în jurul anului 749.

Opera. Sf. Ioan Damaschin a scris mult, interesant, substanțial și actual pentru vremea lui și pentru vremea noastră. Renumele lui a făcut să i se atribuie lucrări care nu-i aparțin. Operele sale pot fi împărțite în polemice, dogmatice, moralo-ascetice, oratorice, exegetice și poetice.

Opere polemice: 1) *3 Cuvântări apologetice contra celor care resping sfințele icoane*, cea mai veche lucrare a Sf. Ioan Damaschin; prima cuvântare, adresată poporului din Constantinopol

și patriarhului Gherman, e scrisă pe la 726-727; a doua, cea mai personală, datează probabil de la 730; a treia e mai mult un tratat dogmatic despre icoane, care repetă însă ideile principale din prima cuvântare. Dumnezeu nevăzut nu poate fi reprezentat prin icoane, dar pot fi reprezentați prin icoane trupul văzut al lui Dumnezeu, adică Hristos, Sf. Fecioară, Sfinții, îngerii, care au avut sau au apărut sub formă omenească. Icoanelor li se cuvine venerare, nu adorare; la fel se cuvine crucii, evangheliei, altarului etc. Venerarea se dă chipului, nu lemnului sau altui material din care sunt făcute icoanele, ea este adresată în ultimă instanță lui Dumnezeu. Icoanele au o importanță pedagogică, ele ne aduc în fața ochilor faptele mântuirii, ne îndeamnă să imităm virtuțile sfinților, servesc drept carte pentru neștiutorii de carte; 2) *Contra maniheilor*, de fapt contra pavlicienilor, sub formă de dialog, combate sistemul dualist maniheu; 3) *Dialog între un saracin și un creștin*, în două texte, combate fatalismul și apără doctrina despre întrupare; 4) *Contra nestorienilor*, două tratate; 5) *Despre firea compusă*, îndreptată contra monofizismului; 6) *Contra iacobitilor*; 7) *Despre cele două voințe în Hristos*, îndreptată contra monoteliților; 8) *Despre smei și vrăjitoare*; 9) *Scrisoare către arhimandritul Iordanes, despre „Sfinte Dumnezeule“*.

Opere dogmatice. Principala operă dogmatică a Sf. Ioan Damaschin, aceea care a făcut și face celebritatea sa, este *Izvorul cunoștinței*. Această lucrare e alcătuită din trei părți: 1) *Dialectica* (capitole filosofice), cuprinzând în primul rând ontologia aristotelică, mai mult definiții ale diferitelor noțiuni și elemente de metafizică profană și creștină luate din Aristotel, Porfiriu și mai ales Sf. Părinți; 2) *O istorie a ereziilor*, foarte dependentă de Epifaniu, Teodoret și alți istorici ai ereziilor. Sunt tratate personal numai ultimele trei erezii (cap. 101-103): mohamedanismul, iconoclasmul și pavlicianismul; 3) *Expunere exactă a credinței ortodoxe sau Dogmatica*, într-o sută de capitole, împărțite la rândul lor de editori în patru cărți: 1) *Despre Dumnezeu*; 2) *Despre creație, îngeri și demoni, natura văzută, rai, om și puteri-*

le sale, *Providență*; 3) *Despre Hristos*; 4) *Hristos în continuare, Botez, Euharistie, venerarea sfinților și a moaștelor, canonul Sf. Scripturi, răul în lume, eshatologie*. Împărțirea *Dogmaticii* în patru cărți se datorește nu tradiției grecești ci, probabil, împărțirii în patru cărți a sentințelor lui Petru Lombardul († 1164). Lucrarea e dedicată fratelui adoptiv al autorului, Cosma, episcop de Maiuma. Este, zice Bardenhewer, cea dintâi încercare de a da o dogmatică completă în literatura greacă. Ioan nu vrea să fie original, ne spune el în prefață: „Nu e nimic al meu, cum ziceam, ci am adunat la un loc, cât mi-a fost cu putință, cele care au fost elaborate de dascăli aleși” (P.G. 94, col. 525 A). Nu menționează totdeauna nominal izvoarele sale. Autorii săi preferați sunt: Pseudo-Dionisie Areopagitul pentru teodicee, Grigorie de Nazianz pentru dogma Sf. Treimi, Leonțiu de Bizanț, Maxim Mărturisitorul și Anastasie Sinaitul pentru hristologie. *Dogmatica* lui Damaschin condensează într-o expunere concisă, clară și fluentă, rezultatul evoluției istorice a învățaturii creștine până la sfârșitul epocii patristice. Ea este manualul clasic de doctrină în Biserica Ortodoxă. Ea a fost tradusă încă din sec. XII în limba latină și a servit ca izvor de inspirație pentru teologii apuseni ai Evului Mediu. Dintre lucrările dogmatice mai mici ale Sf. Ioan Damaschin menționăm: 1) *Introducere elementară în dogme* este o lucrare pregătitoare pentru *Izvorul cunoștinței*; 2) *Despre Sf. Treime*, sub formă de întrebări și răspunsuri, tratează despre învățătura trinitară și punctele esențiale hristologice; 3) *Cărțile despre ade-vărata învățatură*, compusă pentru un episcop convertit de la monotelism la Ortodoxie.

Opere **moralo-ascetice**: 1) *Sfintele Paralele*, în trei cărți, manual de morală și edificare, foarte întins, cuprinde un considerabil florilegiu cu texte din Sf. Scriptură și din Părinții Bisericii, ba chiar din Filo și Flavius Ioseph. Sunt sute de citate, uneori părți întregi din predicile Sf. Vasile cel Mare și Sf. Ioan Gură de Aur. S-au păstrat în formă prescurtată primele două cărți. Prima tratează despre Dumnezeu și lucrările Sale, a doua

despre om și viața sa. Cartea a treia, care trata despre virtuți și vicii, nu s-a păstrat. Titlul de *Sfinte Paralele* vine probabil de acolo că, mai ales în cartea III-a, virtuțile și viciile erau puse în paralel unele cu altele: o virtute și viciul opus; 2) *Despre sfintele posturi*; 3) *Despre cele opt duhuri ale răutății*, adică despre cele opt păcate capitale; 4) *Despre virtuți și vicii*.

Opere **oratorice**. Damaschin era un orator gustat. I se atribuie 13 *Omilii*, dintre care numai 9 sunt autentice. Din acestea, trei tratează *Despre Adormirea Sf. Fecioare Maria* și au fost rostite într-o singură zi. Asemenea predicilor corespunzătoare ale lui Gherman al Constantinopolului și Modest al Ierusalimului, autorul nostru susține înălțarea trupească a Sf. Marii la cer; *Omiliile despre nașterea Mariei* sunt foarte probabil neautentice, îndeosebi a doua care aparține lui Teodor Studitul; alte două *Omilii* vorbind *despre Buna Vestire* sunt scrise într-o epocă mai târzie. Ioan a scris trei *Omilii*: *Despre Schimbarea la Față, Smochinul uscat și Sămbăta mare*; de asemenea, două *Panegirice*: *despre Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Varvara*.

Opere **exegetice**. Autorul nostru a lăsat un *Comentariu* amănunțit la *Scrisorile Sf. Pavel*, în care exploatează tot ce s-a scris mai interesant înainte de el, în acest domeniu, îndeosebi lucrările corespunzătoare ale Sf. Ioan Gură de Aur, ale lui Teodoret al Cirului și ale Sf. Chiril al Alexandriei.

În domeniul **aghiografiei**, s-a atribuit lui Ioan Damaschin două scrieri: 1) *Viața Sf. Artemie*, guvernator militar al Egiptului, sub împăratul Constanțiu și martir sub Iulian Apostatul; 2) *Viața lui Varlaam și Ioasaf*, un roman în care anahoretul creștin Varlaam convertește la creștinism pe Ioasaf, fiul unui rege indian, care până la urmă aduce la credința creștină și pe regele indian și întregul său regat. Povestea e construită după o legendă corespunzătoare a lui Buda. Ea are interpolată în textul ei apologia lui Aristide. Ambele opere sunt neautentice.

Opere **poetice**. Sf. Ioan Damaschin a fost și un

poet vestit al timpului său. El se întoarce la prosodia clasică și încearcă să unească ritmul cu metrul în unele poezii. Imită tehnica poetică a Sf. Grigorie de Nazianz. I se atribuie: 1) *Elementele de bază ale Octoihului*, în speță canoanele învierii celor opt glasuri din Duminicile de peste an, uneri stihirile învierii de la vecernia și laudele Duminicilor, precum și antifoanele celor opt glasuri de la utrenia Duminicilor; 2) *Poezii metrice (la Crăciun, Bobotează, Rusalii)*; e vestit *Canonul Paștilor*; 3) *Poezii ritmice (la Paști, Înălțare, Schimbarea la Față, Buna Vestire, Adormirea etc)*. Poezia lui Ioan Damaschin e caldă și convingătoare.

Doctrină. Sf. Ioan Damaschin nu e un creator în teologie. Dar el a rezumat și a sistematizat tot ce a produs mai bun cugetarea patristică a secolilor anterioare.

Dumnezeu este prin excelență „Cel ce este“ și „Cel bun“. Preștiința lui Dumnezeu nu greșește. **Providența** este grija lui Dumnezeu față de cele ce sunt, ea este voința lui Dumnezeu prin care cele ce există iau mersul ce li se cuvine. Creatorul lucrurilor se cuvine să fie și proniatorul lor. Hotărârile noastre nu depind de Providență, ci de liberul nostru arbitru. Dumnezeu nu vrea răul, dar îl îngăduie. El preștie totul, dar nu predetermină nimic. Preștiința este hotărârea veșnică pe care Dumnezeu a dat-o pentru fiecare potrivit prevederii faptelor bune sau rele.

Doctrina **trinitară** a Sf. Ioan e dependentă de aceea a Capadocienilor, îndeosebi a Sf. Grigorie de Nazianz.

Hristos are două firi: dumnezeiască și omească, ele se unesc fără să se amestece și sunt separate fără să se despartă. Ca Leontiū de Bizanț, el face deosebire între enipostatic și anipostatic. Fișea umană a lui Hristos există în Logos. Între cele două firi există comuniunea însușirilor și perihoreza, adică întrepătrunderea mutuală a firilor unite, mai precis îndumnezeirea umanității prin divinitate. Îndumnezeirea înseamnă nu „o transformare substanțială a umanității“, ci o comunicare de energii divine care, fără să suprimă suferința și moartea din trupul Mântu-

itorului, îi fereau de piericiunea definitivă. În Hristos au fost două lucrări și două voințe. Progresul înțelepciunii lui Iisus a fost numai aparent, pentru că El de la început a posedat înțelepciunea în gradul cel mai înalt. Mântuirea e un act de răscumpărare, dar încadrat în actul mai mare al dragostei lui Dumnezeu.

Ingerii sunt netrupești și se împart în trei triade sau nouă coruri. Icoanelor li se cuvine venerare. Venerăm nu materia din care e făcută icoana, ci persoana înfățișată în icoană. Iccanele au rol pedagogic de seamă în lucrarea mântuirii. **Harul** este necesar.

Omul e chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Chipul e mintea și voința liberă, asemănarea este ordinea morală ridicată până la participarea la dumnezeire. **Biserica** e independentă față de puterea lumească.

Tradiția nescrisă are aceeași valoare ca Sf. Scriptură. Ei i se datorește cufundarea în apă de trei ori la Botez, rugăciunea cu fața spre răsărit, venerarea crucii, a evangheliei și a icoanelor.

Caracterizare. Sf. Ioan Damaschin este cel mai cuprinzător teolog răsăritean al perioadei III patristice. Alături de Leontiū de Bizanț și Maxim Mărturisitorul, el e izvorul cel mai sigur și mai ortodox al învățaturii patristice a acestei perioade. El nu e un compilator, cum s-a zis, ci un sistematizator și un sintetizator al teologiei creștine de până la el. Fără a fi original, el are meritul de a fi elucidat cele mai multe probleme ale teologiei vremii lui, îndeosebi ale teologiei icoanelor, în formule care au devenit clasice de atunci. *Dogmatica* sa e manualul clasic al doctrinei creștine. El e un scriitor ales care se impune prin claritate, conciziune și densitate. Sf. Ioan Damaschin este un transmițător de texte, idei și tradiții mai vechi ca el, cu deosebire în lucrarea sa, *Sfintele Paralele*. El a îmbogățit Octoihul cu frumoase cântări și l-a sistematizat în bună parte. El a fost o mare personalitate bisericască în care s-au împletit minunat credința lui fierbinte în Dumnezeu, întinsa lui știință teologică și profană și desăvârșita lui smerenie călugărească. El încheie perioada III patristică și întreaga literatură patristică printr-o viață personală de culmi duhovnicești și prin opere teologice

din aproape toate domeniile, care ni-l înfățișează ca pe un mare encicloped și ca pe un reprezentant al scolasticii începânde. Biserica Ortodoxă îl prăznuiește la 4 decembrie.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 94-96. Traduceri numeroase mai ales ale *Dogmaticii* încă din sec. II în limba arabă, latină, veche slavă și în limbi moderne. În românește s-au tradus din Damaschin încă de la începutul sec. XIX, *Dogmatica, Logica* și alte scrieri. Recent, Pr. D. Fecioru a tradus cele *Trei tratate contra iconoclaștilor*, Buc. 1937, *Dogmatica*, București, 1938; din Pseudo-Ioan Damaschin, s-a tradus încă de la 1649, de către Udriște Năsturel de Fierești, romanul lui Varlaam și Ioasaf sub titlul *Traitul și Viața a prea cuvioșilor Părinților noștri a lui Varlaam și a lui Ioasaf*, tipărită pentru prima oară de generalul P. V. Năsturel, Buc., 1904. *Studii și manuale:* K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, II-e Aufl., 1897, p. 674 și urm.; V. Ermoni, *Saint Jean Damascene*, Paris, 1904; Pr. Cicerone Iordăchescu, *Sf. Ioan Damaschin, Studiu patristic*, Iași, 1912; M. Jugic, *Jean Damascene (Saint)*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* VIII. 1. 1924, col. 693-751; Idem, *Vie de Saint Jean Damascene*, în *Echos d'Orient*, t. 23, 1924, p. 137-161; D. Fecioru, *Viața Sf. Ioan Damaschin*, Buc. 1935; Pr. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, Buc., 1937, p. 102 și urm.; Vasile Loichița, *Doctrina Sf. Ioan Damaschin despre Maica Preacurată*, Cernăuți, 1939; J. Pargoire, *op. cit.*, p. 371-372; J. Gross, *La divinisation du chrétien d'après les Peres grecs*, p. 328-338; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 322-336; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 51-65; B. Altaner, *op. cit.*, p. 338-342.

IMNOGRAFII GRECI

Imnul grec patristic a evoluat servind din ce în ce mai mult pompei strălucitoare a slujbelor bisericești. El se eliberează de metrica clasică prin adoptarea aceluiași număr de silabe în fiecare vers și eliminarea principiului cantității, ajungându-se la versul ritmic, în care accentul poetic sau muzical coincide cu acela al cuvântului. Noua poezie, ale cărei începuturi apar în sec. V, se numește poezie ritmică sau sintonică, întrucât nu mai face deosebire între vocale și silabe lungi și scurte, ci ea preconizează vocale sau silabe isocrone. Poezii care cultivă această poezie se numesc melozi,

pentru că ei sunt în același timp și muzicanți. Am văzut mai sus că, în prima jumătate a sec. VII, au scris versuri Maxim Mărturisitorul și Sofronie al Ierusalimului. Odele sau imnele lor anacreontice nu erau destinate serviciului divin sau evlaviei populare, ci unui scop mai mult literar. Ei nu erau poeți bisericești propriu ziși, ca Sf. Ioan Damaschin sau Cosma, fratele său.

ROMAN MELODUL

Viața. Imnul bisericesc a apărut aproape deodată în forma sa desăvârșită în prima jumătate a sec. VI cu Roman Melodul. Este meritul marelui bizantinolog K. Krumbacher de a fi repus în circulație numele acestui melod incomparabil. Este încă în discuție epoca în care a trăit el. Se pare că adeziunile cele mai multe le au criticii care așează viața lui Roman în prima jumătate a sec. VI, sub împăratul Anastasie I (491-518) și nu în sec. VIII, sub împăratul Anastasie II (713-716). Roman Melodul s-a născut, deci, pe la 490, în Emesa (Siria), și a fost un timp diacon la biserica Învierii din Berit. În zilele împăratului Anastasie a venit la Constantinopol, unde a fost făcut, probabil, preot și primit între clericii bisericii Născătoarei de Dumnezeu din Chir. Într-o noapte, Maica Domnului îi apără în vis și-i dădu darul facerii de imne. Îndată el a început să cânte vestitul său condac de Crăciun „Fecioara astăzi”. A murit pe la 560. Activitatea sa literară e așezată între 536-556.

Opera lui Roman Melodul se pare că a fost foarte întinsă. După sinaxarul din 1 octombrie, el ar fi compus cam 1000 de imne. Din acestea s-au păstrat circa 80, iar din acestea au fost editate aproximativ 40 de către specialiști ca Christ și Paranikas, Pitra, Krumbacher, Paul Maas, Camelli. *Imnele* lui Roman au fost vestite în vremea lor. „Fecioara astăzi” s-a cântat în ziua de Crăciun la banchetul de la palatul imperial până în sec. XII. *Imnele* lui Roman sunt în general lungi, alcătuite din 24 sau mai multe strofe, cu același număr de silabe, accent și construcție sintactică. Tematica e foarte bogată. Ea cântă marile sărbători ale *Crăciunului, Paștilor*, ale numitor personaje biblice ca *Sf. Fecioară Maria, Petru, Iosif, Iuda*, sau Sfinți ca:

Mina, Trifon, 40 de Mucenici. Imnele lui Roman se disting prin bogăția cugetării, adâncimea simțirii și măreția limbii, care se ferește deopotrivă de afectarea bombastică și de trivialitate. Aceste *imne* conduc acțiunea într-o frumoasă progresiune dramatică. Căci ele sunt adevărate piese de teatru, în care dialogul lasă să se desfășoare mersul faptelor adesea cu măiestrie și cu artă consumată. Se relevă stăruința asupra celor două firi ale Mântuitorului într-o singură Persoană. A fost supranumit „alăuta dumnezeiescului Duh“, „greierul dumnezeieștilor cântări“ etc.

Bibliografie: *Ediții:* Christ und Parankas, *Anthologia graeca carm. christ.*, Lipsiae. 1871; J. B. Pitra, *Analecta sacra*, I. Paris. 1876, p. 1-241, 29 imne; K. Krumbacher a editat 8 imne în dezbaterile Acad. de Științe din Bavaria pe anii 1898 și 1907; P. Maas în *Byzanz. Zeitschrift*, 24, 1923-1924, 1-13; G. Camelli, *Romano il melode*, Firenze. 1930, 8 imne cu traducere italiană. *Studii și manuale:* Ed. Bouvy, *Poetes et mélodes. Etude sur les origines du rythme tonique dans l'hymnographie de l'Eglise grecque*, Nîmes. 1886, p. 367-373; K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, zweite Aufl. München, 1897, p. 663-671; H. Leclercq, *Hymnes*, în *Dict. d'archéologie chrét. et de lit.*, tome VI, deuxième partie, 1925, col. 2881-2882; Pr. D. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, Buc. 1937, p. 71-78; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 286-288; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 158-165; B. Altaner, *op. cit.*, p. 342-343.

IMNUL ACATIST

Imnul-Acatist, numit astfel pentru că, în timp ce el e cântat, clerul și poporul stau în picioare, este una din cântările și slujbele cele mai populare și mai gustate din Biserica Ortodoxă. El e o cântare de laudă și de mulțumire către Maica Domnului, în 24 de strofe alternativ lungi și scurte. El este de o rară frumusețe literară și pare a fi scris de autor în semn de recunoștință al Cetății Constantinopol către Născătoarea de Dumnezeu pentru că Aceasta a salvat-o de la o mare nenorocire. Există încă discuții asupra acestui eveniment grav, mai ales asupra autorului. Acatistul a fost atribuit patriarhului Sergiu al Constantinopolului (610-638), promotorul mono-

telismului, apoi lui George Pisidul, lui Fotie chiar, lui Gherman, patriarh de Constantinopol și în cele din urmă lui Roman Melodul. Critica nu s-a putut decide pentru nici unul din aceștia. Există și un Acatist despre mutarea la cer a Născătoarei de Dumnezeu, imitat după primul Acatist. Toate celelalte Acatiste l-au avut ca model pe acesta.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 92; Christ und Parankar, *op. cit.*, p. 140-147; J. B. Pitra, *op. cit.*, I, p. 250-262. *Studii și manuale:* Pr. P. Vintilescu, *op. cit.*, p. 87-90; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 287-288; G. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 166-168; B. Altaner, *op. cit.*, p. 343.

GEORGE PISIDUL

Viata. George Pisidul era originar din Pisidia. Sub împăratul Heraclie (610-641) a fost diacon, schevofilax, poate chiar și cartofilax, la biserica Sf. Sofia din Constantinopol. A fost în strânse legături cu împăratul Heraclie și cu patriarhul Sergiu.

Opera sa e toată în versuri curgătoare și corecte. El a scris trei mari poeme istorice profane, în legătură cu războaiele lui Heraclie: 1) *Despre expediția lui Heraclie contra perșilor*, în 1088 versuri; 2) *Despre năvălirea avarilor și slavilor și respingerea lor*, în 541 versuri; 3) *Heracliada sau despre înfrângerea finală a lui Cosroes, împăratul perșilor*. Opera teologică e alcătuită din: 1) *Hexaameron sau Facerea lumii*, în 1910 sau 1894 versuri, care nu tratează despre facerea lumii, ci despre frumusețea și armonia lumii văzute, în care se oglindesc puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu; 2) *Despre deșertăciunea vieții*, în 262 versuri, inspirat din *Eclesiast*; 3) *Despre viața omenească*, în 90 versuri hexametri și de aceeași inspirație ca și poemul precedent; 4) *Contra nelegiuitului Sever de Antiohia*, în 726 versuri, combate monofizismul; 5) *Despre Sf. Înviere a lui Hristos*, în 129 versuri. A scris, în fine, *epigrame* mai ales cu conținut religios, adică cu fapte din viața Mântuitorului, a Sf. Fecioare și a sfinților. Se folosește mai ales de iamb. E un serios polemist antimonofizit.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 92. *Studii și manuale:* Edm. Bouvy, *op. cit.*, p. 164-169; E. Stéphanou, *Pisides Georges*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* XII, 2, 1935, col. 2130-2134; O. Bardenhewer, *op. cit.*, p. 168-173.

ANDREI CRITEANUL

Viața. Andrei s-a născut pe la 660 la Damasc. În vârstă de 14-15 ani, a fost trimis la mănăstirea Sf. Mormânt la Ierusalim, unde a intrat în cler. Plecat într-o delegație, în 685, la Constantinopol, rămâne aici și e făcut diacon. I se dă conducerea unui azil de bătrâni și a unuia de orfani. La începutul sec. VIII, ajunge episcop de Gortina, în Creta, de unde i se trage și numele de „Criteanul“, deși se numise și „Ierusalimiteanul“, fiindcă venise de la Ierusalim. A fost un timp de partea monotehiștilor, dar a revenit. A fost un antiiconoclast hotărât. A murit la 4 iulie 740.

Opera lui e alcătuită din proză și versuri. În **proză** are 24 *predici*, dintre care 8 în cinstea Sf. Fecioare, deși nu toate sunt autentice. De o rară frumusețe sunt cea *despre Buna Vestire* și a doua din cele trei dedicate *mutării la cer a Maicii Domnului*. E un predicator înzestrat în chip deosebit. În **versuri** scrie *idiomele* și e creatorul *canoanelor* – o nouă speță a poeziei bisericești. Spre deosebire de canoanele Sf. Ioan Damaschin, compuse din 8 sau 9 bucăți poetice cu structură și melodie proprie, acelea ale Sf. Andrei sunt compuse din ode mai lungi, acestea având strofe mai numeroase. A scris canoane la *Învierea lui Lazăr*, *la Duminica Mironosițelor*, *la Nașterea Maicii Domnului*, *la Zămisirea Sf. Ana* etc. Opera lui clasică este *Canonul cel Mare*, un vast poem alcătuit din 250 strofe, remarcabil prin profunzimea evlaviei și a pocăinței. Limba este de o frumoasă plasticitate. A scris, în fine, și un mic poem de 128 trimetri iambici în care și exprimă adeziunea la hotărârile Sinodului VI ecumenic.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 97. *Studii și manuale:* S. Vasilhè, *Saint André de Crète* în *Echos d'Orient*, 5, 1902, p. 378-387; E. Marin, *André de Crète*, în *Dictionn. de Théol. Cath.*, I, 1, 1923, col. 1182-1184;

Pr. P. Vintilescu, *op. cit.*, p. 98-99; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 152-157.

COSMA MELODUL

Viața. Nu se cunosc anul și locul nașterii lui Cosma Melodul. Fiind adoptat de tatăl Sf. Ioan Damaschin, Cosma a primit aceeași educație și instrucție ca Sf. Ioan, fratele său adoptiv, sub conducerea aceluiși călugăr calabrez Cosma. În 732, înură cu Ioan Damaschin în Mănăstirea Sf. Sava. La 743, ajunge episcop de Maiuma, orașul-port al Gazei, unde și-a condus turma pe calea mântuirii până la adânci bătrâneți. A purtat și numele de „Ierusalimiteanul“, „Aghiopolitul“, dar mai ales „Melodul“.

Opera sa cuprinde *idiomele*, a căror autenticitate e nesigură din cauză că unele din ele sunt atribuite lui Cosma, profesorul autorului nostru. El e sigur autor a 14 *canoane*, care sunt întrebuintate, când în întregime, când fragmentar, în cărțile noastre de slujbă. Zece *canoane* au câte nouă ode; aceste *canoane* sunt: la *Înălțarea Sf. Cruci*, *Nașterea lui Hristos*, *Boboteaza*, *Întâmpinarea Domnului*, *Schimbarea la Față*, *Adormirea Maicii Domnului*, *Duminica Floriilor*, *Joia Mare*, *Sâmbăta Mare*, *Rusalii*. A scris apoi canoane mai mici de câte două, trei și patru ode, care se cântă în primele patru zile ale *Săptămânii Patimilor*. Cosma a scris *canoane* și în cinstea unor Sfinți ca: *Iosif, logodnicul Sf. Fecioare*, *Gheorghe*, *Grigorie Teologul*. În fine, el a comentat și unele pasaje referitoare la istorii biblice sau mitologie elenică din poeziile Sf. Grigorie Teologul. Cosma a fost un mare innograf și melod, vrednic de tovărășia Sf. Ioan Damaschin.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.G. 98; Christ und Parankas, *op. cit.*, p. 161-204. *Studii și manuale:* Pr. P. Vintilescu, *op. cit.*, p. 107 și urm.; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 173-176; B. Altaner, *op. cit.*, p. 344.

ALȚI SCRITORI

O seamă dintre scriitorii tratați în acest capitol nu sunt ortodocși, ci monofiziți, nestorienii sau traducători de producții literare patristice, în una din limbile greacă, siriacă, armeană, georgiană, arabă, vorbite la periferia imperiului bizantin de popoare creștinate mai mult sau mai puțin integral. Scriitorii ortodocși au jucat un rol deosebit în dezbateră și limpezirea marilor probleme doctrinare ale timpului, în speță cele hristologice, au creat opere poetice, au scris cărți de slujbă, de asceză, au suferit uneori grele persecuții pentru credință. Scriitorii din această categorie sunt mai ales sirieni. Ortodocșii sunt reprezentați de scriitori greci evoluând în orbita Constantinopolului și de cei mai mulți dintre scriitorii armeni și georgieni. Armenii și georgienii sunt mai ales traducători sau prelucrători ai materialelor patristice importate create de scriitori greci. Georgienii și arabii, îndeosebi arabii, scriu târziu, uneori după închiderea perioadei III patristice. Producțiile lor literare se situează, cronologic, în afara evoluției literaturii patristice propriu-zise. Aceste producții sunt însă legate, prin fondul și de cele mai multe ori prin forma lor, de creațiile patristice clasice. Ele fac parte, deci, din același patrimoniu general patristic. Producțiile patristice copte au fost tratate în cadrul perioadei II patristice.

SCRITORI GRECI

Sever de Antiohia, la început păgân, apoi convertit la creștinism pe la 488, ajunge patriarh al Antiohiei, la 512, funcție pe care o deține până la 518. Filosof, literat și jurist, Sever a fost cel mai profund și subtil cap monofizit din prima jumătate a sec. VI. El reprezintă direcția moderată a monofizismului, pretinzând că nu face decât să continue și să adâncească hristologia Sf. Chiril al Alexandriei. Are polemici arzătoare cu ortodocșii și cu monofiziții eutihianiști. Combate mai ales pe eutihianistul Sergiu Grămăticul, pe ortodoxul Ioan Grămăticul și pe Iulian de Halicarnas. Moare

în 538, lăsând în urma lui un nume vestit și o considerabilă producție literară.

Opera lui Sever, scrisă în limba greacă, s-a păstrat în cea mai mare parte în traduceri siriace. Puține fragmente s-au transmis în original. A scris *Philalethes (Prieten al adevărului)*, *Apologie a prietenului adevărului*, *Contra nelegiuitorului grămătic* (Ioan), *Contra lui Iulian de Halicarnas*, toate opere polemico-dogmatice importante sub raport doctrinar. Cele 125 *omilii* rostite în timpul patriarhatului (512-518) și păstrate în bună parte în traducerile siriace ale lui Paul de Calinic și Iacob de Edesa, se împart în: *predici* la sărbătorile mari, la sfinți, *omilii exegetice și cuvântări* ocazionale. A lăsat 3759 *scrisori*, împărțite în 23 cărți, cu cuprins variat: administrativ, teologic, etc. Unele din *imnele* Octoihului sunt opera lui Sever. I se atribuie și o *anafora liturgică* și o slujbă la Botez. Stiglmayr a susținut că el ar fi autorul operelor pseudo-areopagitice, ipoteză neacceptată de toți criticii. E meritul lui Sever însă de a fi semnalat, în 533, existența scrierilor pseudo-areopagitice.

Doctrina lui Sever e interesantă sub raport hristologic. Pentru el, termenii *fire*, *ipostasă* și *persoană* au înțelesul de *persoană*. Hristos nu *are* o singură fire sau persoană, ci *este* o singură fire. Umanitatea lui Hristos e unită cu Logosul printr-o unire fizică, excluzând atât dualismul nestorienilor cât și amestecul eutihienilor. În Hristos nu există două firi decât printr-o distincție teoretică. Hristos e *din* două firi, dar El, fiind Unul, e o singură fire. Face distincție între proprietățile esențiale sau esențele specifice ale celor două ființe: divină și umană. Atributele sunt proprii fiecăreia din cele două ființe, dar comunicarea însușirilor le unește într-un singur subiect. Hristos are o singură lucrare și o singură voință. Sever diminuează umanitatea lui Hristos. Această umanitate pare a nu mai avea caracter individual.

Iulian de Halicarnas, neîmpăcatul adversar al lui Sever de Antiohia, a fost episcop al orașului Halicarnas până în 518, când a fost îndepărtat din scaun și s-a refugiat în Egipt, unde a continuat disputa cu adversarul său, aflat în Egipt și el. El

susține nestrucăciunea trupului lui Iisus, căreia i se zicea aftartodochetism, adică dochetismul nestrucăciunii. A scris un *Comentar la Iov*, iar în disputa hristologică cu Sever a lăsat un *Tomos* cu adaosuri, o apărare a *Tomosului, Contra calomniilor lui Sever*, în 10 cărți. Din toate aceste lucrări s-au descoperit și publicat 154 fragmente.

Ioan Philoponus, grămatic și filosof alexandrin, se convertește prin 530 la creștinism și încearcă o împăcare a aristotelismului cu creștinismul, fără să izbutescă. Moare puțin după 565. A scris *Arbitrul sau despre unire* (a dumnezeirii și a umanității în Hristos), în 7 cărți, care tratează despre hristologie și doctrină trinitară. S-a păstrat complet în limba siriacă. S-au transmis următoarele trei opere teologice: 1) *Despre eternitatea lumii*, în 18 cărți, îndreptată contra lui Proclu, care susținea eternitatea lumii; 2) *Comentariu la crearea lumii după Moise*, în 7 cărți, inspirate din *Omiliile la Hexameron* ale Sf. Vasile; 3) *Despre Sf. Paște*.

Împăratul Justinian trece și drept teolog și i se atribuie unele lucrări, deși anumiți critici cred că aceste lucrări aparțin, cel puțin în parte, episcopului Teodor Askidas. Se pare că a scris: 1) *Edict contra severienilor*, adresat patriarhului Menas al Constantinopolului (536); 2) *Tratat contra monofiziților*, adresat călugărilor din Egipt, foști monofiziți și întorși la Ortodoxie; 3) *Mărturisire de credință contra celor trei capitole*, îndreptată contra nestorianismului și a monofizitismului. Cele trei capitole însemnau condamnarea persoanei și scrierilor lui Teodor de Mopsuestia, a scrierilor lui Teodoret al Cirului îndreptate contra Sf. Chiril și a Sinodului de la Efes, în fine, condamnarea *Scrisorii* lui Ibas de Edesa; 4) *Scriere către Sf. Sinod*; 5) *Contra lui Origen*, în care autorul combate erorile didascalului alexandrin: subordinaționismul, preexistența sufletelor, apocatastasa, pluralitatea lumilor etc.; 6) *Scriere către Sf. Sinod, despre Origen și partizanii lui*. Justinian a scris în fine 13 scrisori către papi, unele, legi bisericești (*Codex Justinianus*) și se pare că și troparul: „Unule născut“. Doctrina lui Justinian e, în mare parte, aceea a lui Leonțiu de Bizanț.

Sf. Gherman de Constantinopol a fost întâi episcop de Cizic, apoi patriarh al Capitalei. Este la început de partea monotelismului sub presiunea împăratului Filip (712), dar în 715 sau 716 condamnă monotelismul într-un sinod. Din cauza susținerii cultului icoanelor, Gherman și-a pierdut scaunul în 730 prin intervenția lui Leon III Isaurul, iar sinodul iconoclast din 754 l-a anatemizat, dar este reabilitat de Sinodul VII ecumenic. A lăsat 4 *Scrisori dogmatice*, în legătură cu problema icoanelor, o *Scrisoare către armeni*, în care apără hotărârile Sinodului de la Calcedon, *Despre erezii și sinoade*, *Despre hotarul vieții*, care susține existența Providenței divine, *Adevărata răsplată* menționată de Fotie (*Bibliot.*, Cod. 233) dar pierdută, *9 Omilii*, din care 7 în cinstea Sf. *Fecioare Maria* și un număr de *imne bisericești*. *Tâlcuirea Sf. Liturghii* se pare că nu-i aparține. Cultul icoanelor se adresează nu materiei din care e făcută icoana, ci chipului în vederea prototipului.

Teodor de Raitu, călugăr în sec. VII la mânăstirea din Sinai, a lăsat o lucrare, *Despre intrupare*, în care combate erorile hristologice de până la el. I se atribuie și *Despre secte*, operă aflată între scrierile lui Leonțiu de Bizanț.

Bibliografie: *Ediții:* Migne. P.G. 86, 1, 2; P.O. 4, 6, 7, 8, 12, 14, 16 (= Sever de Antiohia); G. Reinhardt; C. Walter (= J. Philopon); Migne. P.G. 86, 1; P.L. 63, 66, 69, 72 (= Justinian); Migne. P.G. 85, 87, 106 (= Literatura exegetică); *Ibidem* 88, 89, 91 (= Literatura ascetică); *Ibidem* 98 (Gherman); *Ibidem*, 91; Diekamp (= Teodor de Raitu). *Studii și manuale:* R. Draguet, *Julien D'Halicarnasse*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* VII, 2, 1925, col. 1931-1940; M. Jugie, *Justinien I-er*; *Dictionn. de Théol. Cath.* VIII, 2, 1925, col. 2277-2290; J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne* t. III, p. 117-142; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 63-68, 292, 316-318; O. Bardenhewer, *op. cit.* V, p. 3-8, 20-24, 48-51; B. Altaner, *op. cit.*, p. 328-329, 331-332, 338.

SCRIITORI SIRIENI

Scriitorii sirieni ai perioadei III patristice sunt, cei mai mulți, separați de Biserică. Ei aparțin fie direcției nestoriene, fie direcției monofizite. Ei au

fost însă numeroși și au dat opere de valoare, mai ales în sec. VI. Ne vom mărgini să enumerăm pe cei mai de seamă dintre ei

Nestorienii

Barsauma pare a fi fost întâi sclav, apoi profesor la așa numita Școală a perșilor, la Edesa, în fine metropolit de Nisibi (470-495). Împreună cu Narses a mutat școala de la Edesa, la Nisibi. A făcut primele statute ale acestei școli și a stabilit căsătoria preoților cu aprobarea patriarhului. A scris *cuvântări de îndemn, glose, imne, cuvântări funebre, scrisori și o liturghie*. A fost un ierarh despotice. A nu se confunda cu vestitul arhimandrit Barsauma de la Sinodul tâlhăresc de tristă memorie.

Narses sau **Narsai**, de origine din Malta, lângă Mosul, a venit devreme la Edesa, la Școala perșilor, pe care a urmat-o sub conducerea lui Ibas. După moartea lui Ibas (457), nestorienii trebuind să plece de la Edesa, Narses s-a dus la Nisibi unde a înființat cu Barsauma o nouă școală superioară teologică, căreia îi consacră tot restul vieții sale, în afară de o întrerupere (470-495), în urma unei neînțelegeri cu Barsauma. A fost un profesor vestit, cu o activitate didactică și literară foarte bogată. Monofiziții îl porecleau „Leprosul”, dar nestorienii lui îl calificau drept „limba Orientului” sau „chitara Sf. Duh”. A murit în 507. A scris *Comentarii* la primele patru cărți ale Pentateuhului, la *Iosua, Judecători, Ecclesiast, Isaia, Ieremia, Ezechiel, Daniel*, cei 12 profeți mici; a compus 360 *Cuvântări metrice* (memre), în 12 cărți, din care n-a ajuns la noi decât o parte. A scris o *liturghie, scoli* asupra Euharistiei și Botezului, *cuvântări de îndemn, glose și o carte intitulată Despre stricăciunea moravurilor*.

În sec. VII, literatura siriacă nestoriană e reprezentată mai ales prin *Babai cel Mare* (569-628), autor de tratate dogmatice, de comentarii, de imne, lucrări ascetice și liturgice, prin *Teodor bar Koni*, episcop de Cașcar, autor al unei cărți de scoli, al unei istorii bisericești și al unor cuvântări.

În sec. VIII, merită a fi menționat Babai, mare reformator muzical în Biserica nestoriană. El a scris cuvântări funebre, cântări bisericești, omilii, imne și scrisori.

Monofiziți

Dacă nestorianismul s-a dezvoltat în Siria răsăriteană și a fost favorizat de regii sasanizi, monofizismul, la adăpostul *Henotikonului* lui Zenon, s-a întins în Siria apuseană dând un număr mai mare de scriitori decât nestorianismul.

Iacob de Sarug, născut probabil în 451 în districtul Sarug, a ajuns horepiscop de Haura și apoi, în 519, episcop de Batman, orașul principal al districtului Sarug. Și-a consacrat viața studiului, nefiind amestecat în controversele hristologice ale timpului. N-a fost atins de persecuția dezlănțuită de împăratul Justin I contra monofiziților, după abolirea *Henotikonului* lui Zenon. Cele trei biografii ale sale ne spun că pentru înaltele sale calități spirituale și mai ales pentru talentul său poetic exceptional a fost supranumit „flautul Sf. Duh” „chitara Bisericii ortodoxe”. Iacob a fost indiscutabil monofizit. A murit în 521. El a compus numeroase scrisori, o liturghie, o slujbă a Botezului, șase omilii festale, predici despre păcat, despre Paște, cuvântări funebre. Barhebraeus îi atribuie un comentariu la cele șase sute *Centurii* ale lui Evagrie Ponticul. Iacob e vestit mai ales pentru poeziile sale, 760 omilii metrice, pe care le copiau 70 de scribi, după spusa lui Barhebraeus. Opera poetică a lui Iacob a fost mult apreciată și imitată în epocile ulterioare.

Filoxen de Mabug, născut pe teritoriu persan la Tahal, și-a făcut studiile la Edesa, după unii în timpul lui Ibas (435-457), după alții mai târziu (460-470). S-a amestecat devreme în luptele politice și religioase. Intră în dispută dogmatică cu patriarhul Kalandion de Antiohia. A intervenit prin episcopul Cir, ca împăratul Zenon să distrugă Școala perșilor de la Edesa, în 489. A fost făcut episcop de Mabug (Hierapolis) în 485, prilej cu care, probabil, și-a schimbat numele din Aksenaja în Filoxen (iubitor de străini). Sub împăratul Anastasie, protector al monofiziților, Filoxen a

reușit să-l înlăture pe Flavian de pe scaunul episcopal al Antiohiei, spre a face loc vestitului Sever cu care era prieten. Împăratul Justin I (518-527) l-a exilat pe Filoxen întâi la Filipopoli, în Tracia, și apoi la Gangra, în Paflagonia, unde a murit, în 523, asfixiat cu fum în camera care-i servea de celulă. A fost un monofizit combativ, dușman neîmpăcat al ortodocșilor, pe care-i numea nestorienii eretici. A scris mult în proză, mai puțin în versuri. În proză: o versiune siriacă a Bibliei datorită horepiscopului său Policarp, comentarii asupra Evangheliilor, tratate despre Sf. Treime și despre Întrupare, trei liturghii, rugăciuni euharistice, tratat despre diferite erezii, 12 capitole contra ortodocșilor, 20 capitole contra nestorienilor, mai multe mărturisiri de credință, declarații și răspunsuri către adversari, o pareneză, o cuvântare funebră, reguli mănăstirești, scrisori. În versuri a scris un imn la Nașterea Domnului. Filoxen are renumele unuia dintre cei mai eleganți prozatori ai literaturii siriace. Sub raport doctrinar, el stă aproape de Sever al Antiohiei. Hristos are o fire compusă de Om-Dumnezeu în care nimic nu se amestecă și nu se transformă. Persoana divină a transfigurat firea omenească în propria ei măreție, fără însă a se atinge de proprietățile naturale ale acestei firi: nevoi, pătimire, piericiune etc.

Ștefan Bar-Sudaili s-a născut la Edesa, în a doua jumătate a sec. V. A scris tratate, comentarii biblice, mistice, scrisori. I s-a atribuit *Cartea lui Ierotei*, pretinsul dascăl al lui Pseudo-Dionisie Areopagitul.

Iacob Baradai, întemeietorul Bisericii iacobite, s-a născut la Tella, ca fiu al unui preot numit Teofil bar Manu. A scris o liturghie, scrisori, o mărturisire de credință, o omilie la Buna Vestire.

Iacob de Edesa (633-708), vestit poligraf, teolog, filosof, istoric, exeget și gramatic. Episcop și profesor, Iacob a avut multe neplăceri. A revizuit traducerea *Peșito* a Vechiului Testament, a scris comentarii biblice, canoane bisericesti, un tratat al gradelor de rudenie, a revizuit *Cronica* lui Eusebiu și a continuat-o din anul 20 al domniei lui

Constantin până în 692, a compus un tratat de filozofie intitulat *Cauza primă, creatoare, veșnică, atotputernică și necreată, care e Dumnezeu, păstrătorul tuturor lucrurilor*, apoi un *Enchiridion* sau tratat de termeni tehnici filosofici, un *Comentariu la Hexaemeron*, un tratat de gramatică siriacă, traduceri sau revizuirii de traduceri din operele Sf. Grigorie de Nazianz, o liturghie și o revizuire a liturghiei Sf. Iacob, fratele Domnului, *Cartea Comorilor* cu prescrieri asupra săvârșirii unor Taine (Botezul, Căsătoria), un orologiu cu serviciul ceasurilor săptămânii, un calendar cu sărbătorile anului, omilii în proză, omilii în versuri, scrisori.

Bibliografie: Rubens Duval, *Anciennes littératures chrétiennes*, II. *La littérature syriaque*, III-e éd., Paris, 1907, p. 337-385; E. Tisserant, *Jacques de Saroug*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* VIII, 1, 1924, col. 300-305; Idem, *Philoxene de Maboug*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* XII, 2, 1935, col. 1509-1532; O. Bardenhewer, *op. cit.*, IV, p. 407-421; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 68-69.

SCRIITORI ARMENI

Perioada clasică a literaturii armene creștine este sec. V, secolul „sfinților traducători”, al istoricilor naționali, al oratorilor și filozofilor. Secolele următoare, VI și VII, sunt epoci de decadență. Scriitorii cei mari au fost tratați în cadrul perioadei a II-a patristice care cuprinde și prima jumătate a sec. V. Unii dintre ei trec în a doua jumătate a secolului acestuia și aparțin deci începutului perioadei a III-a. Iată de ce am rezervat câteva rânduri literaturii armene și în perioada a III-a patristică, care continuă, în primele decade cel puțin, unele din lucrările perioadei a II-a. Vom face o privire asupra traducerilor din Sf. Părinți și a câtorva autori trăitori în sec. V-VII.

În afară de traducerea Sf. Scripturi și a numeroase apocrife ale Vechiului și Noului Testament din limbile siriacă și greacă, **Sahak** și **Mesrob** au tradus ei înșiși și au organizat echipe de traducători din operele patristice scrise în aceleași două limbi. S-au tradus formularele liturgice ale Sf. Vasile și Sf. Ioan Gură de Aur. Liturghia atribuită lui Sahak nu e autentică. În sec. V s-a

tradus din următorii Părinți și scriitori bisericești: Ignatie din Antiohia – colecția celor 14 *Scrisori*, Aristide-*Apologia*, Irineu-*Demonstrația prediciei apostolice*, Dionisie al Alexandriei – fragmente, Grigorie Taumaturgul – *Omilii*, Atanasie – *Cuvântări*, *Scrisori* etc., Evagrie Ponticul și Nil Ascetul – *Cuvinte ascetice*, Vasile cel Mare – *Omilii la Hexaemeron* etc., Grigorie de Nazianz – *Cuvântări*, Eusebiu de Cezareea – *Cronica*, *Istoria bisericească*, Chiril de Ierusalim – *Cateheze*, Epifaniu – *Panarion*, etc., Ioan Gură de Aur – *Predici*, Severian de Gabala – *Predici*, Proclu de Constantinopol – *Predici și Scrisori*, Timotei și Teofil al Alexandriei, Afraate – tratate, Efrem – *Comentarii la Noul Testament*. În a doua perioadă de traduceri datând din sec. VIII-XI au fost transpuse în limba armeană *scrierile pseudo-areopagitice cu comentariul lui Maxim Mărturisitorul*, multe lucrări ale Sf. Chiril de Alexandria, iar mai târziu s-a tradus din Teodot de Ancira, Hesihiu de Ierusalim, Ioan Scărarul, Ioan Damaschin și Andrei Criteanul.

Monofizismul, luptele cu perșii și invazia arabilor au slăbit în parte puterea creatoare a spiritului armean. Cei câțiva scriitori sunt în primul rând traducători și apoi autori de lucrări mai mult sau mai puțin originale. **Cosrowik traducătorul** pare a ține de grupa „sfinților traducători” ai sec. V. A scris o lucrare mică intitulată *Către cei ce spun că Dumnezeu-Cuvântul cu firea spirituală și fără început a primit umanitatea din Fecioară*. **Avraam**, episcop al Mamikuniilor, trăitor la sfârșitul secolului V și începutul secolului VI, a lăsat o scrisoare în care face istoria Sinodului de la Efes. **David cel nebiruit**, despre care critica n-a stabilit încă definitiv dacă a trăit în sec. V, VI sau VII – sunt indicii pentru fiecare din aceste secole – a tradus opere filosofice în special din Pseudo-Aristotel și Aristotel. A scris o predică contra nestorienilor despre Sf. Cruce și scolii la *Cinci cuvântări* ale Sf. Grigorie de Nazianz. La sfârșitul sec. VII și începutul sec. VIII, catolicosul **Sahak** a scris contra învățaturii care susținea existența celor două firi în Mântuitorul, iar **Ioan de Odsun** contra pavlicienilor și a iulianiștilor extremiști. La

sfârșitul sec. VII scriu tâlcuiri ale Sf. Liturghii: episcopul **Grigorie Așaruni**, **Cosrow cel Mare**, **Samuel Kamerșator**, apoi, mult mai târziu, **Nerses de Lambron** și **Grigorie de Taten**. Autori de canoane apar, în afară de Sinoadele din 447, 505 și 555, și **Nerses cel mare**, **Sahak Partul**, **Ioan Mandacuni**, catolicosul **Sahak III**, **Ioan de Odsun** și alții. Începuturile cărții de imne sau cântări bisericești cu peste 1000 de bucăți, la alcătuirea cărora **Nerses Șnorhalis** a avut un rol așa de mare, urcă până la „sfinții traducători” din sec. V.

Bibliografie: Dr. Anton Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients, II.* (Sammlung Göschen. Nr. 528): Leipzig, 1911, p. 73-99; O. Bardenhewer, *op. cit.* V, p. 177-181, 217-219.

SCRIITORI GEORGIENI

Georgienii sau gruzinii, numiți iberi de vechii greci și cartveli în propria lor limbă, au fost creștinați de regele Miriani, în jurul anului 325, ca rezultat al evanghelizării lor de către o misiune capadociană condusă, după tradiție, de Sfânta Nino. Creștinismul a pătruns bine în masele populare numai după împânzirea țării cu mănăstiri și introducerea unei puternice vieți religioase.

Literatura georgiană s-a dezvoltat în strânsă legătură cu cea armeană, mai precis cu cea siriană prin intermediul celei armenice. **Mesrob**, creatorul alfabetului armean, este, se pare, și creatorul alfabetului georgian. Biserica georgiană a depins, până în 545, de patriarhatul Antiohiei. La sfârșitul sec. V, în fața primejdiei monofizite, Biserica antiohiană trimite o misiune de 12 sau 13 călugări care pun bazele unei puternice vieți religioase în Georgia orientală.

Istoria literaturii georgiene e împărțită de specialiști în patru perioade: 1) Perioada influenței orientale din 400 până la 750, în care odată cu înființarea de mănăstiri georgiene în Siria, Palestina, Sinai și Egipt, cultura georgiană e sub puternică înrăurire siro-armeană; 2) Perioada națională georgiană din 750 până prin 975-1000, caracterizată prin diminuarea influenței armenice și prin

crearea de entități culturale georgiene: liturghia se săvârșește în georgiană și se fac numeroase traduceri; 3) Perioada bizantină din 975 până în 1150 sau 1212, numită și perioada de aur, are centrul ei de creație în mănăstirile de pe muntele Athos, de pe muntele Negru lângă Antiohia, de pe Olimp în Bitinia etc.; 4) Perioada declinului din 1150 până în 1600. În această perioadă apare literatura profană georgiană.

Literatura georgiană creștină e o literatură ce conține mai mult în traduceri, adaptări și compilări: din limbile armeană, siriacă, greacă și arabă. Ea are și bucăți originale în aghiografie, în istorie, uneori în domeniul dogmatic și în poezie. Deși reprezentanții epocii de aur ai acestei literaturi apar începând de abia din sec. X, adică după încheierea istoriei literaturii patristice greco-latine, ei merită să fie pomeniți aici ca unii care au dat expresie clasică procesului de împământenire a operelor marilor Părinți bisericești în limba georgiană sau au pus ori tratat probleme vrednice de înălțimea spiritului patristic.

Eftimie Atonitul născut în a doua jumătate a sec. X, cunosător al limbii grecești, ctitor de mănăstiri împreună cu tatăl său Ioan, a tradus, prelucrat sau adaptat, în afară de Biblie și diferite apocrife, și următoarele serii de opere patristice: *Comentarii biblice*, din Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Vasile cel Mare; lucrări dogmatice și polemice din Grigorie de Nazianz, Maxim Mărturisitorul și Ioan Damaschin; ascetice: Grigorie cel Mare, Isaac Sirul, Ioan Scărarul, Casian, Vasile cel Mare; în domeniul liturgic, Eftimie a tradus un mic *Sinaxar* și a compus *imne*, a făcut o compilație de *canoane* din acelea ale lui Ioan Postitorul, Sf. Vasile cel Mare și nomo-canoanele Sinodului VI ecumenic.

Gheorghe Atonitul sau **Aghioritul**, născut în 1009 sau 1014, călugăr și stareț la mănăstirea Ivirilor, însărcinat cu diferite misiuni, „continuă, rectifică și completează” opera lui Eftimie. Mare specialist în domeniul liturgic, integrează cărțile biblice în serviciul divin al Bisericii, adaptează marile cărți de slujbă: sinaxarul, apostolul, evangheliile, mineele, octoihul, triodul, penti-costarul, molitfelnicul. Operele sale omiletice

prelucrau *Hexaameronul* Sf. Vasile, *Cuvântările* Sf. Grigorie de Nyssa etc.

Efrem cel Mic, născut în 1027, cu aleasă cultură elenică, călugăr și stareț la o mănăstire ivirică pe muntele Negru în Siria, mort în 1100, se impune prin tehnica științifică a traducerilor sale. Are *Comentarii biblice la Psalmi* pe baza *Comentariilor* lui Atanasie și ale lui Chiril etc.; opere dogmatice adaptate: *Dogmatica* și *Dialectica* lui Ioan Damaschin, scrierile pseudo-areopagitice cu scoli; ascetice: *Ethica* Sf. Vasile, *Asketikonul* Sf. Efrem Sirul, *Lavsakonul* lui Paladiu etc.; omiletice: 26 *Omilii* și *Scrisori*, din opera Sf. Grigorie de Nazianz; aghiografice: 12 vieți de sfinți; două lucrări originale: 1) *Despre Simeon Logothetul*; 2) *Motivele convertirii Iberiei (Georgiei)*.

Arsenie de Iqualtho a înflorit între 1075 și 1130, după ce-și făcuse o frumoasă cultură eleno-bizantină la școala lui Mihail Psellos și Ioan Nomofilaxul. El dă versiuni aghiografo-omiletice din Ioan Damaschin (*Omilie la Sâmbăta mare*) și viețile sfinților (Eugenia, Guria, Samona, Abibo, Eufemia); *Dogmatikonul*, cuprinzând 31 scrieri polemice, 16 tratate dogmatico-filozofice, 5 lucrări cu caracter moral, compilate din Chiril Alexandrinul, Anastasie Sinaitul, Ioan Damaschin, Teodor Abukara, Leon I papă al Romei și din lucrări și colecții anonime; o carte cu arătări pentru preoți după Sf. Vasile cel Mare; o lucrare de drept canonic pe baza marelui Nomocanon.

Ioan Petriți, supranumit „adevăratul filosof”, a creat și desăvârșit proza științifică clasică și a dus la perfecție stilul și dicția filozofică. El a tradus și interpretat din operele marilor filozofi greci păgâni și creștini: *Topica* și *Despre interpretare*, ale lui Aristotel, *Despre natura omului* a lui Nemesius de Emesa, *Elementele* lui Proclus. A scris imne religioase, dintre care notăm pe unul de 63 strofe în cinstea Sf. Fecioare.

Bibliografie: Dr. Anton Baumstark, *Die christlichen Literaturen des Orients* II, p. 100-110; J. Karst, *Littérature géorgienne chrétienne*, (Bibliothèque catholique des sciences religieuses), Paris, 1934, p. 17-39.

SCRIITORI ARABI

Literatura creștină arabă este, sub raport patristic, mai mult decât cea georgiană, o literatură de traduceri și prelucrări și mai puțin de opere originale. Ea s-a dezvoltat începând din sec. VIII, îndeosebi în sudul Palestinei, în mănăstirea Sf. Sava și în mănăstirea Sf. Ecaterina, pe muntele Sinai. Opere originale arabe apar în perioada de înflorire, care se întinde între sec. XI și XIV.

În afară de Scriptură și numeroase apocrife, s-a tradus în arabă o bogată aghiografie ca: *Viețile Sfinților Eftimie, Teodosie, Sava și Avraam*, scrise de Chiril de Scythopolis în sec. VI, *Sinaxarul Bisericii copte* tradus de Mihail de Atripe. S-a tradus, apoi, teologie propriu-zisă din operele marilor Părinți ai sec. IV și V: Sfinții Atanasie, cei trei Capadocieni, Ioan Gură de Aur, Epifaniu, Evagrie Ponticul și Chiril al Alexandriei. Deseori literatura patristică greacă ajunge în arabă prin intermediul limbilor siriacă și coptă. S-au tradus, în fine, opere ascetice ca acele *Diferite învățături, folositoare de suflet* ale lui Dorotei de Gaza din sec. VI, lucrări de teologie înaltă ca acelea ale lui Maxim Mărturisitorul și Ioan Damaschin, un compendiu ascetic ca *Pandectul Sf. Scripturi* al lui Antioh, călugăr la mănăstirea Sf. Sava la începutul sec. VII, *Scara Sf. Ioan Scărarul*, apoi din operele Sf. Efrem, ale lui Iacob de Sarug și Isaac de Ninive, în fine din scrierile copte ale lui Șenute de Atripe și din acelea ale lui Simeon Stâlpcul. Unele piese de drept canonic, cum sunt *Canoanele lui Ipolit*, s-au păstrat numai în traducere arabă. În traducere arabă se găsesc și alte piese de drept bisericesc pseudapostolice: *Canoanele bisericesti ale Apostolilor, Didascalia Apostolilor*.

Cel mai vechi scriitor original de limbă arabă este **Teodor Abukara** sau **Abu Quarra** (740-820) de origine din Edesa. A stat câtva timp în mănăstirea Sf. Sava la Ierusalim, unde a învățat să cunoască și să prețuiască, dacă nu pe Sf. Ioan Damaschin, cel puțin scrierile lui. A fost episcop de Harran, în Mesopotamia. A purtat dispute aprinse cu ereticii, cu iudeii și cu mohamedanii.

S-au păstrat sub numele lui opere în limba greacă, cu caracter mai mult polemic, și opere în limba arabă, cu caracter mai mult dogmatic. Cităm câteva titluri de opere: *Despre autoritatea legii mozaice și a Evangheliei și despre credința ortodoxă, Despre adevărul Evangheliei, Despre Sf. Treime, Despre cunoașterea lui Dumnezeu și despre existența Fiului lui Dumnezeu, Despre întruparea Fiului lui Dumnezeu, Despre moartea lui Hristos, Scrisoare despre venerarea icoanelor* etc.

Bibliografie: Dr. A. Baumstark. *op. cit.*, II, p. 7-29; O. Bardenhewer. *op. cit.*, V, p. 65-66.

SCRIITORII LATINI

BOEȚIU

Viața. Boețiu s-a născut la Roma în jurul anului 480, din vestita familie a Aniciilor, creștinată pe la jumătatea secolului IV. Deși orfan de mic, Boețiu a primit o aleasă educație creștină și o întinsă cultură profană. A făcut studiile la Atena unde s-a inițiat în știința, filozofia și literatura elenă. S-a căsătorit cu Rusticiana, fiica consulului Q. M. A. Symmachus și, grație pregătirii sale științifice și nobleței familiei sale, a fost primit în serviciul regelui ostrogot Teodoric, care i-a dat câteva însărcinări delicate. Soarta îl favorizează până într-atât, încât nu numai el însuși ajunge consul fără colegi în 510, dar își vede pe proprii săi fii, încă tineri, făcuți consuli în 522. În cursul anului 523, senatorul Albinus fiind acuzat de legături politice anti-ostrogotice cu împăratul Justin I al Bizanțului, Boețiu intervine în favoarea acuzatului pe lângă Teodoric. Acesta, bătrân și bănuitor cu toată lumea, găsind și în unii senatori complici ticăloși, roși de invidie față de meritele și de poziția lui Boețiu, îl acuză de a fi partizan al Bizanțului și-l aruncă în închisoare la Pavia, la începutul anului 524. Aici, lipsit de prieteni și de cărți, se zbuciumă între nădejde și resemnare, scriind una dintre cele mai celebre cărți ale sale și ale lumii: *Consolarea filozofiei*. A fost executat în toamna anului 524, acuzat de

înaltă trădare și de magie. Este cinstit ca martir la Pavia și Brescia.

Opera lui Boetiu se împarte în traduceri și lucrări originale profane și creștine. Traducerile sunt din domeniul filozofiei și urmăresc scopul de a pune la îndemâna doctrinei creștine ajutorul temeinic al rațiunii umane. Este opera pe care o întreprinde Leonțiu de Bizanț în Răsărit. Boetiu a tradus și prelucrat vestitul *Quadrivium* (aritmetica, muzica, geometria și astronomia) după manuale grecești. S-au păstrat în întregime: *Institutio arithmetica* (2 cărți) și *De institutione musica* (5 cărți). Boetiu își propusese să traducă pe Platon și Aristotel în întregime, să-i comenteze și să arate acordul lor în problemele fundamentale de filozofie. Moartea timpurie nu i-a îngăduit realizarea acestui proiect decât parțial. S-au păstrat traducerea *Categoriilor* lui Aristotel cu comentariu și cea a lucrării *Despre interpretare*, cu două comentarii, unul pentru începători și altul pentru avansați. *Comentariile* se inspiră din Porfiriu și Syrian, doi talmăcitori ai lui Aristotel. S-au păstrat apoi traducerea *Introducerii* lui Porfiriu, cu două comentarii, și cea, parțială, a *Topiceii* lui Cicero. Lucrările personale ale lui Boetiu tratează îndeosebi probleme de logică: *Introducere la silogismele categorice*, *Despre silogismul ipotetic*, *Despre diviziune*, *Despre diferențele topice*. Aici ar fi locul *Consolării filozofiei*, dar cum această operă a fost scrisă ultima și e, până la un punct, o sinteză a tuturor operelor sale, va fi examinată după toate celelalte lucrări ale lui Boetiu. *Tratate teologice*: 1) *Despre Sf. Treime*; 2) *Dacă Tatăl, Fiul și Sf. Duh au o dumnezeire ființială*, ambele lucrări consacrate Sf. Treimi; apoi 3) *În ce fel ființele sunt bune prin însăși existența lor, deși ele nu sunt bunuri substanțiale*; 4) *Despre credința ortodoxă*; 5) *Contra lui Eutihie și Nestorie*. *Tratatul Despre credința ortodoxă* e socotit neautentic. În celelalte se face uz abundent de filozofie.

Tratatul Contra lui Eutihie și Nestorie are deosebită importanță hristologică. El definește firea și persoana. „Firea este proprietatea specifică a oricărei substanțe, iar Persoana este substanța individuală a naturii raționale“ (Cap. 4).

Lucrarea cea mai vestită a lui Boetiu e *Consolarea filozofiei*, scrisă în împrejurările dramatice amintite. Cuprinde cinci cărți compuse din proză și versuri (în total 39 poezii). *Cartea I* introduce în scenă, adică în celula lui Boetiu, Filozofia însăși sub chipul unei femei de o rară frumusețe și cu ochii extrem de pătrunzători. Ea a venit să mângâie pe prizonier și condamnat. *Cartea II* vorbește despre destin și arată nestatornicia acestuia. *Cartea III* tratează despre fericire, care e Dumnezeu. Fericirea e starea desăvârșită în care toate cele bune sunt adunate la un loc (3, 2, 3). *Cartea IV* înfățișează lucrarea Providenței în lume și a V-a omniștiința lui Dumnezeu și raportul ei cu libertatea omului. Omniștiința lui Dumnezeu nu stingherește libertatea omului. Aici Boetiu dă definiția eternității care este „posesiunea integrală și în același timp desăvârșită a vieții fără sfârșit“ (Cap. 6). Opera *Consolarea filozofiei* a avut un mare succes în Evul Mediu și se citește și astăzi cu interes. Ea pune problemele fundamentale ale vieții omenești: fericire, nefericire, destin, Providență, libertate, lupta dintre bine și rău. Limba elegantă și corectă, dialogul viu și cald dintre personajul Filozofiei și autor, alternanța de proză și versuri, varietatea metrică și înalta frumusețe a poeziilor, claritatea unui stil neafectat, dar viguros și plin de mișcare, au contribuit la prestigiul acestei cărți unice în literatura universală. Ea a fost nu numai tradusă în multe limbi, dar și imitată. Se cunoaște imitația scrisă de Gerson în 1418-1419, *Consolarea teologiei*. Cartea nu pomenește numele lui Hristos și nu folosește texte biblice, dar e lucru stabilit că autorul ei a fost creștin și a scris operele teologice menționate mai sus (Casiodor).

Boetiu a fost numit „ultimul roman și primul scolastic“ (O. Bardenhewer). Primul calificativ se referă la efortul lui de a valorifica încă o dată – după atâția alții – creațiile filozofiei greco-latine atât pentru ele înșile cât și pentru serviciile pe care ele aveau să le aducă dogmei creștine prin materialul pur științific și tehnica logiceii. Al doilea calificativ e în legătură cu tendința sa accentuată de a sistematiza și de a da definiții.

Asemenea lui Leonțiu de Bizanț, contemporanul său, Boetiu încearcă să adapteze datele revelației anumitor noțiuni și formule ale filozofiei aristotelice și să lămurească dogma cu ajutorul metodei filosofice. El lasă Apusului, care nu mai știa grecește, *Organonul* lui Aristotel, în limba latină. Prin *Consolarea filozofiei*, Boetiu se înscrie în panteonul literar și filosofic al creștinismului.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 63-64; CSEL 48, 67 și numeroase ediții parțiale, înecesebi ale *Consolării filozofiei*. S-au făcut numeroase traduceri medievale încă din secolul IX și moderne ale *Consolării filozofiei*. În românește avem traducerea Prof. David Popescu, *Mângâierile filozofiei*, Casa Școalelor, 1943, cu o substanțială Introducere și cu note. *Studii și manuale:* P. Godet, *Boece*, în *Dict. de Théol. Cath.* II, 1, 1923, col. 918-922; Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérat. latine chrétienne*, 1924, p. 665-673; Em. Bréhier, *Histoire de la Philosophie*, I, p. 528-532; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 213-217; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 250-264; B. Altaner, *op. cit.*, p. 312-315.

CASIODOR

Viata. Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator s-a născut pe la 490 dintr-o familie nobilă care de trei generații se consacrase carierei politice. Tânărul Casiodor a primit o aleasă instrucție profană și creștină. În urma unui panegiric măgulitor în cinstea regelui Teodoric, a primit de la acesta rangul de *quaestor* în anul 507. Cariera dregătorilor oficiale îi era deschisă. În 514 a fost făcut consul, apoi *magister officiorum*, în 533 prefect al pretoriului și puțin după aceea primi patriciatul. A servit cu devotament cauza „barbarului” Teodoric și planul acestuia de a contopi poporul său cu cel roman. A servit cu loialitate și pe urmașii lui Teodoric: Atalaric, Teodahad și Witigis. Puțin după 540, Casiodor a renunțat la onorurile lumesti și s-a retras în moștenirea părintească aproape de Scyllacium în Calabria, unde a înființat cu propriile-i mijloace o mănăstire pe care a numit-o *Vivarium*, după iazurile cu pește din apropiere. Deși în vârstă de 60 de ani, Casiodor a dat o admirabilă întocmire mănăstirii sale în care a organizat evlavia, munca manuală și munca științifi-

fică. Pentru că r-a putut înființa la Roma o școală teologică superioară, asemenea aceluia de la Alexandria și Nisibi, el a făcut din mănăstirea Vivarium un fel de Academie, alcătuiind manuale pentru tot ciclul științelor de atunci, creând o mare bibliotecă, organizând copierea de manuscrise profane și creștine și formând un cerc de traducători din grecește. Casiodor este inițiatorul acelei fericite tradiții în Apus, pe care o vor continua benedictinii și grație căreia s-a păstrat comoara culturii greco-latine și preocupările pentru știință. Casiodor moare cu condeii în mână la vârsta de 92 ani împliniți, în jurul anului 583.

Opera lui Casiodor se împarte în două secțiuni principale: lucrările din perioada dregătoriei sale și acelea din perioada vieții sale monahale. În prima perioadă, aceste lucrări sunt mai mult sau mai puțin legate de funcțiile sale de om de stat. El scrie în domeniul istoriei, o *Cronică*, în 519, care înșiră liste cronologice, nume de regi și nume de consuli cu însemnări luate din cronica lui Eusebiu-Ieronim; *Despre originea și istoria geților*, scrisă la dorința lui Teodoric de a prezenta pe goți nu drept un popor barbar, ci un popor egal în cinste și glorie cu romanii. Casiodor identifică pe goți cu geții și cu sciții și-i proiectează într-un trecut de vitejie și cultură anterior apariției Romei în istorie. Lucrarea aceasta, scrisă în 12 cărți, s-a pierdut. S-a păstrat din ea un rezumat făcut în 551 de gotul Iordanes sub titlul „De origine actibusque getarum”. Diferite scrisori, o colecție de 468 acte oficiale împărțite în 12 cărți. Sunt piese oficiale scrise de Casiodor în numele regilor goți pe care-i servea sau în calitățile pe care le deținea în administrația statului. Autorul abordează în aceste piese felurite probleme de morală, drept, politică, știință, artă, descrie obiecte de artă, localități, animale etc. Autorul ni se prezintă ca un encicloped. *Tablou al neamului Casiodorilor*, care cuprindea o listă genealogică a familiei lui Casiodor, s-a pierdut dar s-a descoperit o excerptă anonimă prețioasă prin aceea că dă însemnări despre Simah, Boetiu și Casiodor și atestă sigur autenticitatea lucrărilor teologice ale lui Boetiu; *Diferite Cuvântări*, panegirice în cin-

stea regelui Teodoric și a membrilor familiei sale; *Despre suflet*, interesant tratat antropologic, în 12 capitole, scris sub influența operelor similare ale Fer. Augustin și Claudian Mamert. În perioada monahală a vieții sale, Casiodor a scris în domeniul exegezei un întins *Comentariu la Psalmi*, inspirat abudent din lucrarea omonimă a Fer. Augustin, *Comentarii la Scrisorile Sf. Pavel, la Faptele Apostolilor și la Apocalipsă*, tratând numai pasaje mai importante, îndeosebi din scrisorile pauline. În domeniul istoric: *Istoria bisericească tripartită*, în 12 cărți, sinteză a *Istoriilor* bisericești ale lui Socrat, Sozomen și Teodoret, traduse în latinește de călugărul Epifaniu, prietenul și colaboratorul lui Casiodor. În domeniul educației și instrucției creștine și profane și al culturii generale a scris *Instituțiile literaturii divine și umane*, în două cărți. Prima, în 33 capitole, după numărul anilor Mântuitorului, tratează despre studiul Sf. Scripturi, a Vechiului și Noului Testament, despre numeroși istorici patristici, de la Flavius Ioseph până la Ghenadie de Marsilia, apoi consacră capitole speciale Sf. Ilarie (18), Sf. Ciprian (19), Sf. Ambrozie (20), Fer. Ieronim (21), Fer. Augustin (22). Cartea a doua tratează pe scurt, în 7 capitole, despre cele 7 arte liberale: gramatica, retorica, dialectica, aritmetica, muzica, geometria și astronomia. Copierea de manuscrise de către monahii săi, precum și îndatoririle învățământului academic, au obligat pe Casiodor să scrie un tratat de ortografie.

Doctrina lui Casiodor nu e originală. Merită să semnalăm unele idei antropologice, din tratatul său *Despre suflet*. „Sufletul este o substanță proprie și spirituală creată de Dumnezeu, dătătoare de viață trupului său, rațională și nemuritoare, dar putând să se schimbe în bine și în rău“ (cap. 2, P.L. 70, col. 1283 A). Unit cu trupul, deși este îngreunat de acesta, totuși el cumpănește idei despre lucruri, cugetă la cele cerești, cercetează cu subtilitate cele naturale și dorește să cunoască cele mai înalte lucruri despre Creatorul său (*Ibidem*, col. 1283 A). Sufletul, ca chip al lui Dumnezeu, este o lumină și n-are formă sau întindere spațială. El e creat, are sediul în cap și se întinde

în tot trupul.

Caracterizare. Casiodor a fost un spirit encicloped, dar în același timp practic. A încercat o împăcare între romanism și germanism. A militat pentru instruirea clerului, îndeosebi a monahilor și a organizat frumoasa tradiție a muncii științifice în mănăstiri.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 69-70; ediții parțiale îndeosebi ale *Cronicii și Istoriei goșilor*, datorate lui T. Mommsen în *Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi* 11; 5, 1. *Studii și manuale:* H. Leclercq, *Cassiodore*, în *Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie*, II, 2, 1924, col. 2357-2365; P. Godet, *Cassiodore*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* II, 2, 1923, col. 1830-1834; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 217-221; P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 673-677; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 264-276; B. Altaner, *op. cit.*, p. 315-316.

Menționăm printre scriitorii patristici italieni ai perioadei III, pe **Dionisie cel Mic (Exiguus)** de neam scit, autor de scrieri cronologice în legătură cu Paștele, de colecții canonice și de traduceri din literatura greacă. El, cel dintâi, a început să numere anii de la Hristos, introducând în istorie era creștină. Apoi pe **Benedict de Nursia** († 547), organizatorul monahismului în Apus și autorul unei vestite *Reguli* pentru mănăstiri, în 73 capitole.

GRIGORIE DE TOURS

Viața. Grigorie de Tours – numit mai înainte George Florențiu – s-a născut în 538, la Arverna (Clermont Ferrand), dintr-o familie senatorială, care dăduse și dădea încă episcopi Galiei. A primit o frumoasă cultură creștină și parțial profană prin grija mamei sale, a unchiului său Gallus, episcop de Clermont, și a preotului Avitus. A fost făcut diacon. În 563, grav bolnav, a făcut un pelerinaj la mormântul Sf. Martin la Tours spre a se vindeca. El a fost vindecat și și-a creat legături cu viitorii săi alegători la scaunul de Tours. Peste 10 ani, la 573, în vârstă numai de 35 de ani, a fost făcut episcop de Tours, centrul religios al Galiei de atunci. El a fost un păstor plin de zel și abnegație pentru turma lui și un om

politic demn și abil, care a apărut cu pricepere și abnegație interesele, liniștea și viața concetățenilor săi în tulburările și războaiele civile care măcinau puterile Galiei. A fost nu odată arbitru și ambasador între diferiți regi care stăpâneau teritoriile Galiei centrale. A fost un caracter. A murit în 593 sau 594.

Opera lui Grigorie se compune din lucrări cu caracter aproape numai istoric. Deși cu lipsuri gramaticale și stilistice, pe care autorul le mărturisește în diferite rânduri, aceste lucrări au o valoare considerabilă, ca izvoare ale vieții și istoriei religioase și politice a Galiei în sec. VI. Limba acestor opere exprimă una din fazele procesului de transformare a limbii latine în limbi romanice, în speță în limba franceză. În afară de două lucrări mai mici, un *Comentariu la Psalmi*, care s-a pierdut, și un tratat mic care arată – potrivit cu răsăritul stelelor – diferite momente ale slujbelor de noapte, *Despre mersul stelelor* sau *Despre mersul slujbelor bisericesti*, Grigorie de Tours a scris două mari opere: 1) *Opt cărți de minuni*, în care autorul arată cu amănunte extrem de bogate și numai în scop de edificare numeroasele minuni petrecute din zilele lui Hristos până în zilele lui; 2) Cea mai importantă lucrare a lui Grigorie de Tours este *Istoria francilor*, în 10 cărți, prima istorie națională a Franței și prima lucrare de istorie națională apărută în literatura creștină. Prima carte face un rezumat al istoriei lumii, de la Adam până la moartea Sf. Martin de Tours († 397) pentru perioada precreștină, tratând mai ales istoria evreilor, iar pentru cea de la Nașterea lui Hristos înainte tratând istoria Bisericii cu persecuțiile și dând atenție deosebită istoriei Bisericii din Galia. Următoarele trei cărți continuă istoria Galiei până la 575. De la cartea V-a înainte, se relatează evenimentele contemporane autorului, pe care acesta le descrie cu un rar lux de amănunte. Capitolul final din cartea X-a înșiră episcopii de Tours și operele autorilor. *Istoria francilor* a fost criticată de mulți și în multe feluri. De acord cu propriile sale mărturisiri, recunoaștem că în această operă ca și în celelalte, Grigorie e lipsit de arta

compoziției și a stilului, dar el e sincer, e cel mai adesea exact pentru istoria contemporană și face caz de exactitate. Nu coordonează și nu încearcă să pătrundă procesul însuși al evenimentelor, ci se mulțumește cu descrierea faptelor. Dar loialitatea, naturalețea și exactitatea cu care scrie pun în umbră defectele formale ale acestei lucrări.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 71; W. Arndt, B. Krusch. *Mon Germaniae historica. Script. rer. merov.*, I, 1884-1885. *Studii și manuale:* P. Labriolle, *op. cit.*, p. 673-684; J. Leclercq, *Grégoire de Tours. în Diction. d'archéol. chrét. et de lit.* VI, 2, 1925, col. 1711-1753; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 264-267; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 357-366; B. Altaner, *op. cit.*, p. 308-309.

GRIGORIE CEL MARE

Viața. Grigorie, singurul papă numit cel Mare. Împreună cu Leon I din secolul V, s-a născut pe la 540, dintr-o familie nobilă romană, înrudită cu vestita *gens* Anicia. A intrat în administrație și în 572-573 a ajuns pretor al Romei. După ezitări, a renunțat la cele ale lumii, a vândut moștenirea de la părinți și, cu ce a luat a ajutat pe săraci și a înființat șapte mănăstiri: una în casele părintești, pe muntele Scaurus, dedicată Sf. Andrei, și șase în Sicilia. El s-a retras la Mănăstirea Sf. Andrei, unde ducea o viață de asceză severă, după Regula Sf. Benedict. A fost făcut diacon regional de papa Benedict I, iar papa Pelagiu II l-a trimis apocrisiar la Constantinopol, la curtea împăratului Tiberiu II, funcție în care a rămas șase ani (579-585). S-a reîntors pentru a reintra în mănăstire. Era pe punctul de a pleca tainic – plecase chiar – în Anglia ca misionar, când poporul a aflat și a cerut papei să-l readucă. La moartea papei Pelagiu II, el a fost ales papă de popor, cler și senat, în 590. A jucat un mare rol politic bisericesc, coordonând administrația considerabilelor averi ale Bisericii (*patri-monium Petri*), organizând opera misionară în Anglia prin prietenul și fratele său de cin, Augustin, apărând Roma de longobarzi, cu care a inițiat, ceva mai târziu, convertirea lor, intrând în legături cu francii și cu goții din Spania, încercând să îmblândească starea socială a claselor oprimate. A fost un mare organizator și luptător

înlăuntru și în afara Bisericii. Înzestrat cu un deosebit geniu practic, Grigorie a acomodat teologia și lucrarea Bisericii mentalității populare. Moare în 604.

Opera lui Grigorie ocupă cinci volume în ediția Migne P. L. 75-79. E o operă cu caracter mai ales practic, deși dezvoltările teologice nu lipsesc. A scris: 1) 854, respectiv 848 *Scrisori* reconstituite din trei colecții derivând din registrul epistolar primitiv din Lateran. 2) Cele mai multe scrieri ale lui Grigorie sunt din domeniul practic: a) *Pastorală*, intitulată *Carte de conducere pastorală* (*Liber regulae pastoralis*), în patru cărți, scrisă cu prilejul investiturii sale ca papă (3 septembrie 590), tratează despre cele patru probleme principale ale preoției: pregătirea și mobilul sufletesc al candidatului la preoție, care este „arta tuturor artelor”; virtuțile care trebuie să împodobească pe preot; misiunea de învățător și de conducător al sufletelor; nevoia meditației și a examenului de conștiință zilnic. *Pastorală* papei Grigorie a fost o carte de mare autoritate pentru cler în Evul Mediu și a fost tradusă în grecește de patriarhul Anastasie al II-lea al Antiohiei, precum și în limba anglo-saxonă; b) *Comentariu la Iov*, numit și *Moralia in Iob*, în 35 cărți, lucrare începută încă după vremea când autorul era apocrisiar la Constantinopol și continuată după aceea. Comentariul acesta, inspirat din Origen, prin Sf. Ilarie, este „un repertoriu de teologie morală” (O. Bardenhewer), lucru pentru care Grigorie îl numește *Cărți de morală* și pentru care mai târziu el a primit numele de *Moralia* (lucruri privitoare la morală). Se folosesc sensurile istoric, tipic și moral; c) Colecții de omilii la: *Pericope evanghelice* (40), la *Ezechiil* (2 cărți), probabil la *Cântarea Cântărilor*. Toate aceste opere exegetice au caracter moral. În domeniul aghiografic, Grigorie a scris: *Dialoguri despre viața și minunile Părinților italieni*, în 4 cărți, care țin să dovedească existența asceților făcători de minuni nu numai în Orient, ci și în Italia. În domeniul liturgic, Grigorie a făcut o adaptare a liturghierului roman la condițiile sec. VI (*Sacramentarium gregorianum*) și a revizuit cântarea bisericească

rânduind-o pentru ceasurile de zi și de noapte. Nu s-a putut stabili că Grigorie a scris imne. Criticii contestă autenticitatea a opt imne pe care i le atribuie benedictinii.

Doctrina lui Grigorie cel Mare n-are nimic original. El urmează învățătura Tradiției, îndeosebi pe aceea a lui Augustin, pe care o corectează, la capitolul despre har și predestinație, în sensul lui Prosper de Aquitania și al Sinodului de la Orange (529). Între rațiune și minune, Grigorie preferă pe aceasta din urmă. Doctrina sa despre îngeri e influențată de Părinții greci: sunt nouă cete îngerești, începând cu îngerii și terminând cu serafimii. Înainte de Hristos, diavolul avea drept asupra oamenilor. Hristos, al doilea Adam, este Răscumpărătorul și Mijlocitorul nostru Care, prin moartea Sa nedatorată (*indebita mors*) ne-a împăcat cu Dumnezeu. Mântuitorul Se aduce continuu holocaust pentru noi, arată fără întrerupere Tatălui întruparea Sa pentru noi. Această întrupare este un izvor al purificării noastre. Arătându-se Om, El spală păcatele omului prin intrarea Sa în umanitate (*Moralia* I, 24). Grigorie acordă mare importanță Pocăinței. El susține existența purgatorului (*Dialoguri* 4, 39). Căsătoria este indisolubilă. Biserica, Trupul Domnului, e alcătuită din Sfinții dinaintea legii, din cei de sub lege și din cei de sub har. Episcopul nu poate fi hirotonit de un singur episcop, ci de mai mulți. Primele patru Sinoade ecumenice sunt comparate cu cele patru Evanghelii.

Caracterizare. Grigorie a fost numit cel Mare nu pentru mulțimea și adâncimea lucrărilor sale, ci pentru spiritul său de organizare înlăuntru Bisericii, pentru marile sale reforme, pentru lucrarea sa misionară în Anglia și mai ales pentru deosebitul rol politic pe care l-a jucat în vremea lui. El a creat premisele statului papal în Evul Mediu. Rolul providențial pentru Italia, jucat de Grigorie în sec. VI, a făcut pe Ildefons de Toledo să scrie în al său *De virorum illustrium scriptis* (1): „Antichitatea (creștină) nu arată nimic asemenea lui”. Autorii catolici susțin că cei 14 ani ai pontificatului lui Grigorie aparțin istoriei universale (Bardenhewer, Altaner). Protestanții ca Harnack îl con-

sideră creatorul „tipului vulgar al catolicismului medieval“. Adevărul e că Grigorie a fost un mare om politic bisericesc, un păstor model, un organizator rar al treburilor bisericești, un moralist. Gândirea și scrisul său sunt comune. E neprieten al culturii clasice și o legendă medievală povestește că Biblioteca palatină a fost arsă din ordinul său. Poate mentalitate de călugăr fanatic. E curios, apoi, că în timpul celor șase ani ai șederii sale la Constantinopol ca apocrisiar n-a vrut sau n-a putut învăța grecește. Ce e mai grav, e că el nu citează decât din izvoare de mâna a doua, câteva opere patristice, afară de Augustin, Ambrozie și *Comentariul la Iov*, al lui Origen, în versiunea Sf. Ilarie de Pictavium. Scrisul său e lipsit de artă și eleganță. Cuvântul lui Dumnezeu, zice el, n-are a se supune regulilor grămaticului Donatus. Recunoaște că scrisul său, ca fond și formă, nu se poate compara cu acela al lui Augustin și Ambrozie. Dar scrie mai corect ca Grigorie de Tours.

Bibliografie. *Ediții:* Migne, P.L. 75-79: *Sources chrétiennes* Nr. 32: ediții parțiale ale *Scrisorilor*, *Dialogurilor* și *Pastoralei*. *Traduceri* în diferite limbi; în românește s-a tradus *Liturgia darurilor mai înainte Sfințite. Studii și manuale:* P. Batiffol, *Saint Grégoire le Grand*, (Les saints), IV-e éd., 1931; G. Krüger, *Die christliche Litteratur*, în *Geschichte der römischen Litteratur his zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian* von M. Schanz, în *Handbuch der klass. Alt.*, VIII. 4, 1920, p. 605-623; H. Leclercq, *Grégoire le Grand*, în *Dictionn. d'archéol. chrét. et de lit.* VI, 2, 1925, col. 1753-1776; F. Cabrol, *Le sacramentaire grégorien*, *Ibidem*, col. 1776-1796; P. Godet, *Grégoire I le Grand* (Saint), în *Dictionn. de Théol. Cath.* VI, 2, 1925, col. 1776-1781; P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 685-695; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 230-249; Ad. von Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, III, V-e Aufl., 1932, p. 257-269; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 284-301; B. Altaner, *op. cit.*, p. 300-305; U. Moricca, *Storia della letteratura latina cristiana* III. 2, 1934, p. 1562-1722.

ISIDOR DE SEVILLA

Viața. Isidor s-a născut în Cartagina Spaniei pe la 560. A emigrat și s-a așezat la Sevilla. Era al treilea din patru frați, ajunși toți sfinți. Se pare că

familia sa era de neam romanic, nu germanic. A primit o aleasă instrucție profană și creștină. E ales arhiepiscop al Sevillei după moartea fratelui său Leandro, care deținuse acest post. A prezidat diferite Sinoade la Sevilla (619) și la Toledo (633). A murit la 4 aprilie 636. Este ultimul Părinte bisericesc cu care se încheie perioada III patristică latină.

Opera lui Isidor este considerabilă. Prin lecturi imense, el a adunat un material extrem de bogat din producțiile literare ale antichității profane și creștine. A fost cel mai mare savant al timpului său și un mare animator de preocupări științifice în patria sa. Lucrările sale n-au nimic original, pentru că sunt compilate. Împreună cu Boetiu și Casiodor, Isidor este unul din cei mai apreciați maștri și educatori ai evului mediu. Operele sale se împart în: enciclopedice, științifice, istorice, biblice, dogmatice și morale. **Enciclopedice:** 1) *Etimologii* sau *Origini*, în 20 cărți, dedicate regelui Sisebut; e o importantă enciclopedie științifică a vremii. Noțiunile științifice sau numele lucrurilor sunt explicate prin etimologii uneori fanteziste. În cele douăzeci de cărți se vorbește despre științele liberale, despre cele religioase, despre ființele vii, cele neînsuflite, meserii exercitate de om etc.; 2) *Diferențele* sau *Despre diferențele cuvintelor și diferențele lucrurilor*, mici tratate de semantică și teologie; 3) *Despre ordinea creaturilor*, tratat teologic. **Științifice:** *Despre natura lucrurilor*, mic tratat de fizică și cosmografie. **Istorice:** 1) *Cronică de la începutul lumii până la anul 616*, împărțită în 6 perioade, inspirată din Iuliu Africanul, Eusebiu, Ieronim și Victor de Tunnuna; 2) *Istoria goșilor, vandalilor și suevilor*, o compilație; 3) *Despre oamenii iluștri*, manual de istorie literară creștină, îndeosebi spaniolă, continuă manualele lui Ieronim și Ghenadie. **Biblice:** 1) *Introduceri la cărțile Vechiului și Noului Testament*; 2) *Despre nașterea și moartea Părinților*, biografii a diferite personaje biblice; 3) *Despre numere*, arată semnificația mistică a numerelor din Sf. Scriptură; 4) *Unele alegorii ale Sf. Scripturi*; 5) *Chestiuni la Vechiul Testament*. **Dogmatice:** 1) *Sentințe*, în trei cărți, extrase din Augustin și Grigorie cel Mare, manu-

al de dogmatică, morală și ascetică; 2) *Despre credința ortodoxă contra iudeilor*, vorbește despre Hristos și despre Întrupare. **Practice:** 1) *Despre datoriile bisericesti* (slujbe și persoane bisericesti); 2) *Regula călugărilor*.

Doctrina lui Isidor n-are nimic original, ea e împrumutată din lucrările Fer. Augustin și Grigorie cel Mare. Cu acesta din urmă el admite spiritualitatea îngerilor și împărțirea lor în nouă cete. Sufletul e creat și e spiritual. Copiii morți nebotezați suferă pedepsă în iad. Ca Augustin, admite purgatoriul și predestinația.

Bibliografie: *Ediții:* Migne, P.L. 81-84; *ediții parțiale:* *Etimologii, Cronica, Istoria goților. Studii și manuale:* G. Bareille, *Saint Isidore de Séville*, în *Dictionn. de Théol. Cath.* VIII, 1924, col. 98-111; P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 695-700; F. Cayré, *op. cit.*, II, p. 254-263; O. Bardenhewer, *op. cit.*, V, p. 401-416; B. Altaner, *op. cit.*, p. 320-322.

ALȚI SCRITORII

Dintre scriitorii compatrioți ai lui Isidor, merită să fie pomeniți: **Martin de Bracara** sau **Braga**, originar din Panonia, autor de lucrări importante pentru istoria culturii timpului său, îndeosebi a unei predici intitulate *Despre îndreptarea țăranilor*; **Leandru de Sevilla**, fratele lui Isidor de Sevilla, a scris mai multe lucrări care s-au pierdut. S-au păstrat *Despre așezământul călugăresc al fecioarelor* și o predică, *Lauda Bisericii*. Dintre scriitorii gali de oarecare vază ai perioadei III pomenim pe **Faust de Riez**, stareț de Lerinum, adversar al arianismului, dar profesând semipelagianismul. A scris o lucrare, *Despre Sf. Duh* și alta, *Despre har*; **Claudian Mamert** care a scris un interesant tratat,

Despre suflet, **Ghenadie de Marsilia**, autor a unui tratat de istorie literară, *Despre oameni iluștri*, și al altor lucrări, îndeosebi, împotriva ereticilor, **Avitus** care a scris scrisori, omilii, c istorie biblică versificată în cinci cărți, o consolare a fecioriei călugărești; **Cezar de Arles** a scris frumoase cuvântări (238), un tratat *Despre Sf. Treime*, o regulă pentru călugări și pentru călugărițe. Dintre scriitorii africani, menționăm pe **Fulgențiu de Ruspe**, teolog subtil, care a scris contra arienilor și seminelagienilor **Facundus de Hermiana** a scris *Pentru apărarea celor trei capitale*, iar diaconul **Liberatus din Cartagina** expune într-un valoros *Breviar* istoria nestorienilor și a eutihienilor. Poeți latini mai de seamă ai perioadei III: **Paulin de Périgueux** care a scris, în hexametri, *Viata Sf. Martin*; **Dracontiu**, asemenea lui Boetiu, a scris 158 distihuri în închisoare și un poem *Despre lauda lui Dumnezeu*; **Venantius Fortunatus** a lăsat peste 300 de poezii.

Bibliografie: B. Altaner, *op. cit.*, 305-308, 317-320, 322-324.

NOTE

1 Să nu uităm că acest curs s-a editat prima dată în 1956.

2 În prezent, toate cele 12 volume ale colecției sunt editate (n. red.)

3 Astăzi există și colecția Părinți și Scriitori Bisericești (P.S.B.) — n. red.

4 Cea mai bună ediție este aceea a lui A.J. Mason, Cambridge, 1899, cu o introducere și un comentariu subliniar.

5 Prof. Ioan G. Coman nu a mai reușit să termine acel curs, până astăzi fiind editate doar primele trei volume. (n. red.)

1
i
1
)
.
i

ESOTERA

150000